Fəxrəddin Yusifov

ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİ METODİKASI

İKSAD
Publishing House

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

FƏXRƏDDİN YUSİFOV

ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİ METODİKASI

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirinin____________ tarixli _______ № əmri ilə dərslik kimi təsdiq edilmişdir.

ANKARA – 2022

İKSAD Publishing House

Copyright © 2022 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.
Institution of Economic Development and Social Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules. The first degree responsibility of the works in the book belongs to the authors.
Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-8246-63-6
November / 2022
Ankara / Türkiye
Size = 14,8x21 cm

Elmi redaktoru: dos. Nazilə Abdullazadə

Rəyçilər: dos. Səməngül Rzayeva
ped. ü. f. d.. baş müəl.. Adil Balıyev

dos. Fəxrəddin Allahverdi oğlu Yusifov,
Ədəbiyyatın tədrisi metodikası, ali məktəbin bakalavriat təhsil səviyyəsi 050101- Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi ixtisası tələbələri üçün dərslik (yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmişdir), Ankara - 2022, 413 səh.

Dərslik "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu" (2009), "Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər) və "Ali təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramı"(2010), "Ümumi təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2019), "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları"(2020) rəsmi sənədlərinin və bakalavriat təhsil səviyyəsinin 050101 - Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi ixtisasının qüvvədə olan tədris planının tələbləri əsasında hazırlanmışdır. Burada ədəbiyyat tədrisi metodikası fənninin məzmunu və bölmələri, gələcəkdə orta məktəbdə fəaliyyət göstərəcək ədəbiyyat müəllimi hazırlığı üçün vacib olan metodik bilik və bacarıqlar, ədəbiyyat tədrisinin məzmunu, təlim strategiyaları, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi kimi məsələlər əhatə olunur.

Hazırkı dərslik ixtisas fakültəsinin tələbələri, magistrlər, tədqiqatçılar, MİQ üzrə hazırlaşanlar və orta ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat müəllimləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Öz rəy və təkliflərini bildirəcək həmkarlarımıza bəri başdan təşəkkürümüzü bildiririk.

– *Müəllim elə bir şəxsiyyətdir ki, o hansı şəraitdə olur-olsun, birinci növbədə, şərəfli müəllim adını yüksək saxlamalıdır...*

– *Bizim həyatımızda müəllimlik ən hörmətli peşədir. Müəllim cəmiyyətimizdə görkəmli yer tutur. Müəllimə hamı hörmət edir və hörmət etməlidir. Çünki sizi də və keçmişdə bizi də həyata hazırlayan, böyüdən və bu günlərə çıxaran müəllimlər olubdur. Mən öz müəllimlərimə daim minnətdar olmuşam, bu gün də minnətdaram...*

– *Azərbaycan müəlliminin bir məqsədi, bir amalı olmalıdır: Azərbaycanımızı çiçəklənən, inkişaf edən, firavan, qüdrətli dövlətə çevirməyə qadir, müstəqillik ideyalarına sadiq, özünü vətənin azadlığı naminə fəda etməyə hər an hazır olan, yeni təfəkkür tərzini qavrayaraq müasir tələblərə cavab verən sağlam əqidəli, milli ruhlu nəsil yetişdirmək...*

– *Orta məktəbdə, ali məktəbdə hər bir müəllim bilməlidir ki, onun üzərinə düşən vəzifə, onun dövlət üçün, millət üçün, Azərbaycan xalqı üçün gördüyü iş bütün başqa sahələrdə fəaliyyət göstərən insanların hamısının işindən ən gərəklisidir, ən lazımlısıdır.*

Heydər ƏLİYEV,
Ümummilli liderimiz

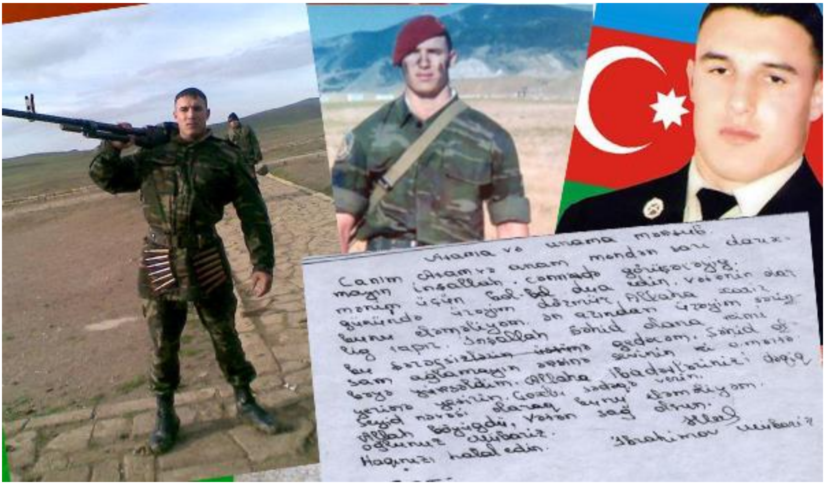

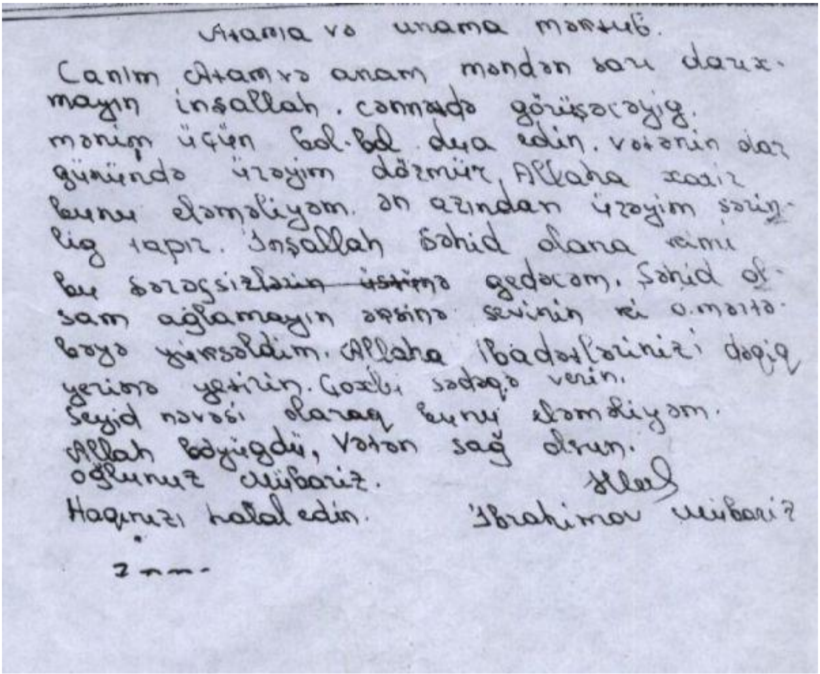

Atama və anama məktub.

Canım Atam və anam məndən sarı darıx-
mayın inşallah. cənnətdə görüşəcəyik.
mənim üçün bol-bol dua edin. vətənin dar
günündə ürəyim dözmür. Allaha xatir
bunu etməliyəm. ən azından ürəyim sərin-
lik tapır. İnşallah şəhid olana qimi
bu şərəfsizlərin ~~üstünə~~ gedəcəm. Şəhid ol-
sam ağlamayın əksinə sevinin ki o mərtə-
bəyə yüksəldim. Allaha İbadətlərinizi dəqiq
yerinə yetirin. Qəzbi sədəqə verin.
Seyid nəvəsi olaraq bunu etməliyəm.
Allah böyükdü, Vətən sağ olsun.
oğlunuz Mübariz.
Haqqınızı halal edin.   İbrahimov Mübariz

Qarabağımızın azad olunmasında əvəzolunmaz xidməti olan Ali Baş komandanımızın, igidliklə vuruşan mərd oğullarımızın, qazilərimizin şərəfinə, Mübariz İbrahimov, general Polad Həşimov kimi milli qəhrəmanlarımızın, şəhidlərimizin əziz xatirəsinə

GİRİŞ

Ədəbiyyatın tədrisi metodikası fənni pedaqoji universitetin filologiya fakültəsi tələbələrinin peşə hazırlığı işində – ilkin müəllim hazırlığında müstəsna rolu olan fənlər sırasındadır. Təsadüfi deyildir ki, bakalavr tədris planında ona xeyli vaxt ayrılmışdır. Boloniya prosesinə qoşulma, kredit sisteminin tətbiqi, Avropa təhsil məkanına inteqrasiya bu fənnin mövqeyini daha da artırmışdır. Həm müstəqil kurs, həm də onun ayrı-ayrı problemlərinin seçmə fənn qismində tədris olunması dediklərimizə əyani sübutdur.

Məlum həqiqətdir ki, ali məktəblərimizdə bu fənnin öyrədilməsi sahəsində bu günə qədər bir sıra mühüm işlər görülmüşdür. Vaxtilə – ötən əsrin 60-cı illərində işıq üzü görən Ə. Qarabağlının "Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası"

(Bakı 1968) və "Orta məktəbdə ədəbiyyat tədrisi"(I və II hissə, ADETPEİ-nin kollektiv nəşri, Bakı 1968, 1976-cı illər) bu sahədəki boşluğu doldurmağa layiqincə kömək etmişdir. Elə həmin dövrdən başlayaraq metodika sahəsində sanballı araşdırmalar meydana çıxmış və bu sahədə xeyli tədqiqatlar aparılmışdır. Bu işdə zəhməti olan, qələm çalan görkəmli metodist alimlərimizdən Camal Əhmədov, Şəmistan Mikayılov, Bilal Muradov, Dursun Məmmədov, Mirabbas Aslanov, Teymur Rzayev, Ağadadaş Babayev və b. adlarını xüsusilə qeyd etmək istərdik.

Metodika sahəsində axtarışlarımız nə qədər zəngin olsa da, o, sovet dövrünün ideoloji çərçivələrindən yaxa qurtara bilməmişdir. Biz bunu təbii bir hal kimi də qəbul edirik. Amma zaman dəyişmiş, Azərbaycan öz müstəqilliyini bəyan etmiş və artıq istiqlaliyyət yolunda inamla irəliləməkdədir. Yeni yaranan gənc respublikanın öz müstəqil təhsil siyasətini yeritməsi, bu sahədə müəyyən islahatlar aparması artıq bir faktdır. Bunun üçün son illərdə təhsil sahəsində aparılan islahatı, qəbul edilmiş bəzi rəsmi sənədləri xatırlatmaq yerinə düşər. Onlardan:

- "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu" (2009),
- Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli kurikulumu) (AR Nazirlər Kabinetinin 30 oktyabr 2006-cı il tarixli, 233 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir),
- "Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının Konsepsiya və Strategiyası" (AR Nazirlər Kabinetinin 102 nömrəli qərarı, 25 iyun 2007-ci il),
- "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)" (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 3 iyun tarixli 103 nömrəli qərarı),

- "Ali təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramı" (2010) (yeni standartlar 2021-ci ildə hazırlanmış, amma hələ təsdiq olunmamışdır),
- "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası" (2012),
- Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu)(V-XI siniflər) (2013)
- "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" (2013) (bu sənədin mahiyyətində insan kapitalının inkişafı, bilik və innovasiyalara əsaslanan inkişaf prioritet təşkil edir).
- "Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu" (2016),
- "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir),
- "Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi" (2018)
- "Ümumi təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2019)
- "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları"(2020)

sənədlərinin qəbulu dediklərimizin təsdiqi kimi qəbul oluna bilər. Belə bir normativ-hüquqi baza ədəbiyyatın tədrisi metodikası sahəsində də müəyyən addımların atılmasını zəruri edirdi. Bunu respublika pedaqoji mətbuatında gedən yazılardan, son illərdə çap olunan bir sıra vəsaitlərdən də aydın şəkildə görmək olur.

Hazırkı dərslik də ali məktəblərimizdə aparılan uzunmüddətli müşahidələrin, eksperimentlərin, onun nəticələrinin təhlili və ümumiləşdirilməsinin, ali və orta ümumtəhsil müəssisələrinin təcrübəsinin, normativ-hüquqi

sənədlərin tələblərinin nəzərə alınmasının nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Gələcəyin ədəbiyyat müəlliminin ehtiyaclarına ünvanlanan, onlarda ədəbiyyatın tədrisi metodikasına dair bilik, bacarıq, vərdiş, dəyər və keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasına xidmət göstərən bu dərslik ilkin təşəbbüslərdən biri olmaqla yerli və beynəlxalq təcrübənin nailiyyətlərini mənimsəməklə o məzmunları da müəllim hazırlığı işlərinə cəlb etməyi özünə borc bilmişdir.

Bu gün informasiya əsrinin tələblərinə uyğun olaraq gələcəyin ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlanması işinin üzərinə daha ciddi vəzifələr qoyulur. Rəsmi sənədlərdə əksini tapan məzmunun mənimsədilməsi müəllim hazırlığı işinin yalnız bir istiqamətini təşkil edir. Tələbə şəxsiyyətindən müəllim şəxsiyyətinə keçidin təmin olunması ədəbiyyatın tədrisi metodikası fənni üzərinə daha ciddi öhdəliklər qoyur. Bu günün tələbəsi, sabahkı müəllim hansı missiyanın arxasında dayanacağını dərk etməli, peşəsinin sirlərinə yiyələnmək işində öz məsuliyyətini aydın təsəvvür etməlidir.

Gələcəyin ədəbiyyat müəllimində zamanın çağırışlarına uyğun gələn ünsiyyət, idarəetmə, təşkilatçılıq və tədris metodikası sahəsində müvafiq bilik və bacarıqların formalaşdırılması, onların səriştəli bir mütəxəssisə çevrilməsi ədəbiyyatın tədrisi metodikası kursunu daha da aktuallaşdırır. Belə bir vəzifəni üzərinə götürən hazırkı dərslik hazırkı ehtiyacları nəzərə almaqla ədəbiyyat müəllimi hazırlığı işində öz missiyasını layiqincə yerinə yetirmək istəyir.

Ədəbiyyat müəllimi, bəlkə də, bir mütəxəssis kimi formalaşdırılmamalıdır. O, bir insan, öyrədən, yolgöstərən, yetirmələrinə həyati bacarıqlar aşılayan, onları bir şəxsiyyət kimi yetişdirən, onlarda vətən sevgisi yaradan, azərbaycançılıq, dövlətçilik və türkçülük ənənələrinə sadiqliyini daha da inkişaf etdirən bir ziyalı kimi doğulmalı, Vətəninə, millətinə, peşəsinə sevgisini daim artırmalıdır. Unudulmamalıdır ki, bu münasibətlə böyük müəllim Rəşid bəy Əfəndiyev dediyi "Millətin səadəti

əsasən müəllimdən asılıdır" fikri bütün zamanlar üçün aktual olaraq qalır.

Bu da bir həqiqətdir ki, oxumaqla müəllim olmaq az bir işdir, əsl müəllim anadan müəllim kimi doğulanlardır. O müəllimlər xoşbəxtdirlər ki, onların qəlbində sənətinə, şagirdlərinə, vətəninə, dövlətinə, dövlətçiliyinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, azərbaycançılıq, türkçülük idealına sədaqət və məhəbbət hissi ilə dünyaya – müəllimlik dünyasına göz açırlar. Hazırkı dərslik məhz gənc mütəxəssislərdə belə bir amalın formalaşdırılmasını bir müqəddəs arzu kimi qarşısına məqsəd qoyur. Məhz buna görə də onun hər bir bölməsində müəllimin, ədəbiyyat müəlliminin ehtiyaclarını qarşılaya biləcək bir çox məsələlərə aydınlıq gətirilməsinə çalışılır. İnanırıq ki, o, bu şərəfli işin öhdəsindən layiqincə gələ bilir.

ƏTM fənni orta məktəbdə ədəbiyyatın öyrədilməsi sirləri - tədrisinin təşkili yolları ilə tələbələri tanış etdiyindən burada bir sıra vacib bölmələr əhatə olunur. Əvvəlcə, ƏTM-in predmeti və nəzəri əsaslarına münasibət bildirilir, sonra onun keçdiyi yola (ədəbiyyatın öyrənilməsi yoluna) nəzər salınır, sonra rəsmi sənədlərin ədəbiyyat müəllimi qarşısına qoyduğu tələbələr təqdim olunur, tədrisin təşkili yolları, üsul və vasitələrinə elmi-nəzəri və praktik yönümlü münasibətlər bildirilir.

Kursun əsas bölmələri ƏTM-in məzmunu, təlim strategiyaları və qiymətləndirmədən ibarətdir.

Təbiidir ki, müxtəlif dövrlərdə ədəbiyyatın öyrənilməsi vəziyyətinə və tarixi təcrübəyə dərindən bələd olmadan, ədəbiyyatın tədrisi sahəsində heç bir uğur qazanmaq olmaz. Tarix, keçilən yol bir təcrübə məktəbi, bir aynadır. Biz ona baxmasaq, onu nəzərə almasaq, onu öyrənməsək, qazancımızı və itkilərimizi, nailiyyətləri və buraxılan qüsurlarımızı düzgün dərk edə bilmərik. Məhz buna görə də ədəbiyyatın tədrisi tarixi bölməsində bu məsələnin diqqətdə saxlanılmasına fikir verilmişdir.

Dərsliyin digər bölmələri məktəbdə ədəbiyyat tədrisinin nəzəri və praktik məsələlərinin açıqlanmasına həsr olunmuşdur. Burada yeni təhsil proqramına (kurikuluma), fəal/interaktiv təlim texnologiyasına da mühüm yer ayrılmışdır. İnanırıq ki, vəsaitdə əksini tapan məsələlər müəllimlərimizi düşündürən, onların ehtiyaclarını ödəyən bir çox suallara cavab olacaqdır.

ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİ METODİKASI FƏNNİNİN PREDMETİ VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI

Tələbə dostlar, Siz ilk dəfə olaraq Ədəbiyyatın tədrisi metodikası fənni ilə rastlaşırsınız. O, Sizin gələcəkdə bir müəllim kimi fəaliyyət göstərmənizə, sənətinizin sirlərinə bələd olmağınıza, onu sevmənizə ciddi dəstək verəcəkdir. Elə isə fənimizlə tanış olmağa başlayaq.

► Əvvəlcə fənnin adındakı "**ədəbiyyat**", "**tədris**" və "**metodika**" sözlərinə diqqətinizi cəlb edək. İlk sözümüzün izahını orta məktəbdə tədris olunan **ədəbiyyat** fənni ilə bağlayaq. Hansı ki, onun öyrənilməsi və öyrədilməsi işi 5-ci sinifdən başlayır və 11-ci sinifdə tamamlanır. Bu fənn əsasən ədəbi əsərləri, sənətkarların həyatı və yaradıcılıq yoluna dair məlumatları, tarixi-ədəbi icmalları, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair materialları özündə əks etdirir.

Tədris sözü isə ərəbcədəndir, mənası *dərs vermə*, *dərs öyrətmə* deməkdir. Pedaqoji termin kimi "şagirdlərə təhsil aldıqları müddətdə bilik, bacarıq, tərbiyə vermək məqsədi daşıyan müəllimin professional fəaliyyəti; müəllimin öyrətmək məqsədini reallaşdırması üçün fəaliyyəti, biliklərin tətbiq edilməsi"[1] mənalarını daşıyır.

Metodika sözü isə "tədris metodikası barədə elm. Nə isə öyrənmək, nə isə yerinə yetirməyin praktik icra metodlarının cəmi[2] deməkdir. Sözün digər anlamı vikipediyada "hər hansı məqsədə nail olmaq üçün hazır qaydalar, alqoritmlər, prosedurlar toplusu nəzərdə tutulur" kimi də şərh olunmuşdur.

---

[1] Azərbaycan Respublikası Təhsil portalı http://www.portal.portalcp.cpanel.edu.az/index.php?r=glossary/index&id=1&mid=&letter=T&lang=az

[2] Azərbaycan Respublikası Təhsil portalı http://www.portal.portalcp.cpanel.edu.az/index.php?r=glossary/index&id=1&mid=&letter=T&lang=az

Hər iki izahatı birləşdirsək metodika anlayışını belə ümumiləşdirə bilərik: *Hər hansı məqsədə nail olmaq üçün nəyi isə öyrənmək, öyrətmək, yerinə yetirməyin praktik icra metodlarının cəmi.*

Fənnin öyrədilməsi metodikası tədrisin təşkilini, öyrətməyin məqsədini (tədris, inkişafetdirici, tərbiyə, praktik), öyrətməyin prinsiplərini, öyrədilən məzmunu, öyrətmə vasitələrini, formaları və metodlarını, qiymətləndirmə və monitorinq məsələlərini əhatə edir.

► Ədəbiyyatın tədrisi metodikası kursu da məhz bu deyilənlərdən çıxış edərək orta məktəbdə ədəbiyyat fənninin tədrisi xüsusiyyətlərindən bəhs edir, onun öyrədilməsinin səmərəli yollarını araşdırır, qabaqcıl təcrübəni öyrənir, ümumiləşdirir, elmi-metodik nailiyyətlərlə müəllimləri silahlandırır və tələbələrin peşə sirləri və ustalığına yiyələnməsi işinə yaxından köməklik göstərir.

ƏTM-i öyrənmədən

- ⇨ Orta məktəbdə ədəbiyyat tədrisinin məqsəd və vəzifələrini, ədəbiyyatın tədrisi tarixini;
- ⇨ Orta məktəbdə ədəbiyyat fənninin məzmununu və strukturunu;
- ⇨ Orta məktəbin ədəbiyyatdan proqram materiallarının (ədəbi əsərlərin, ədəbiyyat nəzəriyyəsinin, icmal materiallarının, sənətkarların həyatı və yaradıcılığına dair məlumatların, nitq inkişafı işlərinin) təlim-tərbiyəvi əhəmiyyətini və tədrisi yollarını;
- ⇨ Ədəbiyyatdan sinifdənxaric və məktəbdənkənar işlərin məzmunu və təşkili yollarını;
- ⇨ Əyani və texniki vasitələrin, internet resurslarının dərslərə gətirilmə qaydalarını;
- ⇨ Ədəbiyyat üzrə fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya məsələlərinə necə nail olmağı və s. məsələləri

bilmək mümkün deyildir.

Ədəbiyyatın məktəblərdə öyrədilməsi ilə bağlı nə kimi məsələlər varsa, onların hamısı **ƏTM-in predmetini** yaradır.

ƏTM kursunun əsas məqsədi gələcəyin ədəbiyyat müəlliminin formalaşdırılması işinə dəstək vermək, ədəbiyyatdan proqram və dərsliklərin məzmunu və tərtibi prinsipləri ilə onları məlumatlandırmaq, tədris prosesinin səmərəli təşkili, müasir təlim texnologiyalarının, internet resurslarının tədris prosesinə gətirilməsi imkanları ilə onları silahlandırmaqdan ibarətdir.

Ədəbiyyat müəlliminin təlim prosesində ünsiyyət, idarəetmə və təşkilatçılıq bacarıqlarına sahib olması, tədris prosesində "yaddaş" texnologiyasından "düşüncə" texnologiyasına keçid imkanlarına yiyələnməsi də kursun məqsədləri sırasındadır.

ƏTM kursu imkan verəcək ki, gələcəyin ədəbiyyat müəllimi "bilik ötürən" funksiyasından könüllü şəkildə uzaqlaşsın, dəstəkverici, istiqamətverici, bələdçi (fasilitator) bacarığına yiyələnsin, tədris prosesində şagirdlərin düşüncəsinin, məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafı qaydalarına bələd olsun.

Təlim prosesində müəllimin demokratik rolunu artırmaq, nüfuzunu yüksəltmək, səmimilik, qayğıkeşlik və tələbkarlıq keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək, qabaqcıl təcrübənin nailiyyətlərini onlara çatdırmaq, təhlil etdirmək və yaradıcı şəkildə tətbiqetmə bacarıqlarını formalaşdırmaq, gənc mütəxəssislərə gələcək peşə fəaliyyətlərində gərəkli olan bilik, bacarıq və səriştəni verilmək də kursun məqsədləri sırasındadır. Qeyd olunan bu məqsədlərin hər biri həm də bu fənnin ən ümdə problemlərindən biri kimi tədqiq olunur.

Bu kursun başlıca amallarından biri də tələbə şəxsiyyətindən müəllim şəxsiyyətinə keçidi uğurla həyata keçirməkdir. Hər bir gənc ədəbiyyat müəllimi zəngin müəllim şəxsiyyətinin, düşüncəsinin, məsuliyyətinin, səbrinin, mənəvi aləminin, əxlaq və davranışının nədən ibarət olduğunu bu kursun

sayəsində öyrənib müəyyən bilik və bacarıqlara sahib olurlar. Təbii ki, bu işdə pedaqogika və psixologiya fənlərindən alınan biliklər də öz təsirini göstərir.

► Göründüyü kimi, ƏTM öz üzərinə ciddi və məsuliyyətli bir yükü götürmüş olur. Həmin işlərin uğurlu həlli isə təkcə onun sırf özünə qapanması şəraitində mümkün ola bilməz. ƏTM bunun üçün digər elm sahələrinin nailiyyətlərinə söykənir, onlardan istifadə etməklə özünün tədqiqat obyektini, tədqiqat üsullarını yaradır, fənnin şöbələrini müəyyən edir, onların məzmunu və strukturunu dəqiqləşdirir. Deməli, ƏTM digər fənlərlə - elm sahələri ilə sıx əlaqə nəticəsində özünün *elmi-nəzəri və tədris-metodik bazasını* yaradır və qarşısında duran vəzifələri uğurla həyata keçirir.

► ƏTM-in əməkdaşlıq etdiyi həmin **elm sahələri** aşağıdakılardır:

- Ədəbiyyatşünaslıq;
- Pedaqogika;
- Psixologiya;
- Fəlsəfə;
- Azərbaycan dili;
- Nitq mədəniyyəti
- İnformatika və s.

Bu fənlərin hər biri ƏTM-in bir elm kimi formalaşmasında, məzmunca zənginləşməsində yaxından iştirak edir. Gəlin onların ƏTM-ə nələri verdiyinə diqqət yetirək.

Ədəbiyyatşünaslıq elmi ədəbiyyatın bütün tərəflərini – ədəbiyyat tarixini, ədəbiyyat nəzəriyyəsi və ədəbi tənqidi əhatə edir. Onun bu sahələrdə əldə etdiyi nailiyyətlər məktəbə, ədəbiyyat proqramına gətirilir. Əgər bu sahələr və nailiyyətlərlə bağlı metodistdə müəyyən biliklər olmazsa, onda ədəbiyyat tədrisinin səmərəli təşkili yollarından danışmağına da dəyməz.

Məlum məsələdir ki, orta məktəbdə bütün sənətkarlarımızın həyat və yaradıcılığı , bədii irsi əhatə olunmur. Buna həm imkan yoxdur, həm də bu irs bizim üçün nə qədər qiymətli olsa

da, onların hamısını öyrətmək istəsək də, şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini, qavrama imkanlarını əldə rəhbər tutmalıyıq. Təbiidir ki, birbaşa onların təlim-tərbiyəsinə xidmət göstərən, forma, məzmun və sənətkarlıq baxımından lazımi tələbləri ödəyən əsərlər proqrama gətirilməlidir. Deməli, ədəbiyyat dərslikləri tərtib olunanda ədəbiyyatşünaslıq nailiyyətləri süzgəcdən keçirilir və digər elmi-pedaqoji tələblər gözlənilməklə müxtəlif siniflər üzrə bədii mətnlər seçilib buraya daxil edilir.

Ədəbiyyatşünaslıq bilikləri sənətkarın ömür yolunun, bədii irsinin ictimai əhəmiyyətinin dərk olunmasında, bədii əsərlərin məzmununun, təhlilinin aparılması işində müəllimə yaxından köməklik göstərir. Ədəbi əsərlərin quruluşu, mövzusu və ideyası, dil-üslub, süjet və kompozisiya, sənətkarlıq məsələlərinə dair biliklər, ədəbi əsərlərin ədəbiyyatşünaslıq baxımından təhlilinə dair biliklər ədəbi əsərlərin məktəbdə öyrənilməsində, təhlil edilməsində, orada ifadə olunan dəyərlərin, mənəvi keyfiyyətlərin şagirdlərə mənimsədilməsində bir baza rolunu oynayır. Ədəbiyyatşünaslıq təhlili məktəb təhlilinin aparılması yoluna bir işıq tutur, ona pedaqoji, didaktik mənalar, mahiyyət verdirir, şagirdlərə nəyi, necə öyrətməyə, nələri, necə müzakirə etmə imkanlarını müəyyənləşdirməyə kömək edir. Təbiidir ki, ümumi ədəbiyyatşünaslıq (ixtisas) hazırlığı olmasa, bədii irsimizin orta məktəbdə tədrisi səviyyəsində uğurlar qazanıla bilməz. Bütün bu biliklər metodikaya imkan verir ki, bədii irsimiz ən mühüm nailiyyətlərini şagirdlərə çatdırmaq, dərk etdirmək işində düzgün nəzəri bazaya söykənilsin.

Pedaqogikanın təlim-tərbiyə nəzəriyyəsi də ƏTM-in bir elm kimi formalaşmasında, nəzəri bazasının yaradılmasında mühüm rol oynayır. Pedaqogikanın "Didaktika" bölməsi təlim prosesinin ən vacib cəhətlərini araşdırır, onun təşkili forması və yollarına, təlim metodlarına, təlim prinsiplərinə və s. dair elmi-pedaqoji qaydaları, qanunauyğunluqları əks etdirir. O,

metodikanın özünəməxsus təlim üsullarının yaranmasına, ədəbiyyat dərslərinin təşkil olunmasına və onun öz təlim prinsiplərinin formalaşmasına yaxından kömək edir. Metodika ümumpedaqoji nəzəri və praktik məsələləri bilməklə, o nailiyyətləri izləməklə ədəbiyyat müəllimlərində təlim-tərbiyə prosesinin səmərəli qurulmasına dair mükəmməl elmi-metodik baza yaradır.

Ümumpedaqoji nailiyyətləri diqqətlə izləyən metodika alınan qənaətlərini ümumiləşdirir və gərəkli olanları fənn müəllimlərinin ixtiyarına verir. Pedaqoji prosesin təşkili və idarə olunması barədə pedaqogikanın irəli sürdüyü müddəalar metodikaya imkan verir ki, o bu nəzəri bazadan yaradıcı surətdə bəhrələnsin və ədəbiyyat tədrisinin özəl xüsusiyyətini nəzərə almaqla öz konsepsiyasını irəli sürsün.

Məlumdur ki, *fəlsəfə* təbiət, cəmiyyət və insan təfəkkürünün ən ümumi qanunlarını araşdırır. Ədəbiyyat təlimi bu müddəalarsız öz işini qura bilməz. Əksliklərin vəhdəti və mübarizəsi, inkarı inkar, kəmiyyət dəyişmələrinin keyfiyyətə və əksinə keyfiyyətin kəmiyyətə keçməsi qanunları ədəbi nailiyyətlərin izah olunmasında geniş imkanlar açır. Fəlsəfənin idrak nəzəriyyəsi dərketmənin məzmunu və mahiyyəti barədə ciddi açıqlamalar, qanunauyğunluqlar verir. Dünyanın necə dərk olunması prinsipi, dərketmə və təfəkkür prosesinin mərhələləri ƏTM üçün olduqca gərəklidir. Fəlsəfənin bu sahədəki məlum müddəası – canlı seyrdən mücərrəd təfəkkürə, oradan da praktikaya, biliklərin necə qavranılması mexanizmini aydın şəkildə ifadə edir. Hadisələrin baş verməsi səbəbləri və onun nəticələri mahiyyətə enməyə imkan yaratdığından bu sahədə irəli sürülən müddəalar ədəbiyyat tədrisində tez-tez müraciət olunan məsələlərdən biridir.

Psixologiya fənninin nailiyyətləri də ƏTM-in bir elm kimi formalaşmasında yaxından iştirak edir. Deməli, ƏTM-in bir istiqaməti şagirdlə – insanla bağlı olan məsələlərdir. Psixologiyanın xarakter, temperament, iradə, fərd və şəxsiyyət kimi

anlayışları, şəxsiyyətin formalaşmasında müxtəlif amillərin rolu, hafizə, diqqət, qavrayış, təfəkkür, bilik, bacarıq və vərdişlər və s. barəsində irəli sürdüyü müddəalar ədəbiyyat müəllimləri üçün qiymətli məlumatlardır. Şagirdin psixi keyfiyyətləri və yaş dövrünün psixoloji xüsusiyyətləri müəllim üçün aydın olduqdan sonra təlim materiallarının onlara çatdırılması, sinfin idarə olunması, şagirdlərdə təlim prosesinə marağın oyadılması və s. yolundakı bir sıra əngəllər aradan qalxmış olur. Onların dünyagörüşünün, əxlaqi-mənəvi tərbiyəsinin formalaşması qanunauyğunluqları öz yerini tutur.

Ana dilinin zənginliklərinə bələd olmaq, ondan məharətlə istifadə etmək, bu dil vasitəsi ilə yüksək təlim-tərbiyə göstəriciləri əldə etmək hər bir müəllimin arzusudur. Müəllimin *nitq mədəniyyəti,* natiqlik keyfiyyəti, sözdən məqamında istifadə etmək bacarığı ədəbiyyat müəllimləri üçün olduqca vacib məsələlərdəndir. Ona görə ƏTM həm də nitq mədəniyyəti fənni ilə sıx əlaqə saxlayır.

İnformatika fənni də ƏTM-in yeni təlim texnologiyalarından, internet resurslarından istifadə bacarıqlarını ortaya qoyur. Bu günün ədəbiyyat müəllimini kompüterdən, IKT-dən istifadə bacarıqlarına sahib olmalı, fərdi saytlar, proqramlar, internet resursları yaradanda, təqdimatlar və tədqiqatlar aparanda bu fənnə dair biliklər onun köməyinə gəlir.

► Öyrəndiyi sahələrə uyğun olaraq **ƏTM-in** bir sıra **şöbələri** vardır. Onlara

- ⇨ Ədəbiyyat tədrisinin tarixi
- ⇨ Ədəbiyyat fənninin məzmunu və strukturu
- ⇨ Ədəbiyyat dərslərinin planlaşdırılması və təşkili
- ⇨ Ədəbiyyat təliminin üsulları
- ⇨ Ədəbiyyatdan sinifdənxaric və məktəbdənkənar işlər
- ⇨ Ədəbiyyat dərslərində nitq inkişafı işləri
- ⇨ Ədəbiyyat dərslərində qiymətləndirmə

daxildir.

Bu şöbələr adlarına uyğun olan işin təşkili yollarını açır və onun necə həyata keçirilməsi barəsində müəllimləri silahlandırır. Məsələn, *ədəbiyyat tədrisinin tarixi şöbəsi* keçilən yolu araşdırır, bu barədə müəllimlərə müəyyən biliklər verir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ədəbiyyatın öyrədilməsi vəziyyəti, tədrisin təşkili, qazanılan nailiyyətlər və çatışmazlıqlar bu günün müəllimlərinə olduqca gərəklidir. Keçilən yola dərindən bələd olmadan gələcəyi qurmaq olmaz. ƏTM-in tədrisi tarixi də məhz belə bir məqsədlə müəllimlərə canlı tarix barədə məlumat verir və müxtəlif zamanlarda onun necə olmasına dair indiki oxucuda müəyyən təsəvvür yaradır.

Ədəbiyyat fənninin məzmunu və strukturu bölməsi fənnin məzmunu, ədəbiyyatımızın proqram və dərsliklərdə necə yerləşdirilməsi, ümumiyyətlə ədəbi təhsilin məzmunu və sistemi barədə məlumat verir. Müəllim öyrənir ki, ədəbiyyat iki mərhələdə öyrədilir: V-IX və X-XI siniflərdə. Birinci mərhələnin özü də iki yerə bölünür: V-VII və VIII-IX siniflər. Qeyd olunan mərhələlərdə ədəbi təhsilin qarşısında duran vəzifələr nələrdən ibarətdir, bu təhsil necə həyata keçirilməlidir və b. məsələlər bu şöbədə geniş surətdə araşdırılır və gələcəyin müəllimi üçün gərəkli məlumatlar verilir. Bunu nəzərdən keçirən tələbələrimiz ədəbiyyatın öyrədilməsi sistemi barədə ümumi təsəvvürə malik olurlar.

ƏTM-in digər şöbələri də adlarına uğun olaraq görüləcək işlər barədə müəllimlərə bilik və bacarıqlar verir və adları çəkilən başlıqlara uyğun olan işlərin təşkil olunması yollarına aydınlıq gətirir.

► Ədəbiyyat tədrisinin prinsipləri

Bu prinsiplər fənnin orta məktəbdə tədrisinin daha səmərəli qurulmasına, sahə üzrə elmi tədqiqatların aparılması yollarına dair ümumi təsəvvür verir. Prinsiplər dedikdə rəhbər tutulacaq əsas qaydaları başa düşmək lazımdır. Əgər bu qaydalardan biri pozularsa, onda ədəbiyyat tədrisinin səmərəli qurulmasından söhbət gedə bilməz. Ədəbiyyat tədrisinin

prinsiplərindən söhbət açanda müasir təlimin aşağıdakı prinsiplərinə bələd olmaq lazımdır:

1. *Şagirdə yönəlmiş təlim prinsipi*: şagird təlim prosesinin mərkəzi obyekti kimi çıxış etməlidir; təlim uşaqların imkan və qabiliyyətlərinə, onun biliyinə, maraq və tələbatlarına yönəlməlidir.
2. *Fəal təlim prinsipi*: tədris prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, idrak fəallığını, təbii öyrənmə fəaliyyətini doğursun, şagirdə "ilk kəşf" sevinci keçirməyə imkan versin, onda yeni biliklərə yiyələnmək həvəsi yaratsın.
3. *İnkişafetdirici təlim prinsipi*: təlim inkişafı qabaqlamalı (L. S. Vıqotski), uşağın "qarşıdakı (yaxın) inkişaf zonasına" yönəlməlidir. Yəni təlim uşağın özünün müstəqil fəaliyyəti və ya böyüklərin köməyi sayəsində aşkarlanan bilik və bacarıqları əldə etmək potensial imkanlarına tuşlanmalıdır.
4. *" Qabaqlayıcı təlim" prinsipi*: təlim cəmiyyətin inkişaf təmayüllərini əks etdirməli və yeni nəsilləri yaxın gələcəkdə təşəkkül tapacaq dünyada fəaliyyətə hazırlamalıdır.
5. *Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi*: ictimai mühitin və şagirdlərin dəyişən tələbləri nəzərə alınmaqla təlim proqramlarının məzmununun, tədris planlarının qurulmasının, təlim-tərbiyə prosesinin təşkilinin, pedaqoji texnologiyaların seçilməsinin sistematik təzələnməsi baş verməlidir.
6. *Əməkdaşlıq prinsipi*: "müəllim-şagird-valideyn" qarşılıqlı münasibətləri sistemində onların hər biri təlim prosesi gedişində tərəf-müqabil kimi iştirak etməlidirlər.
7. *Dialoji təlim prinsipi*: məsələnin birgə həlli gedişində özünün və qrup üzvlərinin fikirlərini, imkanlarını və təcrübələrini müəyyən edə bilməsi və faydalanması

məqsədi ilə hər bir şagirdin müzakirələrdə və qrupun işində iştirakı təmin edilməlidir.

Bu prinsiplərin yerinə yetirilməsi həyata fəal şəkildə qoşulmaq, dəyişən şəraitə uyğunlaşmağa qadir ola bilmək üçün şagirdlərdə zəruri bacarıqların formalaşdırılmasına şərait yaradır. Gələcəyin ədəbiyyat müəllimi digər məsələlərlə yanaşı tədris prosesinin təşkili prinsiplərini də bilməli və onun şərtlərinə əməl etməlidir. Bu prinsiplər əldə rəhbər tutulanda, onlar həyata keçəndə şagirdlərdə belə bir bacarıqlar formalaşmağa başlayır:

- ⇨ Biliklərə müstəqil yiyələnmək, yenilərini əldə edə bilmək
- ⇨ Bu bilikləri yaradıcı olaraq işləmək
- ⇨ Onlardan həyatda məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə etmək
- ⇨ Öz yoldaşları ilə birlikdə problemlərin həllində əməkdaşlıq etmək
- ⇨ Öz qabiliyyətlərinin gerçəkləşdirilməsi üçün yollar axtarmaq və s.[3]

► ƏTM-in tədqiqat üsulları

ƏTM-in elm kimi sözü o zaman keçərli ola bilər ki, keçilmiş yolu, yerli və beynəlxalq təcrübəni, elmi-metodik nailiyyətləri diqqətlə araşdırsın, əldə olunmuş uğurları nəzəri və praktik istiqamətdə ümumiləşdirsin və müəllimlərə bu işdə həqiqi yardımçı olsun, onları günün tələblərinə cavab verən metodik biliklərlə silahlandırsın. Belə bir vəzifəni isə tədqiqat işləri yerinə yetirir. Tədqiqat işləri necə aparılmalı, məlumatlar necə əldə olunmalı və ümumiləşdirilməli, alınan nəticələr geniş ictimaiyyətə necə təqdim olunmalıdır kimi suallar hər bir yaradıcı müəllimi düşündürən məsələlərdir. Buradan da ƏTM-in tədqiqat üsulları adlı yeni bir məsələ ilə tanış olmaq zərurəti

---

[3] Bax: Veysova Z., Məktəb müəllimləri üçün fəal təlim metodlarına giriş kursu. Təlimçilər üçün metodik vəsait. Bakı: 2004, səh. 36-37

ortaya çıxır. Həmin üsullar qarşıda duran metodik problemlərin səmərəli həlli yollarını araşdırmaqda, bu barədə müəllimləri və maraqlı tərəfləri məlumatlandırmaqda, təcrübədən irəli gələn nəzəriyyələri yaratmaqda və onu təkrarən sınaqdan çıxartmaqda, eksperimentlər yolu ilə təsdiq etməkdə, yeni və daha mükəmməl formaların kəşfində mühüm vəzifələr yerinə yetirir. Əldə olunan elmi-pedaqoji nailiyyətləri fənn müəllimlərinin ixtiyarına verir. Elmi-pedaqoji tədqiqatlar elmin inkişafını şərtləndirən ən mühüm amildir. Tədqiqtlarsız elm yoxdur və belə bir elmi təsəvvür etmək mümkün də deyil. Ona görə də onlara bələd olmaq lazımdır.

Ədəbiyyat tədrisi metodikası elminin ən geniş yayılmış tədqiqat üsulları bunlardır:

1. Elmi-metodik ədəbiyyatın öyrənilməsi.

Hər bir elmi araşdırma problemin müəyyənləşdirilməsindən başlayır. Problem mövzu formasında özünü göstərir. Həmin problemin araşdırılması ilk olaraq elmi-metodik mənbələrin toplanmasından, onların öyrənilməsindən başlayır.

Əvvəlcə kitabxananın kataloqundan tədqiq olunan mövzuya dair mənbələrin seçilir. Bu mənbələrə elmi-metodik ədəbiyyat, jurnal məqalələri, monoqrafiyalar, nəzəri ədəbiyyatlar aid ola bilər. Onların siyahısı tərtib olunur, qruplaşdırılır və öyrənilməsinə dair plan tərtib edilir, icrası üçün vaxt ayrılır. Tədqiqat zamanı problemin tədqiqi tarixinə, dövrü mətbuatda, jurnallarda gedən yazılara, lazım gəldikdə isə arxiv materiallarına da nəzər salınır.

Bundan sonra problemin necə işlənilməsi və onun hansı cəhətlərinin araşdırılacağı barədə tədqiqatçıda aydın təsəvvür yaranır. O, araşdıracağı problemin uğurlu həll olunması üçün *elmi fərziyyəni, elmi şərtləri* irəli sürür. Buna *hipotez* deyilir. Tədqiqatçı burada elmi cəhətdən əsaslandırılmış elə fərziyyəsini irəli sürür ki, apardığı araşdırmalarla onun doğruluğunu isbat edə bilsin.

2. Tədris prosesinin müşahidəsi.

Tədqiqatçı mövzunun tədqiqi tarixinə, hansı səviyyədə işlənilməsi məsələlərinə aydınlıq gətirdikdən sonra məktəb təcrübəsinə üz tutur. Tədqiqatçı elmi fərziyyəsinin məqsədinə uyğun olaraq tədris prosesini müşahidə etməyə başlayır. Bu müşahidələr problemin hazırkı vəziyyəti barədə ilkin dəqiqləşdirmələr aparmağa imkan yaradır. Tədqiqatçı nəyi və necə müşahidə edəcəyini dəqiq planlaşdırır. Bu zaman real vəziyyəti olduğu kimi qeyd etməyə çalışır. Müşahidədən alınan qənaətlərin dəqiq uçotu aparılır.

3. Qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi.

Müşahidə mərhələsindən sonra qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi gəlir. Tədqiqatçı problemin işlənilməsində nə kimi uğurların olması və onun səbəblərinin araşdırılmasını da diqqətdə saxlayır. Ona görə də o, həm birbaşa dərslərin müşahidəsini, həm də mətbuatda gedən yazılarda əksini tapan qabaqcıl iş təcrübələrini diqqətlə nəzərdən keçirir, öyrənir və təhlil etməklə obyektiv nəticələrə gəlir. Bu fakt da imkan verir ki, ehtiyaclar daha dəqiq müəyyən edilsin, problemin necə həll ediləcəyi ilə bağlı müəyyən və düzgün istiqamət götürülmüş olsun.

4. Fərdi söhbətlər.

Tədqiq olunan problem dairəsində bütün iştirakçıların fikir və düşüncələrinin öyrənilməsi kollektiv və fərdi halda həyata keçirilə bilər. Fərdi söhbətlər şifahi formada həyata keçirilir və alınan qənaətlərin uçotu aparılır. Kimlərin fərdi söhbətlərə cəlb edilməsi, onlardan nələrin soruşulması tədqiqatçının güddüyü məqsəddən asılıdır.

5. Anket sorğusu.

Məzmununa görə müxtəlif, əhatə dairəsinə görə kütləvi xarakter daşıyır. Onun üstünlüyü də burasındadır. Tədqiqatçı əvvəlcədən sorğunun məqsədini dəqiqləşdirir, sonra burada əhatə ediləcək məsələlərə bir aydınlıq gətirir. Anket sorğusunda qoyulan məsələlər real mənzərənin aydınlaşdırılmasında mühüm

rol oynayır. Tədqiqatçı alınan nəticələri təhlil edir və ümumiləşdirir.

6. Eksperimentlər (müəyyənedici, öyrədici və yoxlayıcı).

Problemin araşdırılması yekunları öz təsdiqini eksperimentlərdə tapır. Tədqiqatçı eksperiment zamanı irəli sürdüyü müddəaların nə dərəcədə doğru olduğunu real sinif-dərs şəraitində sınaqdan çıxarır. Əvvəlcə problemin ilkin vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün bir neçə məktəbdə (sinifdə) müəyyənedici eksperiment aparılır. Alınan nəticələr təhlil olunur və ümumiləşdirilir. Sonra tədqiqatın işçi fərziyyəsinə uyğun olaraq irəli sürülən mülahizələrin sınağı aparılır. Kontrol və eksperimental siniflərdə işlər təşkil olunur. Eksperimental siniflərdə tədqiqatçının irəli sürdüyü ideyalar tətbiq olunur, kontrol siniflərdə isə proses adi qaydada davam etdirilir. Hər iki sinifdə eyni müəllimin dərs aparması öyrədici eksperimentin əsas şərtlərindəndir. Eksperimentin nəticələri müəyyən olunmuş ölçülər (meyarlar) əsasında statistik yolla dəqiqliklə təhlil edilir. Çatışmazlıqlar olarsa, təkmilləşdirici və redaktə xarakterli düzəlişlər aparılır və təkrar olaraq öyrədici eksperiment aparılır. Nəticələr tədqiqatçının irəli sürdüyü müddəaların doğruluğunu təsdiq edərsə, ümumiləşdirmələr aparıb istənilən məktəbdə (siniflərdə) yoxlayıcı eksperimentlər aparmaq olar. Eksperimentlərin hər birinin nəticələri ciddi şəkildə qeydə alınır və üstünlükləri statistik olaraq cədvəllərdə (diaqramlarda) əks etdirilir.

7. Statistik metod.

Sorğularda, söhbətlərdə, eksperimentlərdə nəticələrin hesablanması statistik metodla aparılır. Onun vasitəsi ilə tədris prosesinin əvvəlki və son mənzərəsi faktiki rəqəmlərlə cədvəl, diaqram formasında əks olunur. Onun əsas vəzifəsi tədqiqatın gəldiyi qənaətlərin rəqəmlərin, hesablamaların dili ilə doğru olduğu isbat etməkdir. Bu nəticələrlə tanış olan hər hansı bir mütəxəssisdə belə bir qənaət yaranır ki, tədqiqatın irəli sürdüyü yolla gedilərsə, məhz bu cür uğurlu nəticələr əldə etmək olar.

Suallar və tapşırıqlar:

1. ƏTM nəyi öyrənir və nəyi öyrədir?
2. ƏTM hansı elm sahələri ilə əlaqədardır? Onlardan nələri götürür?
3. ƏTM-in hansı şöbələri vardır?
4. Ədəbiyyat tədrisinin prinsipləri (qaydaları) hansılardır?
5. ƏTM-in tədqiqat üsullarına nələr daxildir?

ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİ TARİXİ

Gənc dost.

▶Fənnin məzmunu, məqsəd və vəzifələri, nəzəri əsasları, tədqiqat üsulları barədə ilkin məlumat əldə etdikdən sonra bu başlıqla rastlaşdınız. Yəqin ki bu başlıqda nələrin əhatə olunacağaını, onu nə üçün öyrənəcəyinizi, Sizin gələcək hazırlıq işinizə nələri verə biləcəyini düşünəcəksiniz. Ədəbiyyatın tədrisi tarixi hansı zamandan başlayır, onun keçdiyi yol, bu yolda qazanılan nailiyyətlər, bu nailiyyətləri bilməyinizin günümüz üçün dəyəri kimi suallar qarşınızı kəsəcəkdir. Düşünəcəksiniz ki, keçilən yola bələd olmadan uğurlu gələcəyi əldə etmək olmaz. Lap yaxşı. Elə isə söhbətimizə başlayaq.

▶ Hər bir fənnin özünə məxsus keçdiyi həyat yolu vardır. Elə elmlər vardır ki, onların tarixi yüz illərlə, elələri də vardır ki, on illiklərlə ölçülür. Haqqında söhbət açacağımız ədəbiyyatın tədrisi metodikası fənni də sonuncuların sırasına daxil ola bilər. Amma bu o demək deyildir ki, bizim ədəbiyyatın öyrədilməsi tarixi də sonralara aiddir. Məlum məsələdir ki, öyrətmə işinə çox yaxın olan xalq ədəbiyyatımızın kökü çox-çox uzaqlara gedib çıxır.

Ədəbiyyatımızın keçdiyi yolu bir daha xatırlasaq, onun inkişaf meyllərini göz önünə gətirsək aydınlaşacaq ki, Azərbaycan ədəbiyyatı öz məzmun və forma əlvanlığına görə dünya ədəbiyyatının ən zəngin qolunu təşkil edir və bu xəzinə içərisində öz layiqli yerini tutur. Ədəbiyyatımızın qaldırdığı bəşəri ideyalar, insana, onun duyğular aləminə həssas münasibəti heç bir xalqın ədəbiyyatı ilə müqayisəyə gəlməyəcək dərəcədə mənalı və zəngin olmuşdur. Bunu dünən Avropa, bir qədər əvvəllər isə Yaxın və Uzaq Şərq də etiraf etmişdi. Mədinədə yaşayıb yaradan və "Əl-Azərbaycani" nisbəsi ilə tanınan şairlərin yaradıcılığında, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif ədəbi məktəblərinin timsalında, Qazi Bürhanəddin, Həbibi,

Kişvəri, Ş. İ. Xətayi, M. V. Vidadi, M. Ş. Vazeh yaradıcılığı nümunəsində bunu daha aydın görmək olar.

Xalq ürəyinin yağı, qəlbinin hərarəti ilə yaratmış olduğu böyük ədəbiyyatı, məhz bu cür ürək genişliyi ilə də sevə-sevə, göz bəbəyi kimi qorumuş, bu irsə böyük ehtiramla yanaşmış, onu həm öyrənmiş, həm də gənclərə öyrətmişdir. Təbii ki, bu öyrənmə-öyrətmə mərhələsi bəzən uzun, bəzən də qısa müddətli olmuşdur. Onun formasında da müəyyən fərqlər olmuşdur.

▶ Ədəbi irsin öyrənilməsində fərdi məktəblər, şəxsi təhsil, saray ədəbi məktəbləri, mollaxana və mədrəsələrdə görülən işlər, rus-tatar və "üsuli-cədid" məktəbləri, seminariya və gimnaziyalarda alınan biliklər həmin forma əlvanlığından xəbər verir. Tarix dəyişdikcə, zaman yeniləşdikcə bu öyrənmə formalarının məzmununda da ciddi dəyişikliklər özünü göstərmişdir. Məktəblərlə, mollaxanalarla yanaşı ədəbiyyat yaradıcılarının özləri də əllərinə qələm, tabaşir alaraq onun təbliğatçılarına çevrilmiş, müəllimlik edərək bu zəngin sərvətin bir kəlməsini də gənclərin və yeniyetmələrin nəzərindən yayındırmaq istəməmişdilər. Deməli, yaradıcıların özləri də qol çırmayaraq bu böyük və möhtəşəm ədəbiyyatın təfərrüatını dövrünə və gələcək sahiblərinə çatdırmağa çalışırdılar. Təbii ki, biz bu vəziyyəti müsbət qiymətləndirməli və ədəbiyyatımızın öyrədilməsində əməyi, xidməti olan hər bir kəsi minnətdarlıq hissi ilə xatırlamalıyıq.

Müşahidələrdən belə məlum olur ki, ədəbiyyatın öyrənilməsi birbaşa və dolayı yolla həyata keçirilmişdir. Dolayı deyəndə şəxsi təhsili, birbaşa dedikdə isə ədəbiyyatın konkret bir fənn kimi öyrədilməsi prosesini nəzərdə tuturuq. Deməli, ədəbiyyatın öyrədilməsi yolundan danışanda mütləq tarixə, keçilən yola nəzər salmalı və onun hər bir keçidlərinə yaxından bələd olmalıyıq.

▶ Ədəbiyyatın öyrənilməsini şərti olaraq bir neçə mərhələyə bölmək mümkündür:

1. Qədim dövrlərdə ədəbiyyatın öyrənilməsi (XI əsrə qədərki mərhələ);
2. XII – XIX əsrin birinci rübünə qədərki dövrdə ədəbiyyatın öyrənilməsi;
3. 1828 – 1920-ci illərdə ədəbiyyat öyrənilməsi;
4. 1920 – 1993-cü illərdə ədəbiyyatın öyrənilməsi;
5. 1993-cü ildən bu günümüzə qədər ədəbiyyatın öyrənilməsi.

Birinci mərhələni (XI əsrə qədərki mərhələ) əslində "xalq tədrisi" mərhələsi də adlandırmaq mümkündür. Ədəbiyyat tariximizin inkişafının izlənilməsi, həmçinin ədəbi təcrübənin öyrənilməsi bizi belə qənaətə gətirir ki, bu dövrü məhz belə səciyyələndirmək daha doğru olar. Çünki xalq yaratmış olduğu şifahi bədii nümunələri məktəb və dərslik olmayan zamanlarda şifahi formada gənc nəslə öyrətmişdir. Bu zaman, təbii ki, bir neçə məqsəd güdülmüşdü. Tutaq ki, körpələrin nitqini inkişaf etdirmək zərurəti var idi. Onu həll etmək üçün yanıltmaclar meydana gəlmiş, böyüklər həmin yanıltmacları balacalara söylətməklə həm onların nitqlərini inkişaf etdirmiş, həm bir balaca əylənmiş, həm kiçik bir nümunə ilə bu ədəbiyyatın zənginliyini uşaqlara çatdırmış, həm də onun yayılması və təbliği ilə məşğul olmuşlar.

Atalar sözləri və məsəllər, tapmacalar, lətifələr, əfsanə və nağıllar, bayatılar və b. xalq ədəbiyyatı nümunələrimiz də bu baxımdan fərqlənmir. O nümunələri dinləyənlər həm əylənmiş, həm öyrənmiş, həm də onları nəsillərə ötürməklə məşğul olmuşlar. Xalq ədəbiyyatı nümunələrini dinləyən balalarımız ən gözəl insani keyfiyyətlərə yiyələnmiş, eyni zamanda bu dilin zənginliyinin göstəricisi olan ədəbiyyatımızı öyrənmişlər. Bu prosesi bir neçə əsrin çərçivəsinə sığmamış və bu günümüzə qədər də davam etmişdir. Biz bunu nəzərə alaraq şərti olaraq XI əsrə qədər götürmüşük. Halbuki yazının olmadığı zamanlardan üzü bəriyə xalq bədii nümunələri yaratdıqca onun təbliği ilə

məşğul olmuş, yaradan da, öyrədən də, öyrənən də onun özü olmuşdur.

İkinci mərhələ (XII – XIX əsrin birinci rübünə qədər) ədəbiyyatın saray, mollaxana və məktəb mühitində öyrənilməsi kimi səciyyələnə bilər.

Həmin dövrlərdə "xalq tədrisi" ilə yanaşı, adları çəkilən yerlərdə ədəbiyyatın öyrənilməsi diqqət yetirilmişdir. Saraylar böyük ədəbiyyatın yaranmasında xüsusi xidmətlər göstərmiş, qüdrətli şairləri himayə etmiş və onların istedadlarının parlamasına müəyyən imkanlar yaratmışdır.

Məlumdur ki, saray ədəbi məclisləri ədəbiyyatın öyrənilməsi və təbliği sahəsində xeyli işlər görmüş, onun məzmun və formaca zənginləşməsində xüsusi rol oynamışdır. Bu mühit həmçinin ədəbi təcrübələr meydanına çevrilmiş, ədəbiyyatın öyrənilməsi və təbliği işinə sanballı töhfələr vermişdir.

Mollaxana və mədrəsə təhsili mərhələsində ədəbiyyatın birbaşa öyrənilməsi ilə bağlı əldə müəyyən faktlar olmasa da, bir məsələ aydın idi ki, bu dövrün ədəbi təhsilində aparıcı yeri şəxsi mütaliə, fərdi təhsil prosesi tutmuşdur. Görkəmli sənətkarların bədii irsinin təhlili göstərir ki, onlar güclü mütaliə sayəsində dövrün ədəbi təcrübələrinə səylə yiyələnmişlər. Müşahidələr onu da göstərir ki, həmin dövrdə bədii ədəbiyyat öyrənmək insanların, yaradıcı ziyalıların ən mühüm atributlarından biri olmuşdur. Onu sinif-dərs şəraitində ayrıca öyrətməyə ehtiyac qalmamışdır.

Nizami, Nəsimi, Qazi Bürhanəddin, Ş. İ. Xətayi, Qurbani, Sarı Aşıq, Xəstə Qasım, Aşıq Abbas Tufarqanlı, Vidadi və Vaqif kimi sənətkarların bədii irsi ilə tanışlıq bunu deməyə əsas verir. Bu şəxslər özlərinə qapanıb qalmamış, bütün Şərq aləminin ədəbi yeniliklərini dərindən mənimsəmişlər. Təbii ki, onlar şəxsi mütaliələrinin hesabına belə keyfiyyətlərə nail olmuşdular.

Amma bunlara baxmayaraq tarixi inkişafın müəyyən mərhələsində həmin təhsil sistemində ayrı-ayrı bədii və publisistik əsərlərdən oxu materialı kimi istifadə olunması faktına da rast gəlirik. Nizami, Füzuli, Sədi və başqalarının əsərlərinin mollaxana və mədrəsələrdə tədrisə cəlb olunması bir ədəbi-tarixi faktdır.

Üçüncü mərhələ (1828 – 1920-ci illər) Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalından sonra ədəbiyyatın öyrənilməsi sahəsində görülən işləri əhatə edir.

Bu dövrdə ədəbiyyatın öyrənilməsində tamamilə yeni amillər meydana çıxır: yeni üsulda məktəblər açılmağa başlayır, həmin məktəblərdə rus dilinin öyrədilməsi aparıcı məqsəd olur. Bu məktəblərdə oxu və tərcümə materialları kimi ədəbi nümunələr tədrisə geniş şəkildə cəlb olunur. Başqa sözlə, ədəbiyyat sinif-dərs şəraitinə gətirilir.

Bu zaman fərdi təşəbbüskarlıq xüsusi rol oynayır. A. Bakıxanov, M. Ş. Vazeh, S. Ə. Şirvani, M. M. Nəvvab, N. Nərimanov, F. Köçərli, R. Əfəndiyev, M. Mahmudbəyov, F. Ağazadə, A. Şaiq və b. qiraət və oxu materialları, dərsliklər yaratmaq təşəbbüsündə olur və məktəblərin ehtiyacını ödəyəcək vəsaitlər hazırlayırlar. Məsələn, A. Bakıxanov "Kitabi-nəsihət" və "Təhzibül-əxlaq" əsərlərini məhz gənclərimiz üçün qələmə almış, onlar üçün bir oxu materialı kimi təqdim etmişdi. S. Ə. Şirvaninin "Rəbiül-ətfal" (1869) dərsliyini C. Əhmədov ilk mükəmməl ədəbiyyat dərsliyi kimi təqdim edir.[4]

Bu dövrdə – 1876-cı ildə Qori müəllimlər seminariyasının açılması, 1879-cu ildə isə onun Azərbaycan şöbəsinin fəaliyyət başlaması ədəbiyyatın məktəblərə gətirilməsi işini xeyli sürətləndirdi. Bu iş əslində bədii mətnlərin məktəbə gətirilməsi kimi də səciyyələndirilə bilər. R. Əfəndiyevin "Bəsirətül-ətfal", F. Ağazadənin "Ədəbiyyat məcmuəsi"

---

[4] Əhmədov C. Ədəbiyyat tədrisi metodikası. Bakı: 1991, səh. 113.

dərslikləri - qiraət və oxu materialları ədəbiyyat tədrisi tarixində ilk mükəmməl metodik hadisə kimi dəyərləndirilmişdir. A. Şaiq, F. Köçərli, N. Nərimanovun elmi-pedaqoji fəaliyyətləri, yaratdıqları dərsliklər öz məzmunu və orijinallığı ilə seçilirdi.[5]

Ədəbiyyatın öyrənilməsində dördüncü mərhələ (1920 – 1993-cü illər) onun proqram və dərslik çərçivəsində orta məktəbə gətirilməsidir. Bu yolun da özəllikləri vardır. 1920-30-cu illər dövrü ədəbiyyat tədrisi sahəsində gərgin mübarizələr və axtarışlar dövrü olmuşdur. Amma 1932-ci ildən sonra ədəbiyyat bir fənn kimi orta məktəbin tədris planına daxil edilmiş və bu günə qədər də bu vəziyyət davam etməkdədir.

Bu dövr ədəbiyyatın orta məktəbdə sistemli bir formada öyrənilməsi (həm də öyrədilməsi) dövrü kimi səciyyələndirilə bilər. Bəzi siyasiləşmə meyllərini nəzərə almasaq, bu dövrdə ədəbiyyatın öyrənilməsində bir sistemin olmasını, dövrün ideoloji tələblərinə cavab verən elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasını, tədris sahəsində xeyli nailiyyətlərin əldə olunmasını söyləmək olar.

Ədəbiyyat tədrisi metodikasının bir elm kimi meydana çıxmasını da həmin dövrlə bağlaya bilərik. Bəkir Çobanzadənin (Türk dili və ədəbiyyatının tədrisi üsulu, I hissə, Bakı: Azərnəşr, 1926, Türk dili və ədəbiyyatının tədrisi üsulu, II hissə Bakı: Azərnəşr, 1927) kitablarını sahə üzrə ilk təşəbbüslərdin biri kimi göstərmək olar. Həmçinin Feyzulla Qasımzadənin, Həmid Araslının, Əlyar Qarabağlının, Camal Əhmədovun, Fərhad Fərhadovun, Şəmistan Mikayılovun, Ağadadaş Babayevin, Dursun Məmmədovun, Teymur Rzayevin, Bilal Muradovun, Aydın Hacıyevin, Zahid Xəlilin və b. metodik fikrimizin inkişafı və zənginləşməsi yolunda xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir.

---

[5] Bax: Əhmədov C. Ədəbiyyat tədrisi metodikası. Bakı: 1991, səh. 59-164. və Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı: 1968, səh. 19-45.

Təbiidir ki, ədəbiyyatın siyasiləşdirilməsi, sinfi mübarizə alətinə çevrilməsi onun lazımi səviyyədə öyrənilməsi işinə əngəllər törətməmiş deyildi. Əsl ədəbiyyatın öyrənilməsi işinə onun vurduğu zərəri də xatırlatmaq yerinə düşərdi. Amma bunlara baxmayaraq etiraf olunmalıdır ki, bu dövrdə müəyyən nailiyyətlər də əldə olunmuş, ədəbiyyatımızın gənclərə öyrədilməsində, onun orta məktəblərə gətirilməsində məzmun, forma baxımından xeyli uğurlar qazanılmış, orta məktəbin ədəbiyyat proqramına ən yaxşı nümunələrin daxil olunması daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Ədəbiyyatın öyrənilməsi işində yeni mərhələ (1993-cü ildən bu günümüzə qədər) Azərbaycanın müstəqillik qazanması dövrünə aiddir. Bu dövrün başlanğıcında Sovet hakimiyyətinin ilk illərində olduğu kimi klassik irsə birtərəfli, bolşevikvari yanaşma meyli özünü göstərməyə başladı. 1930-90-cı illər bədii irsinə qısqanclıqla yanaşıldı. 1994-cü ilin proqram tərtibçiləri ədəbi nailiyyətlərimizi, klassik və çağdaş ədəbiyyatımızın dəyərli nümunələrini ideoloji baxımdan zərərli hesab edərək orta məktəb proqramına gətirmədilər. Bir illik hakimiyyəti dövründə o vaxtkı rəhbərliyin yanlış siyasəti, səriştəsizlik, təcrübəli yoldaşların bu işdən kənarlaşdırılması, sovet dövrü ədəbi nümunələrinə birtərəfli yanaşma - qazanılan təcrübənin zərərli bir hal kimi çıxdaş edilməsi bu işin yarıtmaz halda həyata keçirilməsinə səbəb oldu. Nəticədə elmi-metodiki əsası olmayan sınaqlar orta məktəbin ədəbiyyat proqramına ayaq açdı və ədəbiyyat tədrisi sahəsində müəyyən geriləmələr özünü göstərdi.

Dərsliklərin tərtibində müsabiqə yolunun tutulmaması, tələskənliklər nəticədəsində orta məktəbdə çalışan müəllimlərimiz ali məktəb dərsliklərindəki materiallara üz tutdular. Belə bir mənzərə ədəbiyyatın 70 illik tədrisi tarixində müşahidə olunmamışdı. Bunun əsas səbəbi isə proqramın tərtibində geniş ictimai rəyə məhəl qoyulmaması idi.

Amma ümummilli liderimiz H. Əliyevin xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra, təhsil sahəsində islahatlara

start verildi. Yol verilən qüsurların, kobud nöqsanların aradan qaldırılması üçün tədbirlər planı, normativ-hüquqi baza yaradıldı. Müstəqil Azərbaycanımızın yaradıcısı və qurucusu olan H. Əliyev Azərbaycan təhsilinin də baş memarı oldu. Təhsil sahəsində islahatları aparılması üçün dövlət komissiyası yaradılması (1998) və islahat proqramının (1999) qəbul olunması, Azərbaycan təhsilinin inkişafına çox böyük tarixi əhəmiyyətli töhfələr verdi. Qəbul olunmuş qərarlar təhsil sahəsinin məzmununun yenilənməsinə, innovativ təlim texnologiyalarının tədris prosesinə gətirilməsinə, yeni təhsil strategiyası və konsepsiyasının qəbul olunmasına ciddi təkan verdi. Təbii ki bütün bu atılan addımlar ədəbi təhsilin məzmununa, müəllim hazırlığı işinə də öz müsbət təsirini göstərməyə bilməzdi.

Heydər Əliyev irsinin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabı da başlanmış işləri uğurla davam etdirərək təhsilimizin Avropa təhsil məkanına inteqrasiyasını sürətləndirmək sahəsində mühüm addımlar atdı: mükəmməl normativ-hüquqi baza, müasir tələblərə cavab verən maddi-texniki təchizatlı məktəb binaları və infrastruktur yaradıldı. Təhsilimizdə yeni təhsil proqramlarının, fənn kurikulumunun yaradılması və tətbiqi ədədi təhsil məzmununda, tədrisi istiqamətində yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoydu.

Azərbaycanın Birinci Vitse-prezidenti, UNESKO və İSESKO-nun Xoşməramlı səfiri, Heydər Əliyev və Azərbaycan Mədəniyyəti fondunun Prezidenti xanım Mehriban Əliyevanın "Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb" layihəsi çərçivəsində gördüyü işlər təhsilimizin inkişafına mühüm töhfələrini verməkdə davam edir.

Müşahidələr, alınmış qərarlar, görülmüş işlər onu göstərir ki, ədəbi təhsilimiz inkişaf etdirilməsində, onun nəzəri və elmi-metodik baxımdan zənginləşməsində, Avropa təhsil məkanına inteqrasiya işində, ədəbiyyat müəllimlərinin

hazırlanmasında son onilliklərdə kifayət qədər uğurlu işlər görülmüşdür və proses bu gün də davam etdirilir.

Deyilənləri belə ümumiləşdirə bilərik ki, keçilən yol bir aynadır, təcrübə məktəbidir. Bu aynaya diqqətlə baxılmalı, üstünə toz qonulmasına imkan verilməməlidir. Ədəbiyyatın tədrisi tarixi daima belə bir sualın araşdıdrılmasına çalışmışdır ki, ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə onun öyrənilməsinə necə yanaşılmış, o, necə tədris olunmuş, uğurlar nələrdən ibarət olmuş və bu sahəni necə inkişaf etdirmək olar. Alınan cavabların günümüz üçün dəyəri isə olduqca əhəmiyyətlidir.

Keçmiş biliklər, təcrübə bizə imkan verir ki, gələcəyə daha inamla baxaq. Bizi belə bir suallar düşündürür ki, bu gün ədəbiyyatın tədrisi səviyyəsi lazımi tələbləri ödəyirmi? Cavab müsbət və ya mənfi olmasından asılı olaraq ənənə ona necə təsir göstərə bilir? Bu irəliləməni və geriləməni törədən səbəblər hansılardır? Tədris tarixində oxşar vəziyyətdə problemlər necə həll olunmuşdu? Həmin həll yollarını bu gün də tətbiq eləmək mümkündürmü? Əlbəttə, bu kimi problemlər ayrıca tədqiqatların mövzusudur. Siz gələcəkdə magistratura təhsili zamanı hamin sualların bir qisminə cavab alacaqsınız.

Məşhur bir məsəli xatırlamaq yerinə düşər: *Keçmişə güllə atsaq, gələcək bizi topa tutacaq.* Ona görə də tarixi nailiyyətlərə, keçilən yola heç bir biganəlilik ola bilməz. Biz keçilən yolu öyrənmədən, onu təhlil etmədən gələcəyin uğurlu müəllimi ola bilmərik.

Suallar və tapşırıqlar:

1. Ədəbiyyatın tədrisi tarixi barəsində Sizdə nə kimi təəssürat yarandı?
2. Onu neçə mərhələyə bölmək olar?
3. Həmin bölgüyə münasibət bildirərdiniz?
4. Onları fərqləndirən cəhətlər hansılardır?
5. Ədəbiyyatın tədrisi tarixini bilmək bizə nə üçün lazımdır?

"AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ÜMUMİ TƏHSİLİN DÖVLƏT STANDARTLARI"

Gənc dost.

► Hazırkı sərlövhə gələcək müəllimlik fəaliyyətinizdə lazım olacaq vacib bir sənədin məzmunu ilə Sizi tanış etmək istəyir. Həmin sənəd baza rolunu oynayır və onun sayəsində ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat təhsil proqramı (kurikulumu) yaranır. Gələcəyin ədəbiyyat müəllimi bu sənədlərin məzmunu ilə yaxından tanış olmalıdır.

► Gəlin əvvəlcə dövlət standartı anlayışını açaq.

Standart (ing. standard – norma, nümunə) – sözün geniş mənasında işlənən nümunə, etalon, model olub başqaları ilə müqayisədə ilkin götürülür. Standart kütləvi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş məhsulların (işlərin, xidmətlərin) keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə dair tələbləri müəyyənləşdirən normativ sənəddir.[6]

Standart keyfiyyətin olçülməsinin yeganə vasitəsi, normasıdır. Bu sözlə müxtəlif söz birləşmələrinin tərkibində rastlaşılır: *Beynəlxalq standartlar, regional (hövzə) standartlar, dövlətlərarası standartlar, milli standartlar*. Bizim mövzumuzdakı **dövlət standartı** ifadəsi dövlət tərəfindən irəli sürülən məcburi və icrası zəruri bilinən tələbləri nəzərdə tutur. Mövzunun üçüncü, dördüncü sözü isə bu standartın hansı sahəyə aid olduğunu göstərir.

Sabahın ədəbiyyat müəlliminin öz üzərinə düşən vəzifəni, məsuliyyəti, görəcəyi işlərin məzmununu dərk etməsi üçün ilkin olaraq "Təhsil haqqında" (2009), "Ümumi təhsil haqqında" (2019) Azərbaycan Respublikasının Qanunlarını və eyni zamanda təhsillə bağlı son illərdə imzalanmış sərəncamları, qəbul olunmuş qərarları öyrənməlidir. Bu sənədlər müəllimin

[6] https://az.wikipedia.org/wiki/Standart

fəaliyyətini tənzimləyən rəsmi tələblərdir və müəllim həmin əks olunan məzmunu bilmədən öz fəaliyyətini qura bilməz.

Məsələn, "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nda (2009)[7] digər vəzifələrimizlə yanaşı ümumi təhsilin məqsəd və vəzifələrinə dair müddəaları bilməsəniz, onda nə üçün çalışacağınızın məramı Sizə aydın olmaz.

Təhsil sahəsində islahatların nə üçün aparılması məsələsi də bilinməlidir. Metodik fikirdə islahatların aparılmasına səbəbləri belə təqdim edilir :

- Cəmiyyətdə yeni ictimai münasibətlərin yaranması;
- Planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid;
- Dünya təhsil sisteminə inteqrasiya;
- İnformasiya əsrinin tələbləri;
- Təhsilin məqsəd və vəzifələrinə yeni baxış və yanaşmaların formalaşması;
- Mövcud ümumi təhsil proqramlarının müasir tələblərə cavab verməməsi.[8]

► İndi isə əsas diqqəti *"Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları"* sənədinə[9] yönəldək. Həmin sənəd 2020-ci ildə təsdiq olunmuşdur. Ədəbiyyat üzrə təhsil proqramı (fənn kurikulumu) hazırlananda *""Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları"* sənədinin aparıcı müddəaları əldə rəhbər tutulur (Bax maddə 1.3-ə).

"Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nun (2009) müddəaları əsasında (və digər) hazırlanan

---

[7] https://president.az/articles/29288
[8] "2009-2010-cu tədris ilində respublikanın ümumtəhsil məktəblərinin I siniflərində dərs deyəcək müəllimlər üçün təlim kursunun materialları". (slaydlar, Aydın Əhmədov, Təhsil Nazirliyinin şöbə müdiri, “Kurikulum islahatının davam etdirilməsi və kurikulum islahatına dəstək” alt-komponentinin koordinatoru, 1-ci slayd)
[9] http://www.e-qanun.az/framework/19682

bu sənəd 14 bölmədən ibarətdir. Sizdə ilkin təsəvvür yaratmaq üçün həmin sənədin bölmələri barədə qısa məzmunu diqqətinizə çatdırmaq istəyirik.

Sənədin *girişində* vurğulanır ki, bu cür təhsil proqramları 5 il müddətində qüvvədə olur və məktəblərin istifadə etdiyi baza tədris planları və proqramları Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilir.

Ümumi təhsilin məzmunu bölməsində (2) sözü gedən məzmunun nəyin əsasında müəyyən edildiyi sualına bir aydınlıq gətirilir.

2.1.1. fərdin, dövlətin, cəmiyyətin dövrə uyğun sosial sifarişinin, maraq və tələbatlarının nəzərə alınması;

2.1.2. təhsilalanların yaşına, fizioloji-psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, onların əqli, fiziki, mənəvi, estetik inkişafının, müstəqil əmək və təhsil həyatına hazırlanmasının, cəmiyyətin fəal və təşəbbüskar üzvü kimi formalaşdırılmasının təmin olunması;

2.1.3. təhsilalanların zəruri nəzəri və praktik biliklərlə yanaşı, şəxsiyyətin formalaşdırılmasına yönəldilmiş səriştələrə yiyələnməsinin prioritet hesab edilməsi;

2.1.4. ümumi təhsil pilləsində formalaşdırılmış səriştələrin müstəqil həyatda təhsilalanlar üçün faydalı olmasının təmin edilməsi;

2.1.5. potensialın reallaşdırılması və inkişafı üçün etibarlı zəmin yaradılması.

2.2. Ümumi təhsilin məzmunu milli və ümumbəşəri dəyərləri əks etdirməklə dünyəvilik, şəxsiyyətyönümlülük, şagirdyönümlülük, nəticəyönümlülük, varislik və inteqrativlik prinsipləri əsasında hazırlanır.

2.3. Ümumi təhsilin məzmununa şagirdlərin ümumi inkişafına xidmət etməyən, tətbiqi və tərbiyəvi xarakter daşımayan, milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərə zidd olan, elmi cəhətdən təsdiqini tapmayan, mübahisə doğuran, habelə

məzmunu ağırlaşdıran az əhəmiyyətli, ikinci dərəcəli məsələlərin daxil edilməsi yolverilməzdir.

Ümumi təhsil idarə olunması bölməsində (3) bu prosesin təşkil olunması üçün əldə rəhbər tutulan başlıca şərtlər qeyd olunur. Onlara *hesabatlılıq, məsuliyyətin bölüşdürülməsi və inkişafın monitorinqi* aid edilir, idarəolunmanın dövlət-ictimai xarakter daşıması, məktəbdə ali idarə etmə orqanı kimi ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən Pedaqoji Şura və digər ictimai özünüidarə orqanlarının da olması mümkünlüyü bildirilir.

Ümumi təhsilin maddi-texniki və tədris bazası (yəni təchizatı, tədris laboratoriyaları, emalatxana və idman zalı, tibb otağı, bufet və yeməkxana. mebel avadanlığı və s. –F.Y.) (4) və *Ümumi təhsilin infrastrukturu (yəni obyektləri, subyektləri – F.Y.)* bölməsində (5) təhlükəsiz təhsil şəraiti, kadr təminatı, zəruri imkanlara malik olan binalar, yardımçı bina və qurğular, idman meydançası və qurğuları, tibb və iaşə obyektləri, kitabxana, rabitə, su, istilik, elektrik sistemləri, internet xidmətlərinin olması vacibliyi göstərilir.

Ümumi təhsil pilləsində təhsil verənlərin keyfiyyət göstəriciləri bölməsində (6) təhsilverənlər üçün əsas keyfiyyət göstəriciləri belə qeyd olunmuşdur:

- ixtisası üzrə dövrün tələbatına uyğun elmi-nəzəri biliklər;
- uşaqlarla həssas ünsiyyətqurma və iş bacarığı;
- əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər, pedaqoji etika və mədəniyyət;
- əməkdaşlıq, tədqiqatçılıq, özünütəhsil və idarəçilik bacarıqları;
- öz fəaliyyətini təqdim etmək və qabaqcıl pedaqoji təcrübələrdən bəhrələnmək bacarığı;
- ədalətlilik, məsuliyyətlilik və cavabdehlik keyfiyyətləri;

- işlədiyi məktəbdə, ictimaiyyət arasında hörmətə və nüfuza;

- yaradıcılıq və sağlam rəqabət tələb edən layihələrdə, müsabiqə və innovativ proqramlarda iştirak qabiliyyəti.

Sənədin 7-ci bölməsi *Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi* məsələsinə həsr olunmuşdur.

8-ci bölmədə *"Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanlarda formalaşdırılan səriştələr"dən* danışılır. Göstərilir ki, səriştələr ümumi təhsil səviyyəsində tədris olunan fənlər və dərsdənkənar məşğələlər vasitəsilə formalaşdırılır.

8.2.Ümumi təhsil pilləsində formalaşdırılan səriştələr aşağıdakı təsnifata uyğun və cədvəldə qeyd olunan təhsil səviyyələri üzrə qruplaşdırılır:

- təfəkkürlə bağlı səriştələr - yaradıcılıq (kreativlik), tənqidi təfəkkür, problem həlletmə, qərar qəbuletmə, müstəqil öyrənmə;

- fəaliyyətlə bağlı səriştələr - ünsiyyət, əməkdaşlıq, rəqəmsal savadlılıq, informasiya savadlılığı, maliyyə savadlılığı;

- dəyərlər - milli kimliyin dərki və milli iftixar hissi, fəal vətəndaş mövqeyi, şəxsi və sosial məsuliyyət, demokratiya və insan hüquqlarına hörmət, mədəni müxtəlifliyə hörmət.

Səriştələrin sadədən mürəkkəbə və səviyyələr üzrə düzülüşü belədir:

Təsnifat	**Səriştələr**	**Məktəbə-hazırlıqda**	**İbtidai təhsil səviyyəsində**	**Ümumi orta təhsil səviyyəsində**	**Tam orta təhsil səviyyəsində**
Təfəkkür	yaradıcılıq (kreativlik)	əşyalardan qeyri-adi formada istifadə edir	mövcud olanlara orijinal əlavələr və düzəlişlər edir	qeyri-standart yanaşma nümayiş etdirir	innovativ layihələr hazırlayır
	tənqidi təfəkkür	bildiyi və yeni informasiya arasında eyniliyi və fərqləri müəyyənləşdirir	fikrini əsaslandırmağı bacarır	təhlil edilən məsələlərdə uyğunsuzluqları və ziddiyyətləri müəyyən edir	qiymətləndirmə zamanı dəlillərə və dəyərlərə əsaslanır
	problem həlletmə	problemin həlli ilə bağlı ehtimallar irəli sürə bilir	problemin həlli üçün alqoritmlər qurur	problemin optimal həlli yollarını müəyyən edir	problemli situasiyalarda emosional sabitlik nümayiş etdirir, problemi konstruktiv şəkildə həll edir
	qərar qəbuletmə	qərar qəbuletmədə iştirak edir	qərarlarının müsbət və mənfi nəticələrini proqnozlaşdırır	qərar qəbulunda prioritetlərə əsaslanır	əsaslandırılmış qərarlar qəbul edir və nəticəsi üçün məsuliyyət daşıyır
	müstəqil öyrənmə	müstəqil öyrənməyə maraq nümayiş etdirir	öyrənmə mənbələrini (müşahidə, insanlar, kitablar, internet və s.) ayırd edir	öz öyrənmə fəaliyyətini müəyyənləşdirə, istiqamətləndirə, tamamlaya bilir	öz öyrənmə fəaliyyətinin keyfiyyətini qiymətləndirir
Fəaliyyət	ünsiyyət	ünsiyyət etiketlərinə riayət edir	öz fikirlərini ifadə etməyi və digərlərini dinləməyi bacarır	ana dilində və xarici dildə ünsiyyət qurur	ana dilində və xarici dildə fikirlərə münasibət bildirir, mülahizələrini əsaslandırır

	əməkdaşlıq	kollektiv fəaliyyətdə iştirak qaydalarına bələddir	kollektivdə işləməyi bacarır	kollektivin ortaq məqsədləri üçün çalışır	kollektivdə birgə fəaliyyət və liderlik bacarıqları nümayiş etdirir
	rəqəmsal savadlılıq	informasiya-kommunikasiya texnologiyalarını (İKT) tanıyır və fərqləndirir	İKT-dən ilkin istifadə bacarıqları nümayiş etdirir	İKT-nin imkanlarından məqsədyönlü istifadə edir	cəmiyyətin həyatında İKT-nin əhəmiyyətini dəyərləndirir, fəal istifadəçi bacarıqları nümayiş etdirir
	informasiya savadlılığı	informasiya barədə ilkin biliklərə malikdir	informasiya axtarmağın və toplamağın yollarını bilir	informasiyanın xassələrini nəzərə almaqla, onu emal və istifadə edir	informasiyadan fəaliyyətində məqsədyönlü istifadə edir
	maliyyə savadlılığı	pul və qənaət barədə məlumatlıdır	şəxsi büdcəsindən səmərəli istifadə edir	səmərəli istehlak davranışı nümayiş etdirir, resurslardan qənaətlə istifadə edir	iqtisadi layihələr qurur, sahibkarlıq ideyaları irəli sürür
Dəyərlər	milli kimliyin dərki və milli iftixar hissi	dövlət rəmzlərini tanıyır	dövlət rəmzlərinə hörmət nümayiş etdirir	azərbaycançılıq ideyalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir	azərbaycançılıq ideyalarını təbliğ edir
	fəal vətəndaş mövqeyi	yaşadığı bölgə və ölkə haqqında məlumatlıdır	dövlət və dövlətçilik ənənələri barədə məlumatlıdır	dövlət maraqlarının müdafiəsində öz rolunu dərk edir	dövlət maraqlarını müdafiə edir
	şəxsi və sosial məsuliyyət	davranış mədəniyyəti haqqında məlumatlıdır	şəxsi məsuliyyətini dərk edir	şəxs-cəmiyyət münasibətlərini şərh edir, cəmiyyət qarşısında məsuliyyətini dəyərləndirir	cəmiyyət qarşısında məsuliyyətini şərh edir, sosial layihələrdə iştirak edir, könüllülük fəaliyyəti ilə məşğul olur

	demokratiya və insan hüquqlarına hörmət	insan hüquqları barədə təsəvvürə malikdir	öz hüquqlarını və vəzifələrini bilir, digər insanların hüquq və ...	insan hüquq və azadlıqlarının mahiyyətini dərk edir	insan hüquq və azadlıqlarını müdafiə edir
	mədəni müxtəlifliyə hörmət	mədəni müxtəliflik barədə məlumatlıdır	mədəni müxtəlifliyi (müxtəlif etnik qruplar, dillər, dinlər, irqlərə mənsub ...	birgə yaşayış qaydalarına əməl edir	ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyini əsaslandırır

9-cu bölmə *Ümumi təhsilin səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənlər* əhatə edir. Burada hər bir təhsil səviyyəsi üzrə (ibtidai, ümumi orta və tam orta) fənn və məşğələlərin adları çəkilir.

10-cu bölmədə məktəbəhazırlıqda, ibtidai, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənlər üzrə ümumi təlim nəticələri[10] təqdim olunur. Təhsil səviyyəsini başa vuran şagird üçün bütün fənlər üzrə *ümumi təlim nəticələri* göstərilir.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində fənnimiz üzrə təlim nəticələri belədir.

10.3.3. “Ədəbiyyat” fənni üzrə:

1. bədii mətnləri hissi-emosional xüsusiyyətlərinə görə ifadəli oxuyur;
2. oxuduğu ədəbi nümunələri təhlil edir;
3. yazılı və şifahi ədəbiyyatın, ədəbi janrların səciyyəvi cəhətlərini izah edir;
4. bədii mətnlərdəki ideyanı milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərlə əlaqələndirir;

---

[10] Təlim nəticəsi –müəyyən bir mərhələdə mənimsənilməsi nəzərdə tutulan və əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş təlim nailiyyətlərinin konkret bir səviyyəsidir

5. yazılı nitqində məzmuna uyğun üslub müəyyənləşdirir;

6. görkəmli ədəbi simalar və əsərlər haqqında məlumatlı olduğunu nümayiş etdirir;

10.4. Tam orta təhsil səviyyəsində:

10.4.3. "Ədəbiyyat" fənni üzrə:

1. bədii əsərlərin təhlili əsasında müqayisə və ümumiləşdirmələr aparır, rəy və mülahizələr irəli sürür;

2. müxtəlif janrlarda yazılmış əsərləri fərqləndirir və səciyyəvi cəhətlərini şərh edir;

3. ədəbi simalara və onların yaradıcılığına yaşadıqları dövrdəki ictimai-siyasi və əxlaqi-etik dəyərlər zəminində münasibət bildirir;

4. müxtəlif ədəbi üslublarda yaradıcı yazılar yazır;

5. ədəbi simalar, əsərlər, ədəbi hadisələr və dövrlər haqqında məlumatlı olduğunu nümayiş etdirir;

11-ci bölmədə "Tam orta təhsil səviyyəsində təhsilin təşkili" bölməsində təmayülləşmə və qeyri-təmayül siniflərdə görüləcək işlərdən danışılır.

12-ci bölmədə "Ümumi təhsilin səviyyələri üzrə həftəlik dərs və dərsdənkənar məşğələ saatlarının ümumi miqdarı" təqdim olunur.

13-cü bölmədə "Ümumi təhsilin təşkilinə dair ümumi pedaqoji tələblər"dən danışılır. "Subyekt-subyekt" prinsipinə əsaslanmaqla aşağıdakı tələblərin gözlənilməsi vurğulanır:

- Pedaqoji prosesin tamlığı
- Təhsildə bərabər imkanların yaradılması
- Şəxsiyyətyönümlülük
- Şagirdyönümlülük
- İnkişafyönümlülük
- Fəaliyyətin stimullaşdırılması
- Dəstəkləyici mühitin yaradılması
    - İnklüzivlik
    - Məktəb-valideyn əlaqələrinin tənzimlənməsi

14-cü bölmədə "Ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi sistemi" verilir, qiymətləndirmənin növləri və xarakteri açılır.

▶Gənc dostlar.

Beləliklə, Siz sənədin 14 bölməsinin məzmunu ilə tanış oldunuz. Buradakı məlumatların bir çoxu ədəbiyyat fənn kurikulumun yaradılmasında, tədris prosesində əldə rəhbər tutulur. Ona görə də ən azından biz nəyin nədən törəndiyini aydın təsəvvür eləməliyik .

Suallar və tapşırıqlar:

1. Standart və dövlət standartı anlayışları nə ifadə edir?
2. Təhsil sahəsində islahatların aparılması hansı zərurətdən irəli gəlir?
3."Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartı" sənədində hansı bölmələr əhatə olunur?
4. Həmin sənəd hansı əhəmiyyət kəsb edir?
5. Fənninizin təlim nəticələrinə nələr daxildir?
6. Səriştələrlə bağlı nə kimi məsələlər diqqətinizi cəlb etdi?

ƏDƏBİYYAT FƏNNİ ÜZRƏ TƏHSİL PROQRAMI (KURİKULUMU)

Gənc dost.

▶Addım-addım sənətimizin sirlərinə bələd olmaqdayıq. Sıra ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramına gəldi. Bu sənəd əvvəlki mövzumuzda qeyd etdiyimiz rəsmi sənədin tələbləri əsasında yaranır. Bu başlıq altında Siz əvvəlcə ənənəvi tədris proqramı ilə yeni təhsil proqramı arasındakı fərqlə, onların tədris prosesinə yanaşma tərzi ilə, ədəbiyyat təhsil proqramının (fənn kurikulumunun) məzmunu və strukturu ilə, burada rast gəlinən anlayışların (təlim nəticəsi, məzmun xətti, məzmun standartı, onun tərkib hissələri (bilik və fəaliyyətin növləri), əsas və alt-standartların xüsusiyyəti ilə tanış olacaqsınız. Pedaqogikadan bu anlayışlar Sizə tanış olduğundan onları yenidən təsəvvürünüzdə canlandıracaqsınız. Elə isə materialı izləməyə başlayaq.

Ədəbiyyat təhsil proqramının (kurikulum)[11] məzmunu və quruluşundan danışmazdan öncə *kurikulum, fənn kurikulumu və təhsil proqramı* anlayışlarının mənasını xatırlayaq.

Pedaqogikadan bilirsiniz ki, kurikulum sözünün mənası *yol, istiqamət* deməkdir. *Fənn kurikulumu* fənnin təhsil proqramın əhatə edir. Burada fənnin məzmunu, təlim strategiyaları və şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi bölmələri vardır. Hal-hazırda təhsil haqqında Qanunumuzda bu termin *təhsil proqramı* kimi işlənir və maddə 1.0.45.-də təhsil proqramı (kurikulum) haqqında belə qeyd verilir:" - təhsilin hər

---

[11] Bax: Əlavə 3.
"Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər)", Bakı, 2013.
https://www.arti.edu.az/nodupload/editor/files/2%20Ədəbiyyat-kurikulum.pdf

bir pilləsi üzrə *təlim nəticələri* və *məzmun standartlarını, tədris fənlərini, həftəlik dərs və dərsdənkənar məşğələ saatlarının miqdarını, pedaqoji prosesin təşkili, təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi və monitorinqinin aparılması sistemini özündə əks etdirən dövlət sənədi*;"(seçmə bizimdir -F.Y.)

▶ Burada əvvəlcə yeni *təhsil proqramı* ilə ənənəvi *tədris proqramı* arasındakı fərqə bir aydınlıq gətirək. Birinci fərq onların adlarındadır. İkinci fərq onların məzmun və strukturundadır. Tədris proqramında (ədəbiyyat proqramında) giriş, proqram materiallarının siniflər üzrə təqdimi və əlavələr hissəsi olurdu. Təhsil proqramında nələrin ola biləcəyini də yuxarıdakı abzas ifadə etdi. İndi isə üçüncü fərqə - onların tədris prosesinə yanaşma tərzlərinə[12] baxaq. Qarşılaşdırılan anlayışlara diqqət yetirin:

Ənənəvi ***tədris*** proqramı:	Müasir ***təhsil*** proqramı (kurikulum):
Bilikyönümlüdür	*Şəxsiyyətyönümlüdür*
Müəllimyönümlüdür	*Şagirdyönümlüdür*
Fənyönümlüdür	*Nəticəyönümlüdür*
Təklifyönümlüdür	*Tələbyönümlüdür*
İnteqrasiya sistemli deyil	*Inteqrativlik əsas prinsipdir*
Qiymət normaları dəqiq deyil	*Qiymətləndirmə standartı və mexanizmləri müəyyən edilib*

Bu anlayışların məzmununu Siz keçmişiniz. Ehtiyac hiss etsəniz, onları internetdən də ala bilərsiniz.

Yeni təhsil proqramı "yaddaş" məktəbindən "düşüncə" məktəbinə keçid paradiqmasına əsaslandığından təfəkkürün inkişafına, biliklərin həyati bacarıqlara çevrilməsinə, bacarıqların inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Ənənəvidən fərqli olaraq yeni kursda təlim prosesinin məzmunu,

---

[12] Bax: Veysova Z. Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə yeni fənn kurikulumlarının tətbiqi. Təlimçilər üçün vəsait. Bakı: 2013, səh.26.

iştirakçıların daşıdıqları vəzifə tamamilə dəyişir. Müəllim bilikötürən, şagird isə passiv dinləyici imicindən uzaqda tutulur. Şagirdə daha şahmat fiquru kimi yanaşılmır ki, onun rəyi soruşulmadan onu taxtanın istənilən yerinə qoyasan. O, təlim prosesinin bərabər tərəfdaşı, fəal, düşünən, düşündüklərini sərbəst surətdə ifadə etməyi bacaran, fərqli fikir və mövqelərə hörmətlə yanaşan bir iştirakçısı kimi çıxış edir. Təlimdə əməkdaşlıq, qarşılıqlı anlaşma, subyekt-subyekt münasibətləri, şagirdin maraq, tələbat və ehtiyaclarına ünvanlanma, şəxsiyyətyönümlülük, nəticəyönümlülük, inteqrativlik və s. məsələlər əsas məzmuna çevrilir.

Adlarını qeyd etdiyimiz bu anlayışlar təhsilin yeni bir keyfiyyət, sistem üzərində qurulduğunu isbat edən tamamən yeni məsələlərdir.

▶İndi isə Sizin diqqətinizi **ədəbiyyat təhsil proqramı**nın (ədəbiyyat kurikulumunun) məzmununa yönəltmək istəyirik. Haqqında danışacağımız təhsil proqramı (kurikulum) V-XI sinfi əhatə edir. 2013-cü ildə təsdiq olunmuşdur, hazırda yeni təhsil proqramının qəbulu gözlənilir.

Fənnin təhsil proqramı (kurikulum) fənn üzrə fəaliyyətləri istiqamətləndirən konseptual sənəddir. Əgər söhbətimizi fənnimizin üzərinə gətirsək, onda həmin izahat belə şəklə düşəcək: *Təhsil proqramındakı bəndlərin bir qismi Ədəbiyyat təhsil proqramına daxil olur və fənnin məzmunu (1), tədris prosesinin təşkili (təlim strategiyaları*[13] *(2) və şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi (3) bölmələrində təmsil olunur. Konseptual sözü isə əsas, ümumi mənalarını ifadə edir*.

Ədəbiyyat təhsil proqramı (kurikulumu) "Təhsil haqqında" Qanununun və "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)" (Bu sənəd

---

[13] Təlim strategiyası- təhsil prosesində istifadə olunan forma, metod , üsul və vasitələrinin məcmusudur (hədəf, ona çatmaq yolu, üsulu və vasitələri).

yenilənmişdir və o öz təsirinin yeni məzmunda göstərəcəkdir- F.Y.) sənədinin müddəalarını əldə rəhbər tutur.

Bütün fənlər üzrə vahid forma olan fənn təhsil proqramlarının (kurikulumun) strukturunu əks etdirən aşağıdakı cədvələ nəzər salaq[14]:

Fənn kurikulumunun strukturu və məzmunu

Fənn kurikulumunun strukturu

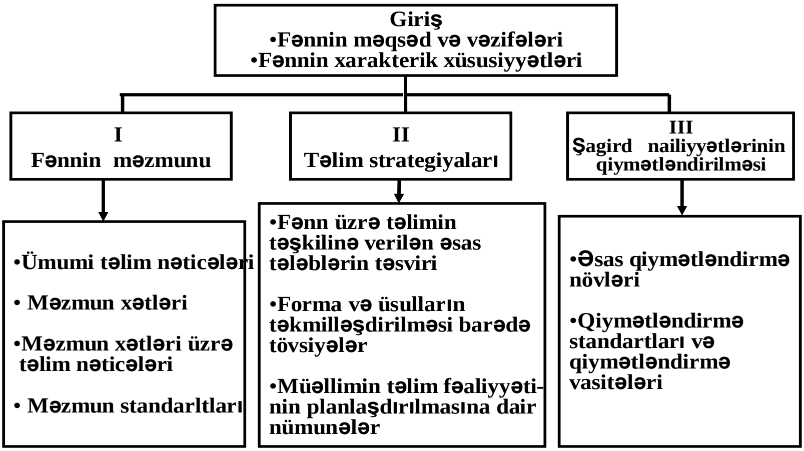

Cədvəl fənn kurikulumunun quruluşunu qısa şəkildə əks etdirir. Onun tərkibi bir qədər genişdir. Bunu aşağıdakı kimi əyaniləşdirmək olar:

Giriş

-Ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı və onun xarakterik cəhətləri

-Fənnin əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri

I. Ədəbiyyat təliminin məzmunu

---

[14] Cədvəl Aydın Əhmədovun kurikulum təlimləri üçün tərtib etdiyi slaydlardan götürülmüşdür(2006-ci il).

1.1. Ümumi təlim nəticələri

- Ümumi orta təhsil səviyyəsi(V-IX siniflər) üzrə şagird:

..... (5 ildə ədəbiyyat üzrə nələri bilməli və bacarmalıdır, onlar təqdim olunur).

- Tam orta təhsil səviyyəsi (X-XI siniflər) üzrə şagird:

..... (2 ildə ədəbiyyat üzrə nələri bilməli və bacarmalıdır, onlar təqdim olunur).

1.2. Məzmun xətləri[15]

...(məzmun xətlərinin adları çəkilir).

- Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətlərinin əsaslandırılması

....(nə üçün həmin məzmun xətləri seçilmiş sualına aydınlıq gətirilir).

- Tam orta təhsil səviyyəsində məzmun xətlərinin əsaslandırılması

..... (nə üçün həmin məzmun xətləri seçilmiş sualına aydınlıq gətirilir).

1.3. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

- Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri:

....(hər bir məzmun xəttinin təlim nəticələri göstərilir).

- Tam orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri:

.... (hər bir məzmun xəttinin təlim nəticələri göstərilir).

---

[15] Məzmun xətti – fənn üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşmasını təmin etmək üçün müəyyən olunan məzmunun zəruri hissəsidir. Bir rəqəmlə işarələnir və sıralanır (məsələn, 1., 2., 3.). Bütün siniflər üzrə eyni olur.

1.4. Fəaliyyət xətləri

.... (fəaliyyətin məzmunu verilir).

1.5. Məzmun standartları

V sinif

V sinfin sonunda şagird:

... (şagirdləri əldə edəcəkləri bilik və bacarıqların məzmunu verilir).

Məzmun standartları üzrə əsas və alt-standartlar**:**

1**.** Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri:

...(əsas və alt-standartlar göstərilir).

2. Şifahi nitq:

...(əsas və alt-standartlar göstərilir).

3. Yazılı nitq:

... (əsas və alt-standartlar göstərilir).

VI sinif

(V sinifdəki kimi bundan sonra gələn siniflər üzrə quruluş beləcə davam edir**)**

VII sinif

VIII sinif

IX sinif

X sinif

XI sinif

1.6. Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya

II. Təlim strategiyaları

2.1. Ədəbiyyat təliminin təşkilinə verilən əsas tələblər

2.2. Ədəbiyyat təliminin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar barədə

2.3. Müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasına dair nümunələr

2.4. Ədəbiyyat fənninin məzmun standartlarının şərhi

III. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi

Tezaurus (sözlük, terminlər)

IV. Resurslar

Istifadə olunmuş ədəbiyyat

Başlıqlar və yarımbaşlıqlarda əksini tapan məsələləri aydınlaşdırmazdan əvvəl bir məqama da fikir verək. "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)" konseptual sənədini bu cədvəllə tutuşdursaq, aydın olacaq ki, birinci sənəd 14, fənn kurikulumu isə 3 bölmədən (fənnin məzmunu, təlim strategiyaları və şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi) ibarətdir. Birinci sənəd ümumi konsepsiyanı əhatə edir, fənn təhsil proqramı (kurikulumları) isə bu sənəddən *ümumi təlim nəticələrini (bölmə 9.2., 9.3.), fənnin məzmun standartlarını (bölmə 10.2., 10.3.), təlimin təşkili prinsiplərini (bölmə13)* və *qiymətləndirməni (bölmə14)* götürür.

Xatırladaq ki, rəsmi sənədlərin müəllimdən nə istədiyi aydın olduqdan sonra daha bir vacib məsələ - ədəbiyyat fənninin məqsədi və vəzifələri, fənnin xarakterik xüsusiyyətlərinin diqqətdə saxlanılmasıdır. Hər bir müəllim ədəbiyyatın orta məktəbdə nə üçün tədris olunduğunu, onun üzərinə nə kimi vəzifələr qoyulduğunu aydın təsəvvür etməlidir. Bildirək ki, ədəbiyyat təhsil proqramının girişində bu barədə söhbət açılmışdır.

Həmin rəsmi sənəddə dövlətin nə istədiyi ətraflı şəkildə şərh olunmuşdur. Hər bir ədəbiyyat müəllimi bu məzmunu bilməli və fəaliyyətində onu həyata keçirməlidir. Çünki bizim görəcəyimiz işin nədən ibarət olduğunu həm də bu rəsmi sənəd[16] aydın ifadə edir.

Gəlin birlikdə ədəbiyyat təhsil proqramının (kurikulumun) məzmununu izləyək.

---

[16] Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər), Bakı: 2013.

Fənnin əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri:

- Humanist və demokratik ideyaları əks etdirən ədəbiyyatımızın ümumtəhsil məktəblərində tədrisi milli dövlətçilik maraqları baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məktəb ədəbiyyat kursu həqiqi vətəndaşın və müasir dünyagörüşlü şəxsiyyətin yetişməsində mühüm rolu olan fənlərdəndir.

Qüdrətli tərbiyə vasitəsi olan bədii söz sənətimiz şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsi, xalqın ədəbi-mədəni irsini, tarixi keçmişini, mübarizəsini, adət-ənənələrini öyrənmək üçün mötəbər mənbə, etibarlı qaynaqdır. *Müasir məktəbdə müstəqil düşünməyi, qazandıqları bilikləri tətbiq etməyi, qarşılaşdıqları problemləri həll etməyi bacaran, saf mənəviyyatlı, təşəbbüskar, yaradıcı, demokratik ruhlu, humanist gənclər tərbiyə edilməsi sosial tələb kimi meydana çıxır(seçmələr bizimdir – F.Y.).*

Orta məktəbi bitirən *hər bir gənc bədii ədəbiyyatı, digər mənbələri* **oxumağı, təhlil etməyi, qiymətləndirməyi, öz biliklərini müstəqil şəkildə artırmağı bacarmalı**, **fasiləsiz təhsilə hazır olmalıdır**. Məktəb ədəbiyyat kursunda yüksək ideya-bədii dəyərə malik əsərlərin öyrədilməsi əsasında şagirdlərdə *mütaliə bacarığı* formalaşır, onların *ədəbi təhsili, tərbiyəsi və inkişafı* təmin olunur(*seçmələr bizimdir* – F.Y.).

Ədəbiyyat həyatı ümumiləşdirilmiş şəkildə, obrazlar vasitəsilə əks etdirən söz sənəti kimi *şagirdlərin müstəqil həyata hazırlanmasında, həyati əhəmiyyət kəsb edən bacarıqlara yiyələnməsində mühüm rol oynayır. Bədii ədəbiyyatın "insanşünaslıq", "həyat dərsliyi" adlandırılması bu fənnin hər bir şagird – oxucu üçün özünü, həyatı, insanı dərk etmək vasitəsi kimi əhəmiyyətini ifadə edir(seçmələr bizimdir – F.Y.).*

Firudin bəy Köçərli yazırdı: "Hər bir millətin şöhrət və əzəmətinə, tərəqqi və səadətinə bais olan səbəblərdən birisi də onun ədəbiyyatıdır. Ədəbiyyat xalqın aineyi-həqiqətnümasıdır ki, onun maddi və mənəvi tərəqqisini və istiqbalı üçün nicat və səadət yollarını eynilə göstərir. Ədəbiyyat ...millətin cisminə

şəfa, ruhuna səfa, fikrinə cila, ağlına və təmami mənəvi və ruhani qüvvələrinə qol-qanad verib uca məqama qaldırır”.

Ədəbiyyatdan müxtəlif məşğələlərdə Azərbaycan ədəbiyyatının, eləcə də dünya xalqlarının ədəbiyyatından *seçilmiş nümunələrin müzakirəsi şagirdlərin müasir dövrdə xüsusi aktuallıq kəsb edən mənəvi-estetik problemləri, həyatda, cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri dərk edib qiymətləndirmələrinə, milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərə yiyələnmələrinə imkan yaradır (seçmələr bizimdir – F.Y.).*

Azərbaycan ədəbiyyatı əsrlərdir təlim-tərbiyə məktəbi funksiyasını yerinə yetirir. Gözünü dünyaya açan körpəni ananın oxşamaları, laylaları qarşılayır, dil açıb yeriməyə başlayanda sanamalar, düzgülər, tapmacalar, yanıltmaclar, uşaq nağılları onun nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirir, *həyat üçün zəruri olan ilkin bacarıqlar* formalaşdırır.

Ədəbi əsərlərin öyrədilməsi zamanı şagirdlərin *şifahi və yazılı nitqi* tədricən cilalanır. *Şagirdlər ana dilimizdə yazılmış əsərlərdə dilin gözəlliyini, dərin fikir və ifadə zənginliyini görüb-götürür. Təlim prosesində sənətkarın sözdən istifadə məharəti, nitqin bədiiliyi, ifadəliliyi, obrazlı sözün doğurduğu emosionallıq və fikir tutumu haqqında aydın təsəvvür yaradılır, bu əsasda şagirdlərin özünün nitqinin zənginləşməsi təmin edilir (seçmələr bizimdir – F.Y.).*

Ədəbiyyat dərslərində *nitq inkişafı üzrə aparılan işlər* məktəblilərdə *bədii sözə həssas münasibətin yaradılmasına, sözün, fikrin məna incəliklərini duymaq, ifadə etmək bacarığının formalaşdırılmasına imkan yaradır (seçmələr bizimdir – F.Y.).*

Ədəbiyyatın məktəbdə öyrədilməsi zamanı *bədii zövqün formalaşdırılması diqqət mərkəzində saxlanılır, şagirdlərin həyatda, insanda olan gözəlliyi duymaq, qiymətləndirmək bacarığı inkişaf etdirilir (seçmələr bizimdir –F.Y.).*

Ümumtəhsil məktəblərində **ədəbiyyat təliminin məqsədi** bədii ədəbiyyat nümunələrini, tarixi-ədəbi prosesi öyrənmək, təhlil etmək, qiymətləndirmək bacarığını

formalaşdırmaqla şagirdlərin dünyagörüşünü zənginləşdirmək, mənəvi-estetik inkişafını təmin etmək, nitq mədəniyyətinə yiyələnmələrinə nail olmaqdır.

Bu məqsədlə aşağıdakı **vəzifələrin** həyata keçirilməsi təmin edilir.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində:

İncəsənətin bir növü kimi söz sənətinin - şifahi və yazılı ədəbiyyatın xalqın mənəvi sərvəti olması, həyatı, taleyüklü məsələləri özünəməxsus bədii vasitələrlə əks etdirməsi barədə şagirdlərdə dolğun təsəvvür yaradılır.

Milli və dünya ədəbiyyatından seçilmiş kamil sənət nümunələri vasitəsilə məktəblilərdə sözə, söz sənətinə həssas, bədii-emosional münasibət formalaşdırılır, təhlil, dəyərləndirmə, fikirlərini şifahi və yazılı çatdırmaq bacarığı inkişaf etdirilir.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə zəruri biliklərə və mütaliə mədəniyyətinə yiyələnən şagirdlərdə konfliktlərə, problemlərə, ədəbi nailiyyətlərə əsaslandırılmış münasibətin formalaşması təmin edilir.

Tam orta təhsil səviyyəsində:

Şagirdlərin ümumi orta təhsil səviyyəsində qazandıqları bacarıq və vərdişləri təkmilləşdirilməklə, tarixi-xronoloji ardıcıllıqla Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik inkişaf yolu, ədəbi ənənə və əlaqələri, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının görkəmli ədəbi simalarının yaradıcılığından nümunələr öyrədilir, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair məlumatlar genişləndirilir, şagirdlərin ədəbi-bədii, tənqidi təfəkkürünün formalaşması təmin olunur.

Ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyatın təlim fənni kimi məzmununun əsasını Azərbaycan ədəbiyyatının kamil nümunələrinin, eləcə də dünya ədəbiyyatından seçmələrin oxusu və öyrənilməsi təşkil edir. Ədəbi əsərlərin qavranılması, təhlili

tarixi və ədəbi-nəzəri biliklərə, bacarıqlara əsaslanmaqla həyata keçirilir[17].

Ədəbiyyat təhsil proqramında əksini tapan təqdim etdiyimiz bu nümunə ilə "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunundan seçdiyimiz məzmunu (təhsilin məqsədlərini) müqayisə edin və onların arasında nə kimi uyğunluqların olduğuna diqqət yetirin.

Ədəbiyyat təhsil proqramında məqsəd və vəzifələrdən sonra "**Ədəbiyyat təliminin məzmunu**" adlanan birinci bölmə ilə tanış olaq. Burada

- **ümumi təlim nəticələri** (ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələri üzrə),
- **məzmun xətləri,**
- **ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində məzmun xətlərinin əsaslandırılması,**
- **məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri** (ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələri üzrə)**,**
- **fəaliyyət xətləri,**
- **məzmun standartları** (siniflər üzrə təlim nəticələri, məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar)**,**
- **fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya** (təhsil pillələri (səviyyələri getməli idi)
- **və siniflər üzrə ümumi təlim nəticələrinin inteqrasiyası, fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya)** yarımbaşlıqları verilmişdir.

Belə deyək ki, ədəbiyyat fənninin məqsəd və vəzifələri aydındır. Onda ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəlində təlimin nəticəsi nə olmalıdır? IX və XI sinif bitirən şagirdlərdən hansı bilik və bacarıqlar tələb olunur? Rəsmi sənəddə bu ümumi təlim nəticələri ardıcıl şəkildə qeyd olunmuşdur.

---

[17] Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər). Bakı: 2013, səh. 5-8.

Ümumi təlim nəticələri, adından göründüyü kimi, təlim prosesinin ümumi nəticəsinin nədən ibarət olduğunu göstərir; ümumi orta (V-IX siniflər) və tam orta (X-XI siniflər) təhsil səviyyələrində şagirdlərə əldə edəcəkləri bilik və bacarıqların məzmununu ifadə edir.

Fənn kurikulumu bu ümumi təlim nəticələrini məzmun standartları formasında siniflər üzrə sadədən mürəkkəbə doğru, iyerarxiya prinsipi ilə paylaşdırır. Məzmun standartı başlığının tərkibi siniflər üzrə təlim nəticələrindən, məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlarının təqdimatından ibarətdir.

Siz iyerarxiya prinsipini izləmək üçün əvvəlcə hər bir sinif üzrə aşağıdan yuxarıya doğru (V sinifdən XI sinfə kimi) gözlənilən təlim nəticələrini tutuşdurun. Fərqi dərhal hiss edəcəksiniz. Sonra da siniflər üzrə hər hansı bir məzmun xəttində təqdim olunan əsas və alt-standarların məzmunları üzərində eyni prinsiplə müşahidələr aparın. Onda hər şey Sizə daha yaxşı aydın olacaqdır (Baxın, kitabın sonunda verilmiş ədəbiyyat fənn kurikulumuna).

Siniflər üzrə təqdim olunan təlim nəticələrini əldə etmək üçün həmin siniflərdə məzmun xətlərinin nəzərdə tutduğu alt-standartlar ilboyu "işləməlidir". Əgər dərslərdə nəzərdə tutulan alt-standartlardan davamlı və tələb olunan şəkildə istifadə olunmazsa, nəzərdə tutulan təlim nəticələrini əldə edə bilmərik. Bu, rəsmi tələbdir.

Ümumi təlim nəticələrində ifadə olunan məzmunu (bilik və bacarıqları) bir neçə başlıqda qruplaşdırıb vermək olar. Bu, *məzmun xətti*[18] anlayışını yaradır. Hər bir məzmun xətti də ona xas olan, onun adına uyğun gələn, qruplaşdırılan müvafiq bilik və bacarıqları təqdim edir.

---

[18] Məzmun xətti – fənn üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşmasını təmin etmək üçün müəyyən olunan məzmunun zəruri hissəsidir. Bir rəqəmlə işarələnir və sıralanır (məsələn, 1., 2., 3.). Bütün siniflər üzrə eyni olur.

Beləliklə, "Ədəbiyyat" fənni üzrə ümumi təlim nəticələrinin oxşar məzmunundan çıxış edilərək üç məzmun xətti müəyyənləşdirilmiş və onlara belə ad verilmişdir:

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri,

2. Şifahi nitq,

3. Yazılı nitq.

Niyə 4, 5 yox məhz 3 məzmun xətti?

Çünki ədəbiyyat fənni üzrə ümumi təlim nəticələrinin məzmunu ancaq bu başlıqları – məzmun xətlərini ayırd etdirir.

Məzmun xətti müəyyən edildikdən sonra onlardan nələri gözləmək lazımdır sualına cavab verilir. Yəni həmin məzmun xətləri V-XI siniflərə nələri gətirə bilər - gözlənilən nəticələri ümumi şəkildə təsvir edilir, məzmunları açıqlanır. Növbəti addımda isə məzmun xətlərində nəzərdə tutulan təlim nəticələrini reallaşdırmaq üçün siniflər üzrə məzmun standartını (siniflər üzrə təlim nəticəsini, davamı olaraq hər məzmun xətti üzrə onların əhatə etdiyi əsas standartları[19], hər bir əsas standartın tərkibində olan alt-standartlar[20] qrupunu) təqdim edir.

Biz istərdik ki, Siz əvvəlcə, müxtəlif siniflər üzrə məzmun xətlərinin adlarına (1), sonra əsas standartların məzmununa (2), nəhayət, alt-standartların məzmununa (3) fikir verəsiniz. Onda bu sənədin necə qurulmasına dair Sizdə daha düzgün təsəvvür yaranar. Onlarda nəyin sabit, nəyin isə dəyişkən olduğunu aydın şəkildə görərsiniz. Bu işi bitirəndən sonra

---

[19] Əsas standart - fənlər üzrə müəyyən olunan təlim nəticələrini məzmun xətləri üzrə ümumi şəkildə ifadə edir. İki rəqəmlə işarələnir(1.1.; 1.2 və s.). Siniflər üzrə əsasən dəyişməz qalır.

[20] Alt-standart – əsas standartın tərkibidir. Alt-standartın 3 rəqəmlə işarələnir(1.1.2; 2.1.3 və s.). Əsas vəzifəsi: a)Təlim məqsədlərinin dəqiq müəyyən olunması üçün etibarlı zəmin yaradır; b)Təlim strategiyalarının düzgün seçilməsində mühüm rol oynayır; c) Təlimdə inteqrativliyi təmin edir; d)Təlimin məzmununun davamlı inkişafını təmin edir. Sinifdən sinfə dəyişir.

aşağıdakı cədvələ nəzər salaraq biliklərinizin doğruluğunu yoxlayın.

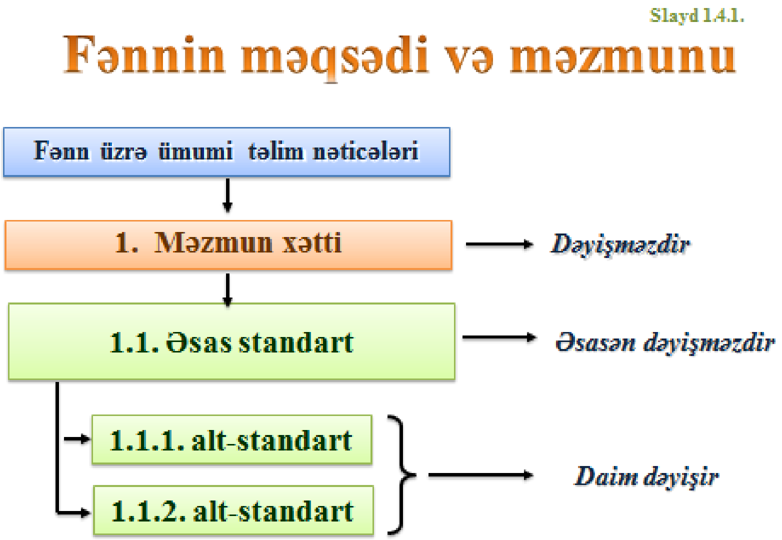

➜Siz indi deyilənləri daha yaxşı anlamaq üçün ədəbiyyat fənn kurikulumunun **1.5-ci yarım** bölməsinə baxın. Burada **"Məzmun standartları"** sözləri yazılmışdır. Siz bu yarım başlığın nələri əks etdirdiyini aydın təsəvvür etməlisiniz. Bu başlığın altında əvvəlcə **hər bir** *sinif üzrə təlim nəticələri* qeyd olunmuş, ondan sonra isə *"Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar"* başlığı verilmişdir. Bu başlıqdan sonra isə məzmun xətləri üzrə *əsas və alt-standartlar* təqdim olunmuşdur (Sizlərə zəhmət olmazsa, buyurun burada bir qədər ara verərək dərsliyin sonunda təqdim olunan ədəbiyyat fənn kurikulumuna - heç olmasa iki sinif üzrə məzmun standartlarına baxın, yuxarıdakı məsələləri yoxlamaq üçün müşahidələr aparın, sonra geri dönün).

► Məzmun standartının tərkibi haqqında bir qədər geniş dayanaq. Bilirsiniz ki, O, iki komponentdən ibarətdir. Siz pedaqogikadan bunları keçmişiniz:

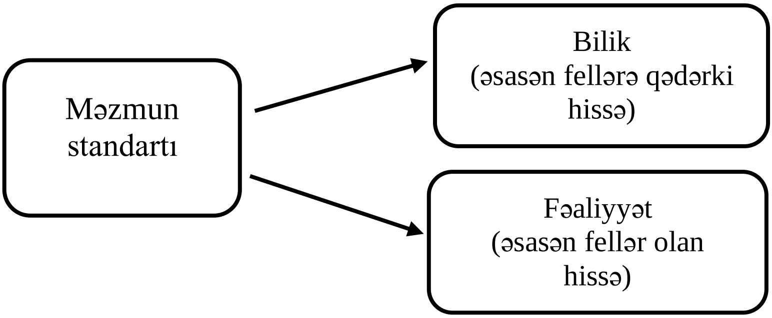

Məzmun standartının bilik komponenti məzmununa görə fərqli formalarda özünü göstərir. Yəni elə biliklər vardır ki, o, fakt və hadisələri, məlumatları, tərif və anlayışları, onlar barədə məlumatlı olmağı əks etdirir. Bunlara məlumat xarakterli, yəni **deklorativ (faktoloji) biliklər** deyilir. Məs., Səməd Vurğunun hansı poemalarını tanıyırsınız? M.F. Axundovun xidmətləri nədən ibarət olmuşdur? Epitet deyəndə nə başa düşürsünüz? Faciə janrının əsas xüsusiyyətləri hansılardır? Qədim dövr ədəbiyyatından kimlərin adlarını çəkə bilərsiniz? və s. Standartlara keçsək - 1.2.1. **Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələri**ni (deklorativ bilik) *müqayisə edir* (V sinif) şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələri barədə şagirddə müəyyən bilik olmazsa, o, onları müqayisə edə bilməz. Ona görə də qara şriftlərlə verilən hissə deklorativ biliyi ifadə edir.

Elə biliklər də vardır ki, işin gedişatını əhatə edən qaydaları, yəni bu proses nədən başlanacaq, necə davam edəcək və nə ilə yekunlaşacaq ardıcıllığına dair qaydaları özündə əks etdirir. Əgər görüləcək işin, fəaliyyətin gedişatı qaydası bilinməzsə, onu icra etmək də mümkün olmaz. Bu bilikləri müəyyən etmək üçün fellərin də məzmununa fikir verilməlidir.

Bədii əsərlərin təhlilində, yaradıcı tətbiqetmə işləri yerinə yetiriləndə bu biliklər köməyə gəlir. Məsələn, *Misradakı metaforanı müəyyən edin, rolunu izah edin. Əsərdəki obrazlara münasibət bildirin*. Əgər metaforanın necə yaranması, nəyi ifadə edə bilməsi ilə bağlı şagirdin ümumi təsəvvürü olmazsa, mətndə onu müəyyən etməkdə, rolunu izah etməkdə çətinlik çəkəcəkdir. Eləcə də obrazları səciyyələndirmək, dəyərləndirmək qaydasını bilməyəcəksə, onları sərbəst şəkildə təhlil edə bilməyəcəkdir. Bunlar **prosedural biliklərdir**. Standartlara keçsək, Məs., 1.2.1. **Bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətləri** baxımından *müqayisə edir* (V sinif). Yəni, bədii əsərin janr xüsusiyyətini müəyyənləşdirilməsi qaydası bilinməzsə, onu icra etmək olmaz.

Standartların tərkibində elə biliklər də vardır ki, onlar müzakirələr nəticəsində, onun sonunda əldə olunur. Buraya dəyərləndirmədə (məsələn, fakt və hadisəyə qiymət verəndə: yaxşıdır, nəyə görə, pisdir, nəyə görə), sintezdə (tərkib deməkdir: hissələri, ideyaları yeni bir formada tərtib etmək, birləşdirmək, təsnif etməkdə) ifadə olunan biliklər daxildir. Bu cür biliklərə isə **kontekstual (konseptual) biliklər** deyilir. Yəni kontekstdən – mətndən çıxan, real müzakirədən əldə olunan, müzakirədən çıxan yeni biliklər. Məs.,1.2.3. **Bədii nümunələrdə təsvir və ifadə vasitələrinin (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual) rolu**nu *aydınlaşdırır* (V sinif). (Qeyd: Nümunə kimi təqdim olunan hər üç standartın fəaliyyət komponenti idraki növə aiddir).

Gördüyünüz kimi, biliklər 3 fərqli şəkildə özünü göstərir. Bunlar **biliyin kateqoriyalarıdır.**

İndi isə fəaliyyət kateqoriyasını xatırlayaq. Fəaliyyət fellərlə ifadə olunur. Yəni fəaliyyət dedikdə biz işi, hərəkəti, halı, vəziyyəti, prosesi ifadə edən sözləri – felləri başa düşürük. Fellər semantikasına görə müxtəlif olduğu kimi, fəaliyyətin də belə növləri meydana çıxır.

Müxtəliflik dedikdə

- **idraki** (dərketmə, öyrənmə, oxuma, təhlil və tətbiq-etmə, dəyərləndirmə məzmunu ifadə edən fellərini və s.),
- **ünsiyyət** (izah etmə, nəql etmə, şərh vermə məzmununu ifadə edən felləri və s.) və
- **hərəki** (qaçmaq, yazmaq, oynamaq, çəkmək və s. kimi fəaliyyət sahələrini ifadə edən felləri nəzərdə tutulur.

Bunlar **fəaliyyətin kateqoriyalarıdır**.

➜Bir daha xatırladırıq ki, fənn kurilumunda təqdim olun təlim nəticələri, məzmun standartları, əsas və alt-standartlar – bunların hamısı bilik və fəaliyyət hissələrindən ibarətdir.

Bilik və fəaliyyətlə bağlı söylədiklərimizi aşağıdakı cədvələ vasitəsi ilə əyaniləşdirək:

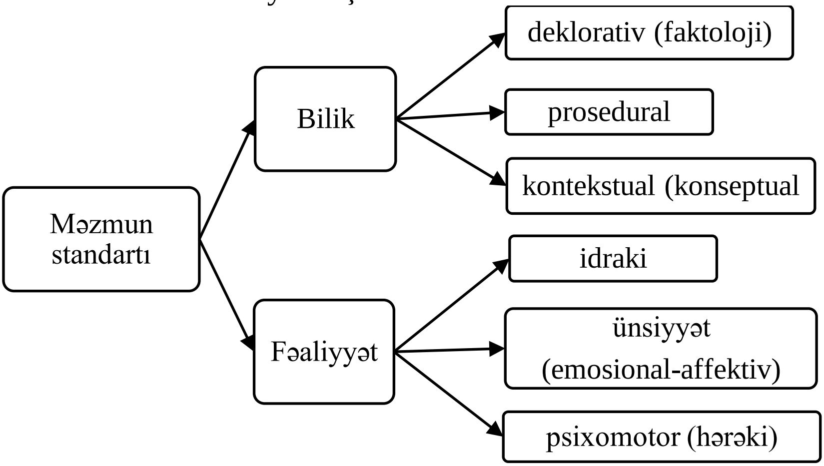

Bir neçə alt-standartı nəzərdən keçirək və onu hisslərinə - bilik və fəaliyyət komponentinə ayıraq:

1.1. **Bədii nümunələrin məzmununu** *mənimsədiyini nümayiş etdirir.*

1.1.1. **Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını** *lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır.*

1.1.2. **Heca vəznli şeirləri, sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) hadisələrin məzmununa** uyğun *ifadəli oxuyur.*

Tünd rənglə işarələnmiş hissələr bilik, kursivlə verilənlər isə fəaliyyət komponentidir. **Bədii nümunələrin məzmunu** – deklorativ; **Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənası** – deklorativ; **Heca vəznli şeirləri, sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) hadisələrin məzmunu** – deklorativ biliklərdir.

Mənimsədiyini nümayiş etdirir – idraki, ünsiyyət; *lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır* – idraki; *ifadəli oxuyur* – idraki fəaliyyətlə bağlıdır. İndi də verilmiş cədvəllərin məzmunu ilə tanış olun.

Slayd 1.5.5.

Biliyin kateqoriyaları

Standartlarda ifadə edilən bilik adətən alt standartlarda üç geniş kateqoriyadan birinə aid olur. Bu kateqoriyalar biliyin üç əsas növünü təmsil edir.

✓**Deklarativ/Faktoloji bilik** *prosesləri və ya fəaliyyət mərhələlərini ehtiva etmir. Müəyyən fənn üzrə məlumat xarakterli biliklərdir. Bunların sırasına artıq mövcud olan mühüm anlayışlar və faktlar, terminologiya və təriflər, hər hansı bilik sahəsini dərk etmək və problemləri həll etmək üçün vacib olan məlumatlar daxildir.*

✓**Procedural bilik** *prosesi ehtiva edir. Bu bilik hər hansı fənn üzrə mühüm vərdiş və proseslər kimi qəbul edilə bilər. Hər hansı fənn və ya bilik sahəsində fəaliyyətin icrasına kömək edən prosedur qaydaları əhatə edən biliklərdir. Bunların sırasına tədqiqat, araşdırma və tətbiqetmə metod və texnikaları, alqoritmlər, xüsusi metodologiyalar daxildir.*

✓**Kontekstual/Konseptual bilik** *sadəcə prosedural ve ya deklarativ biliyin əsasında qurulan biliyin yeni məzmununu təşkil edir. Konseptual bilik problemin həll edilməsi yolu ilə əldə olunan yeni biliklərdir. Bunların sırasına müəyyən bilik sahəsinə münasib faktları ümumiləşdirən və əlaqələndirən şəxsin yaratdığı yeni konsepsiyalar, ümumiləşdirmələr, nəzəriyyələr, təsnifatlar, prinsiplər, modellər, strukturlar daxildir.*

Slayd 1.6.3.

Fəaliyyət növləri

Fəaliyyətlər kateqoriyaları	Bacarıqlar
İdraki (koqnitiv)	*tanımaq, izah etmək, nümunə göstərmək, istifadə etmək, təhlil etmək, müqayisə etmək, dəyərləndirmək*
Emosional-affektiv (ünsiyyət)	*izah etmək, təsvir etmək, şərh etmək, reaksiya vermək, təqdim etmək*
Psixomotor	*rəqs etmək, qaçmaq, yazmaq, rəsm çəkmək, yapmaq, quraşdırmaq*

Slayd 1.6.4.

İdrak taksonomiyası (Blum, 1956)

Səviyyə	Ümumi təlim nəticələri	Spesifik təlim nəticələri	Fəaliyyətin göstəriciləri
Bilik	*Ümumi terminləri bilir*	*Müəyyən edir, təsvir edir, sadalayır, sıralayır, seçir,*	*Yadda saxlamaq; xatırlamaq, tanımaq; işarə etmək*
Anlama	*Fakt və prinsipləri anlayır*	*Fərqləndirir, izah edir, nümunələr gətirir*	*İzah etmək; bir ifadə vasitəsindən digər ifadə vasitəsinə keçirmək; öz sözləri ilə təsvir etmə*
Tətbiq etmə	*Konsepsiya və prinsipləri yeni şəraitdə tətbiq edir.*	*Dəyişir, hesablayır, istifadə edir, nümayiş etdirir*	*Problem həll etmə; müəyyən nəticələr əldə etmək üçün informasiyaları tətbiq etmə*
Analiz	*İşin təşkili strukturunu təhlil edir.*	*Ayırır, hissələrə bölür, əlaqələndirir, müəyyən edir*	*Onların bir yerdə necə mövcud olduğunu göstərmək üçün nəyisə parçalamaq; ünsiyyətin əsasını təşkil edən strukturu tapmaq; motivləri müəyyənləşdirmək*
Sintez	*Əşyaları və ideyaları təsnif edərək sxemlər yaradır*	*Yaradır, tərtib edir, yazır, nitq edir*	*Həm şifahi formada, həm də fiziki obyekt ola bilən unikal (yeganə), original (ilkin) məhsulun yaradılması*
Dəyərləndirmə	*Yazı materialının məntiqi ardıcıllığını qiymətləndirir.*	*Müqayisə edir, qarşılaşdırır, mühakimə yürüdür*	*Məsələ haqqında mühüm qərarlar çıxarmaq; mübahisələri və ya fikir müxtəlifliklərini həll etmək.*

(Hər üç slayd Z. Veysovanın vəsaitindən götürülmüşdür).

Ədəbiyyat təhsil proqramının 1.6 bölməsi **"Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya"**ya həsr olunmuşdur. Burada həmin məzmun bütün siniflər üzrə təqdim olunmuşdur. Bildirək ki, hazırda ədəbiyyatdan müəllim üçün metodik vəsaitlərdə "İllik planlaşdırma"da bu inteqrasiya imkanları müəyyən qədər əhatə olunmuşdur (oradakı çatışmazlıqları və b. cəhətləri nəzərə almırıq).

Ədəbiyyat təliminin məzmunu aydın olduqdan sonra onun necə öyrədilməsi məsələləri ortaya çıxır. Kurikulumda **ikinci bölmə** bu vəzifəni yerinə yetirir. Həmin bölmə **"Təlim strategiyaları"** adlanır. Təlim strategiyaları başlığı altında 4 yarımbölmə verilir. Əvvəldə (səh.48-də) təqdim etdiyimiz cədvələ baxaraq onların adlarına fikir versəniz, məzmun sizə müəyyən qədər aydın olar.

Təlim strategiyaları bölməsi ədəbiyyat müəllimini *tədris prosesinin təşkilinə verilən yeni tələblərlə, fəal/interaktiv təlimli dərslərin mərhələləri və təşkili ilə, tədris prosesində istifadə olunan iş formaları, metod və texnikalarla, eləcə də ədəbiyyat üzrə planlaşdırma işinin məzmunu və xüsusiyyətləri ilə tanış edir.* Bu bölmədə tədris işlərinin qurulmasına dair əks olunan məlumatlar, bilik və bacarıqlar Sizlərin gələcək peşə fəaliyyətinizə bir istiqamət verir. Biz növbəti mövzularımızda onların hər birinin məzmunu ilə Sizləri nəzəri və praktik istiqamətdə məlumatlandıracağıq.

Yeni məzmun, yeni öyrətmə tərzi, yeni iş formaları və planlaşdırma işlərini ortaya çıxardığı kimi, günün tələbləri isə uyğunlaşan yeni qiymətləndirmə mexanizmini də tədris prosesinə gətirməli idi. Ona görə də ədəbiyyat təhsil proqramının **üçüncü** bölməsi **şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi**nə həsr olunmuşdur.

Ədəbiyyat müəllimi qiymətləndirmənin növlərini, onların məzmununu, işləmək mexanizmini bilməlidir. Tədrisin

keyfiyyətinin idarə olunması, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi bu qaydalarsız mümkün deyildir.

Ədəbiyyat müəllimi həm diaqnostik, formativ, summativ qiymətləndirmənin nə olduğunu, həm də onların nümunələrini yaratmağı bacarmalıdır. Həmin sənəddə müəllimə dəstək üçün bu cəhətlərə xüsusi yer verilir.

Xatırladaq ki, metodik vəsaitlərdə də bu qiymətləndirmə növləri barədə müəyyən tövsiyələr verilmişdir. Müəllim onlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnə bilər.

►Tələbə dostlar.

Ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı 93 səhifəni əhatə edir və ədəbiyyat təliminin məzmunu, təlim strategiyaları, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi adlı 3 bölmədən ibarətdir. Burada həmin həcmdə olan material yığcam formada Sizlərə təqdim olundu. Siz burada birinci bölmənin məzmunu barədə geniş, ikinci və üçüncü bölmələrə aid isə qısa məlumatlar aldınız. O biri bölmələrlə geniş tanışlığınız bir qədər sonra davam etdiriləcəkdir.

Unutmayaq ki, bu bölmələrdəki məzmun gələcəyin ədəbiyyat müəllimləri üçün də bir bələdçidir. Onlarsız heç bir tədris fəaliyyətini həyata keçirmək mümkün deyildir.

<u>Suallar və tapşırıqlar:</u>

1. **Tədris proqramı ilə təhsil proqramının nə kimi oxşar və fərqli cəhətləri vardır?**
2. **"Ümumi təhsili pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)" və fənn kurikulumunun məzmunu və quruluşu barədə nə kimi biliklər əldə etdiniz? Bu sənədlər bir-birindən nə ilə fərqlənir?**
3. **Həmin sənədləri hansı cəhətlər birləşdirir?**
4. **Təlim nəticəsi, məzmun xətti, əsas və alt-standartlar anlayışlarını necə izah edərdiniz? Onların nə kimi əhəmiyyəti vardır?**

ƏDƏBİYYAT KURSUNUN MƏZMUNU VƏ ÖYRƏDİLMƏSİ SİSTEMİ

Gənc dost.

▶Gələcəyin ədəbiyyat müəllimi ədəbiyyat dərslərinin necə keçilməsinə (qurulmasına, metodikasına) bələd olmaq üçün ilk növbədə bu kursun orta ümumtəhsil məktəblərində məzmununun nədən ibarət olmasını, onun öyrədilməsi sisteminin necə qurulduğunu və bu kursun vəzifələrini aydın təsəvvür etməlidir. Elə isə gəlin materialın məzmunu ilə tanış olmağa başlayaq.

▶ Ədəbiyyat kursunun məzmununun müəyyənləşdiril-məsində "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu"nun (2009), "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)" (2010), "Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu)" (V-XI siniflər) (2013) sənədlərinin müddəaları əsas rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu günlərdə bütün siniflərdə bu sənədlərin tələbləri əsasında fənn kurikulumu öz işini yerinə yetirməkdədir.

Ənənəvi kursda ədəbiyyat fənnin məzmunu deyiləndə ilk olaraq yada proqram materialları düşürdü. Proqram materialları isə bədii əsərlərdən, qısa ədəbi-nəzəri məlumatlardan, icmallardan, sənətkarların həyat və yaradıcılığına dair nəzəri-publisistik oçerklərdən ibarət idi. Bu ənənəvi yanaşmanın əsas cəhəti idi.

Yeni kursda məzmun dedikdə isə burada proqram materialları deyil, *ədəbiyyat kursu üzrə ümumi təlim nəticələri, məzmun xətləri, məzmun xətləri üzrə ümumi təlim nəticələri və siniflər üzrə məzmun standartları (siniflər üzrə təlim nəticələri, məzmun xətləri üzrə əsas və alt- standartlar)* nəzərdə tutulur.

Siz fərqli məzmunlar (ənənəvi və yeni) gördünüz. Adətən, *məzmunu* zaman, dövr, cəmiyyətin ehtiyacları diktə

edir. Dövlət isə bu ehtiyacları rəsmi sənədlər vasitəsi ilə ifadə edir.

Deməli, biz yeni kursa görə proqram materiallarını fənnin məzmun kimi qəbul edə bilmərik. Hazırda bu materiallar nəzərdə tutulan məzmunu (məzmun standartlarını – bilik və bacarıqlar sistemini) reallaşdırmaq işində bir vasitə rolunda çıxış edir.

Biz burada ədəbiyyat kursunun yeni məzmunundan söz açdığımıza, Sizə müəyyən qədər bilgi verdiyimizə görə həm ümumi təlim nəticələrinə, məzmun standartlarına, həm də onun siniflər üzrə səpələnməsinə - təlim nəticələrinə bölünməsinə, bu bölünmə zamanı görünən məzmun fərqlərinə diqqətinizi cəlb etmək istəyirik. Siz bunun üçün ədəbiyyat təhsil proqramına orada əks olunan təlim nəticələrinə baxın. Sonra isə onun siniflər üzrə paylanmasını izləyin. Haqqında danışdığım təlim nəticələri 2013-cü ildəkilərdir. Hələlik qüvvədədir. Sənəd dərsliyin sonunda əlavələrin içində sizə təqdim edilir.

Ədəbi təhsilin vəzifələri və ədəbiyyat kursunun məzmunu ilə daha yaxından tanış olmaq üçün siniflər üzrə təlim nəticələrini nəzərdən keçirib tutuşdurmaq lazımdır. Siz burada sadədən mürəkkəbə doğru bir sistemin olduğunu aydın şəkildə görəcəksiniz.

Aşağıda təqdim olunan yeni dövlət standartı sənədindəki təlim nəticələri ilə 2013-cü il təlim nəticələrini tutuşdurmaq da vacibdir. Bunun üçün kitabın sonunda Əlavələr bölməsində ədəbiyyat təhsil proqramı (kurikulum) sənədində məzmun standartları bölməsinə baxın (Bax: Əlavə 3.).

Ümumi orta təhsil səviyyəsində fənnimiz üzrə yeni təlim nəticələri belədir (bax: Əlavə 2.).

10.3.3. "Ədəbiyyat" fənni üzrə:

1. bədii mətnləri hissi-emosional xüsusiyyətlərinə görə ifadəli oxuyur;
2. oxuduğu ədəbi nümunələri təhlil edir;

3. yazılı və şifahi ədəbiyyatın, ədəbi janrların səciyyəvi cəhətlərini izah edir;

4. bədii mətnlərdəki ideyanı milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərlə əlaqələndirir;

5. yazılı nitqində məzmuna uyğun üslub müəyyənləşdirir;

6. görkəmli ədəbi simalar və əsərlər haqqında məlumatlı olduğunu nümayiş etdirir;

10.4. Tam orta təhsil səviyyəsində:

10.4.3. "Ədəbiyyat" fənni üzrə:

1. bədii əsərlərin təhlili əsasında müqayisə və ümumiləşdirmələr aparır, rəy və mülahizələr irəli sürür;

2. müxtəlif janrlarda yazılmış əsərləri fərqləndirir və səciyyəvi cəhətlərini şərh edir;

3. ədəbi simalara və onların yaradıcılığına yaşadıqları dövrdəki ictimai-siyasi və əxlaqi-etik dəyərlər zəminində münasibət bildirir;

4. müxtəlif ədəbi üslublarda yaradıcı yazılar yazır;

5. ədəbi simalar, əsərlər, ədəbi hadisələr və dövrlər haqqında məlumatlı olduğunu nümayiş etdirir;

Qeyd olunan təlim nəticələri əsasında siniflər üzrə təlim nəticələri müəyyən olunmalıdır. Yəqin ki, yaxın vaxtlarda qeyd olunan təlim nəticələrinin siniflər üzrə bölgüsü ilə də tanış olacaqsınız. Bu yeniləşmiş məzmun tezliklə yeni ədəbiyyat təhsil proqramında təsbit olunacaq və məktəbin istifadəsinə veriləcəkdir.

2013-cü ildə təsdiq olunan ədəbiyyat kurikulumunun məzmunu qüvvədə olduğundan onu kitabın sonunda Sizə təqdim edirik.

► İndi isə **məktəbdə ədəbiyyat tədrisi sisteminin necə qurulmasına** (öyrədilməsi sisteminə) diqqətinizi cəlb edək. Yenə də sözümüzə qüvvədə olan təhsil qanunundan başlayaq.

Həmin Qanuna əsasən ümumi təhsil pilləsi *üç səviyyəyə bölünür*: *ibtidai, ümumi orta və tam orta* təhsil. Ümumi orta

təhsil V-IX, tam orta təhsil isə X-XI sinifləri əhatə edir. Ədəbiyyatın bir fənn kimi tədrisi olunmasına V sinifdən başlanılır və bu proses XI sinifdə tamamlanır. Deməli, mövcud tədris planında ədəbiyyat fənni ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində özünü göstərir. Bunu görə də ədəbiyyatın öyrənilməsi iki mərhələyə ayrılır:

1-ci mərhələ - V-IX siniflərdə ədəbiyyatın öyrədilməsi,

2-ci mərhələ - X-XI siniflərdə ədəbiyyatın öyrədilməsi.

Birinci mərhələnin özü də iki yerə bölünür:

a) V-VII siniflərdə ədəbiyyatın öyrədilməsi
b) VIII-IX siniflərdə ədəbiyyatın öyrədilməsi

Bu bölgü ənənəvidə olduğu kimi yeni kursda da öz qüvvəsindədir. Belə mərhələlərə bölünmənin ilkin səbəbi aydın oldu. İndi isə həmin mərhələlərdə ədəbiyyat fənninin hansı məzmunda olduğu barədə danışaq.

Məlumdur ki, ədəbiyyat fənninin əsas məzmununu ədəbi əsərlər təşkil edir. Ədəbi təhsilin *birinci mərhələsinin birinci bölümündə - V-VII siniflərdə* şagirdlərin ədəbi əsər aləminə daxil olmasına xüsusi diqqət yetirilir. Onlarda əsərlərdəki məzmunu anlamaq, təhlil etmək, dəyərləndirmək, bədii tərtibat, obrazlı dil, təsvir və ifadə vasitələri, janr xüsusiyyətləri və s. məsələlərinə nüfuz etmək bacarığı formalaşdırmaq, özləri üçün müəyyən nəticələr hasil etmək kimi keyfiyyətlərin formalaşdırılması əsas hədəf kimi götürülür. Burada tematik prinsip əsasında seçilən nümunələr vasitəsilə şagirdlərin mənəvi aləminin zənginləşməsinə, estetik zövqünün, dünyagörüşü, ədəbi bilikləri və həyati bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə, bir şəxsiyyət və vətəndaş kimi yetişməsinə çalışmaq əsas vəzifələrdəndir.

Bu siniflərdə klassiklərimizdən və çağdaş sənətkarlarımızın bədii irsindən seçilən nümunələr müəyyən başlıqlar altında verilir, onlardakı mütərəqqi, səfərbəredici, təlqinedici ideyalar (bu ideyaların əsasında isə vətən məhəbbəti, valideynə hörmət, əməyə rəğbət və s. dayanır) şagirdlərimizin həyata hazırlanmasına, mənəvi dünyasının formalaşmasına,

eyni zamanda standartlarda, təhsil qanunumuzda nəzərdə tutulan ideyaların uğurla həyata keçirilməsində öz töhfələrini verir.

Birinci mərhələnin ikinci bölümündə - VIII-IX siniflərdə isə xronoloji prinsipə əsaslanmaqla qədim dövrdən üzü bəri ədəbiyyat nümunələri təqdim olunur, aşılanan biliklər, qazanılan bacarıqlar daha da dərinləşdirilir.

VIII sinifdə yerləşdirilən materiallar (mövzular) qədim dövrdən 1918-20-ci illərə qədərki zamanı əhatə edir. Onların məzmununa fikir versək, orada şagirdlərin maraq, tələbat və ehtiyaclarının ödənilməsinə, həyati bacarıqlara yiyələnməsinə, təfəkkürünün, dünyagörüşü və mənəvi aləminin formalaşmasına xidmət göstərəcək məzmunun əks olunduğunu görürük.

Şagirdlər Uruz bəyin simasında mərdlik, cəsurluq nədir, Xaqanidə gənclik hansı mənəvi keyfiyyətlərə sahib olmalıdır, Nizaminin əsəri ilə haqqı, həqiqəti söyləmək mümkünmü, Nəsimidə dözümlü, məğrur və iradəli insan necə ola bilər, Xətayidə təbiəti necə sevmək, onun gözəlliklərinə necə yanaşmaq olar, Füzulidə insan həyatında sözün mərtəbəsi nəyə görə uca tutulmalıdır, "Koroğlu"da igidliyin hansı keyfiyyətləri vardır (liderlik keyfiyyətinə yiyələnmək işinə necə sahib çıxmaq olar), Vaqifdə sözü necə söyləmək, fikrini necə məharətlə ifadə etmək, Zakirdə insanın mənəvi aləmi necə zəngin ola bilər, nələr insanın daxili aləmini gözəlləşdirər, Aşıq Ələsgərdə təbiət gözəlliyi insanın duyğularına, vətən sevgisinə nələri gətirə bilər, Şirvanidə ziyalı narahatlığı nədir, o narahatlıq kim və ya nə üçündür, o narahatlığı keçirməyinə dəyərmi, Mirzə Cəlildə insan təbiətindəki Qurbanəliliyin insanın özünə və ətrafına nələri gətirə bilər, buna ehtiyac varmı, belə olmamaq mümkünmü, belə halın yaranması səbəblərini aradan qaldırmaq olarmı, Sabirdə əməkçi insan nələrə haqq edə bilər, Haqverdiyevdə hansı əməllər insan mənəviyyatını zənginləşdirər, Hadidə hansı duyğular millət sevgisini, türkçülüyü, azadlıq eşqini daha da zənginləşdirər, Caviddə ana dünyasına nələr xasdır, Ərsoyda azadlıq duyğuları nəğməyə necə çevrilə bilər suallarına cavab

tapacaqlar. Əsas məsələ bu cavablara gedən yolun elmi-metodik, pedaqoji-psixoloji baxımından düzgün tutulmasından asılıdır.

IX sinifdə təqdim olunan materiallara nəzər salsaq, bu sinifdə də 1918-1920-ci ildən günümüzə qədərki seçmə ədəbi nümunələrinin təqdim olunduğunu görürük.

VIII-IX siniflərdə müxtəlif ədəbi dövrlər üzrə materialları təqdim olunanda dövrün yığcam ədəbi-mədəni xülasəsinin verilməsini (baxmayaraq ki, standartlarda bu nəzərə alınmamışdır) müsbət qarşılamaq lazımdır. Giriş (bələdçi) rolunu oynayan bu icmallar ədəbi əsərlərin, onların qaldırdığı ideyaların daha yaxşı anlaşılmasına imkan verir.

Unutmayaq ki, ümumi orta təhsil məcburi xarakter daşıyır və bu səviyyəni bitirən yeniyetmələrimiz peşə liseylərində, orta ixtisas məktəblərində təhsillərini davam etdirə bilərlər. Bunu nəzərə alan dərslik ədəbiyyatımızın inkişaf yolu barədə yığcam təsəvvür verməli idi və hazırda bu vəzifə lazımi səviyyədə yerinə yetirilmiş kimi sayıla bilər.

▶ Ədəbi təhsilimizdə *ikinci mərhələ - X-XI sinifləri,* tam orta təhsil səviyyəsini əhatə edir. Bu siniflərdə ədəbiyyatımız tarixi-ədəbi prinsip əsasında təqdim olunur. Burada ədəbiyyatımızın keçdiyi yolla bağlı ümumi təsəvvür yaradılır, şagirdlərin müstəqil düşünən oxucu kimi yetişməsinə, ədəbi mühiti və həyatı daha dərindən anlamağına imkanlar yaradılır.

X-XI sinif dərsliklərində ədəbi materiallar aşağıdakı başlıqlarda (icmallarda) təqdim olunur.

X sinif:

1. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı
2. Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı (Ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər)
3. Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatı (XIII-XVI əsrlər)
4. Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. I mərhələ (XVII-XVIII əsrlər)
5. Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. II mərhələ (XIX əsr).

Bunlar dərslərdə layihə formasında araşdırılacaq icmallardır. Dərslikdə hər dövrün ədəbi tarixi mənzərəsi ilə bağlı yığcam məlumat verilmişdir. Unutmayaq ki, standartlarda belə bir məlumatın təqdimi nəzərdə tutulmamışdır. Standartların rəsmi dövlət tələbi olduğunu xatırlatsaq, onda orada nəzərdə tutulmayan işlərin icra olunması düzgün deyildir.

Həmin sinifdə həmçinin sənətkarların həyatı, yaradıcılıq yolu barədə yığcam məlumat verilmiş, layihə formasında araşdırılması tövsiyə edilmiş, sonra isə öyrənilməsi nəzərdə tutulan əsəri təqdim olunmuşdur.

Əvvəlki təlim nəticələrində - məzmun standartlarında belə bir məlumatın verilməsi əks olunmamışdı. Halbuki öyrəniləcək bədii nümunələrin şagirdlərin daha yaxşı anlamasına, başa düşməsinə bu cür məlumatlar yaxından kömək göstərə bilir. Yeni təlim nəticələrində isə artıq bu tələb qeyd olunmuşdur.

Deməli, X sinifdə (XI sinif materiallarında da belə bölgü saxlanılmış, amma layihə sözü aidiyyəti mətnlərdən çıxarılmışdır) əks olunan materiallar ümumi şəkildə belədir:

- icmallar (layihə),
- sənətkarın həyatı, yaradıcılıq (layihə),
- ədəbi əsərlər,
- ədəbi-nəzəri məlumatlar,

XI sinifdə ədəbiyyatın nəzərdə tutduğu **əsas başlıqlar (icmal mövzuları)** aşağıdakı kimidir[21]:

– Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm və romantizm dövrü (XIX əsrin 90-cı illərindən 1920-ci ilədək)
– Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı

[21] Ədəbiyyat-11. Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün "Ədəbiyyat" fənni üzrə dərslik. Tərtibçi heyət: Həbibbəyli İ., Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A. Bakı: "Bakınəşr", 2018, 209 səh.

- Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı(1920-1991-ci illər)
- Azərbaycan ədəbiyyatında milli özünüdərkə qayıdış və istiqlalçılıq mərhələsi (XX əsrin 60-90-cı illəri)
- Müstəqillik dövrü çoxmetodlu Azərbaycan ədəbiyyatı
- Dünya ədəbiyyatından seçmə.

X-XI , eləcə də əvvəlki siniflərdə öyrəniləcək mövzular haqqında daha ətraflı məlumat almaq üçün kitabın sonunda verilmiş Əlavələr bölməsinə (Əlavə 4.) baxa bilərsiniz.

▶ Fənnin məzmunundan, öyrədiləsi sistemindən danışanda **"Şifahi nitq", "Yazılı nitq"** məzmun xətlərində nəzərdə tutulan işləri də nəzərdən keçirmək lazımdır.

Avropa Şurasının 2006-cı ildə qəbul etdiyi (18.12.2006) qərarında bu günün insanı üçün zəruri olan ən vacib səriştələr içərisində birinci sırada "ana dilində ünsiyyət bacarıqları" dayanır. Bu olduqca ciddi tələbdir. Ədəbiyyat dərslərində ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması daim diqqətdə saxlanılmalı və müxtəlif siniflər üzrə standartların irəli sürdüyü vəzifələrin icra olunmalıdır.

Şifahi və yazılı nitq məzmun xətlərinin əhatə etdiyi alt-standartlar da sadədən mürəkkəbə doğru, iyerarxik prinsiplə düzülmüşdür. Aydın olması üçün bunlardan birini nəzərdən keçirək:

V sinifdə:

2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir.

VI sinifdə:

2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini obrazlı sözlərdən və ifadələrdən istifadə etməklə şərh edir.

VII sinifdə:

2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini mətndən nümunələr gətirməklə şərh edir.

VIII sinifdə:

2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini müqayisələr aparmaqla şərh edir.

IX sinifdə:

2.1.2. Mövzuya, problemə müqayisələr, ümumiləşdirmələr aparmaqla münasibət bildirir.

X sinifdə:

2.1.2. Obrazların nitqinə istinad edərək yazıçı mövqeyi ilə bağlı fikirlərini əsaslandırır.

XI sinifdə:

2.1.2. Dil və üslub xüsusiyyətlərinə istinad edərək yazıçı mövqeyi ilə bağlı mühakimələrini faktlarla əsaslandırır.

Eyni qayda yazılı nitq məzmun xətində də vardır. Buyurub özünüz onların nəzərdən keçirə bilərsiniz. Biz nümunə üçün aşağıda bir alt-standartın məzmununun V sinifdən başlayaraq necə paylaşdığını göstəririk:

V sinifdə:

3.1.2. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcıllıqla şərh edir.

VI sinifdə:

3.1.2. Bədii nümunələrdəki başlıca fikri anladığını nümayiş etdirir.

VII sinifdə:

3.1.2. Bədii nümunələrdəki başlıca problemi müəyyənləşdirir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

VIII sinifdə:

3.1.2. Əlavə məlumatlara və təəssüratlarına əsaslanmaqla mövzuya və problemə münasibət bildirir.

IX sinifdə:

3.1.2. Müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideya-bədii xüsusiyyətlərinə münasibət bildirir.

X sinifdə:

3.1.2. Müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideyasına, probleminə münasibət bildirir, ümumiləşdirmələr aparır, nəticə çıxarır.

XI sinifdə:

3.1.2.Müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideyasına, probleminə, bədii xüsusiyyətlərinə münasibət bildirir, ümumiləşdirmələr aparır, nəticə çıxarır.

▶ Biz, beləliklə, orta məktəbdə ədəbiyyat kursunun məzmunu və öyrədilməsi sisteminə dair məlumatları nəzərdən keçirdik. Bizə aydın oldu ki, hər bir ədəbiyyat müəllimi kursun məqsəd və vəzifələrini bilməklə yanaşı onun məzmununa, orta məktəbdə necə yerləşdirilməsinə də bələd olmalıdır. Bu, nəticədə kursun bir bütöv halında göz önündə canlanmasına, müəllimin hər hansı bir sinifdə fəaliyyət göstərməsinə ümumi istiqamət verir.

Suallar və tapşırıqlar:

1. **Ədəbiyyat fənninin məzmunu və məktəbdə öyrədilməsi sistemi barədə nə kimi biliklərə yiyələndiniz?**
2. **Onun məzmunu necə müəyyənləşir?**
3. **Ədəbiyyat proqramında fənnin qarşısında duran vəzifələr barəsində nə deyilir?**
4. **Ədəbi təhsil neçə səviyyədə həyata keçirilir? Onların səciyyəvi cəhətləri ilə bağlı nə deyə bilərsiniz?**

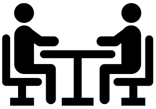

Gənc dost.

Burada bir qədər dayanıb nələri öyrəndiklərinizi xatırlayaq. Görək o mövzular bir müəllim kimi yetişməyiniz üçün Sizə hansı bilik və bacarıqları aşıladı?

Əvvəla, onu nəzərdən keçirdiniz ki, Sizin bir ədəbiyyat müəllimi kimi yetişməyinizə dəstək vermək üçün ƏTM adlı bir fənn vardır, o Sizi dərs keçmək, şagirdlərinizlə ünsiyyət qurmaq, tədqiqatlar aparmaq kimi keyfiyyətlərə yönləndirir. Sonra gələcək müəllimlik fəaliyyətinizdə uğur qazanmağınızın açarı kimi keçilən yola nəzər saldınız. Sizdə öz sənətinizə maraq hissi bir qədər də artdı. Axı keçilmiş yol bir təcrübə məktəbi, bir aynadır?!

Növbəti mövzunuz Sizi ümumi təhsilin dövlət standartları sənədinin məzmununa apardı. Onun 14 bölməsi ilə tanış oldunuz. Ona görə ki, ədəbiyyat təhsil proqramı (kurikulumu) hazırlananda burada irəli sürülən məzmun, tələblər əsas götürülür. Sonra ədəbiyyat təhsil proqramının məzmununa bələd oldunuz. Xüsusən də ədəbiyyat təliminin məqsəd və vəzifələri, birinci bölmə olan ədəbiyyat təliminin məzmunu üzərində geniş təsəvvür əldə etdiniz. Ondan sonra isə orta məktəb ədəbiyyat kursunun məzmunu və öyrədilməsi sistemini öyrəndiniz.

Təbii ki, bunları bilmədən gələcəyin uğurlu ədəbiyyat müəllimi ola bilməzsiniz. Bu biliklər Sizləri tədrisi necə təşkili etmək qaydalarına (təlim strategiyalarına) bələd olmaqda bir təməl (baza) rolunu oynayacaqdır.

Səbr və təmkinlə irəli, dostlar.

TƏLİM STRATEGİYALARI

Ədəbiyyat tədrisinin təşkili

Tələbə dost.

▶ Öyrəndiniz ki, ədəbiyyat təhsil proqramının (kurikulumun) ikinci bölməsi bu cür adlanır. Sizdə bu bölmə barədə ilkin təsəvvürlər də vardır. Bilirsiniz ki, bu bölmədə *ədəbiyyat təlimin təşkilinə verilən əsas tələblər*, *ədəbiyyat təliminin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar* barədə, *müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasına* dair nümunələr, *ədəbiyyat fəninin məzmun standartlarının* şərhi başlıqları verilmişdir.

Gəlin söhbətimizə sözün mənasını açmaqdan başlayaq.

Strategiya (qədim yun. στρατηγία, "sərkərdə mədəniyyəti") — subyektin məqsədinə çatması üçün düşünülmüş planlı fəaliyyət modeli deməkdir. Strategiyanın məzmununa, fəaliyyət istiqamətinə uyğun olaraq məntiqi qərarlar toplusu daxildir.[22]

Təlim strategiyası anlayışı ədəbiyyat təhsil proqramında belə göstərilir: *təhsil prosesində istifadə olunan forma, metod, üsul və vasitələrin məcmusu*dur.

Deyilənləri bir qədər də dəqiqləşdirsək, belə alınacaq: **Təlim strategiyası** – hədəfi, ona çatmaq üçün ən səmərəli yolu və bu yolda istifadə olunan üsul və vasitələri əhatə edir.

Siz bu başlıq altında ədəbiyyat tədrisinin təşkilinə dair aşağıdakı məlumatları

- ədəbiyyat təlimin təşkilinə verilən əsas tələbləri,
- ədəbiyyat dərslərinin yeni təlim texnologiyalarından (Tənqidi Təfəkkürün İnkişafında Mütaliə və Yazı və fəal/interaktiv təlim) istifadə ilə qurulması yollarını,

---

[22] https://az.wikipedia.org/wiki/Strategiya

- fəal/interaktiv təlimin mexanizmlərini,
- ədəbiyyat dərslərində istifadə olunan metod və texnikaları, iş formalarını (fərdi, cütlərlə, kiçik və böyük qruplarla iş),
- müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasına (perspektiv və cari planlaşdırma) dair tövsiyələri,
- ədəbiyyat dərslərinin növlərini (induktiv, deduktiv və qarışıq (kombinə)) və onların təşkili qaydasını,
- ədəbiyyat dərslərində müəllimin mövqeyini (fasilitasiya bacarıqlarını),
- ədəbi əsərlərin, tarixi-ədəbi və yazıçının həyatı, yaradıcılıq yolu icmallarının, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair məlumatların öyrədilməsi yollarını,
- sinifdənxaric və məktəbdənkənar işlərin təşkili qaydasını,
- ədəbiyyat dərslik komplektləri ilə işləmək yollarını,
- nitq inkişafı işlərinin təşkili məsələlərini

nəzərdən keçirəcəksiniz.

Ədəbiyyat tədrisinin təşkilinə verilən tələblər

Gənc dost.

▶ Əvvəlcə bir daha **tədris, təşkil** sözlərinin mənasını xatırlayaq. Biz də həmin mənalardan çıxış etməklə ədəbiyyat tədrisinin təşkilini öz ixtisasımıza uyğunlaşdıraq: *ədəbiyyat dərslərini keçmək, qurmaq, qaydaya salmaq, planlı surətdə həyata keçirmək.* Deməli, biz burada ədəbiyyat tədrisinin təşkilinə qoyulan tələblərdən danışacağıq.

▶Ədəbiyyatın tədrisi qarşısına qoyulan tələblər zaman dəyişdikcə daima yenilənmişdir. Həmişə dövrün tələbi bu işin məzmununun yenilənməsinə, dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Məsələyə bu yönümdən yanaşsaq, 1991-ci ildə C. Əhmədovun vəsaitində[23] əksini tapan ümummetodik tələbləri diqqətinizə çatdırmaq istəyirik:

1. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün dəqiqlik və məqsəd aydınlığı;
2. Dərsin özündən əvvəlki və sonrakı məşğələlərlə əlaqəsi;
3. Dərsdə təlimlə tərbiyənin vəhdətinin gözlənilməsi;
4. Dərsin bütün mərhələlərində şagirdlərin fəallığının təmin olunması;
5. Şagirdlərin əmək intizamının təmin olunması;
6. Dərsdə vaxtdan maksimum səmərəli istifadə;
7. Dərsin zəruri vəsaitlə təmin olunması;
8. Dərsin faydalı yekunlarla nəticələnməsi.

Burada əksini tapan məsələlər sovetlər dönəminin tələbləri ruhunda tərtib olunsa da, öz aktuallığını qoruyur və bugünkü dərslərimiz üçün hələ də keçərlidir, amma yetərli deyil. Bunun üçün verilən tələblərə təkrar baxmaqla təsəvvürünüzdə canlanan məsələləri uzlaşdırsanız kifayət edər.

---

[23] Bax: Əhmədov C. Ədəbiyyat tədrisi metodikası. Bakı: 1991, səh.181-186.

▶Müəllim hazırlığı ilə 100 ildən çox məşğul olan doğma universitetimizin metodika sahəsində də öz zəngin ənənəsi və təcrübəsi olmuşdur. O, bu sahədə respublikamızın yeganə baş aparıcı müəssisəsi sayılmışdır. Ona görə də universitetimizin ədəbiyyat tədrisi metodikası proqramında verilən tələblərə də diqqəti ayrıca cəlb etmək istərdik. Müəllimlərimizin müəyyən dövrə qədər istifadəsində olan 2005-ci il proqramında oxuyuruq:

1. Ədəbiyyatın tədrisi prosesində şagirdlərə vətənpərvərlik tərbiyəsinin aşılanması müasir dövrün əsas problemi kimi;
2. Ədəbi parçaların tədrisini humanistləşdirmək müasir dərsin aktual bir keyfiyyəti kim;
3. Bədii materialın öyrədilməsində yazıçı ideyasının düzgün qiymətləndirilməsi;
4. Dərsin intensivləşdirilməsi. Akademik dərs saatının hər bir mərhələsindən maksimum dərəcədə səmərəli istifadə edilməsi;
5. Tədris materiallarının öyrədilməsində təlimin texniki vasitələrindən istifadə edilməsi;
6. Tədris prosesində fəndaxili və yaxın fənlər arasında əlaqənin ön plana çəkilməsi;
7. Ədəbiyyat dərslərində şagirdləri müstəqil fəaliyyətə alışdırmaq[24] .

Nəzərə alsaq ki, bu proqram tərtib olunanda hələ ədəbiyyat kursu yenilənməmişdi, buna rəğmən yuxarıdakı tələblərin bu günümüz üçün də aktual olduğunu aydın şəkildə görə bilərik. Amma təbii ki bunları da yetərli saymaq olmaz.

▶Ədəbiyyat tədrisinin təhsil islahatı tələblərinə uyğunlaşdırılması bu gün ən vacib məsələlərdən biridir. Orta məktəbin ədəbiyyat kursu artıq yenilənməni başa vurmuşdur.

---

[24] Bax: Pedaqoji universitet və institutlarda bakalavr hazırlığı üçün proqram. Ədəbiyyat tədrisi metodikası. Bakı: 2005, səh. 7-8.

Yeni kurs yeni tələblər ruhunda fəaliyyət göstərməkdədir. Həmin tələblər içərisində

- müasir təlim texnologiyalarının, elektron resursların tədris prosesinə gətirilməsi,
- dərslərdə fəal/interaktiv təlim texnologiyasından istifadə,
- əyani vasitələrdən, internetdən, multimedianın imkanlarından istifadə yolu ilə tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi,
- təlim prosesində şagirdə münasibətin dəyişməsi,
- müəllimin bələdçi, şagirdin isə tədqiqatçı olması,
- yaddaş amilindən düşüncə amilinə keçilməsi,
- dialoqun geniş tətbiqi,
- nəticəyönümlü və şəxsiyyətyönümlü təhsilin həyata keçirilməsi və s. bir vəzifə kimi qarşıda durur.

Ədəbiyyat tədrisinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində kadrların əvəzedilməz rolunu xüsusi ilə vurğulamaq istərdik. Gələcəyin ədəbiyyat müəllimi nələrdən xəbərdar olmalıdır sualına çoxlu və fərqli cavablar vermək mümkündür. Burada onun ixtisasını mükəmməl bilməsi ilə yanaşı şəxsi keyfiyyətlərinə, səriştəsinə qədər hər bir şeyi nəzərdə tutmaq olar. Biz təxmini olaraq onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq qərarına gəldik. Belə hesab etdik ki, gənc ədəbiyyat müəllimi aşağıdakı məsələlərdən kifayət qədər məlumatı olmalı, müvafiq bilik və bacarıqlara yiyələnməlidir:

1. Təhsil haqqındakı rəsmi sənədlərin ondan nə istədiyini (yəni məzmununu),
2. Ümumi təhsil məktəblərində ədəbiyyatın tədrisi yollarını, məqsəd və vəzifələrini, tədris prosesinin planlaşdırılmasını, təşkilini və qiymətləndirilməsini, metodik qaydaları, üsul və vasitələri, onları praktik olaraq istifadə etməyi,
3. Ədəbiyyat dərslik komplekti ilə işləmək bacarıqlarına yiyələndiyini nümayiş etdirməyi,

4. Ən vacib, zəruri, müasir tələblərə cavab verən elmi-nəzəri, pedaqoji-psixoloji və metodik bilikləri,
5. İnternet resurslarından səmərəli istifadə etməyi,
6. Təqdimatlar, tədqiqatlar aparmaq, özünü inkişaf, özünü təkmilləşdirmək qaydalarını,
7. Müəllim üçün ən zəruri təşkilati, idarəetmə və ünsiyyət bacarıqlarına yiyələndiyini nümayiş etdirməyi və s.

▶ Ədəbiyyatın tədrisi metodikası fənni gələcəyin ədəbiyyat müəllimlərində yuxarıda adı tutulan keyfiyyətlərin, bilik və bacarıqların olmasını hədəf götürməlidir. Dövlətin təhsil siyasətini bilmədən, şagirdlərlə, dərsliklərlə işləmək bacarığına sahib olmadan, tədris prosesini təşkil etmək, planlaşdırmaq, idarə etmək, qiymətləndirmə və monitorinq aparmaq, sənətinin sirlərinə yiyələnmədən, yüksək vətəndaşlıq keyfiyyətlərinə, sənət sevgisinə sahib olmadan gələcəyin yaxşı ədəbiyyat müəllimi olmaq mümkün deyil.

Hər bir ədəbiyyat müəllimi dövlətin onun qarşısında nə kimi vəzifələr qoyduğunu, ondan nə tələb olunduğunu aydın şəkildə təsəvvür etməlidir.

Dərs keçməyə başlayan hər bir ədəbiyyat müəllimi məhz həmin vəzifələrin icrasına özünü hazır hesab etməlidir. Onun tədris etdiyi hər bir mövzunun arxasında bu rəsmi sənədlərin tələb etdiyi məsələlər dayanmalıdır. Bunun üçün də öncə "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu"nun aşağıdakı müddəalarını nəzərinizə çatdırırıq.

Maddə 4. Təhsilin əsas məqsədi (yəni təhsilimiz kimlərin yetişdirilməsinə xidmət göstərməlidir, fənlərimizin, mövzularımızın tədrisi zamanı biz hansı insanı yetişdirməliyik və bu insanda hansı keyfiyyətlər özünü göstərməlidir? -F.Y.):

4.0. Azərbaycan Respublikasında təhsilin əsas məqsədi aşağıdakılardır:

4.0.1. Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət

edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadiq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək;

4.0.2. milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssis-kadrlar hazırlamaq;

4.0.3. sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsini və ixtisasın daim artırılmasını təmin etmək, təhsilalanları ictimai həyata və səmərəli əmək fəaliyyətinə hazırlamaq.

Bəs ümumi təhsil qarşısına qoyulan vəzifələr nədən ibarətdir? Yenə də həmin Qanunun aşağıdakı müddəaların nəzər salmaq lazımdır:

19.1. Ümumi təhsil təhsilalanlara elmlərin ümumi əsaslarının öyrədilməsini, zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərin aşılanmasını, onların həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlanmasını təmin edir.

19.2. Ümumi təhsil təhsilalanların fiziki və intellektual inkişafına, zəruri biliklərə yiyələnməsinə, onlarda sağlam həyat tərzinə və sivil dəyərlərə əsaslanan vətəndaş təfəkkürünün formalaşmasına, milli və dünyəvi dəyərlərə hörmət hissinin aşılanmasına, ailə, cəmiyyət, dövlət və ətraf mühit qarşısında hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsinə imkan yaradır.

Ümumi təhsil müəssisələrin güddüyü əsas məqsəd nədir sualına da yenə həmin sənədin aşağıdakı bəndlərində cavab verilir. Hər bir fənn müəllimi, eləcə də ədəbiyyat müəllimi öz fəaliyyətində burdakı tələbləri əldə rəhbər tutmalıdır. Unutmayaq ki, orta məktəb dərslikləri yaradılanda da məhz həmin tələbələrin həyata keçirilməsi bir zərurət kimi qarşıya qoyulur. Biz aşağıda həm ümumi orta təhsil (V-IX siniflər), həm

də tam orta təhsil (X-XI siniflər) üzrə təlim məqsədlərini təqdim edirik:

19.13. Ümumi orta təhsilin məqsədi təhsilalanların şifahi nitq və yazı mədəniyyətinin, ünsiyyət bacarığının, idrak fəallığının və məntiqi təfəkkürünün inkişafını, təhsil proqramına daxil olan fənlər üzrə və eləcə də dünya sivilizasiyasının inkişafı haqqında müvafiq bilik və təsəvvürlərinin formalaşdırılmasını, müasir informasiya-kommunikasiya vasitələrindən istifadə etmək qabiliyyətini, hadisələri qiymətləndirmək və öz gələcək fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirmək bacarığını təmin etməkdən ibarətdir.

19.17. Tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanların istedad və qabiliyyətinin reallaşdırılması, müstəqil həyata və peşə seçiminə hazırlanması, fəal vətəndaş mövqeyinin, milli və ümumbəşəri dəyərlərə, insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət hissinin və tolerantlığın formalaşdırılması, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından və digər texniki vasitələrdən sərbəst istifadə etməsi, iqtisadi biliklərin əsaslarına yiyələnməsi, xarici dillərdən birində, yaxud bir neçəsində ünsiyyət saxlaması və s. təmin olunur.

Dərslik komplektləri yaradılanda "Qanun"un bu tələbləri ilə yanaşı onun məzmununu əldə rəhbər tutan "**Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)" (2013)** sənədinin müddəaları da nəzərə alınmalıdır. Həmin sənədin ümumi təlim nəticələri (9-cu bölmədə verilir və səviyyələr üzrə - ibtidai (I-IV siniflər), ümumi orta (V-IX siniflər) və tam orta (X-XI siniflər) – təqdim olunur) və fənlər üzrə məzmun standartları (10-cu bölmə) ümumi təhsilin səviyyələri üzrə əldə olunacaq bilik və bacarıqları əks etdirməklə orta məktəb dərsliklərində nələrin güdüləcəyinə dair zəruri istiqamət verir.

Siz əvvəlki bölmədə həmin sənədin məzmunu ilə tanış edildiniz. Yaxşı olardı ki, indi ümumi təlim nəticələri (9-cu bölmə) və məzmun standartlarında (10-cu bölmə) əksini tapan məzmunla "Qanun"dakı müddəaların bir-biri ilə necə uzlaşdığına diqqət yetirəsiniz. Çünki hər gələcəyin ədəbiyyat müəllimi olacaq hər bir tələbəmiz onun qarşısına qoyulan vəzifələrin nədən ibarət olduğunu, bu vəzifələrin haradan qaynaqlandığını bilməlidir.

Təlim *prosesinin təşkilində əldə rəhbər tutulacaq prinsiplərə* bələd olmaq lazımdır. Gələcək müəllimlik fəaliyyətinizdə bu tələblərə riayət olunması vacibdir. Həmin sənəddən oxuyuruq:

Pedaqoji proses əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələri əldə etmək üçün müəllimlərin əlaqələndirici, istiqamətverici, məsləhətçi, şagirdlərin isə tədqiqatçı, təcrübəçi, yaradıcı subyektlər kimi qarşılıqlı əməkdaşlıq fəaliyyətləri əsasında aşağıdakı **prinsiplər** nəzərə alınmaqla qurulur:

- *pedaqoji prosesin tamlığı* — pedaqoji prosesdə təlimin məqsədləri kompleks şəkildə (inkişafetdirici, öyrədici, tərbiyəedici) həyata keçirilir, real nəticələrlə yekunlaşan müəllim və şagird fəaliyyətini əhatə edir;
- *təlimdə bərabər imkanların yaradılması* — bütün şagirdlərə eyni təlim şəraiti yaradılır və pedaqoji proses onların potensial imkanları nəzərə alınmaqla tənzimlənir;
- *şagirdyönümlülük* — şagird pedaqoji prosesin mərkəzində dayanır. Bütün tədris və təlim işi şagirdlərin maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, onların istedad və qabiliyyətlərinin, potensial imkanlarının inkişafına yönəldilir;
- *inkişafyönümlülük* — şagirdlərin əqli fəallığı izlənilir, nailiyyətləri təhlil edilir, bilik, bacarıq və vərdişlərinin inkişaf səviyyəsi tənzimlənir;

- *fəaliyyətin stimullaşdırılması* — pedaqoji prosesin səmərəli və effektiv qurulması, şagirdlərin təlimə marağının artırılması üçün onların fəaliyyətindəki bütün irəliləyişlər qeyd olunur və dəyərləndirilir, nəticə etibarilə şagirdlərin daha uğurlu təlim nəticələrinə istiqamətləndirilməsi təmin olunur;
- *dəstəkləyici mühitin yaradılması* — pedaqoji prosesin münasib maddi-texniki baza əsasında və sağlam mənəvi-psixoloji mühitdə təşkil edilməsi keyfiyyətin və səmərəliliyin yüksəldilməsi üçün əlverişli və təhlükəsiz təlim şəraiti yaradır.

Buradakı prinsiplər ədəbiyyat müəlliminin peşə fəaliyyətində bir açar rolunu oynamalıdır. Onların məğzinə dair qısa şərhlərimizi verək. Hər bir ədəbiyyat dərsində təlim-tərbiyə-inkişaf məqsədləri dəqiq şəkildə müəyyən olunmalı və onun icrasına nail olunmalıdır. Təlimin bütün iştirakçıları üçün bərabər iş şəraiti yaradılmalıdır. Hər bir şagirdin dərslərdə fəal iştirakı, fikir söyləmək, münasibət bildirmək hüququ təmin olunmalıdır. Bir şagirdlə deyil, bütün siniflə birlikdə işləmək, onları dinləmək, dərsə cəlb etmək vacibdir. Bir şagird başqa birindən heç bir vəchlə üstün tutula bilməz. Dərs prosesi şagirdin maraq, tələbat və mənəvi ehtiyaclarının yüksək səviyyədə ödənilməsinə xidmət göstərməli, şagirdin inkişafı (intellektual, psixi, etik, estetik, mənəvi və s.) izlənilməli və daim diqqətdə saxlanılmalıdır.

Beləliklə, fikrimizi yekunlaşdıra bilərik. Bu başlıq altında Siz "tədris" və "təşkil" anlayışlarının məzmunun bir daha nəzər saldınız, Ali məktəb proqram və dərsliklərində, "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda (2009), "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)" (2013) sənədində təliminin təşkilinə dair qoyulan tələblərlə tanış oldunuz.

<u>Suallar və tapşırıqlar:</u>

1. **Ədəbiyyat tədrisi qarşısına qoyulan tələbləri yenidən nəzərdən keçirin. Onlara sərbəst münasibət bildirin.**
2. **Həmin təsnifata nələri əlavə edərdiniz?**
3. **Proqram və ali məktəb dərsliyində irəli sürülən həmin tələbləri ümumiləşdirməyə çalışın.**
4. **Rəsmi sənədlər təhsilin məzmunu ilə bağlı nələri ifadə edir?**
5. **"Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu" sizə nə kimi məlumatları təqdim etdi?**
6. **Bu məlumatların sizin gələcək müəllimlik fəaliyyətinizlə bağlı nə kimi əlaqələri vardır?**
7. **Təlim prosesinin təşkili prinsipləri Sizdə nə kimi fikirlər oyatdı?**

Ədəbiyyat dərslərinin quruluşu

▶Gənc dost.

Hər bir hazırlığın sonu gəlib ədəbiyyat dərslərinin keçilməsi, onlarının quruluşunun öyrənilməsi ilə tamamlanır.

▶Ədəbiyyat tədrisinin təşkilindən danışılanda gənc ədəbiyyat müəlliminin bilməsi üçün vacib olan məsələlərdən biri və ən mühümü də **dərslərin quruluşu, dərslərin keçilməsidir**.

Qəbul olunan qərarlar, təhsilin və tədrisin qarşısına qoyulan vəzifələr, tələblər, müəllimin aparacağı təlim-tərbiyə işləri dərs prosesində reallaşır. Təhsilalanların və təhsilverənlərin işlərinin məzmununda əksini tapan məsələlər (bunun üçün ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı sənədinə bir daha baxmağınız vacibdir) də dərs prosesinin səmərəli təşkilindən asılıdır. Pedaqoji, psixoloji və elmi-metodik tələblərin gözlənilməsi yolu ilə bu dərsləri günün tələbləri səviyyəsində qurmaq olar.

Ədəbiyyat dərsləri hansı məqsədə xidmət etməlidir, necə qurulmalıdır, dərs necə başlamalı, davam etməli və yekunlaşmalı, şagird nailiyyətləri necə qiymətləndirilməlidir? Tədrisin qarşısına qoyulan vəzifələr, dövrün tələbi, qabaqcıl təcrübə bu dərslərin necə qurulmasını tələb edir? Təbii ki, bu suallara müəyyən qədər cavab verilməlidir.

Öncə onu qeyd edək ki, hər bir dərs keçiləcək mövzuların verdiyi imkanlar daxilində dövlətimizin qarşıya qoyduğu təlim-tərbiyə və inkişaf vəzifələrinin, məzmun standartlarının tələblərinin reallaşdırılmasına xidmət etməlidir.

Yeni kursda ədəbiyyat müəlliminin bu cəhətdən işinə istiqamət vermək üçün hər bir sinif üzrə metodik vəsaitlər işlənmişdir. Həmin vəsaitlər tədris prosesinin səmərəli qurulmasına kömək məqsədi ilə yaradılmışdır. O tövsiyələrin dövrün tələbini, müəllim ehtiyaclarını nə səviyyədə ödədiyini bu kursunuzun gedişində - mühazirə və seminar məşğələlərinizdə yerindəcə müşahidə edəcək, daha düzgün həll variantının nə ola

biləcəyi bacarıqlarına yiyələncəksiniz: müəllim üçün vəsaitlərdə nümunə kimi təqdim olunan dərs modelləri dövlətin tələb etdiyi fəal/interaktiv təlim texnologiyasını dərslərə hansı səviyyədə gətirir, uğurlar və çatışmazlıqlar nədən ibarətdir?

Dərslərin uğurlu alınması üçün pedaqogikadan, psixologiyadan, metodikadan və digər ixtisas fənlərindən aldığınız biliklər köməyinizə gəlməlidir.

▶Yeni kurs işə başlayan andan (2008-ci il) fəal/interaktiv təlim texnologiyası ilə dərslərin qurulması, keçirilməsi rəsmi bir tələb kimi qarşıya qoyulmuşdur. Azərbaycan Respublikası təhsil nazirliyi bu texnologiyanın tətbiqini sürətləndirmək üçün ümumtəhsil məktəb müəllimlərini təlimlərə cəlb etmiş, onlara müvafiq bilik və bacarıqlar aşılamışdır. Artıq məktəb təcrübəsində müsbət nəticələr də əldə olunmuş, pedaqoji ictimaiyyət, böyük müəllimlər ordusu rəsmi sənədlərin tələb etdiyi bu texnologiyanı uğurla tətbiq etməkdədirlər.

Fəal/interaktiv dərslərin üstünlükləri nədən ibarətdir, hansı mərhələləri vardır, şagirdin ümumi hazırlığı işinə ənənəvi kursdan fərqli olaraq nə kimi keyfiyyət dəyişikliyi gətirə bilir suallarına cavab vermək üçün biz həmin texnologiyanın mahiyyətinə, məzmununa və sizlərin pedaqogika fənnindən aldığınız biliklərə yenidən nəzər salmalıyıq.

Nədən fəal/interaktiv təlim texnologiyası bu qədər üstünlük qazandı? Bunun cavabı əsasən Sizə aydındır. Xatırladaq ki, təhsilimiz Boloniya prosesinə, Avropa təhsil məkanına inteqrasiya xəttini götürmüşdür, deməli orada müsbət nələr var idisə biz də onlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnməli idik. Həmçinin zamanın, informasiya əsrinin tələbləri ilə ayaqlaşmaq lazım idi. Qabaqcıl pedaqoji iş təcrübələrinin, pedaqoji nailiyyətlərin, innovativ təlim texnologiyalarının tədris prosesinə gətirdiyi üstünlüklər mütləq hesaba alınmalı idi.

Məlumdur ki, ənənəvi kurs biliyi hazır şəkildə təqdim edir, yaddaşa yükləyir, şagirdlərə bir obyekt kimi yanaşaraq

onların mexaniki yaddaşını, hafizəsini qiymətləndirməyə, əzbərçilik meyllərini üstün tutulmağa çalışırdı. Ona görə də o, zamanın tələbləri ilə daha ayaqlaşa bilmədi. Şagirdi təlim prosesinin subyektinə (iş görəninə) çevirmək, maraq, tələbat və ehtiyaclarını ödəmək, təlim prosesini tədqiqatyönümlü etmək, nəticəyönümlü və şəxsiyyətyönümlü istiqaməti götürmək (fənyönümlü deyil, şəxsiyyətyönümlü) qabaqcıl təcrübənin ən uğurlu nailiyyəti idi. Dərsləri şagirdlər üçün yaradıcı axtarışlar məkanına çevirmək, daha maraqlı etmək, onları həyata hazırlamaq, onların həyati bacarıqlarını, dünyagörüşünü, təfəkkürünü, problemləri həll etmək bacarığını və c. inkişaf etdirmək, onların fikir və düşüncələrinə istinad etmək yeni interaktiv texnologiyanın üstünlüklərinin bir daha açıb göstərir.

Təkcə fəal/interaktiv təlim deyil, digər - "Debat", "Tənqidi Təfəkkürün İnkişafında Mütaliə və Yazı" (TTİMY) texnologiyalarının məktəb təcrübəsinə gətirilməsi sahəsində də respublikamızda da geniş maarifləndirmə işləri aparılmış, müəllimlərin iş təcrübəsində onların da özünəməxsus yeri olmuşdur.

Qabaqcıl təcrübənin tanıdığı, dərslərin qurulmasında istifadə olunan bir çox başqa təlim texnologiyaları da vardır. Sizdə ilkin təsəvvürlər yaratmaq üçün onların da bəzilərini ayrıca olaraq diqqətinizə çatdıracağıq. Sonrakı bölmələrin birində innovativ təlim texnologiyaları barədə ümumi məlumat veriləcəkdir. Gələcəkdə öz işinizə yaradıcı şəkildə yanaşanda həmin məlumatlar köməyinizə gələ bilər.

➜ Biz hazırda iki texnologiya ilə - **Tənqidi Təfəkkürün İnkişafında Mütaliə və Yazı (TTİMY) fəal/interaktiv təlimlə** qurulan dərslərə dair nəzəri və praktik istiqamətdə məlumatları diqqətinizə çatdıracağıq. Əvvəlcə onlardakı dərs mərhələlərini əyaniləşdirək. Bunun üçün aşağıdakı cədvələ nəzər salın.

TTİMY də dərsin mərhələləri:	**Fəal/interaktiv təlimli dərsin mərhələləri:**
1. Düşünməyə yönəltmə	1.Motivasiya (problemin qoyuluşu)
2. Dərketmə	2. Tədqiqatın aparılması
3. Düşünmə	3. Məlumat mübadiləsi
	4. Məlumatın müzakirəsi və təşkili
	5. Nəticənin çıxarılması
	6.Yaradıcı tətbiqetmə
	7. Qiymətləndirmə (refleksiya)

1. TTİMY texnologiyası ilə qurulan dərslər

▶ **TTİMY** texnologiyası işlənmə mexanizminə görə fəal/interaktiv təlimə çox bənzəyir. Onu fəal təlimin bir qolu kimi də xarakterizə edirlər. Çünki onların hər ikisinə interaktivlik xasdır. **TTİMY** texnologiyasının iş prinsipi ilə fəal təlim arasında bir çox oxşarlıqlar vardır. Bunlara fərdi, cütlərlə və kiçik qruplarla iş formasına əsaslanan birgə təlim fəaliyyətini, biliklərin axtarılması və tədqiq olunmasını, şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişaf etdirilməsini, müəllimin bələdçi mövqeyini aid etmək olar.

Gəlin birlikdə hər iki təlim texnologiyası ilə qurulan dərslərin mərhələlərini, məzmununu, işlənmə mexanizmini izləməyə başlayaq. Məqsədimiz də budur ki, gənc müəllimlərimiz, tələbələrimiz bu texnologiyalardan istifadə yolu keçilən dərslərin üstünlüklərini görə bilsin, onun nəyin hesabına yarandığını, nələrdən ibarət olduğunu həm nəzəri, həm də təcrübi yönümdə dərk etsinlər. İkinci bir məqsədimiz isə mətbuatda gedən bəzi pedaqoji yazılarda, metodik vəsait və dərsliklərdə gedən təhrifləri, yanlışlıqları aradan qaldırmaqdır.

▶ Ötən əsrin sonlarına doğru TTİMY təlim texnologiyası postsovet məkanında sürətlə yayılmağa başladı. Bu səbəbsiz deyildi. Təlim prosesini yaddaşdan düşüncəyə çevirmək o dövr üçün çox maraqlı bir model idi. Texnologiyanın

hədəfi şagirdlərin düşüncələrinin, tənqidi təfəkkürünün inkişafı etdirilməsi idi. İxtisarın açması belədir: Tənqidi Təfəkkürün İnkişafında Mütaliə və Yazı .

Məlumdur ki, təfəkkürdən danışılanda məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür yada düşür. Məntiqi təfəkkür fakt və hadisələri bütün əlamət, keyfiyyət və xüsusiyyətlərinə görə səciyyələndirməyə imkan verir. Onun hesabına biz cisim, fakt və hadisələri mühüm əlamətlərinə görə dərk edir, qarışdırmırıq. Müqayisələr aparmaq, tutuşdurmaqla fərdi keyfiyyətləri öyrənmək əsas əlamətlərindəndir. Tənqidi təfəkkür fakt və hadisələri təhlil etmək, ona dəyər vermək, qiymətləndirmək, müsbət və mənfi cəhətlərini qeyd etmək keyfiyyətlərini özündə birləşdirir. Yaradıcı təfəkkür isə baza biliklərinə və bacarıqlarına söykənməklə yeni ideyaları yaradanda özünü göstərir.

Tənqidi təfəkkürün inkişafını hədəf götürən bu texnologiya daha çox ikincinin üzərində dayanır, onu inkişaf etdirir. Bunun üçün də həm mütaliəni, həm də yazı işlərini tənqidi təfəkkürün inkişafına cəlb edir. Materiala sinifdə mütaliə etmək, oradakı fakt və hadisələri yazılı şəkildə dəyərləndirmək bu dərslərdə əsas götürülür.

▶ **TTİMY** texnologiyası ilə aparılan dərslər üç başlıca mərhələyə bölünür:

a) **Düşünməyə yönəltmə**
b) **Dərketmə**
c) **Düşünmə**

Düşünməyə yönəltmə prosesi dərsin birinci mərhələsi hesab olunur və mövzu ilə bağlı şagirdlərin(öyrənənlərin) ilkin təsəvvürlərini ortaya çıxarmağa imkan verir. Mövzu dairəsində şagirdlərin nələri bildiklərini aşkara çıxarmaq bu mərhələnin başlıca vəzifəsidir. Bununla müəllim şagirdləri problemə daxil olmağa hazırlayır. Onların fikir və düşüncəsində bir oyanış yaradır. Şagirdlər problem barəsində düşünür və nələri bildiklərini nümayiş etdirirlər, eyni zamanda onda yeni cəhətləri görməyə istiqamətlənməyə başlayırlar. Onlarda belə bir qənaət

yaranır ki, mövzu barəsində bildikləri ilə kifayətlənmək olmaz. Beləliklə, bu mövzu ilə bağlı nələri öyrənmək istədiklərinə dair suallar formalaşdırırlar. Həmin suallar lövhədə qeyd olunur. Çünki növbəti dərs mərhələsi (dərketmə) bu sualların araşdırılmasına həsr olunacaqdır. Deməli, biz bu birinci mərhələdə sanki torpağa toxum əkirik, şagirdləri düşünməyə istiqamətləndiririk.

Dərketmə mərhələsində şagirdlər materialı oxuyur və onun mahiyyətini dərk etməyə, mənanı qruplaşdırmağa çalışırlar (Bu mərhələ sünbülə bənzədilir. Deməli, birinci mərhələdə əkdiyimiz dən ikinci mərhələdə özünü sünbül formasında göstərir).

Düşünmə mərhələsində dərk olunmuş biliklər təhlil və tətbiq olunur, şagirdlər tərəfindən bir daha nəzərdən keçirilir, alınmış məlumatlar yeni sahələrə tətbiq olunur, başqa bir formalara çevrilir (Bu mərhələni sünbüldən alınan məhsullara – çörəyə, bulkaya, tortlara və s. bənzədirlər. Yəni ideya tamamilə fərqli və yeni formalarda, libasını dəyişmiş şəkildə ortaya gətirilir). Bu mərhələlərin ikisi – **düşünməyə yönəltmə** və **düşünmə** müəllimdən daha çox hazırlıq tələb edir.

TTİMY texnologiyası ilə aparılan dərslərin quruluşu və təxmini vaxt bölgüsü belədir:

1. *Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması....... 3 dəq.*
2. *Düşünməyə yönəltmə .... 9 dəq.*
3. *Dərketmə .... 15 dəq.*
4. *Düşünmə ....15 dəq.*
5. *Ev tapşırıqlarının verilməsi, refleksiya (sorğu vərəqələrinin doldurulması)..................... 3 dəq.*

Cəmi: 45 dəq.

TTİMY texnologiyasının öz fəlsəfəsi, işinin təşkil olunma xüsusiyyətləri və metodları vardır. Bu texnologiyanın başlıca vəzifəsi mütaliə və yazı işlərinin şagirdin tənqidi təfəkkürünün formalaşdırılması işinə cəlb olunmasıdır. Yəni yazının və oxunun imkanlarından maksimum şəkildə

bəhrələnməklə şagirdlərin tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir. Təbii ki, iş prosesində yaradıcı və məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi məsələləri bir an da olsa unudulmur.

Həmin texnologiyanın işləməsini əyaniləşdirməyə çalışaq.

VIII sinif

(TTİMY texnologiyası ilə dərs nümunəsi)

Mövzu: Aşıq Ələsgər "Dağlar" şeri (məzmunu və təhlili üzrə iş)

Standartlar: 1.1.1., 1.1.2., 1.1.5., 1.2.3., 1.2.4., 2.1.2., 3.1.3.

İş forması: fərdi, cütlər, kiçik və böyük qrupla iş

İş üsulu: beyin həmləsi, oxu, sual-cavab, Venn diaqramı, iki hissəli gündəlik, BİBÖ.

Dərsin tipi: kombinə dərs

Resurslar: markör, iş vərəqləri, musiqi parçası, dərslik, internet resursları (dağ mənzərəsi)

Dərsin təlim nəticələri:

1. Şeirdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.
2. Şeiri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.
3. Şeirdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.
4. Şeirdə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin rolunu aydınlaşdırır.
5. Şeitin ideya-məzmununu, kompozisiya xüsusiyyətini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.
6. Şeirlə bağlı fikirlərinin müqayisələr aparmaqla şərh edir.
7. Şeirlə bağlı mühakimə xarakterli esse yazır.

Dərsin mərhələləri və təxmini vaxt bölgüsü:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması ....3 dəq.
2. Düşünməyə yönəltmə ....9 dəq.
3. Dərketmə ....15 dəq.
4. Düşünmə ....15 dəq.
5. Qiymətləndirmə və ev tapşırığı .... 3 dəq.

Cəmi: 45 dəq.

Dərsin gedişi:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması.

2. "Düşünməyə yönəltmə" (Yeni mövzuya keçid)

Lövhəyə üç qrafalı Bilirəm, İstəyirəm biləm, Öyrəndim (BİBÖ) cədvəli asılır.

Bilirəm	İstəyirəm Biləm	Öyrəndim

Şagirdlərə müraciət olunur:

- Dağlar haqqında nə bilirsiniz? (Şagirdlərin bilikləri BİBÖ cədvəlinin birinci qrafasına lövhəyə qeyd olunur).

Sonra nələri öyrənmək istərdilər sualı səsləndirilir. Açar sözlərin iştirakı ilə müəyyən suallar tərtib olunur. Uyğun qrafada yazılır. Müəllim əsas diqqəti şairləri dağların hansı keyfiyyəti cəlb edə bilərdi probleminə cəlb edir. Bu sualın fərziyyələrini da alıb qeyd etmək olar. Amma natamamlıq dərhal hiss olunur və mətnə müraciət olunması zərurətini yaradır.

2. "Dərketmə" mərhələsi

Bu zaman mətnin oxunması həyata keçirilir. Müəllim Aşıq Ələsgərlə bağlı qısa məlumat verərək əsas diqqəti "Dağlar"

qoşmasına yönəldir. Qoyulmuş suala cavabın axtarılması üçün şagirdlərə mətnlə tanış olmalarına şərait yaradılır. Şagirdlər mətni oxuyur və qoyulmuş suala cütlərdə məlumat hazırlayırlar.

Elan olunmuş vaxt bitdikdən sonra şagirdlərdən cavablar alınır. Təkrarları çıxmaq şərti ilə yeni biliklər "Öyrəndim" qrafasının altında qeyd olunur. Onlara bir daha ümumiləşdirici nəzər salınır. Sonra dərsin sonuncu mərhələsinə keçilir.

3. Düşünmə mərhələsi

Bu mərhələdə əsas diqqət dağları vəsf edən təsvir və ifadə vasitələrinin üzərinə yönəldilir. Müəllimin tərtib etdiyi suallar əsasında bəndlərdəki söz və ifadələrin verdiyi bədii imkanlar müşahidə etdirilir və mövzu və ideyaya dair nəticələr çıxardılır.

Venn diaqramı əsasında şagirdlərin və şairin dağlara dair fikirləri tutuşdurulur.

Müzakirənin sonunda "Dağlar vüqarımızdır" mövzusunda esse yazdırılır və onların dinlənilməsi həyata keçirilir.

4. Ev tapşırığı:

İki hissəli gündəlik əsasında Aşıq Ələsgərin "Dağlar" şerinə münasibət bildirin.

5. Qiymətləndirmə:

Təlim nəticəsinə uyğun olaraq formativ qiymətləndirmə üçün meyarlar:

1. Sözü aydınlaşdırma
2. İfadəli oxuma
3. Təsvir vasitələrini müəyyənləşdirmə
4. Təsvir vasitəsinin rolunu aydınlaşdırma
5. Mövzu və ideyasına münasibət bildirmə
6. Fikrini şərh etmə
7. Esseni yazma

2. Fəal/interaktiv təlimlə qurulan dərslər

▶ Tələbə dostlar.

Fəal/interaktiv dərslər şagirdləri sehr dünyasına aparan, onları qəlbən və ruhən dərsə bağlayan, problemləri görməyə istiqamətləndirən, onları axtarışlara, düşünməyə, fikir mübadiləsi aparmağa, işgüzar ünsiyyətə sövq edən, onlarda sərbəst düşüncəni və həyati bacarıqları inkişaf etdirən maraqlı dərs modellərindən biridir. Ənənəvi dərslərdə bir yeknəsəqlik, cansıxıcılıq, monotonluq müşahidə olunduğu halda, bu dərslərdə istifadə olunan üsulların rəngarəngliyi, iş formalarının müxtəlifliyi, fəal müzakirələr ona daha işgüzar və emosional çalarlar gətirir. Bunlara səbəb həmin dərs modelinin maraqlı və məntiqi bir quruluşa malik olması, tədqiqat xarakteri daşımasıdır. Fəal/interaktiv təlimlə keçilən dərslər elə təşkil olunur ki, şagirdlər dərs vaxtının tez bitməsinə təəssüf edilər. Gəlin həmin dərslərin quruluşu ilə tanış olaq.

▶ Biz əvvəlcə *interaktiv təlim* və *texnologiya* terminlərinə bir daha aydınlıq gətirmək istərdik. İnteraktiv sözü ingiliscə **inter** – qarşılıqlı, birgə, **aktive** isə fəaliyyət göstərmək deməkdir. Bu iki söz ya insan, ya da kompüterlə söhbət, dialoq rejimində qarşılıqlı fəaliyyətdə olmaq bacarığını bildirir. Deməli, interaktiv təlim hər şeydən əvvəl, dialoqlu təlimdir. Onun gedişində müəllim və şagirdin qarşılıqlı, birgə fəaliyyəti ilə tədris prosesi həyata keçirilir. Müəllim bilikləri ötürən rolundan imtina edir və yeni bir vəzifəni – bələdçi(fasilitator) vəzifəsini yerinə yetirir.

Texnologiya isə hərfi mənada materialları işləmə üsul və vasitələrindən bəhs edən elm deməkdir.[25] Pedaqoji texnologiya-dan danışılanda da bu sahədə müəyyən vəzifələri həll etmək

---

[25] Rusca-Azərbaycanca lüğət. III cild, Bakı: 1983, səh. 321

üçün səfərbər olunan üsul və vasitələr toplusunu əhatə edən elm sahəsini nəzərdə tutmaq lazımdır.

Fəal/interaktiv təlimlə aparılan dərslərdə rəngarəng iş formaları, qrup işləri aparıcı mövqeyə çıxır.

Dərsin mərhələləri və təxmini vaxt bölgüsü aşağıdakı şəkildə olur:

1. *Motivasiya ....3 dəq.*
2. *Tədqiqatın aparılması ....9 dəq.*
3. *Məlumat mübadiləsi ....10 dəq.*
4. *Məlumatın müzakirəsi və təşkili ....7 dəq.*
5. *Nəticələrin çıxarılması .... 5 dəq.*
6. *Yaradıcı tətbiqetmə .... .8 dəq.*
7. *Qiymətləndirmə(və ya refleksiya).....................3 dəq.*

Cəmi: 45 dəq.

▶ Həmin mərhələlərdə nə kimi işlərin görülməsinə nəzər salaq.

1. Motivasiya mərhələsi

Fəal/interaktiv dərsin birinci və ən vacib mərhələsi bünövrə rolunu oynayan **motivasiya** mərhələsidir. Motivasiya mərhələsinin əsas vəzifəsi şagirdlərdə idraki fəallığı yaratmaqdır. Bu mərhələ həm də təlim prosesində psixoloji, emosional və işgüzar mühitin yaranmasına imkan yaradır.

Motivasiya mərhələsində öyrəniləcək mövzunu şagirdlərdən alıb lövhəyə qeyd etmək olduqca vacibdir. Mövzunun şagirdlərdən alınması (induktiv dərslərdə), arxasınca da problemin qoyulması və digər işlərin görülməsi lazımdır.

Müəllim bu mərhələdə dərsin başlanmasına şagirdləri səfərbər edir, onlarda fikri fəallığı yaradır, yeni öyrəniləcək mövzunun əhatə etdiyi məzmuna dair problemi səsləndirir, yönəldici suallar qoyaraq onun ilkin həlli yollarını şagirdlərdən alır, yığcam şəkildə lövhədə yazır və problemin geniş tədqiq olunması üçün **tədqiqat sualını elan** edərək lövhəyə qeyd edir. Dərs bütövlükdə həmin tədqiqat suallında əks olunan problemin araşdırılmasına, həllinə həsr olunur.

Motivasiya sözünün mənası *sübutlar, əsaslar, dəlillər, səbəblər* deməkdir. Fəal təlimdə bu mərhələ faktlara söykənməklə, nəyəsə, hansı istiqamətəsə fikir və düşüncənin yönləndirilməsidir.

Bu mərhələdə faktlara söykənmək dedikdə şagirdlər şəxsi qənaətlərinə, biliklərinə, təsəvvürlərinə, dünyagörüşlərinə, həyati təcrübələrinə müraciət etməklə problemin həll olunması yollarına dair ilkin fərziyyələrini irəli sürür və fikirlərini əsaslandırmağa cəhd edirlər. Tədqiqat sualı və ilkin fərziyyələrin lövhəyə qeyd olunması ilə motivasiya mərhələsi öz işini yekunlaşdırır.

Deyilənlərə əsasən motivasiya mərhələsində görülən işləri belə ümumiləşdirə bilərik. Bu mərhələdə *əvvəlcə mövzu tapdırılır və o, lövhəyə qeyd olunur, sonra isə həmin mövzu ilə bağlı problem ortaya qoyulur, yönəldici suallardan istifadə etməklə onun həllinə dair ilkin fərziyyələr alınır, lövhəyə qeyd olunur və o fərziyyələrdən çıxış edilməklə tədqiqat sualı müəyyən edilərək lövhəyə yazılır.*

Motivasiya mərhələsində mövzunun tapdırılması, problemin qoyulması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etmək olar. Buraya metodik ədəbiyyat müxtəlif vasitələri daxil edir və adını da **simvollu materialların şərh edilməsi** qoyur.

Simvollu materiallar mövzuya, problemə bir işarə, yönəltmə kimi qəbul edilməlidir. Bu simvollu materiallar sanki "oğrunun yadına daş salır". Belə ki şagirdlərə tədris olunacaq mövzu ilə bağlı müxtəlif simvollu materiallar - *şəkil, sxem, simvol, təranə(melodiya), bədii əsərdən bir fraqment, əşya, rəvayət, tapmaca, hikmətli söz, atalar sözləri, şeir parçası, kinofilmdən kiçik bir fraqment, musiqi klipindən bir parça, portret, rəssamlıq işi, qrafik* və s. təqdim olunur və onlardan soruşulur:

1. Əgər Siz istənilən bir *görüntünü* - şəkil, portret, tablo və s. nümayiş etdirirsinizsə, onda

- Uşaqlar, Siz burada nə görürsünüz? sualını qoyursunuz. Şagirdlərdən cavab aldıqdan sonra ikinci bir sual ünvanlayırsınız:

- Bu mənzərə (və ya şəkil, tablo, lövhə…) xoşunuza gəldimi?

Şagirdlərin cavabı dinlənildikdən sonra onlara təklif olunur ki, öz təəssüratlarını, fikir və qənaətlərini əsaslandırsınlar. Sonra isə mövzuya keçid sualı qoyulur:

- Uşaqlar, Sizcə, bu gün nə barədə danışacağıq? (Və ya biz bu gün hansı mövzudan söz açacağıq?

Təbii ki, şagirdlər nədən söhbət açılacağını dərhal təxmin edə biləcəklər. Çünki müəllimin təqdim etdiyi material mütləq mövzunu ortaya çıxarır (və çıxarmalıdır). Şagirdlərin cavabı dinlənildikdən sonra müəllim davam edir:

- **Uşaqlar, Siz çox doğru buyurdunuz. Bu gün biz ….(**tutaq ki, bahardan, payızdan, təbiətdən, şəlalədən və s.**) danışacağıq.**

Müəllim mövzunun adını dəqiq şəkildə lövhəyə qeyd edir. Sonra problemi qoyur, yönəldici suallardan istifadə etməklə onun həlli yoluna dair ilkin fərziyyələri alır və əsas olaraq tədqiqat sualını elan edərək lövhəyə qeyd edir (tədqiqat sualını plakat üzərində əvvəlcədən yazıb gətirmək də olar, proyektorla lövhəyə salmaq da). Problemin qoyulması üsulu da sadə və aydın olmalıdır. Təbiət gözəlliyinin tərənnümünə həsr olunan əsər üçün problem elə təbiətin gözəlliyi olmalıdır. Onu necə qorumaq, nə üçün qorumaq isə yönəldici suallardır. Tədqiqat sualı isə "Bu əsərində sənətkar təbiət gözəlliyi barəsində nələri təsvir edə bilər?" ola bilər

Tutaq ki, Abbas Səhhətin "Yay səhəri" və ya Səməd Vurğunun "Ceyran"[26] şeirlərindən birinin tədrisinə bu yönümlü motivasiya qurulmalıdır. Mövzunun tapdırılması üçün müəllim

---

[26] Mövzular təxminidir. Siz işin gedişinə fikir verin.

internetdən birinci mövzuya dair *yay şəkilləri* (və ya *yay səhəri*, *yay, yay lövhələri*) sözünü yazır. Təqdim olunan şəkillərdən estetik cəhətdən uyğun gələnini seçib dərsə gətirə və nümayiş etdirə bilər.

Eləcə də Ceyran sözünü axtarış sisteminə daxil edib müvafiq bir şəkli surətini çıxarmaqla dərsdə nümayiş etdirə bilər. Əgər məktəbin internet şəbəkəsi varsa, elə sinifdə canlı, rəngli formada da onları tapıb göstərmək mümkündür.

2. Motivasiyaya istənilən bir *musiqi parçasını və ya klipi səsləndirməklə* başlamaq istəsəniz, onda işi bu cür təşkil edirsiniz:

- Uşaqlar, gəlin bir musiqi parçası dinləyək, sözlərinə diqqət edək. Görək orada hansı hisslər tərənnüm olunur.

Sonra müəllim həmin vəsaiti şagirdlərə təqdim edir və onlardan soruşur:

- Dinlədiyiniz parça xoşunuza gəldimi, o, Sizdə hansı hisslər yaratdı?

- Musiqi parçası nəyə həsr olunmuşdu?

Cavablar dinlənildikdən sonra müəllim yenidən soruşur:

- Uşaqlar, deməli, bu gün biz nədən söhbət açacağıq?

Şagirdlər öz təxminlərini bildirir və müəllim ona əsaslanmaqla mövzunun adını dəqiq şəkildə lövhəyə qeyd edir.

– Uşaqlar, Siz düzgün buyurdunuz, biz bu gün ... barəsində dərs keçəcəyik (və ya söhbət açacağıq).

Mövzu lövhəyə qeyd olunduqdan sonra müəllim mövzuya uyğun problemi qoyur, yönəldici suallardan istifadə etməklə onun həlli yoluna dair ilkin fərziyyələri alır və əsas olaraq da tədqiqat sualını elan edərək lövhəyə qeyd edir.

Tutaq ki, H. Arifin "Analar" şeiri keçilir. Bu zaman analar barəsində istənilən bir musiqi parçasını internetdən tapıb sinifdə bir fraqmentini səsləndirmək olar. Sonra isə yuxarıda təqdim etdiyimiz ardıcıllıqla iş davam edə bilər.

3. Əgər mövzunun tapdırılması üçün *bədii parçalar, hikmətli sözlər və atalar sözləri, aforizmlər* və s. səsləndirilərsə, onda onlar dinlətdirilməli, sonra təəssüratlar alınmalı, sonra səsləndirilən parçada nədən söhbət getdiyi soruşulmalı və nəhayət, bu gün nə barədə danışılacaqdır sualı vasitəsi ilə mövzunun adı tapdırılmalıdır. Təxminən belə:

- Uşaqlar, bu eşitdiyiniz parçadan xoşunuz gəldimi?

- Bu mətndə nədən danışıldı? ...

- Sizcə, bu gün biz nədən danışacağıq? suallarını ardıcıllıqla qoyursunuz**.** Şagirdlərdən cavab aldıqdan sonra davam edirsiniz:

- **Uşaqlar, Siz çox doğru buyurdunuz. Bu gün biz ….(**tutaq ki, bahardan, payızdan, təbiətdən, şəlalədən və s.**) danışacağıq.**

Müəllim mövzunun adını dəqiq şəkildə lövhəyə qeyd edir. İnduktiv (yeni bilik verən) dərslərdə işin ilk mərhələsi bu cür icra olunur.

Motivasiya mərhələsinin əsas işi problemin qoyulması, yönləndirici suallardan istifadə, problemin həlli yollarına dair şagirdlərin ilkin fərziyyələrinin alınması və bunun əsasında **tədqiqat sualının** ortaya qoyulmasıdır.

Metodik mənbələrdə motivasiyanın geniş və yığcam növləri olduğu bildirilir. Geniş motivasiyada yuxarıda sadalan işlər ardıcıllığı ilə yerinə yetirilir. İnduktiv dərslərdə bu keçərlidir. Yığcam motivasiyada isə birbaşa tədqiqat sualı elan olunur. Bu tipli motivasiya ədəbi əsərlərin təhlilinə həsr olunan dərslərdə (deduktiv dərslərdə) tətbiq olunur. Hansı motivasiya növünün götürülməsində müəllim sərbəstdir.

Deməli**,** *tədqiqat sualı problemin qoyulmasından, onun həllinə dair yönəldici sualların səsləndirilməsindən, həmin suallara dair şagirdlərin ilkin fərziyyələrinin alınmasından sonra, o fərziyyələrdən çıxış edilməklə qoyulur*.

Müşahidələr onu göstərir ki, bəzi müəllimlər tədqiqat suallarının qoyuluşunda, müstəqil şəkildə tərtib olunmasında müəyyən çətinlik çəkirlər. Tədqiqat sualı ilə dərsin mövzusu və məqsədi – təlim nəticələri arasında sıx əlaqə olmasını, bağlılığı diqqətdən kənarda saxlayırlar. Bəzən bu əlaqə metodik vəsaitlərdə də gözlənilmədiyindən əsərin məzmununun öyrənilməsi dərsləri ilə təhlil dərslərinin tədqiqat sualları qarışdırılır.

Unudulmamalıdır ki, dərsdə nədən söhbət gedəcəksə, yəni hansı mövzu keçiləcəksə - əsərin məzmunumu öyrəniləcək, təhlilimi həyata keçiriləcək, ya da sənətkarın həyatı və yaradıcılıq yolu, tarixi-ədəbi icmallara həsr olunan mövzu tədris olunacaqsa, ona uyğun, yəni onun məzmununa uyğun tədqiqat sualı qoyulmalıdır. Təxminən belə:

1. Bədii əsərlərin məzmununa həsr olunan dərslərdə *bu məsələ barəsində əsərdə nə danışıla bilər? Əsərdə bu məsələ necə təsvir oluna bilər? Əsərdə bu məsələ hansı sözlərlə ifadə edilə bilər? Müəllif bu əsərdə bu məsələnin hansı tərəflərinə diqqəti yönəltmək istəyər?* və s. tipli tədqiqat suallarının birindən istifadə oluna bilər.
2. Bədii əsərlərin təhlilinə həsr olunan dərslərdə isə əsərin mövzusu və ideyasını açmağa xidmət edən *Sənətkar bu əsərinə nə üçün bu adı seçmişdir? Sənətkar əsərini nə üçün belə adlandırmışdır? Sənətkarın əsərinə belə bir ad seçməsinin nə ilə əsaslandıra bilərsiniz? Sənətkar bu əsərində nədən obrazları başqa cür deyil, bu cür təqdim edirdi? Sənətkar bu əsərində hadisələrin gedişatını nə üçün belə təsvir edirdi?* və s. tipli tədqiqat suallarının birindən istifadə oluna bilər.
3. Məzmun və təhlil işləri birgə həyata keçirilən dərslərdə isə yuxarıda göstərilən hər ikisindən – hərəsindən birini seçməklə tədqiqat sualı qoyula bilər: *Əsərdə bu barədə nələr danışıla bilər və Nə üçün müəllif əsərinə belə bir ad seçmişdir; ...*

Əsərlərin məzmunu və ya təhlili üzərində iş dərslərində tədqiqat sualının iki maddəsi olmalıdır. Əsərin *məzmunu, və təhlili üzrə iş dərslərində* **birinci sual** kimi əsasən yuxarıda qeyd edilənlərdən biri, **ikinci sual** kimi isə dərsdə reallaşdırılması nəzərdə tutulan alt-standartların tələb etdiyi ümumiləşmiş məzmun ifadə edilməlidir.

4. "Sənətkarın həyatı və yaradıcılıq yolu" mövzusunun tədrisində ... *Mətndə sənətkarın həyatına, bədii irsinə dair hansı keyfiyyətlərdən söz açıla bilər?* və ya *Mətndə sənətkarın bədii irsinin dəyəri barədə nələr danışıla bilər? Sənətkarın həyatını, bədii irsini nələr, hansı cəhətlər yaddaqalan edə bilər?...* kimi tədqiqat suallarının birindən istifadə oluna bilər. (Bu sualları müxtəlif variantlarda da vermək olar).
5. Tarixi-ədəbi icmalların tədrisində *Bu dövr ədəbiyyatına hansı xüsusiyyətlər xas ola bilər? Bu dövr ədəbiyyatı ədəbi irsimizin zənginləşməsində hansı nailiyyətlərə imza ata bilər? Bu dövr ədəbiyyatını səciyyələndirən başlıca keyfiyyətlər nələr ola bilər? Bu dövr ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətləri barədə mətndə nələr şərh oluna bilər? və s.* tipli tədqiqat suallarının birindən istifadə oluna bilər.

Bir neçə sadə variantı nəzərinizə çatdırmaq istəyirik. Tutaq ki, Siz, V sinifdə H. Arifin "Analar" şeirini keçəcəksiniz. Bu zaman aşağıda təqdim edilən variantlardan birinə müraciət etməklə belə bir iş görürsünüz:

Əvvəlcə, analar haqqında gözəl hikmətli sözü – **"Cənnət anaların ayağı altındadır"(Məhəmməd peyğəmbər)** (cəmi bir nümunə verilməlidir, çox olmaz) səsləndirirsiniz. Yönəldici suallar verməklə şagirdlərdən onun məzmununa, mənasına münasibət bildirməyi, öz fikirlərini əsaslandırmağı təklif edirsiniz**.** Sonra isə soruşursunuz:

- Bu hikmətli sözdə kimdən söhbət getdi?

Təbidir ki, şagirdlər **anadan** cavabını verəcəklər. Bu cavabın arxasınca

- Deməli, biz bu gün hansı mövzudan söz açacağıq? Şagirdlər cavab verirlər ki,

- Y**əqin ki, analar barəsində danışılacaq**.

Müəllim onlara mövzunu düz tapdıqları üçün təşəkkür edir və dərsin adını dəqiq şəkildə lövhəyə qeyd edir:

H. Arifin "Anlar" şeiri (Məzmun üzrə iş)

Növbəti addım problemin qoyulmasına və tədqiqat sualının elan olunmasına yönəldilir.

Müəllim:

-Uşaqlar, analar haqqında nələri düşünürsünüz? Bizim həyatımızda analar kimdir?

- ...

- Onun barəsində hansı xoş sözləri söyləyərdiniz?

- ...

Tədqiqat sualları**:**

1. Şeirdə ana haqqında nələr danışıla bilər?

2. Məzmunu daha yaxşı ifadə etmək üçün hansı təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edilə bilər?

Şagirdlər ehtimallarını irəli sürürlər. Müəllim onları qısa şəkildə tədqiqat suallarının altında qeyd edir.

(Bundan sonra qrup tapşırıqları verilir və dərsin o biri mərhələləri üzrə iş davam etdirilir).

Tədqiqat sualının qoyulmasının müxtəlif variantları vardır.

Lirik əsərlər üçün tədqiqat sualının qoyuluşunda tərənnüm olunan obyektin gözəlliyini vəsf edən sözlərin şagirdlər tərəfindən seçilməsinə şərait yaradılmalıdır. Məsələn,

- *Əgər Siz şair olsa idiniz, bu gördüyünüz dağ şəlaləsini hansı sözlərlə oxucunuza sevdirərdiniz?*

- *Bu şəkildəki təbiət lövhəsini (və ya dağı, çəməni, meşəni, bulaq başını, qərənfili və s.) başqalarına hansı sözlərlə tərifləsəniz onlarda oraya getmək həvəsi yaradardınız?*

Ikinci sual: ... (dərsdə reallaşdırılacaq alt-standartların tələblərini əhatə edən ümumiləşdirici sual).

Ümumiyyətlə götürsək, şeir parçaları üzərində işləyəndə bu tipli sualların verilməsi olduqca məqsədəuyğundur. Siz yaxşı bilirsiniz ki, şeir parçası ətraf aləmə şairin obrazlı münasibətinin ifadəsidir. Ona görə də hər nə olsa da, bu cür əsərlər keçiləndə şagirdlərimizə imkan vermək lazımdır ki, onlar istənilən təsvir,

tərənnüm obyekti ilə bağlı onları vəsf eləyə biləcək, öz səmimi düşüncələrini əks etdirən sözləri desinlər: obrazlı olub-olmaması sizi hədəfdən yayındırmasın. Yetər ki, onlar ürəklərindən keçən ən xoş, ən gözəl sözləri seçib söyləyə bilsinlər. Siz onları bir-bir lövhəyə qeyd edir və sonra isə dərsin növbəti mərhələsinə keçirsiniz.

▶Tədqiqat sualını başqa vasitələrdən istifadə etməklə də qoymaq olar. Metodik ədəbiyyatda buna **sual verməyə həvəsləndirmə** deyilir.

A) Mövzu tapdırıldıqdan sonra müəllim sinfə belə bir sualla müraciət edir: *Biz bu məsələ ilə bağlı nəyi bilirik, nəyi bilmirik?* Əvvəlcə, nəyi bilirik sualına cavablar alınır. Sonra bu barədə nələri bilmirik və ya nələri öyrənmək bizə faydalı olardı? sualına aid suallar cərgəsi yaradılır və onlardan mövzuya daha yaxın olanı hazırkı mövzu üçün tədqiqat sualı kimi istifadə olunur.

Məsələn, "Vətən" mövzusu tapdırıldıqdan sonra müəllim şagirdlərdən soruşur: biz mövzu ilə bağlı nələri bilirik? Şagirdlər müxtəlif cavablar verirlər və müəllim onları lövhədə birinci qrafada qeyd edir. Sonra yenidən şagirdlərə sualla müraciət olunur: Biz onun haqqında daha nələr öyrənmək istərdik? Şagirdlərin verdikləri cavablar ikinci qrafada lövhədə qeyd olunur. Və onlardan bilavasitə mövzu ilə bağlı olanı tədqiqat sualı kimi dairəyə alınır. Məsələn, **Şeirdə Vətəni bizə sevdirəcək, səciyyələndirəcək əsas cəhətlər nə ola bilər?** (bu, birinci sualdır, alt-standartların tələbini əhatə edən ikinci ümumiləşmiş sualın da qoyulması vacibdir). Sonra müəllim bu suallara dair ilkin təsəvvürləri alıb lövhəyə qeyd edir və dərsin növbəti mərhələsinə keçir.

B) *Açıq suallardan istifadə yolu ilə.* Açıq suallar o suallardır ki, onun bir neçə variantda cavabı olur. Belə sualların tərkibində **niyə, nə üçün, nə səbəbə görə, hansı, hansı keyfiyyətlərinə görə, əgər belə olmasaydı nə baş verə bilərdi, bu məsələnin səmərəli həlli yollarını nədə görürsünüz və nəyə**

görə belə düşünürsünüz və s. söz və ifadələrdən istifadə olunmalıdır. Məsələn, Şair və ya yazıçı nə üçün əsərini bu cür adlandıra bilərdi?, Bu əsərdə nə və ya kim haqqında söhbət açılır? (bunlar birinci suallardır) və s.

C) *"Açar sözlər"dən və sual əvəzliklərindən istifadə etməklə tədqiqat suallarının qurulması.* Bu sözlərə ona görə belə ad verilmişdir ki, açarın hansı funksiya daşıdığı göz önünə gətirilsin. Əgər biz onun vasitəsi ilə qıfılı açıb içəri daxil oluruqsa, bu sözlər də istənilən bir mövzuya daxil olmağa həmin imkanı yaradır. Yetər ki, həmin sözləri iştirakı ilə mövzuya və dərsin məqsədinə uyğun suallar qurulsun.

Müəllim şagirdlərin diqqətini bu sözlərə cəlb edir, onlara təklif edir ki, gördükləri bu sözlərdən istifadə etməklə mövzuya dair suallar tərtib etsinlər. Tərtib olunan sualların miqdarına məhdudiyyət qoymağa ehtiyac yoxdur. Şagirdlər həmin "açar sözlər"ə istinadən suallar tərtib edirlər. Həmin suallar bir-bir lövhəyə qeyd olunur və dərsin məqsədinə daha çox uyğun gələn sual tədqiqat sualı kimi götürülür, dairəyə alınır və onunla bağlı şagirdlərin ilkin ehtimalları alınaraq bir-bir lövhəyə qeyd olunur. Sonra dərsin növbəti mərhələsinə keçilir.

Bəzən elə də olur ki, şagirdlər problemlə bağlı nələri öyrənmək istəyəcəklərinə dair suallar qoymaqda çətinlik çəkirlər, belə sualları müəyyənləşdirə bilmirlər. Bu zaman həmin "açar sözlər"ə nəzər salmaq kifayət edər. Yaxşı olar ki müəllim həmin açar sözlərin hər birini bir A4 formatlı bir vərəqdə yazıb daim şagirdlərin göz önündə saxlasın.

Həmin "açar sözlər"ə **xüsusiyyətlər, növlər, rol, əhəmiyyət, səbəb, nəticə, əlaqə, quruluş, funksiya, keyfiyyət, əlamət, çatışmazlıqlar və üstünlüklər** və s. daxildir.

İş nümunəsinə fikir verək.

Məsələn, X sinifdə Nəsimi mövzusunun tədrisi zamanı (mövzu tapdırıldıqdan sonra –F.Y.) müəllim şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyənləşdirsinlər, görsünlər hansı "açar sözlər"ə istinad etməklə mövzuya dair suallar tərtib etmək

mümkündür. Şagirdlər verilmiş "açar sözlər"dən istifadə etməklə aşağıdakı sualları qura bilərlər:

1. Nəsiminin ədəbiyyat tariximizdə **rolu** nədən ibarətdir?
2. Onun həyat və yaradıcılığına hansı **xüsusiyyətlər** xasdır?
3. Nəsiminin bədii irsinin bizim üçün **əhəmiyyəti** nədir?
4. Nəsimi irsinin **üstünlükləri** nədən ibarətdir?
5. Nəsimi irsinin ənənələrlə hansı bir **əlaqəsi** vardır? və s.

Deyilənlərə yekun vurmağa çalışaq.

▶Dərsin motivasiya mərhələsində işlər aşağıdakı ardıcıllıqla yerinə yetirilir:

a) Simvollu material təqdim olunur,
b) Onun haqqında şagirdlərin təəssüratı soruşulur, fikirlərini əsaslandırmaq xahiş olunur,
c) Cavablar ümumiləşdirilir və şagirdlərdən soruşulur: burada nədən söhbət gedirdi?
d) Şagirdlərin cavabı dinlənildikdən sonra onlara sual verilir: deməli, bu gün biz nə haqqında söhbət açacağıq?
e) Şagirdlərin cavabı alınandan onlara təşəkkür edilməklə mövzunun adı dəqiq formada lövhəyə qeyd olunur,
f) Mövzuya dair problem qoyulur, onun həllinə dair yönləndirici suallar verilir, şagirdlərin ilkin fərziyyələri alınır, lövhəyə qeyd olunur və onların əsasında tədqiqat sualı qoyulur və o da lövhəyə qeyd olunur,
g) Tədqiqat sualına şagirdlərin ilkin cavabları da alına bilər və yığcam şəkildə tədqiqat sualının altında lövhəyə yazılar. Bəzən tədqiqat sualına ilkin cavablarları lövhəyə qeyd etməməyi deyənlər də

tapılır. Amma buradakı qeydlər fəal dərsin nəticənin çıxarılması mərhələsində görüləcək iş üçün vacibdir. Çünki motivasiya mərhələsində irəli sürülən ilkin ehtimalların özünü nə səviyyədə doğrultduğu çıxarılan nəticə ilə tutuşdurulmalıdır.

▶Motivasiyanı yaratmaq işində hansı variantın seçilməsi mövzunun xarakterindən və müəllimin istəyindən asılıdır. Metodik ədəbiyyatda **iki növ motivasiyanın** olduğu göstərilir: **yığcam və geniş**. Geniş motivasiyada problemin qoyulması, 2-3 yönəldici sual, sonra isə tədqiqat sualı qoyulur. Yığcam motivasiyada isə mövzudan sonra birbaşa tədqiqat sualına müraciət olunur. Təhlil dərslərində yığcam motivasiya daha məqsədə uyğundur. Yenə də müəllim sərbəstdir və hansı variantı məsləhət bilirsə, onu da seçə bilər.

Motivasiya mərhələsi *tədqiqat sualına* verilən ilkin fərziyyələrin (cavabların) lövhədə qeyd olunması ilə yekunlaşır. Dərsin növbəti mərhələsinə keçilir.

2. Tədqiqatın aparılması mərhələsi

Bu mərhələdə irəli sürülən fərziyyələrin yoxlanılması, dəqiqləşdirilməsi üçün şagirdlərin tədqiqat aparmalarına şərait yaradılır. Bu zaman fərdi, cütlərlə, kiçik və böyük qrupla iş formalarından – hamısından və ya bir neçəsindən istifadə oluna bilər.

Tapşırıqlar dərsin təlim nəticələri və irəli sürülən fərziyyələrin araşdırılması üçün tərtib edilir. Əgər dərsin təlim nəticəsində 5-6 maddə arasındadırsa, deməli, o maddələrin hər biri bir kiçik qrupa təqdim edilməlidir. Problemi hərtərəfli tədqiq etmək bacarığını kiçik qrup iş forması daha yaxşı məşq etdirir.

İş formasının seçilməsi keçilən mövzunun verdiyi imkandan asılıdır. Müəllim iş formaları üçün sual və tapşırıqlar əvvəlcədən hazırlanmalıdır.

Qrup tapşırıqları verilərkən təlim nəticələri tapşırıqlara elə bir şəkildə çevrilməlidir ki, onlar **yaddaşı, məntiqi, tənqidi**

və yaradıcı təfəkkürü inkişafa sövq etdirən suallar, tapşırıqlar olsunlar. Bunları bir az açaq.

Yaddaş, hafizə insanın həyatda mövcud olmasını şərtləndirən ən vacib amillərdən biridir. O yoxdursa, deməli, insan da yoxdur. Qrup tapşırıqları verilərkən elə etmək lazımdır ki, suallardan biri şagirdlərin hafizəsini yoxlamağa imkan yaratsın. Müəllim elə sual qoymalıdır ki, şagirdlər mətni oxuduqdan sonra onun məzmununu düzgün xatırlasınlar, yadlarına salsınlar, əldə etdikləri biliyi bir siyahı formasına sala bilsinlər, əlamətləri keyfiyyətləri düzgün və dəqiq sadalasınlar, onları düzgün qeyd etsinlər, nələri isə unutmadıqlarına əmin olsunlar.

Məntiqi təfəkkür də yaddaş əsasında formalaşır və insanın bir varlıq kimi mövcudluğunda mühüm rol oynayır.

Məntiqi təfəkkür daş və qumu, alma ilə armudu, qələmlə dəftəri, buludla yağışı və s. və i.a. nə görürüksə, nə duyuruqsa, onları qətiyyən qarışıq saldırmır. Faktlar, cisim və hadisələr, emosional halətlər və s. onun sayəsində özləri kimi qəbil olunurlar. Biz stol deyəndə onu, sevgi deyəndə qəzəbi başa düşmürük, onları qarışıq salmırıq.

Çünki bizim əldə etdiyimiz biliklər, məlumatlar, həyat təcrübələrimizə, müşahidələrimizə, təhlillərimizə, müqayisələr aparıb nəticələr çıxarmağımıza əsaslanır. Bu bilikləri müxtəlif nöqtələrdən qiymətləndirə bilirik, onları əvvəlki biliklərimizlə müqayisə edir, tutuşdurur, oxşar və fərqli cəhətləri ayırd edir, qruplaşdırır, əsasları ikinci dərəcəli cəhətlərdən uğurla ayıra və seçə bilir, onu təhlil edir, şərh edir, səbəbini tapır, nəticə çıxarırıq.

Bu əməliyyatları yerinə yetirmək məhz məntiqi təfəkkürün hesabına baş verir. Kimdə bu cür bacarıqlar daha çox inkişaf edirsə, onlar həyatda bir o qədər də uğur qazanmış olurlar. Bu cür insanlarda çaşma, səhv etmə, yanlış yola düşmə qətiyyən ola bilməz.

Deməli, qrup tapşırıqları zamanı elə etmək lazımdır ki, onlardan biri məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə yönləndirilmiş olsun.

Dərslərdə təlim nəticəsindən çıxış etməklə müqayisəedici, qruplaşdırıcı, əsas məsələləri ikinci dərəcəli məsələlərdən ayırd etməni tələb edən tapşırıqlar vermək bəs edir ki, məntiqi təfəkkürün inkişafı təmin olunsun. Məsələn, *Ana və Vətən kəlmələrini birləşdirən və ayıran cəhətləri qeyd edin. Novruzəli və Xan obrazlarının fərqi nədən ibarət olduğunu müəyyən edin.* Deməli, qrupun birinə məhz bu məzmunlu tapşırıq verilməlidir.

Tənqidi təfəkkür də yaddaş materialından bəhrələnməklə, ona söykənməklə insana isbat edir ki, əldə olunanlardan da yaxşısına sahib çıxa bilərsən. Əldə etdiyin biliklər, həyat təcrübəsi və s. sənə kifayət edirmi, ona dəyər ver, münasibətini bildir və bu qənaətini əsaslandır, səhvləri tap, düzgün olanını seç.

Tənqidi təfəkkürü lazımi səviyyədə formalaşmış insan hər bir fakt və hadisəni olduğu kimi görməkdən əlavə, ona hərtərəfli yanaşa, təhlil edə, qərar verə və əsaslandırılmış münasibət bildirə bilir.

Ona görə də qrup tapşırıqları verilərkən elə etmək lazımdır ki, digər bir qrup da təlim nəticələrinin məzmununa uyğun olaraq fakt və hadisələrə münasibət bildirmək, dəyər vermək, əhəmiyyətini göstərmək tapşırığı üzərində işləsin. Məsələn, *Əsərdə təsvir olunan hadisəni dəyərləndirin. Təsvir olunan hadisənin əhəmiyyətini qeyd edin və s.*

Yaradıcı təfəkkür də yaddaşdan, hafizədən mayasını götürür, insanın həyatına bir işıq, yaradıcılıq, qurub-yaratmaq, xəyallar qurmaq əzmi gətirir. İnsan təkcə təqlid etmir, hər hansı bir işin mexanizmini mənimsədikdən sonra daha mükəmməlini və səmərəli olanını yaradır.

İnsanın fantaziyası hər bir şeydə yeni-yeni əlamət, hərəkət və keyfiyyətlər yaratmağa qadirdir. Belə təfəkkürə sahib olan insanlar öz həyatlarını rəngarəng qurmağı bacarır,

cəmiyyətin inkişafına təkan vermiş olurlar. Təsadüfi deyildir ki, son iyirmi ildə təfəkkürün inkişaf etdirilməsi ən vacib məsələ kimi gündəmdə saxlanılmaqdadır.

Deməli, qrup tapşırıqları hazırlananda qoyulan suallardan biri də yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə aid olmalıdır. Məsələn, *Hadisəni Siz necə davam etdirərdiniz? Siz bu prosesin çıxış yollarını nədə görərdiniz? ...*

Fikrimizi ümumiləşdirərək qeyd edə ki, biz dərslərdə məhz elə tapşırıqlardan istifadə etməliyik ki, onlar şagirdlərimizin həm hafizəsini, həm də təfəkkürünü daim inkişafda saxlaya bilsin.

Tapşırıqlar yazılı şəkildə icra olunduğundan suallarda bu ifadələr – **yazın, qeyd edin, yazılı şəkildə ifadə edin, yazılı şəkildə əsaslandırın, yazılı şəkildə göstərin** və s. öz yerini tutmalıdır. Yoxsa şagirdlər tapşırığı şifahi icra edərlər və bunun da heç bir faydası ola bilməz. Təəssüf ki, çox zaman müəllimlər tapşırıqlarda bu vacib məqamı unudur və səhvlərə yol verirlər.

Yaddaşa dair tapşırıqda aşağıdakı sözlərdən birinin iştirakı kifayət edir: *öyrən, əzbərlə, yadına sal, xəyalında canlandır, danış, ifadə et, tap, siyahını tərtib et, sadala, təsdiqini tap (əsaslandır), hər hansı bir sıraya, növə aid et, göstər, tərif ver.*

Məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə dair tapşırıqda aşağıdakı sözlərdən birinin iştirakı bəs edər: *təsvir et, müqayisə et, oxşarlıqları və fərqləri tap, təsnif et, qur, dəyişdir, hesabla, sadələşdir, müəyyən et, öz tərifini ver, əlaqəni aşkar et, sxem, qrafik, cədvəl düzəlt, tərtib et davam et, təhlil et, izah et, şərh et, nəticə çıxar, səbəbi tap(səbəb, nəticə), ümumiləşdir, əsas ideyanı seçib ayır, mahiyyətini ifadə et.*

Tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə dair tapşırıqda verilmiş sözlərdən birinin iştirakı kifayətdir*: müxtəlif baxış nöqtələrindən qiymətləndir, əhəmiyyətini, rolunu qiymətləndir, meyarları müəyyən et, meyar cədvəlini tərtib et, səhvləri tap, faktları uydurmadan seçib ayır, mübahisəli məqamları aşkar et,*

tənqidi yanaş, düzgün olanı seç, ən mühüm predmetləri və hadisələri müəyyən et, əhəmiyyətini sübut et, öz ideyanı əsaslandır, ən səmərəli yolu tap, məsləhət ver.

Yaradıcı təfəkkürün inkişafına dair tapşırıqda əks oluna bilər: *hekayə, situasiya, nağıl, musiqi, üsul uydur; maket, model, sxem, qrafik, kitab tərtib et; proqnoz ver, müqayisə et və analoqunu tap, ixtira et, yarat, başqa obyektə döndər, yeni tətbiq üsulunu tap, dəyişikliklər et, yenidən tərtib et, yeni əsaslar üzərində təsnif et, yeni şəraitə uyğun hala gətir, öz şəxsi mülahizəni ver, problemi müəyyən et, fərziyyələr söylə, mübaliğə et. Minimuma endir, simvol şəklində təsvir et.*

▶Tədqiqatın aparılması mərhələsində tədqiqat sualına verilən ilkin cavabı – fərziyyələri yoxlamaq və təsdiq etmək baxımından qrup işlərinə start verilir. Müəllim bilik - tədqiqat mənbələrini elan edir, şagirdləri qruplara bölür, hər qrupu tapşırıq və iş vərəqləri ilə təmin edir, tapşırığın necə icra olunacağına dair ümumi təlimat verir, tədqiqatın aparılacağı müddəti elan edir.

Tədqiqatın aparılması mərhələsi şagirdlərin iş vərəqlərində qeyd etdikləri məlumatlarla yekunlaşır. Yəni verilmiş vaxt ərzində görülən işlərin nəticəsi iş vərəqlərində öz əksini tapır. Bu mərhələdə müəllim tərəfindən aşağıdakı səhvlər buraxıla bilər:

- Tədqiqatın aparılması mərhələsində müəllim dərsin məqsədini əhatə etməyən suallardan istifadə edə bilər.
- Tapşırıqların düzgün həlli variantını qruplara yaxınlaşıb özü söyləyə bilər.
- Ola bilsin ki, tapşırıqlarda məntiqi, tənqidi və yaradıcı sualları düzgün qoya bilməz.
- Suallar olduqca qəliz və mürəkkəb ola bilər.
- Şagirdlərin tədqiqat işlərinin gedişində müəllim bir seyrçi kimi qalar və ya işin gedişinə gərəksiz müdaxilələr edər.

Bunlara qətiyyən yol vermək olmaz.

Qrup tapşırıqları təlim nəticələrinə və tədqiqat sualına əsaslanmaqla qısa, aydın, sadə və şagirdlərin güclərinə müvafiq formada olmalıdır. Tədqiqata ayrılan vaxt azalanda, yəni iki dəqiqə, bir dəqiqə qalanda onu şagirdlərə elan etmək lazımdır.

Tədqiqatın gedişində müəllim dəstəkləyici və nəzarətedici işləri yerinə yetirməlidir.

3. Məlumat (informasiya) mübadiləsi mərhələsi

Bu mərhələdə müəllim qrupun işlərinin təqdimatı üçün reqlamenti elan edir. Hər qrupun təqdimatına eyni vaxt ayrılır. Şagirdlər tədqiqatın nəticələrini – qrup işlərini bir-bir sinfə təqdim etməyə başlayırlar. Bunun üçün hər qrupdan bir nəfər nümayəndə tədqiqatın nəticələrini sinfə çatdırır. Əgər ona suallar olarsa, onu cavablandırır və əyləşir.

Müəllim bu mərhələdə şagirdləri bir-birilərinin təqdimatlarına qulaq asmağa səfərbər etməlidir. Bütün qrupların təqdimatları bitdikdən sonra irəlicədən müəyyən edilmiş meyarlar əsasında qiymətləndirmə həyata keçirilir.

Məlumat mübadiləsi mərhələsi lövhəyə yapışdırılmış iş vərəqləri ilə yekunlaşmış olur.

Bu mərhələdə müəllim aşağıdakı səhvləri buraxa bilər:

- Qrupun birinə çox, digərinə az vaxt ayırar,
- İş vərəqlərinin bir-birinin üstünə yapışdırılar,
- Təqdimatlar zamanı liderlər iş vərəqlərini qarşısını örtmüş olar,
- Qiymətləndirmə meyarlarını qabaqcadan elan etmədən qiymətləndirmə aparar,
- Öz fikrini əsaslandırmaq əvəzinə, şagirdlərə onu zorla qəbul etdirər.
- Qrup işlərinin təqdimatında hər dəfə eyni şagirdi lövhəyə dəvət edər,
- Təqdimat zamanı öz münasibətinə dərhal açıqlayar.

4. Məlumatın (informasiyanın) müzakirəsi və təşkili (yəni sistemə salınması, ümumiləşdirilməsi**)** mərhələsi

Bu mərhələdə təqdim olunan qrup işlərinin nəticələrinə nəzər salınır, onlardakı məlumatlar üzərində müşahidələr aparılır, üst-üstə düşən və düşməyən məqamlara şagirdlərin diqqəti cəlb olunur, ümumiləşdirmələr aparılır. Bunu bir qədər ətraflı şəkildə izah edək.

Təsəvvür edin ki, lövhəyə 5 qrupun iş vərəqləri asılmışdır. Müəllim qiymətləndirməni bitirdikdən sonra həmin iş vərəqlərindəki məlumatların müzakirə ediləcəyini elan edir. Şagirdlərə bildirir ki, - *Gəlin, indi iş vərəqlərindəki məlumatlara ümumi bir nəzər salaq, onlardakı oxşar fikirləri müəyyən edək, ümumiləşdirək və yekun bir məlumat ortaya qoyaq.*

Beləliklə, qrup işlərini birləşdirilən və ayıran cəhətlər müəyyən olunur və yekun, ümumi bir rəyə gəlinir.

Tutaq ki, birinci qrupun iş vərəqində müşahidə apardıq və orada əks olunun əlamətlərin "ata"ya, eyni ilə digər qruplarda "ana"ya, "bacı"ya, "qardaş"a, "nənə"yə aid olduğunu müəyyən etdik. Sonra müəllim həmin əlamətlərin bir yerə cəmlənməsini və nə alına biləcəyini soruşur. Təbiidir ki, şagirdlər bu əlamətlərə görə "AİLƏ" anlayışını ortaya qoyurlar (aşağıdakı sxemə baxın).

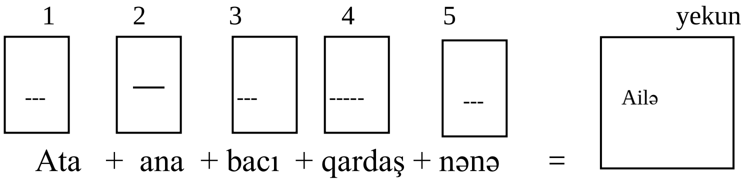

Bu mərhələdə ümumiləşdirmə və təsnifetməni istənilən cür təşkil etmək olar. Müəllim unutmamalıdır ki, iş vərəqlərindəki məlumatlar, dərsin məqsədinə uyğun formada müşahidə etdirilməli, həmin vərəqlər arasında rabitə tapılmalı, "körpülər" qurulmalı, oxşar fikirlər bir tərəfə, fərqlilər isə başqa tərəfə toplanmalı və yekun qənaət – ümumiləşmiş fikir ortaya qoyulmalıdır. Həmin yekun qənaət axtarışların nə ilə

nəticələndiyini yığcam formada şagirdlərin gözü önündə canlandırmalıdır.

Bu mərhələdə müəllim tərəfində aşağıdakı səhvlər buraxıla bilər:

- Qrupların təqdim etdiyi iş vərəqləri üzərində şagirdlərin müşahidəsini düzgün təşkil edə bilməz,
- Müzakirə üçün sualları düzgün qoya bilməz,
- İş vərəqlərindəki məlumatları düzgün ümumiləşdirtdirə bilməz, əvəzində bu işi özü edər,
- Ümumiləşdirmə, yekun rəyi dərsin məqsədindən kənar məsələlərlə bağlayar,
- Şagirdlərin sərbəst müşahidə aparmalarına, fikir yürütmələrinə imkan yaratmaz.

Bu mərhələ ya yekun qənaətlərin yeni bir vərəqdə qeyd olunması ilə, ya da mövcud iş vərəqlərinin tezisləri üzərində "+" və ya "-" işarələrinin qoyulması ilə bitir.

5. Nəticələrin çıxarılması mərhələsi

Bu mərhələ dərsin ən vacib məqamını özündə əks etdirir. Burda görülən iş o olur ki, tədqiqatların yekununu əks etdirən qənaətlərlə motivasiya mərhələsindəki tədqiqat sualı və ona dair irəli sürülmüş ilkin fərziyyələr tutuşdurulur, nələrin üst-üstə düşdüyü, nələrin isə yeni olduğu aydınlaşdırılır. Bu mərhələnin yekununda artıq yeni bilik əldə edilmiş olur.

Bu mərhələdə müəllim tərəfindən aşağıdakı səhvlər buraxıla bilər:

- Yekun qənaətlə dərsin ilk mərhələsində əksini tapan tədqiqat sualı və ilkin fərziyyələr düzgün əlaqələndirilə bilməz,
- Müəllim əlaqələndirici sualı düzgün qoya bilməz,
- Bu mərhələdəki işləri - tutuşdurmanı və digər işləri müəllimin özü icra edər.

6. Yaradıcı tətbiqetmə mərhələsi

Bu mərhələdə əldə olunmuş yeni bilik yaradıcı şəkildə tətbiq olunur. Bunun üçün müəllim şagirdlərə yaradıcı tapşırıq

verir (həm sinif, həm də ev tapşırığını əvvəlcədən müəyyənləşdirmək gərəkdir). Müəllim mövzunun tələbindən, dərsin təlim nəticələrindən irəli gələn yaradıcı tapşırığı şifahi formada şagirdlərə elan edir və icra müddətini bildirir. Bəzən vaxt çatışmazlığı hiss olunanda yaradıcı tapşırığı evə vermək olar.

Bu mərhələdə müəllim aşağıdakı səhvləri edə bilər:

- Yaradıcı tapşırıq əvəzinə möhkəmləndirici suallardan istifadə,
- Bütün şagirdlərin yaradıcılıq işlərinin nəticələri ilə tanışlıq,
- Vaxt rejiminə düzgün əməl etməmək,
- Şagirdlərin işlərinin dinlənilməsində diqqətsizlik, qeyri-səmimilik, dəstəkləyici münasibətin olmaması.

Bu mərhələ şagirdlərin yaratdıqları iş nümunələrinin təqdimi ilə yekunlaşır. Həmin mərhələdə bir neçə şagirdin işi dinlənilməli və haqqında mütləq müsbət fikirlər söylənməlidir.

7. Qiymətləndirmə və ya Refleksiya mərhələsi

Bu mərhələdə formativ qiymətləndirmə aparılır, müəyyən olunmuş meyarlar əsasında şagird nailiyyətləri yoxlanılır. Bu zaman müşahidələrin nəticəsindən, sual və tapşırıqlardan, test nümunələrində istifadə oluna bilər. Müəllimin vaxtı qalarsa, onda biliyin əldə olunması yollarına da şagirdlərin diqqətini cəlb edə bilər: *Biz bu bilikləri necə əldə etdik? Əvvəlcə, nədən başladıq? Sonra hansı işləri gördük? Daha sonra nə etdik?* və bu qayda ilə davam edilir. Bu sözün mənası əldə olunmuş biliyin, keçilən yolun şüurda canlandırılmasıdır.

Bu mərhələdə müəllim aşağıdakı səhvləri buraxa bilər:

- Biliklərin əldə olunması ardıcıllığını düzgün soruşa bilməz,
- Sualların qoyuluşunda uzunçuluğa yol verər?
- Biliyin əldə olunması yolunu ancaq özü şərh edər.

======================================

Biz ənənəvi dərslərdə bu cür cəhətləri görə bilmirik. Məhz bu keyfiyyətlərinə görə də ənənəvi dərs modelləri ilə yeniləri arasında ciddi fərqlər yaranır. Bu fərqlər onların istifadəsində olan üsullarda da özünü göstərir: ənənəvi dərs cəmi 5-6 üsula (metoda) möhtacdırsa, yeni təlim texnologiyalarının istifadəsində isə xeyli miqdarda metod və texnikalar, fərqli iş formaları vardır. Birincinin üsulları yaddaşın, yeni kursun ki isə təfəkkürün inkişafına yönəlmişdir.

İstər ənənəvi, istərsə də fəal/interaktiv təlim və TTİMY texnologiyası ilə aparılan dərslərdə təlim, tərbiyə və inkişaf məqsədləri, dərslərin təchizatı, istifadə olunan metodlar, dərslərin mərhələləri və təxmini vaxt bölgüsü qeyd olunmalıdır.

▶Biz bununla da fəal/interaktiv təlim üzrə dərs məhələlərinə, onlarda görülən işlərin məzmununa bir yekun vururuq. Hər bir mərhələ üzrə təqdim olunan bu biliklər çox vacibdir və onlara aid qaydalar yadda saxlanılmalıdır.

Suallar və tapşırıqlar:

1. Ədəbiyyat təlimində yeni texnologiyalar dedikdə nələr nəzərdə tutulur?
2. TTİMY texnologiyası məzmunu barəsində nə deyə bilərsiniz?
3. TTİMY texnologiyasında dərs mərhələləri və onlarda hansı işlər yerinə yetirilir?
4. TTİMY texnologiyası ilə bir dərs modelini qurun.
5.Fəal/interaktiv təlimlə qurulan dərslərin üstünlükləri nədən ibarətdir?
6. Hər bir dərs mərhələsində görülən işlər xatırlayın.
7.Qrup tapşırıqları zamanı hansı tələblər gözlənilməlidir?
8.Müəllim bu dərs modelini tətbiq edəndə hansı qaydalara diqqət yetirməlidir?

Yeni təlim texnologiyaları (ümumi məlumat)

Gənc dost.

▶Sürətli və sıçrayışlı, texnologiyaların keyfiyyətcə yeniləndiyi, tez-tez dəyişikliyə məruz qaldığı bir texnoloji inqilablar dövründə yaşayırıq. İnformasiya axınının çoxaldığı, informasiya mənbələrinin artdığı bir zamanda bu axanın tələblərinə uyğunlaşmaq, müstəqil şəkildə bu axından baş çıxarmaq təhsil sahəsinə də təsirsiz ötüşmür. Öyrənmənin, öyrətmənin də məzmununda dəyişmələr, yenilənmələr bir zərurətə çevrilir. Bütün bu cəhətlər yeni təlim texnologiyalı haqqında müəyyən təsəvvürə malik olmağı tələb edir. Elə isə materialı izləyək.

▶Əsrin sonlarına yaxın ənənəvi dərslər sürətlə dəyişən zamanın tələblərinə uyğunlaşa bilmədi. Yaddaşa əsaslanan, onun daha çox yüklənməsinə istiqamət götürən, ancaq biliklərin verilməsinə çalışan, şagirdin hafizəsinə hesablanan, tədris olunan fənnin mənafeyini əldə rəhbər tutan ənənəvi təhsil paradiqması (nümunə, misal, nüsxə; baxışlar və anlayışlar sistemi) internet, informasiya bolluğu, elmi-texniki sıçrayışlar əsrinin sərt tələbləri ilə ayaqlaşa bilməzdi. İnformasiya bolluğu, əlçatanlığı, onların əldə olunması yollarının müxtəlifliyi öyrənmənin qarşısına yeni tələblər qoymağa başladı. Öyrənməyi öyrətmək, əldə olunan məlumatları başqalarına ötürə bilmək, komanda halında işləmək, təhsil standartları əsasında təlim-tərbiyə işlərini həyata keçirmək yeni-yeni pedaqoji texnologiyaların məktəblərə ayaq açmasına səbəb olurdu.

Ənənəvi dərslərin bir qayda olaraq bilikləri şagirdlərə hazır şəkildə təqdim etməyə üstünlük verməsi, onların fikri müstəqilliyinə, biliyi axtarıb tapmasına, polemikaya, diskussiya açmağa, fərqli mövqelərin ortaya qoyulmasına, alternativ mövqelərin aşkarlanması və əsaslandırılması məsələlərinə, qazanılan biliklərin şagirdin şəxsi təcrübəsi ilə sıx

əlaqələndirilməsinə, bu biliklərdən konkret bir şəraitdə istifadə və tətbiq olunmasına imkan yaratmaması onun başlıca çatışmazlıqlarından idi. Məhz bu cür cəhətinə görə də Avropa təhsil məkanında ötən əsrin 80-ci illərindən sonra yeni təlim texnologiyaları daha geniş və sistemli şəkildə təhsil məkanına daxil olmağa başladı.

Respublikamız müstəqillik yoluna qədəm qoyduqdan sonra bizim təhsil məkanımızda da islahatlara start verildi. Pedaqoji aləmdə 1998-ci ildən bəri *müasir təlim texnologiyaları, pedaqoji texnologiyalar, innovativ pedaqoji texnologiyalar, innovasiyalar, modul təlim, əməkdaşlıq (kollektiv) təlim texnologiyası, layihələr metodu ilə təlim texnologiyası, modullu təlim, keys metod (konkret şəraitin təhlili), fəal/interaktiv təlim texnologiyası* anlayışları bizim təhsil məkanımızda da özünə mükəmməl yer tutmağa başladı. Həmin il ümummilli liderimiz Heydər Əliyev cənabı tərəfindən təhsil sahəsində islahatların aparılması üçün islahat komissiyasının yaradılmasına dair sərəncam verildi. Az keçmədi ki, həmin komissiya tərəfindən günün tələbələrinə cavab verən islahat proqramı hazırlandı və icrası təsdiq olundu.

Bu proqramda digər məsələlərlə yanaşı müasir təlim texnologiyalarının, yeni təlim üsullarının məktəbə gətirilməsi işi öncül sahə elan olundu. Xarici ölkələrdən respublikamıza müasir təlim texnologiyalarını, fəal təlim üsullarını təbliğ edən mütəxəssislər dəvət olundu və onlar ali, orta ixtisas və orta məktəb müəllimlərinə bu texnologiyaların istifadə mexanizminə dair treninqlər keçdilər. Çox keçmədi ki, görülən işlər öz bəhrəsini verməyə başladı və bu texnologiyalar tədricən məktəb həyatına da sirayət etdi. Demək olar ki, belə üsullarla dərs deyən müəllimlər ordusu yarandı.

Təlim prosesinin həyatın tələblərinə cavab verməsi, şagirdlərdə həyati bacarıqların formalaşdırılması, biliklərin şüurlu surətdə qazanılması, bu və ya digər səviyyələrdə və zamanlarda pedaqoqların daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Amma son dövrlərdə daha çox düşünən auditoriyanın, sinfin formalaşdırılması fikri özünü bir qədər də qabarıq göstərməkdə idi.

Zaman və rəsmi sənədlərimiz təhsil prosesinə mütərəqqi pedaqoji texnologiyaların gətirilməsini, şagirdlərdə həyati bacarıqların formalaşdırılmasını, onların bir şəxsiyyət kimi yetişdirilməsini bir tələb kimi qarşıya qoyurdu. Təhsilin məzmununda aparılan dəyişmələr, humanizm, təhsilalana subyekt yanaşılması, nəticəyönümlülük, məzmun standartlarına söykənmək və s. məsələlər bir norma kimi qəbul olundu.

Son 30 ildə Avropa və dünya təhsil sistemində baş verən keyfiyyət dəyişmələri, elmi-texniki tərəqqinin sürətlə və birbaşa insan məişətinə daxil olması həmin təhsil sisteminin nə dərəcədə səmərəli qurulmasına ilkin və sadə bir misaldır.

Məsələ təkcə bununla bitmir ki, elmin son nailiyyətləri dərhal həyatda öz yerini tutur və seyflərdə ilişmir. Məsələ həm də mənəvi tərbiyənin, insan tərbiyəsinin, müstəqil düşüncəli şəxsiyyət yetişdirilməsinin daim gündəmdə saxlanılmasındadır.

Deyərdik ki, bu sahədə xaricdə – Avropada, dünyada əldə olunan nailiyyətlər olduqca çoxdur. Müasir pedaqoji təcrübədən bizə o cəhətlər aydın olur ki, biliklər şagirdlərin şəxsi təəssüratları, həyati təcrübələri ilə sıx əlaqələnəndə, onlarda həyati bacarıqlar formalaşdırılanda təlim prosesində müəyyən keyfiyyət dəyişmələri baş verir. Üstəlik belə bir təlim prosesində interaktiv təlim üsullarının tədrisə gətirilməsi qazanılmış nailiyyətləri keyfiyyət baxımından xeyli zənginləşdirir.

Təcrübə və müşahidələr onu göstərir ki, dərslərin interaktiv formada qurulması, tədrisdə fəal təlim üsullarından istifadə olunması bu cür məşğələlərdə aşılanan bilik və bacarıqların keyfiyyət səviyyəsini 80% həddinə, sinifdə şagirdlərin fəallığının səviyyəsini isə daha yüksəklərə qaldırır. Şagird mənəviyyatının formalaşdırılması, onların həyata hazırlaşdırılması, sərbəst düşüncəli şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi, elmi bilik və bacarıqlara yiyələnməsi işlərində

xeyli nailiyyətlər əldə olunur. Xüsusən, dərs prosesinə şüurlu yanaşmada və qazanılan biliklərin tətbiq olunması işində belə dərslərdə daha yaxşı nəticələr alınır.

Hər bir təhsil paradiqmasının (paradiqma - nümunə, model, yanaşmasının) öz fəlsəfəsi olur. İnteraktiv təlimin məğzində də dərslərdə şəxsiyyətyönümlülükdən çıxış edilməklə aşağıdakı məsələlər hədəf kimi götürülür:

1. İnsan mənəviyyatı sahəsində – təlim prosesində hər bir şagird(öyrənən) belə bir sualların fonunda inkişafda saxlanılır: Mən kiməm? Kim olacağam? Kimi sevəcəyəm? İnsanlara münasibətimi necə quracağam? Siyasi əqidəm necə olacaq? Mənim inam sistemimə nə daxildir? Mənim borcum nədir? Hansı hərəkətlərim mənim dəyərimi qaldıracaqdır?

2. Bilik və bacarıq sahəsində – qazanılan biliklərdən harada və necə istifadə ediləcək, onlar həyatda öyrənənə hansı səviyyədə gərəkli olacaq?

İnnovativ texnologiyalı dərslərdə təlim prosesi elə qurulur ki, şagirdlərə təqdim olunan biliklər fənlər və mövzular üzrə ünvanlı olur, alınan biliklər şagirdlərin ehtiyaclarına, maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, onlarda həyati bacarıqların inkişaf etdirilməsinə, onların müstəqil həyata və karyera qazanmalarına, şəxsiyyət kimi yetişməsinə təkan vermiş olur. Bədii əsərlərin öyrənilməsində əxlaqi-mənəvi problemin qoyulması, onun şagirdin həyat təcrübəsi, dünyagörüşü, şəxsi təəssüratları ilə əlaqələndirilməsi, onun açılması yollarının müəyyənləşdirilməsi və s. şagirdlərin (öyrənin) həyati biliklər əldə etməsinə imkan yaradır. Bir sözlə, düşünən sinif formalaşdırılır və bu düşünən sinif məzunları içərisindən gələcəyin fəal qurucuları, mütəxəssisləri, alim və mühəndisləri yetişdirilir.

►Son dövrlərdə pedaqoji təlim texnologiyalarından çox geniş şəkildə söhbət açılmış, bu sahədə nəzəri və praktik istiqamətdə xeyli işlər görülmüş, məktəb təcrübəsində də müəyyən nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Populyarlıq qazanlar

içərisində **əməkdaşlıqla təlim**, **layihələr metodu ilə təlim, modulla təlim**[27], **şəxsiyyətyönümlü təlim, nəticəyönümlü təlim**, **debat**, **keys metod**, **Tənqidi Təfəkkürün İnkişafında Mütaliə və Yazı (TTİMY), fəal/interaktiv təlim** və b. texnologiyalarının adlarını çəkmək olar (Son iki texnologiyanın məzmunu ilə artıq tanış olmuşsunuz).

Bunların bəzilərinin məzmununu qısaca Sizlərin nəzərinə çatdırırıq.

▶Əməkdaşlıqla (kollektiv) təlim texnologiyası

Bu təlim texnologiyasında əsas ideya nəyisə birlikdə yerinə yetirmək yox, birlikdə öyrənməkdir. Kollektiv təlim texnologiyası XX sərin 80-cı illərindən ABŞ və İsrail pedaqoqları Ravin və onun şagirdləri tərəfindən işlənmişdir. Bu metodda qrupun əsas üzvləri mövzu üzərində yoldaşları ilə əlaqəli şəkildə işləyirlər. Birlikdə qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmağa çalışırlar. Tapşırıqlar, onların yerinə yetirilməsi üçün ayrılan vaxt müxtəlif olur. Komandalar bir-biri ilə yarışmırlar, onlar müxtəlif müddətdə müxtəlif tapşırıqlara cavab hazırlayırlar. Hər bir qrupun müvəffəqiyyəti onun üzvlərinin fərdi məsuliyyəti və çalışqanlığı ilə bağlıdır. Buna görə də qrupun bütün üzvləri çalışırlar ki, verilən tapşırığı, materialları yaxşı mənimsəyə bilsinlər. Kollektivlə iş zamanı müəllimin əsas vəzifəsi uşaqları bilməməkdə, bacarmamaqda günahlandırmaq və bunları sinifdə elan etmək deyil, onları bilmədiklərini və bacarmadıqlarını öyrənməyə, istiqamətləndirməyə yol göstərməkdir. Onların fəaliyyəti müddətində müəllim uşaqların gördükləri işləri izləməli, lazım gəldikdə ehtiyacı olan qrupa kömək etməlidir. Müəllim öz köməkliyini xeyirxahlıqla, sakit

---

[27] Nəzərov A. Müasir təlim texnologiyaları (Mühazirə xülasələri) dərs vəsaiti, Bakı: 2012, s.12

tərzdə etməli və bunu qrupda müzakirə aparan uşaqlara təlqin etməlidir.

▶Layihələr metodu ilə təlim texnologiyası

Layihələr metodu XX əsrin 20-ci illərindən ABŞ-da Con Djui və onun şagirdi Kill Patrin tərəfindən işlənmişdir. Bu metodun əsas mahiyyəti odur ki, şagirdlər plan əsasında materialları toplayır, öyrənir, müzakirələr aparır, ümumiləşdirmələr edir və alınan nəticələri təqdimat hazırlamaqla maraqlı tərəflərə nümayiş etdirir. Burada əsas diqqət şagirdin məqsədəuyğun fəaliyyəti ilə onun şəxsi maraqlarının uyğunlaşdırılmasıdır. Tədris prosesində şagirdə tanış olmayan və ya az tanış olan, onun üçün məna və əhəmiyyət daşıyan, real həyatdan götürülmüş ən vacib problemin, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətin, düşündürücü bir mövzunun (problemin) həllinə onları səfərbər etmək, onlara həmin problemin həlli üçün müəyyən istiqamətlər göstərmək, tövsiyə və təlimatlar vermək və onları müəyyən vaxt çərçivəsində müstəqil axtarışlara istiqamətləndirməkdir. Alınan nəticələr hesabat və ya təqdimat formasında sinfin, maraqlı tərəflərin diqqətinə çatdırılır.

Layihələr metodu təlim texnologiyası şagirdlərə onun malik olduğu və əldə edəcəyi biliklərdən səmərəli şəkildə istifadə etməyi öyrədir, şagirdlər planlaşdırma, qərarvermə, icra, təqdimetmə bacarıqlarına yiyələnirlər. Müəllim bu prosesdə yeni informasiyaların alınma mənbələrini və onlardan necə yararlanmağın mümkün olduğunu deyə və şagirdi (komandanı) istiqamətləndirə bilir. Layihələr metodundan uşaqlar fərdi, cütlər və qrup şəklində müəyyən vaxt ərzində müstəqil fəaliyyət göstərməyə, həmişə hansısa bir problemi həll etməyə yönəlir. Problemin həllində müxtəlif təlim metodları və vasitələri tətbiq edilməklə yanaşı, həm də müxtəlif elm, texnika sahəsində sınaqdan çıxmış biliklərdən interaktiv şəkildə istifadə etməsi nəzərdə tutulur.

▶Keys metod (və ya case study) təlim texnologiyası

(Burada *case –hadisə, hal, vəziyyət, study - öyrənmə*)

Bu texnologiyaya konkret situasiyanın, faktın, hadisənin öyrənilməsi də deyilir. Bu texnologiya konkret situasiyanı, nümunəni təhlil etdirməklə başqalarının keçdiyi yolla səni də aparır və ondan nümunə götürtməklə, o nümunələrə tənqidi yanaşmaq və təhlil etdirməklə səni həmin problemin həllinə daha yaxşı hazırlayır. Bu zaman konkret situasiyanın təsvirini təqdim edən təlim materialı qovluğu hazırlanır, oraya öyrəniləcək problemlə bağlı məlumatlar (sənədlər, video və audio materiallar, sxemlər, cədvəllər və b.), keysin təklif etdiyi fərqli situasiyaların məzmununun müzakirəsi üçün tapşırıqlar, o tapşırıqlar əsasında müzakirələr, təklif olunan situasiyalardan daha uyğun gələninin müzakirə olunaraq qəbul olması nəzərdə tutulur. Ədəbiyyat təlimdə, xüsusən də təhlil dərslərində bu üsuldan istifadənin çox böyük səmərəsi vardır. Bədii əsərlərdə qaldırılan əxlaqi-mənəvi dəyərlər prizmasından obrazların hərəkət və davranışlarının dəyərləndirilməsində bu üsuldan yaradıcı şəkildə istifadə oluna bilər.

▶Modulla təlim texnologiyası

(Burada modul - latınca ölçü, "kiçik ölçü" deməkdir, tamın bitkin hissələrdən - bloklardan ibarət olmasını ifadə edir)

Bu təlim texnologiyası təlim materialının məzmununun müstəqil və yaradıcı şəkildə öyrənilməsi üçün onun daha bitkin və minimal hissələrə bölünməsini, hər hissəni öyrənməyin məqsədini, təlim nəticələrini, faktiki öyrənmə materialını, oradakı məzmunu müstəqil öyrənməyin metod və vasitələrini, təlimatını, əməkdaşlıq şəraitində onu mənimsəməyin və necə mənimsənilməsini yoxlamağın, nəzarət və özünənəzarət

etmənin, qiymətləndirmənin yollarını bloklara bölməklə işi həyata keçirməyi nəzərdə tutur.

Təsəvvür edin ki, ağır bir daş yolumuzu kəsmişdir və onu buradan qaldırmağa gücümüz çatmır. Nə edirik? Onu gücümüz çatan səviyyəyə qədər parçalayır, yəni hissələrə bölərək yüngülləşdirir və o maneəni aradan götürməyə müvəffəq oluruq.

Mövzuların şagirdlər tərəfindən müstəqil şəkildə öyrənilməsində də təxminən eyni mənzərənin şahidi oluruq. Mövzu bir bütövü təşkil edir. Həmin mövzunun (əsərlərdə qaldırılan, müəyyən başlıqlar altında təqdim olunan əxlaqi-mənəvi problemin, dəyərlərin) şagirdlər tərəfindən öyrənilməsi üçün onu bitkin hissələrə - bloklara ayırmaq və onların məzmununu müstəqil şəkildə dərk etmək üçün hər şeyi – təlim məqsədini (şagird onu nə üçün öyrənməlidir), materialı, öyrənmə metodikasını (necə öyrənməlidir) – alqoritmini (hədəfə çatmaq üçün atacağı addımlarını, hər addımda görəcəyi işi), nəzarət (necə nəzarət edilməlidir) və qiymətləndirmə qaydalarını (qiymətləndirmədə hansı cəhətlərə diqqət yetiriləcəkdir) şagirdin qarşısına qoyur.

Tamın minimal bitkin hissələrə- bloklara bölünməsi bu texnologiyanın əsas məzmunu təşkil edir. Pedaqogikada - təlim materialının bitkin blokları modullar kimi təqdim olunur. "Təlimin modul texnologiyası dedikdə, uşaqların müstəqil olaraq dərsdə və dərsdənkənar vaxtlarda modullu iş prosesində konkret təlim məqsədlərinə nail olması başa düşülür."[28] Modul təlim texnologiyasının alqoritmi belədir:

- Modul dərsin mövzu üzrə yerinin müəyyən edilməsi,
- Mövzunun müəyyənləşdirilməsi, dərsin məqsədinin aydınlaşdırılması və qeyd olunması, təlim nəticəsinin müəyyənləşdirilməsi,

---

[28] Bax: Həmin mənbə, s.12-14

- Zəruri təlim və faktiki materialların toplanması, seçilib yerləşdirilməsi,
- Tədris və yoxlama üçün metod və formaların seçilməsi,
- Təlim fəaliyyətinin vasitələrinin müəyyən olunması,
- Təlim məzmununun ayrı-ayrı təlim hissələrinə bölünməsi və hər birinin məqsədinin müəyyən olunması.

Bu dərsdə təlim hissələri (TH) aşağıdakı məzmunda və ardıcıllıqla sıralana bilir:

TH-0 – təlim nəticəsini əldə etmək üçün əsas məqsədin müəyyən olunması,

TH-1- mövzu üzrə ilkin bilik səviyyəsini müəyyənləşdirən tapşırıqların hazırlanması (əqli açılışma, yığcam testlər, yaradıcı və problem xarakterli tapşırıqlar),

TH-2- məlumat bloku: müəllimin nəqletməsi, mühazirəsi, şagirdlərin məlumatı, dərsliyin oxusu və s.)

TH-3- materialın işlənməsi: tətbiqi işlər, tapşırıqların icrası, özünə və qarşılıqlı nəzarət,

TH-4- müəllimin nəzarəti, yoxlama işi

TH-5-məşğələnin yekunlaşdırılması, ev tapşırıqlarının verilməsi, refleksiya (özünü, fəaliyyətini qiymətləndirmə)

Modul dərslər imkan verir ki:

- Şagirdlər biliyi müstəqil (müxtəlif iş formalarından istifadə etməklə) və az bir vaxt ərzində əldə etmək üçün fəal iş prosesində olsunlar,
- Onlarda özünüplanlaşdırma, yoxlama və nəzarət bacarıqlarını inkişaf etdirilsin,
- Müəllim dərsin təşkiledicisinə, bələdçisinə, şagirdlərin məsləhətçisinə, köməkçisinə çevrilərək qarşıda qoyulan vəzifələrin uğurlu həllinə nail olsun.

▶Təlim texnologiyalarının bir neçəsinin məzmunu ilə tanış oldunuz. Onların hər birinin üstünlükləri və çatışmayan

cəhətləri vardır. Ümumi götürüldükdə üstün cəhətləri daha çoxdur.

Tədris prosesi daim yenilənməni tələb edir. Öyrənmənin, öyrətmənin yeni-yeni texnologiyaları, metodları, iş üsulları ortaya çıxır. Hər bir müəllim, gələcəyin müəllimi olacaq Sizlər bu yeniliklərin öyrənilməsinə və tətbiqinə çalışmalısınız. Çünki zamanın tələbi ilə ayaqlaşmaq ən ümdə vəzifələrdən biridir.

<u>Suallar və tapşırıqlar:</u>

1. Müasir təlim texnologiyaları ilə bağlı Sizlərdə nə kimi təsəvvürlər yarandı?

2. Hansı təlim texnologiyaları ilə tanış oldunuz?

3. Onları səciyyələndirən əsas cəhətlər nə idi?

4. Hər bir təlim texnologiyasına dair dərs modeli qurmağa çalışın.

Fəal dərsin mexanizmləri

Tələbə dostlar.

▶ Fəal/interaktiv dərsləri maraqlı edən cəhətlərdən biri və başlıca cəhəti də onun mükəmməl bir psixoloji mexanizmə malik olmasındadır. Mexanizm sözünün ifadə etdiyi mənanı lüğətlərdən də axtarıb tapa bilərsiniz. Adətən, bu söz "maşını, aparatı, cihazı və sairəni hərəkətə gətirən daxili hissəsi. Saat mexanizmi. ... Məcazi mənada: Bir şeyin daxili quruluşu, sistemi" mənasında işlədilir. Əgər bu daxili quruluşu təşkil edən ünsürlərdən biri istifadədən kənarlaşdırılarsa, mexanizmin hərəkəti dayanmış olur. fəal/interaktiv təlimlə qurulan dərslər də belə bir mexanizmə malikdir. Onlardan biri işləmədisə, deməli, fəal təlim də yoxdur, hərəkətsizdir. Elə isə gəlin fəal təlimin bu mexanizmləri barədə pedaqogikadan aldığımız məlumatları bir daha xatırlayaq.

▶Fəal/interaktiv təlim texnologiyasının bəzi üstünlüklərin bir daha yada salmağa çalışaq. Bildiyiniz ki bu texnologiya tədris materiallarının elə öyrədilməsi sistemidir ki, bu zaman şagirdlərin qarşısını problem qoyulur, onlarda həmin problemi həll etmək tələbatı yaradılır, onlar birgə fəaliyyət, axtarış həyata keçirib bilikləri müstəqil şəkildə əldə edirlər. Bu zaman əsas yük şagirdlərin tədqiqat işlərinin təşkilinə, alınan biliklərin yaradıcı tətbiqinə, şagirdlərin məntiqi tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına yönəldilir. Deyilənlər onu göstərir ki, fəal/interaktiv dərslər mükəmməl daxili quruluşa - mexanizmə malikdir.

Saatın necə işlədiyini, hansı quruluşa malik olduğunu bilirsiniz. Onun bir çarxını sıradan çıxarsaq, o hərəkət edə bilərmi? Fəal/interaktiv təlimdə də bu mexanizmlərdən biri yoxdursa və ya onlardan biri işləməzsə, onda fəal/interaktiv təlim sıradan çıxmış olar. Metodik ədəbiyyatda onlara psixoloji mexanizmlər deyirlər. Həmin mexanizmlərə daxildir:

1. Problemli şəraitin yaradılması,

2. Dialoq və əməkdaşlığın zəruriliyi,
3. Şagirdin tədqiqatçı, müəllim bələdçi olması,
4. Psixoloji dəstək: hörmət və etibar.

▶Fəal dərslərdə hər şey problemin qoyulmasından başlayır, sonra onun həlli üçün dialoq və əməkdaşlıq mühiti yaradılır, şagird tədqiqatçı kimi o problemi araşdırmağa başlayır, müəllim isə bu işdə bələdçi rolunu tutur. Bu işlərin uğurlu həlli normal psixoloji mühit yaradılması, şagirdlərin fəaliyyətinə hörmət göstərmək və etibar etməklə müşayiət edilir. İndi biz burada həmin mexanizmlərin məzmununu izləyək.

1. Problemli şəraitin yaradılması

Hər bir dərs problemin qoyulması ilə işə başlayır. Həmin problem ətrafında şagirdlər düşünür, onu necə həll edəcəklərinə dair bir istək formalaşır. Deməli, onun qoyulması ilə bərabər həll olunması üçün də müəyyən şərait yaradılır. Bu mexanizm aşağıdakıları məsələləri əhatə edir:

- Təlim şagirdlər üçün maraqlı olduqda və o özü problemi həll etməyə qadir olduqda ən zəif şagird təlimdə fəallaşır. Bu faktı unutmamaq gərəkdir.
- Deməli, öyrənmə (idrak) fəallığını yaratmaq üçün şagirdin qarşısına dərs mövzusunun tələb etdiyi məsələni bir problem kimi qoymaq və şagirdi həmin problemin həll edilməsinə yönəltmək lazımdır.
- Problemin qoyulması ona görə vacibdir ki, bu zaman şagirddə ziddiyyəti həll etmək tələbatı yaranır və bu birbaşa təfəkkürü oyadır, şagirdi problemi həll etməyə vadar edir, bu da öz növbəsində idrak (yəni dərketmə) fəallığını yaradır.
- Problemi yaratmaq üçün ziddiyyət və bu ziddiyyətin həlli üçün məlumat qıtlığı olmalıdır.
- İdrak fəallığı yaratmaq üçün problem cəlbedici, maraqlı, düşündürücü olmalı, müxtəlif fikirlər yaratmalı, müstəqil tədqiq edilməsi mümkün olmaqla şagirdlərin öz qabiliyyətlərini nümayiş etdirməyə imkan verən və onların

imkanlarına, səviyyəsinə uyğun olmalı, eyni zamanda asan olmamalıdır.

- Problem yaranandan və ortaya qoyulandan sonra dərsdə problemin həlli üçün şagirdlər tərəfindən müxtəlif fərziyyələr təklif olunur.

2. Dialoqun və əməkdaşlığın zəruriliyi

Qarşıya qoyulan problemin həlli üçün dialoq və əməkdaşlığın olması olduqca vacibdir. Problemin həllində fikir mübadiləsinə, dialoq aparılmasına, səylərin birləşdirilməsinə ciddi ehtiyac yaranır. Bu o deməkdir ki,

- Fəal/interaktiv dərslərdə bir iştirakçısının bilik və təcrübəsindən istifadə edib problemin daha səmərəli həlli yollarını tapmaq lazım gəldiyindən mütləq dialoqa və əməkdaşlığa üstün yer verilməlidir.

- Dialoqda şagirdin öz qabiliyyətlərini nümayiş etdirməsinə imkan yaranır; şagirdin öz fikirləri ilə bölüşmək, fəal dinləmək, müxtəlif fikir və baxışları nəzərə almaq, birgə iş görmək, bir-birinə hörmət etmək və s. kimi ünsiyyət bacarıqları formalaşır.

- Müəllim və şagirdlərin arasında baş dialoq və əməkdaşlıq problemi daha səmərəli həll etmək və müxtəlif fərziyyələri araşdırmaq üçün də əlverişli şərait yaradır.

- Bu münasibətləri həyata keçirmək üçün müəllim müxtəlif yollara müraciət edə bilər. Onlara şagirdlərin biliklərini canlandırmaq və qoyulan problemin həllinə istiqamət vermək üçün yönəldici suallardan istifadəni, lazımi məlumat mənbələrinin təqdimini, tədqiqat işinin düzgün təşkilini, problemin həll edilməsinin stimullaşdırılmasını, həvəsləndirməni, yaradıcı əhvali-ruhiyyənin yaradılması yolunu göstərmək olar.

3. Şagird – tədqiqatçı, müəllim – fasilitator, bələdçi

Bu mexanizm qarşıya qoyulan problemin şagirdlər tərəfindən araşdırılmasını, müəllimin isə bələdçilik eləməsini tələb edir:

- Dərslərdə bir çox hallarda şagirdlərin hamısının eyni səviyyədə fəallığına və məlumatı yaxşı qavramalarına nail olmaq bir o qədər də asan iş deyil Bu məsələnin uğurlu həlli şagirdin marağından, bilik səviyyəsindən, onun əhvali-ruhiyyəsindən, idrak proseslərinin (hafizənin, diqqətin, təfəkkürün) xüsusiyyətlərindən, müəllimin ustalığından, dərsi necə qurmasından və s. asılıdır.

- Müəllim şagirdin qarşısına qoyulan problemi özü həll etməməlidir. Əgər belə edəcəksə, onda şagirdlərin fəallığı aşağı düşməyə başlayacaqdır. Bu işin baş verməməsi üçün müəllim bələdçi, yol göstərən, istiqamət verən mövqeyini tutmalıdır. Müəllim heç bir məsələnin hazır şəkildə şagirdə təqdim etməməlidir.

- Şagirdin təlim prosesinin subyektinə çevrilməsini hazırkı təhsil siyasətinin özəyini təşkil edir. Bu o deməkdir ki, o, dərs prosesində kəşfedici şəxsin (tədqiqatçının, axtarış aparanın) rolunu yerinə yetirir.

- Deməli, dərs prosesində müəllim şagirdlərin bilikləri əldə etməsi işində bələdçi mövqeyini tutur, şagirdlər isə bilikləri kəşf edən şəxs kimi çıxış edir.

4. Psixoloji dəstək: hörmət və etibar

Bu mexanizm imkan yaradır ki, təlim prosesində şagirdin gördüyü hər bir işə psixoloji dəstək verilsin, tərəflərin bir-birinə hörmət və ehtiramı əməldə təmin olunsun. Bu mexanizm aşağıdakı məsələlər diqqətdə saxlanılır:

- Şagirddə uğursuzluq qorxusunu, inamsızlıq hissini aradan götürmək və şagirdlərin idrak fəallığını, problemi həll etməyə həvəsini dərs boyu lazımi səviyyədə saxlamaq üçün psixoloji dəstək ən vacib məsələdir.

- Bunu etmək üçün müəllim problemin şagirdlər tərəfindən müstəqil tədqiq edilməsi və onun həlli üçün bütün imkanları yaratmalıdır, onun cavablarını yaxşı və ya pis qiymətləndirməkdən imtina etməlidir, problemin həllində istənilən cəhdi yaradıcı fikir kimi qəbul etməlidir. Əsas şərt: müəllim şagirdlərə psixoloji dəstək verməlidir – onlara hörmət və etibarla yanaşmalıdır.[29]

Müşahidələr və məktəb təcrübəsi onu göstərir ki, yeni təlim texnologiyaları şagirdlərin bir vətəndaş, şəxsiyyət, bilikli və düşüncəli bir insan kimi yetişməsində, onlarda həyati bacarıqların formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Suallar və tapşırıqlar:

1. Fəal/interaktiv təlimdə psixoloji mexanizmlərin rolu nədən ibarətdir?
2. Mexanizmlərin bu ardıcıllıqla düzülməsi səbəbini necə izah edərdiniz?
3. Problemli şəraitin yaradılması mexanizminə nələr daxildir?
4. Dialoq və əməkdaşlıq mexanizmində hansı qaydalar gözlənilməlidir?
5. Şagird tədqiqatçı, müəllim bələdçi mexanizmi nələrə diqqət edilməsini zəruri edir?
6. Psixoloji dəstək: hörmət və etibar mexanizmi hansı məqsədi güdür?
7. Psixoloji mexanizmlərin pozulması qaydasını dair rollu oyun təşkil edin.

---

[29] Bax: Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim. Müəllimlər üçün vəsait. Bakı: 2007, səh. 12-17 və "Yeni fənn kurikulumlarını tətbiq edəcək ibtidai sinif müəllimləri üçün treninqin proqramı və icmalı". Əlyazması hüququnda. Bakı: 2010, səh. 34-38

ƏDƏBİYYAT TƏLİMİNİN ÜSULLARI

▶Gənc dost.

Bu başlıq altında Siz ədəbiyyat fənnindəki materialları hansı metodlardan istifadə etməklə şagirdlərə öyrədə bilməniz barədə məlumatlarla tanış olacaqsınız. Hansı metodlardan, hansı məqamlarda, necə istifadə olunsa, zamanın tələbi ilə ayaqlaşmaq, tədrisin keyfiyyəti yüksəltmək, təlim-tərbiyə prosesinin qarşısına qoyulan vəzifələri uğurla həll etmək, ənənəvi təlim üsullarından necə yaradıcılıqla bəhrələnmək olar? Elə isə materialı izləməyə başlayaq.

▶Təlim prosesinin iki tərəfi vardır: tədris etmə, öyrənmə. Tədris etmə birbaşa müəllimin işini tənzimləyən amilləri əhatə edir. Proqram, dərslik, təhsilə dair rəsmi sənədlər buraya daxildir. Öyrənmə isə prosesin gedişini və onun obyektini – şagirdi nəzərdə tutur. Bu iki tərəfin qarşılıqlı fəaliyyəti əsasında təlim prosesi həyata keçirilir. Təlim prosesində müəllim bilikləri şagirdlərə çatdırmağa çalışır, onlarda müxtəlif bacarıq və vərdişlər formalaşdırır. Həmin işə nail olmaq üçün isə müəyyən vasitələrdən istifadə edilir. Bu vasitələrə yol, üsul qayda, yaxud da tərz deyirlər. Deməli, biliyi şagirdlərə çatdırmaq yolları təlim üsullarını – öyrənmə və öyrətmə prosesini təşkil edir.

Təlim üsulu – müəllimin şagirdlərə müvafiq bilik, bacarıq, vərdiş və keyfiyyətləri aşılamaq, çatdırmaq vasitəsi , yoludur. Təlim üsullarının bu günə qədər xeyli təsnifatı olmuşdur. Belə müxtəlifliyə səbəb ona kimin necə, nə məqsədlə yanaşması olmuşdur. Xatırladaq ki, təlim üsulu anlayışına dair Siz pedaqogikada əraflı məlumat əldə etmişsiniz.

Təlim üsulları müxtəlif cür olur. Bu müxtəliflik imkan verir ki, müəllim öyrədiləcək materialın xarakterindən asılı olaraq ən gərəkli olanını seçsin. Həmin seçilən üsul biliyi şagirdə canlı, maraqlı və yaradıcı şəkildə çatdırsın. Ona görə də

müəllimlər təlim üsullarından hansını seçmək istəyəndə dərslik materialının xarakterinə fikir verirlər (Dərslikdə əksini tapan materiallar, yəni mövzular həm də proqram materialları adlanır).

Deməli, biz təlim üsulları dedikdə, bilikləri şagirdlərə **öyrətmək, çatdırmaq, qazandırmaq yollarını** başa düşməliyik.

Pedaqoqlar bu günə kimi təlim üsullarını müxtəlif cür təsnif etməyə, qruplaşdırmağa çalışıblar. Onları sadalamaqla mövzumuzu genişləndirmək istəmirik. Çünki pedaqogikadan bu təsnifatlarla yaxından tanış olmuşsunuz. Biz burada Sizin diqqətinizi iki bölgüyə, bölgülər içində məşhur olanlara cəlb etmək istəyirik:

1) Ənənəvi təlim üsulları.
2) Fəal/interaktiv təlim üsulları (metod və texnikaları)

Onları fərqləndirən ən ümdə cəhət belədir:

- 1-ci qrup üsullar biliyi şagirdlərə hazır şəkildə təqdim etməyə üstünlük verir,
- 2-ci qrup isə, əksinə, biliyi şagirdlərin özlərinə qazandırmağı, onların təfəkkürünü işə salmağı qarşısına məqsəd qoyur.

Bu təlim üsullarından hansılarının seçilməsi fənn müəllimin savadından, bacarığından, fənnini və şagirdlərini sevməsindən asılıdır. Yaxşı müəllimlər şagirdlərinə hazır bilik verməkdənsə, onu axtarmaq, tapmaq yollarını açıb göstərir. Şagirdin özü müstəqil olaraq informasiya toplayır və bilik əldə edir.

1. Ənənəvi təlim üsulları

Müşahidələr onu göstərir ki, orta məktəblərimizdə çalışan bəzi müəllimlər ənənəvi üsulların istifadəsindən qaça bilmir, onların yeni təyinatına biganə qalırlar.

Ənənəvi üsullarla bağlı Sizlərin pedaqogikadan müəyyən təsəvvürləri var. Ona görə də tanışlıq və xatırlatma, həmçinin

onlardan yeni tələblər ruhunda istifadə baxımından barəsində qısaca danışacağıq.

Ənənəvi təlim üsullarına - *müəllimin sözü* (nəqli, şərhi, mühazirə), *oxu* (ifadəli, izahlı, rollar üzrə oxu), *müsahibə* (evristik və təkrarlama), *kitab üzərində iş* və *şagirdlərin müstəqil işləri* üsulları aiddir.

Hazırda yenə də müəllimin nəqlinə, şərhinə, mühazirəsinə müraciət olunur. Amma onların təyinatı dəyişir. Onlar şagirdlərin bilikləri müstəqil qazanmalarına, bacarıqlara yiyələnməsi işinə kömək edir.

Oxu üsulu da belədir. Onun yuxarıda adı çəkilən növlərindən istifadə edilməklə şagirdlərdə "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" məzmun xəttindəki alt-standartlarda ifadə olunan bilik və bacarıqların formalaşdırılması hədəf götürülür. Yenidəki "fasiləli oxu", "Proqnozlaşdırılmış oxu", "İnsötr" texnikaları (oxu iş üsulları) bu öyrənmə prosesini daha zəngin və səmərəli edir.

*Müsahibə üsulu*nun (bərpaedici və evristik müsahibə) mahiyyəti dəyişir, məzmun və təhlil dərslərində, motivasiya mərhələsində beyin həmləsi üsulundan istifadə olunanda, problemin qoyulması, tədqiqat sualının müəyyənləşməsində, məlumat mübadiləsi, məlumatın müzakirəsi və nəticənin çıxarılması, ümumiləşdirmələrin aparılması, yaradıcı tətbiqetmə mərhələlərində, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində bu üsuldan geniş istifadə olunur.

Kitablar bilik və həm də tədqiqat mənbələridir. Qoyulmuş tapşırıqlar əsasında şagirdlər *kitab üzərində işləyir*, oradakı mətnləri öyrənir, nəticələri qeyd edir və təqdimatlar hazırlayırlar. Ənənəvidən fərqi orasındadır ki, bu işlər standartlar əsasında həm kitab, həm də müxtəlif bilik mənbələri üzərində qoyulmuş problem - tapşırıq əsasına araşdırmalar aparılır.

Şagirdlərin müstəqil işləri də yeni məzmun və mahiyyət kəsb edir. Onun məzmununda məzmun standartlarının tələbi

əsasında məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirən metod və texnikalardan istifadə edilir.

2. Fəal/interaktiv təlimdə iş üsulları (metod və texnikalar)

Fəal/interaktiv təlim üsulları birbaşa şagirdlərin təfəkkürünün (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. Bu üsullardan dərsin müxtəlif mərhələlərində istifadə olunur.

İnteraktiv təlimdə istifadə olunan iş üsulları (metodik ədəbiyyatda buna metod deyilir və hər metodun tərkibində onun xüsusiyyətlərini daşıyan, onun tərkibinə daxil olanlar isə texnikalar adlandırılır.) bəzisi motivasiya, bəzisi tədqiqatın aparılması, bəziləri də yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində istifadə olunur.

Fəal/interaktiv təlim texnologiyasına daxil olan xeyli metod və texnikalar – iş üsulları vardır. Xatırladaq ki, internet səhifələrində belə texnikaların sayının 400-dən çox olduğu bildirilir. Onlar qruplaşdırılaraq metodlar başlığı altında təsnif olunurlar. Biz burada çox işlənən, geniş yayılan texnikalar barəsində danışacağıq. Siz onlar barəsində daha geniş məlumat almaq istəsəniz Zülfiyyə Veysovanın vəsaitinə baxa bilərsiniz.

Dərsin müxtəlif mərhələlərində tətbiq olunan və tədqiqat işinin - qrup işlərinin təşkilinin səmərəli olmasında istifadə olunan bu iş üsullarından hələlik bizə bəlli olanı 40-a qədərdir. Onlar strategiya, metod və metodun texnikaları, tədqiqatı təşkil edən iş üsulları kimi də adlandırılır. İnternet səhifələrində rast gəlinən yazıların əksəriyyətində onlar üsullar və texnikalar kimi qeyd olunur. Zülfiyyə Veysova düzgün olaraq texnikaları oxşar əlamətlərinə görə qruplaşdırır və metodlar başlığı altında təqdim edir. Biz texnikalar əvəzinə iş üsulları terminini daha məqbul hesab edirik. Çünki bu iş üsulları (texnikalar) tədqiqatın təşkil

olunmasında, təqdimatlarda, müzakirələrdə istifadə olunan alətlər kimidir.

Fəal/interaktiv təlim texnologiyasında istifadə olunan iş üsulları ənənəvi təlim üsullarından (metodlarından) bir sıra cəhətlərinə görə fərqlənir.

Belə ki ənənəvi üsullar müəllimə aid idi, bilikləri şagirdə necə çatdırılması işinə xidmət edirdi. Fəal/interaktiv təlimdə isə iş üsulları (texnikalar) birbaşa şagirdə, onun axtarışlarının təşkilinə və gedişinə, alınan nəticələrinin necə ortaya qoyulmasına, şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətinin, təfəkkürünün inkişaf etdirilməsinə xidmət edir. Şagird qrup tapşırıqları alanda onu hansı iş üsulu vasitəsi ilə araşdıracağını mütləq bilməlidir. Bu azdır. Şagird həm də bu iş üsullarının alqoritmindən xəbərdar olmalıdır. Ona görə də bu iş üsullarının mahiyyəti, istifadə qaydası bilinməlidir.

Müəllim tapşırıqları təqdim edəndə şagirdlərə müvafiq təlimatı verməli, elan etməlidir ki, tutaq ki, tədqiqatın nəticələrini ya Venn diaqramı, ya konseptual cədvəl, ya iki hissəli gündəlik və s. şəklində təqdim edəndə nələri etməlidirlər.

Bu iş üsullarını ənənəvi təlim metodlarından fərqləndirən cəhət də məhz ondan istifadəyə dair konkret bir təlimatın verilməsidir.

Gəlin birlikdə həmin iş üsullarının məzmunu, alqoritmi və dərslərdə yeri ilə tanış olaq.

Dərslərdə iş üsullarının seçilməsi təlim nəticələri ilə sıx bağlıdır. Təlim nəticələri məhz onların hesabına dəqiq şəkildə icra olunur.

1. Şaxələndirmə (Klaster)

Məzmunu: Məlumatların məna əlaqələrinin sxem formasında aşağıdakı şəkildə əyaniləşdirilməsidir. Ona semantik xəritə də deyilir.

Təlimat: Bu zaman mərkəzi dairədə əsas anlayış qeyd olunur. Xətlər anlayışın şaxələnməsinə işarədir. Yeni dairələr yeni anlayışları göstərir. Beləliklə, nəyin nədən asılı olduğu əyaniləşdirilir. Bu şaxələndirmənin sadə variantıdır. Onu istənilən sayda xətlərlə zənginləşdirmək və genişləndirmək olar. Əsərin məzmunu və təhlili üzrə iş apararkən ondan səmərəli istifadə etmək olar.

Tapşırıq nümunəsi: Şeirdə nədən danışıldığını klasterlə ifadə edin; Obrazın hərəkət və davranışlarını klasterdən istifadə etməklə qeyd edin; Əsərin quruluşunu klaster vasitəsi ilə ifadə edin və s.

Dərsdə yeri: motivasiya, tədqiqatın aparılması, nəticələrin çıxarılması və yaradıcı tətbiqetmə mərhələləri.

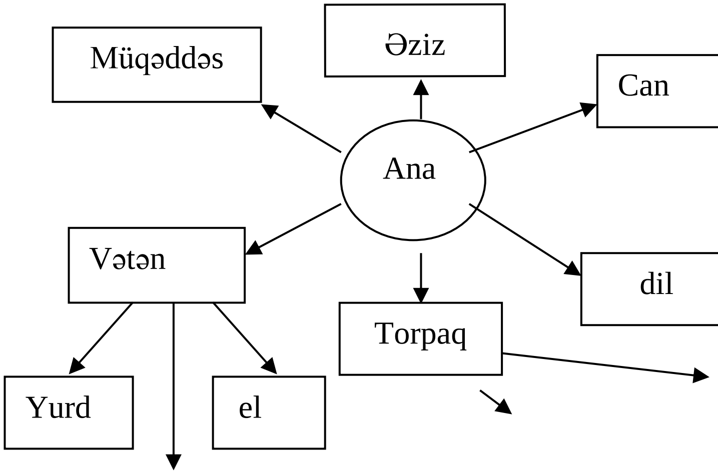

2. Venn diaqramı

Məzmunu: Obyektlərin oxşar və fərqli cəhətlərinin dairələr formasında əlaqələndirilməsi, əyaniləşdirilməsi Venn diaqramının əsas cəhətidir. Kiçik qruplara tapşırıq veriləndə və ya böyük qrupla iş aparanda bu iş üsuluna müraciət etmək olar.

Təlimat: Ən azı iki obyekt götürülür. Bu zaman hər bir dairədə müqayisə ediləcək obyektlərin fərdi keyfiyyətləri, dairələrin kəsişməsi nəticəsində yaranan yerdə isə hər iki obyektin oxşar cəhətləri qeyd olunur. Təhlil işləri zamanı istifadə olunur.

Tapşırıq nümunəsi: Koroğlu ilə Hasan paşa obrazların xüsusiyyətlərini Venn diaqramı ilə ifadə edin; Hekayə ilə mənzum hekayənin xüsusiyyətlərini Venn diaqramı ilə ifadə edin

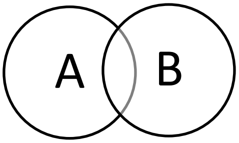

Dərsdə yeri: Motivasiya, ümumiləşdirmə və yaradıcı tətbiqetmə mərhələlərində, təhlil dərslərində, əsərin məzmununun öyrədilməsi dərslərində istifadə oluna bilər. Məsələn, "Koroğlu" dastanından verilən qolun təhlil üzərində iş aparılanda(böyük və ya kiçik qruplarla iş zamanı) müəllim kiçik qruplardan birinə belə bir tapşırıq verə bilər ki, "Koroğlu ilə Keçəl Həmzə obrazlarını Venn diaqramı əsasında araşdırın", A dairəsində Koroğluya, B dairəsində isə Keçəl Həmzəyə dair əsas keyfiyyətlər və dairələrin kəsişdiyi yerdə isə onları birləşdirən əlamət və ya keyfiyyətləri qeyd edin".

3. "Beyin həmləsi"("Əqli hücum")

Məzmunu: Qoyulmuş problemin (məsələnin, sualın) həlli yollarına dair qısa zaman ərzində daha çox cavabın(ideyanın) toplanmasıdır.

Təlimat: Problem elan olunur və onun həlli yollarına dair şagirdlərin fikirləri alınır. Alınan ideyalara heç bir müdaxilə edilməməli, onlara irad və ya tənqidi münasibət bildirilməməli

və olduğu kimi lövhədə qeyd olunmalıdır. Sonra onlara yenidən nəzər salınmalı və ən səmərəli olanları seçilməlidir. Əsərin məzmunu və təhlili üzərin iş aparılanda istifadə oluna bilər.

Tapşırıq nümunəsi: Şair vətən sevgisini hansı sözlərlə ifadə edə bilər? Düşmənə nifrəti hansı yollarla ifadə etmək olar? Dostluq deyəndə ilk anda yada nələr düşür?

Dərsdə yeri: Ən çox motivasiya, məlumatın müzakirəsi və təşkili mərhələsində istifadə olunur.

4. T- sxemlər

Məzmunu: Bu sxemlərdə yeni bir ideya (problem) qoyulur və bu ideyanın mümkünlüyünün mövcud olan problemə (əsərin ideyasına) hansı müsbət və mənfi cəhətləri, keyfiyyətləri gətirə biləcəyi fakt və dəlillər əsasında proqnozlaşdırılır. "T" hərfinə oxşadığına görə belə adlandırılır. Problem elan olunandan sonra iki pəncərəli sxemə nəzər salınır. Hər qrafanın altında uyğun cavablar qeyd olunur.

Təlimat: Yeni bir ideyanın mümkünlüyü ehtimal olunur və həmin ideya tapşırıq formasında ya qruplara, ya da beyin həmləsi formasında bütün sinfə elan olunur. Sonra həmin ideyanın mümkünlüyünün əsərdəki problemin xeyrinə və ya zərərinə aparıb çıxara biləcəyi amillər sadalanır. Irəli sürülən ehtimallar əsaslandırılır. Əsərin təhlilinə həsr olunan dərslərdə istifadəsi məqsədəuyğundur.

Tapşırıq nümunəsi: Əgər Nizami bu hekayəsinə Cavan oğlan obrazını daxil etməsə idi nə baş verərdi? (N. Gəncəvinin "Kərpickəsən kişinin dastanı" üzrə); Təmsildə Qurbağa obrazı verilməsəydi nələr ola bilərdi? (Ə. Əlibəyli " İlan və Qurbağa" əsəri üzrə).

(Təklif olunan yeni ideya - tapşırıq buraya yazılır**)**

Problemin (əsərin və ya ideyanın) xeyrinə ola biləcək cəhətlər:	**Problemin (əsərin və ya ideyanın) zərərinə olacaq cəhətlər**

Dərsdə yeri: Tədqiqatın aparılması, yaradıcı tətbiqetmə mərhələlərində istifadə oluna bilər.

5. Kublaşdırma

Məzmunu: Bu üsul problemin çoxtərəfli araşdırılmasına imkan verir. Kubun hər üzünə aşağıda qeyd olunmuş suallardan biri yazılır. Burada 6 sual olur və onlar problemi müstəqil şəkildə araşdırmağa imkan yaradır.

Təlimat: Kub 15 sm ölçüsündə düzəldilir və hər üzünə nəzərdə tutulan bir sual qeyd olunur. Tapşırıq verilən zaman həmin kub qrupa təqdim olunur və oradakı suallara ardıcıllıqla cavabların axtarılıb tapılması və iş vərəqində qeyd olunması bildirilir.

Kubun tərəflərinə uyğun olaraq istifadəsi nəzərdə tutulan suallar:

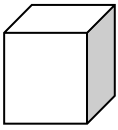

1. *Təsvir et - O necədir? Ona hansı xüsusiyyətlər xasdır?*
2. *Müqayisə et - O nə ilə(və ya kim ilə) oxşar və fərqlidir?*
3. *Əlaqələndir - O Sizə nəyi(və ya kimi) xatırladır?*
4. *Təhlil et - O nədən ibarətdir?*
5. *Tətbiq et - Ondan necə və harada istifadə edə bilərsiniz?*
6. *Lehinə, yaxud əleyhinə mühakimə yürüt - O yaxşıdır, yoxsa pis? Niyə?*

Sualların icrasında ardıcıllığın gözlənilməsi məsləhətdir. Bunun üçün sualları kubun üzərində sırası ilə də düzmək lazımdır. Sualların hamısını bir qrupa və ya hər qrupa birini təqdim etmək olar.

Tapşırıq nümunəsi: M. İbrahimbəyovun "Püstə ağacı" əsərini "Kublaşdırma" üsulu ilə araşdırın; C. Məmmədquluzadənin "Anamın kitabı" əsərindəki ana obrazına "Kublaşdırma" üsulu ilə münasibət bildirin.

Dərsdə yeri: Daha çox tədqiqatın aparılması mərhələsində, ədəbi əsərlərin təhlili prosesində (obrazları, mövzunu, ideyanı araşdıranda) istifadə oluna bilər.

6. Proqnozlaşdırılmış oxu-1

Məzmunu: Əsərdən alınan ilkin təəssüratlara əsaslanmaqla oradakı hadisələrin necə davam edə biləcəyinə dair ehtimalları irəli sürməyə imkan verir. Müəllim tərəfindən əsərdən bir parça oxunur, həmin hissənin məzmunu yığcam şəkildə bərpa olunur. Sonra şagirdlərə aşağıdakı cədvəl təqdim olunur və onun doldurulması tələb olunur. Eyni qayda ildə digər hissələr üzərində iş davam etdirilir.

Təlimat: Müəllim əsəri bir neçə hissəyə bölür, əvvəlcə birinci parçanı oxuyur(fasiləli oxuda da belə olur), sonra fasilə edərək oxunmuş hissənin məzmununa dair qısa müsahibə aparır. Daha sonra aşağıdakı cədvəl onlara təqdim olunur və qrafalardakı məlumatlar fərdi şəkildə doldurulur. Növbəti hissə oxunur, fasilə edilir. Şagirdlərdən ehtimallarının nə qədər doğru çıxdığı soruşulur. Bunun üçün bir neçə nəfər yazdıqlarını oxuyur. Sonra oxu bu qayda ilə davam etdirilir.

Dərsdə yeri: Tədqiqatın aparılması mərhələsində istifadə oluna bilər. Yadda saxlayın ki, dərsdə bu üsuldan istifadə etdikdən sonra mütləq dərsin məqsədində əksini tapan standartların tələbinə əsasən qrup tapşırıqları verilməlidir. Bu üsul əsərin məzmunu üzərində iş aparılarkən istifadə olunur. İş

yazılı şəkildə olduğuna görə bir qədər vaxt apara bilər. Dərsin planlaşdırılması zamanı bu amili müəllim nəzərə alsa yaxşıdır.

Hadisələr necə davam edəcək?	Hansı dəlillərə əsasən belə düşünürsünüz?

7. Ədəbi məktublar

Məzmunu: Şagirdlər öz dostlarından birinə məktub vasitəsilə maraqlı bir əsəri oxuduğunu və onun da bu əsəri oxumasının necə vacib olduğunu bildirir. Bu üsul şagirdlərdə əsərlərə rəy yazmaq bacarığı formalaşdırır.

Təlimat: Hər bir şagirdə 5-10 mətn təqdim olunur. Tapşırıq verilir ki, onların içərisindən bəyəndikləri bir mətni seçsinlər və onun barəsində uzaqda yaşayan xəyali dostlarına məktub yazsınlar, həmin mətni ona da oxumağı tövsiyə etsinlər. Yazılarında fikirlərini əsaslandırmağa çalışsınlar ki, nə üçün dostunun həmin mətni oxuması vacibdir. Deməli, yazılan məktub vasitəsilə mətndə əks olunan məsələlərə rəy verilir və onun oxunması vacibliyi üçün səbəblər göstərilir.

Materialları seçməkdə şagirdlərə tam sərbəstlik verilir. Tələb bu cür qoyulur ki, yazılan məktub-rəylər qısa, yığcam və tutumlu olsun. Nəzərdən heç nə qaçmasın. Yazılmış məktublar sinifdə yaradılan ekspertlər qrupu tərəfindən məhz həmin keyfiyyətlərinə görə qiymətləndirilir.

Dərsdə yeri: Ümumiləşdirici dərslərdə bu üsuldan istifadə etmək olduqca faydalıdır.

8. Karusel

Məzmunu: Qruplar öz iş vərəqlərində qoyulan bir və ya bir neçə suala cavab yazırlar. Sonra yazdıqlarını saat əqrəbi istiqamətində digər qruplara ötürürlər. Həmin qruplar da

yazılanlara öz əlavələrini edirlər. Vərəqlər qruplarda işlənilir və sonda hərənin vərəqi özünə qayıdır. Yazı prosesi dayandırılır.

Təlimat: Sinif bir neçə (4-5) qrupa bölünür. Hər qrupa eyni (fərqli də ola bilər) tapşırıq verilir:

- Tapşırıqdakı məsələ barəsində bildiklərinizi qısa formada iş vərəqində yazın.

Tapşırığın icra vaxtı elan olunur.

Qruplar işi yekunlaşdırır və müəllim elan edir ki, indi hər qrup öz iş vərəqini saat əqrəbi istiqamətində yaxınlıqda yerləşən o biri qrupa ötürsün.

Qruplar vərəqi alan kimi qeyd olunan fikirlərə öz əlavələrini edir və təkrar fikirlərin yazılmasına yol verilmir. Sonra həmin vərəq digər qrupa ötürülür.

Onlar da tamamlama işlərini həyata keçirirlər.

Bu iş o zamana qədər davam edir ki, qrupun iş vərəqi özünə çatmış olur. Əgər qrupların sayı beşdirsə, deməli, bu vərəqlərdə dörd tamamlanma işləri aparıla bilər.

Hər qrup yalnız öz rəngli qələmindən istifadə edir. Bu ona görə lazımdır ki, hansı qrupun nəyi əlavə etdiyi aydın şəkildə görünsün. Sonda qrup rəhbərlərinin hər biri vərəqdə icra edilən işləri nümayiş etdirir və izahatlarını verirlər. Nələrin əlavə edildiyini söyləyir və həmin əlavələrə öz münasibətlərini bildirirlər.

Bu iş üsulunun faydası orasındadır ki, hər hansı məsələ barəsində biliklər fəal formada, kollektiv müzakirə və ümumi rəy əsasında ortaya çıxarılır. Hamı biliyin nümayiş edilməsinə cəlb olunur.

Tapşırıq nümunəsi: İnsanın uğur qazanması amilləri (V sinif, "Üç qardaş" nağılı əsasında) (1 və ya 2 fikir qeyd edilir).

Dərsdə yeri: Həmin üsuldan tədqiqatın aparılması mərhələsində, məzmun və təhlil işləri aparılanda, mövzuların, bəhslərin təkrarında istifadə oluna bilər.

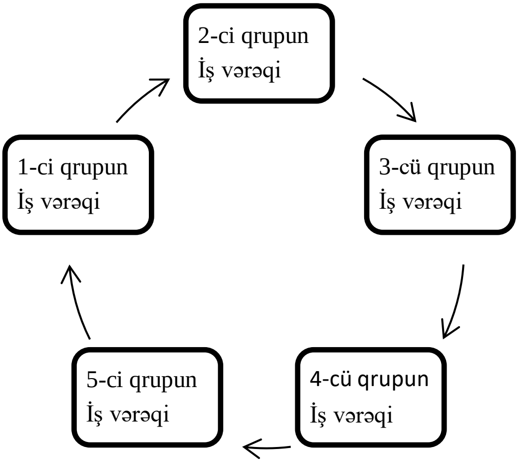

9. Proqnozlaşdırılmış oxu-2

Məzmunu: Buradakı iş prosesi "Proqnozlaşdırılmış oxu-1"-in gedişatını xatırladır. Burada fərq orasında olur ki, cədvəlin üçüncü qrafası peyda olur və onun da tələbələri yerinə yetirilir. Müəllim əsərin birinci hissəsini oxuyur, fasilə zamanı cədvəlin sütunlarına nəzər salınır. Əvvəlcə birinci, sonra isə ikinci sütunun məzmununa uyğun iş görülür.

Proqnoz cədvəli

Sizcə, nələr baş verəcək?	Hansı dəlillərə əsaslanırsınız?	Nələr baş verdi?

Təlimat: Təhkiyə xarakterli əsərin birinci hissə oxunub qurtardıqdan sonra birinci və ikinci sütunun tələblərinə əsasən işlər görülür. Şagirdlər öz düşüncələrini bu sütunlarda qeyd

edirlər. Oxu davam edir və fasilə edilir. Bu zaman əvvəlcə 3-cü sütun üzrə iş aparılır və şagirdlər öz qeydlərini edirlər. Sonra müəllim onlara birinci və ikinci sütunla bağlı qoyulan suallara cavab yazmalarını tapşırır.

Fasilələr zamanı bir neçə şagirddən birinci və ikinci sütunlarda nə yazdıqları soruşulur. Sonra iş bu qayda ilə davam etdirilir.

Sonuncu hissənin oxusunda cədvəldəki sualların məzmununda dəyişiklik edilir. Birinci qrafaya yazılır: Sizcə, əsər necə bitəcək? İkinci və üçüncü qrafa isə eyni ilə qalır. Oxu bitdikdən sonra qoyulmuş sonucu sual əsasında iş yekunlaşdırılmağa başlayır. Şagirdlər ehtimallarını və dəlillərini oxuyurlar.

Sonuncu sual təxminən bu məzmunda ola bilər:

- Proqnozlarınız necə oldu? Kimin proqnozu düz çıxdı? Hərə öz cavabını söyləyir.

Dərsdə yeri: Tədqiqatın aparılması mərhələsində istifadə olunmalıdır. Oxu tamamlandıqdan sonra standartların tələbinə əsasən qrup tapşırıqları verilməli, dərsin digər mərhələləri üzrə işlər görülməlidir.

10. Fasiləli oxu

Məzmunu: Bu metodu həm də istiqamətlənmiş oxu adlandırılır. Proqnozlaşdırılmış oxuya bənzəyir. Burada iş şifahi formada və cədvəlsiz olaraq həyata keçirilir. Bu iş üsulunda müəllim əvvəlcədən əsəri bir neçə hissəyə bölür, hər hissənin oxusunu tamamladıqdan sonra əsərdən alınan təəssüratı ortaya çıxaran suallar qoyur, hissənin məzmununa dair qısa müsahibə aparır və sonda şagirdlərə növbəti hissədə əsərin necə davam edə biləciyə dair sual ünvanlayır. Şagirdlərin ehtimallarını dinlədikdən sonra digər hissənin oxusuna başlanılır və iş bu qayda ilə davam edir. Əsərin sonucu hissəsinin oxusuna başlananda isə müəllim şagirdlərə belə sual verir: - Sizcə, bu əsər

necə tamamlanacaq? Nəyə görə bu cür düşünürsünüz? Şagirdlərin ehtimalları alınandan sonra oxu tamamlanır və yenə də təəssürat alınmaqla məzmuna dair qısa müsahibə aparılır.

Təlimat: Mətn əvvəlcədən hissələrə bölünməli, hər bir hissənin qısa məzmununu almaq üçün bir neçə sual hazırlanmalıdır. Müəllim tərəfindən əsərin birinci hissə oxunduqdan, müəyyən olunmuş yerdə oxuya fasilə edilməli, oxunmuş hissə ilə bağlı şagirdlərin təəssüratını ortaya çıxaran suallar qoyulmalı, cavablar alınmalı, sonra oxunmuş parçanın məzmunu ilə bağlı kiçik müsahibə təşkil olunmalıdır. Sonra isə əsas sual qoyulmalıdır

– Uşaqlar, Sizcə, buradakı hadisələr necə davam edəcək?

Qoyulmuş suala bir neçə şagirddən cavab alındıqdan sonra, onların nə üçün belə düşündükləri soruşulmalı, bundan sonra əsərin növbəti hissəsinin oxusuna başlanılmalı və birinci hissənin oxusundakı proses eynilə təkrarlanmalıdır. Bu iş nəzərdə tutulan digər hissələrinin oxusu bitənə qədər davam etdirilməlidir. Sonuncu hissənin oxusuna başlanılanda isə əsas sualda bir azca dəyişiklik etmək lazımdır:

- Sizcə, əsər necə tamamlanacaq? və
- Nəyə görə bu cür düşünürsünüz?

Fasilələr zamanı şagirdlərə veriləcək təxmini suallar:

- Oxuduğunuz hissədə nədən söhbət gedir?
- Hansı mühüm hadisə yaxınlaşmaqdadır?
- Siz nəyə görə belə düşünürsünüz?

Suallar bir-bir dinlənilir.

Şagirdlər üçün hər bir sualı araşdırmaq üçün düşünməyə vaxt ayrılır. Cavablar dinlənilir və növbəti hissə oxunmağa başlanır. İkinci fasilə edilir və təxminən aşağıdakı tipli suallardan istifadə edilir(həmin suallar dəyişə bilər. Çünki onlar əsərin süjet xəttinə uyğun qurulmalıdır. Təbiidir ki, hər bir əsər üçün fərqli və xarakterik suallar və süjet xətləri vardır, müəllim fasiləli oxu prosesində bunları mütləq nəzərə almalıdır):

- İşin gedişi sizi qane edirmi?

- Haqqında söhbət gedən necə adamdır? Niyə belə düşünürsünüz?
- Sizcə, o bundan sonra necə hərəkət edəcək?

Sualların cavabları bir-bir dinlənilməlidir. Cavabların hazırlanması üçün vaxt ayrılmalıdır.

Bu qayda ilə üçüncü hissə oxunur və məzmun və təhlilinə dair suallar qoyulur.

Cavablara hörmətlə yanaşmaq, şəxsi münasibət bildirməmək, imkan daxilində çox cavab dinləmək lazımdır. Sonuncu hissənin oxusu bitdikdən sonra fasilə edilir və təxminən bu tipli suallardan istifadə olunur:

- Hadisələr Sizin gözlədiyiniz kimi bitdimi?
- Qəhrəmanın hərəkətlərini necə qiymətləndirirsiniz?
- Siz nə nəticəyə gəldiniz?

Dərsdə yeri: Tədqiqatın aparılması mərhələsində istifadəsi məqsədəuyğundur.

İşin gedişində yazı olmadığı üçün vaxtı az aparır. Müəllim işi planlaşdırarkən bunu nəzərə alsa yaxşıdır. Unutmaq olmaz ki, fasiləli oxudan sonra dərhal dərsin məqsədində əksini tapan standartlar əsasında qrup tapşırıqlarının verilməsinə keçilməlidir. Biz nəsr əsərlərinin oxusunda bu üsuldan istifadə etməyə dair iş nümunələri təqdim edəcəyik.

11. "İNSERT" (interaktiv qeydetmə sistemi)

Məzmunu: Bu üsul fəal dərketmə prosesinə xidmət təşkil edir. Şagirdlər mətni oxuduqca onun üzərində müvafiq işarələr qoyurlar. Həmin işarələr ya fikirlərə, ya abzasda ifadə olunan məzmuna, ya da cümlədə ifadə olunan mənaya uyğun ola bilər. Şagird mətni oxuduqca ona maraqlı gələn yerləri *qəbul etdiyini, bildiyini, şübhələndiyini, başa düşmədiyini, informasiyanın ziddiyyətli olduğunu* işarələr vasitəsi ilə qeyd edir. Təkrar oxu zamanı həmin yerlərə yenidən nəzər salır və müzakirələrə qoşulanda mətn barəsində öz mülahizələrini

söyləyir. Şərti işarələrin açması belədir: "✓" - bilirəm, "-" - ziddiyyətli informasiya, "+" – mənim üçün yenidir, "?"- mənə aydın deyil.

Dərsdə yeri: TTİMY texnologiyası ilə keçilən dərslərdə dərketmə mərhələsində istifadə olunur. Fəal/interaktiv təlimdə də tədqiqatın aparılması və yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində istifadə oluna bilər.

Mətn üzərində "✓", "-", "+", "?" işarələrinin qeyd edilməsi "İnteraktiv Qeydetmə Sistemi" (ingiliscə İNSERT) adlanır.

12. "BİBÖ"

Məzmunu: Bu üsul TTİMY texnologiyası üzrə hər üç dərs mərhələsini özündə birləşdirir(düşünməyə yönəltmə, dərketmə və düşünmə). Bilirəm, İstəyirəm biləm, Öyrəndim sözlərinin baş hərfləri əsasında yarandığından bu üsula belə deyilir. Fəal/interaktiv təlimdə də bu üsul geniş istifadə olunur.

Təlimat: Dərsin başlanğıcında mövzu lövhəyə qeyd olunduqdan sonra boş bir iş vərəqi lövhəyə yapışdırılır, orada üç sütun çəkilir. Birinci sütunda *"Bilirik"* sözü yazılır. Onun tələbi yerinə yetirilir, şagirdlərin problemlə bağlı bilikləri qısa şəkildə bu sütunda qeyd olunur. Sonra ikinci sütunun sərlövhəsi – *"İstəyirik bilək"* yazılır və şagirdlərin müəyyən etdiyi suallar burada qeyd olunur. Dərsin sonunda isə tamamlanma işi aparmaq üçün yenidən cədvələ qayıdılır və üçüncü sütunun sərlövhəsi qeyd olunur. Bu zaman ikinci sütundakı hansı suallara cavab tapılmışdırsa, onların yanında müsbət işarəsi qoyulur, orada qeyd olunmayan, amma yeni olan məlumatlar isə üçüncü sütunun altında qeyd olunur.

Bilirik	İstəyirik bilmək	Öyrəndik
….	…..	….

Dərsdə yeri: Bu üsul iki mərhələnin - motivasiya və nəticənin çıxarılması mərhələsinin məzmununu özündə

cəmləşdirir. Birinci iki qrafa motivasiya mərhələsində, sonuncu qrafa isə nəticənin çıxarılması mərhələsində doldurulur.

13. "İki hissəli gündəlik"

Məzmunu: Cədvəl formasındadır. Iki sütundan ibarətdir. Birinci sütunda şagird əsərdən xoşladığı yeri seçib qeyd edir, ikinci sütunda isə nə üçün bu seçimi etdiyini əsaslandırır. Mətnin şüurlu oxusu prosesinə xidmət edir və təfəkkürü işə qoşur.

Təlimat: Tapşırıq verilir ki, mətni oxuyun, Sizi cəlb edən misra, bənd və ya sözləri(nəsr əsərlərində isə cümlə, epizod və s.) seçərək birinci sütunda qeyd edin, o biri sütunda qarşısında niyə onu seçmənizə dair şərhinizi verin, yəni seçiminizə bir aydınlıq gətirin. Beləliklə, hərə fərdi şəkildə aşağıdakı cədvəli doldurur. Sonra yazılar dinlənilir. Hər bir cavaba həssaslıqla yanaşılır.

SİTAT:	**ŞƏRH:**

Dərsdə yeri: motivasiya, tədqiqatın aparılması, yaradıcı tətbiqetmə mərhələlərində istifadə oluna bilər.

14. "Konseptual cədvəl"

Məzmunu: Cədvəl formasında olub şagirdlərin özlərinin müəyyən etdiyi bir neçə obyekti, özlərinin təyin etmiş olduqları meyarlar əsasında qrup formasında icra etmələrini, nəticələrin cədvəlin müvafiq sütunlarına doldurulmasını tələb edir. Sütun və sətirlərin sayı şagirdlərin özlərinin istəyindən asılıdır.

Təlimat: "Konseptual cədvəl"də müqayisə ediləcək obyektlər müəyyən edilir və sütunun birində yazılır. Digər sütunda isə onları hansı keyfiyyətlərinə görə müqayisə etmək lazım gəldiyi qeyd olunur. Ədəbiyyat dərslərində, xüsusən də, təhlil prosesində surətlərin səciyyəsini həmin cədvəl əsasında

aparmaq olar. Konseptual cədvəlin tərtibi üçün şagirdlərə tapşırıq verilməli, onların özləri istənilən obrazları seçməli və müqayisə edəcəkləri xüsusiyyətlərə görə həmin obrazlara münasibətlərini uyğun qrafada qeyd etməlidirlər. Nəticədə görülən iş barədə məlumat dinlənilməlidir. Cədvəlin əsas mahiyyəti odur ki, şagird müqayisə ediləcək xüsusiyyətləri düzgün müəyyən edə bilsin və həmin xüsusiyyətlərə görə də obrazlara öz müstəqil fikrini ifadə etsin.

Tapşırıq nümunəsi: "Müqayisə ediləcək obyektlər" sırasına özbək xalq nağılı olan "Üç qardaş"dan hər birini bir sətirdə yazmaq olar. Onların qarşılarında isə müqayisə ediləcək ortaq cəhətləri qeyd etmək olar. Nümunə kimi cədvəli təqdim edirik:

Müqayisə ediləcək obyektlər	**Müqayisə ediləcək xüsusiyyətlər**		
	Şəxsi keyfiyyəti	Əməyə münasibəti	İnsanlığı
Birinci qardaş			
Ikinci qardaş			
Üçüncü qardaş			

Dərsdə yeri: tədqiqatın aparılması və yaradıcı tətbiqetmə mərhələlərində istifadə oluna bilər.

15. "Blum taksonomiyası"

Məzmunu: Onu təklif edən şəxsin adı ilə belə adlanır. Buna idrak taksonomiyası deyilir. Taksonomiya (termin biologiyadan əxz edilmişdir. Taxis –yerləşmə, ciddi, onomiy-qanun deməkdir.) obyektlərin qarşılıqlı əlaqə əsasında təsnifatını və sistemləşdirilməsini bildirir və təsvir etməkdən ötrü ardıcıllıqla yerləşmiş artan mürəkkəblik meyarlarından istifadə

edir.[30] Bu artan mürəkkəblik meyarını iyerarxiya sözü ilə ifadə edirlər. **İyerarxiya** : is. [yun.] Bütöv bir sistemin hissələrinin aşağıdan yuxarıya tabeçilik əlaqəsi əsasında düzümü, yerləşməsi deməkdir.[31]

Təlim məqsədlərinin iyerarxiyasını təsvir etməyə çalışan Blum da idrak prosesinin inkişafını bu sistem əsasında qurulmasını və bundan irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsini təklif edirdi. Bluma görə təlim məqsədləri fikri proseslərin iyerarxik düzülüşündən (sadədən mürəkkəbə) birbaşa asılıdır. Bu təfəkkür prosesləri ardıcıllıqla və sadədən mürəkkəbə doğru sıralanmaqla belə adlanır: *1) yaddasaxlama* (hafizə və ya bilmək də adlandırılır), *2) anlama*, *3) tətbiq etmə* (istifadə etmə), *4) təhlil etmə*, *5) sintez* (yaratma, qurma) və *6) qiymətləndirmədən* ibarətdir.

Bu idrak (öyrənmə) prosesində bilmək hafizə ilə, anlama, tətbiq etmə (istifadə etmək), təhlil məntiqi təfəkkürlə, sintez yaradıcı təfəkkürlə, qiymətləndirmə isə tənqidi təfəkkürlə bağlıdır.

Təlim prosesində bu səviyyələrin inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq tapşırıqlar icra etdirilir. Səviyyələrin sadədən mürəkkəbə doğru düzüldüyünü mütləq nəzərə almalıyıq. Belə ki bilik ilk və aşağı səviyyə, dəyərləndirmə (qiymətləndirmə) isə yüksək səviyyə hesab olunur.

---

30 https://www.slideshare.net/kerimovs/blum-sistematikasi-taksonomiya
31 https://azerdict.com/az/izahli-luget/iyerarxiya

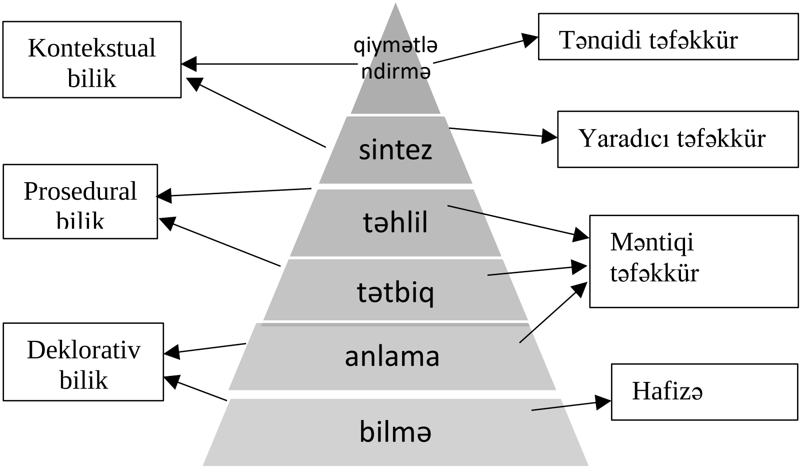

Həmin tapşırıqlarda hər bir səviyyənin xarakterinə uyğun gələn fellərdən istifadə olunur. Məsələn, **bilmə** səviyyəsinə uyğun tapşırıqlar tərtib edəndə *xatırlayın, təkrar edin, sadalayın, adlandırın, qeyd edin, müəyyən edin, əzbərləyin* və b. fellərdən istifadə etmək olar.

Anlama səviyyəsinə uyğun tapşırıqlar tərtib olunanda *izah edin, nümayiş etdirin, formalaşdırın, təyin edin, nümunə gətirin* və b. fellərdən istifadə oluna bilər.

Tətbiq edin (istifadə edin) səviyyəsinə uyğun tapşırıqlarda *həll edin, planlaşdırın, təsvir edin, məşq edin, istifadə edin, nümayiş etdirin* və b. fellərindən istifadə etmək olar.

Təhlil edin səviyyəsində tapşırıqlarda isə *tədqiq edin, müqayisə aparın, qarşılaşdırın, hissələrinə ayırın, qruplaşdırın, təsnif edin* və b. fellərindən istifadə oluna bilər.

Sintez səviyyəsi üzrə tapşırıqlarda *qurun, yenisini yaradın, tərtib edin, birləşdirin, təsəvvürünüzdə canlandırın, kəşf edin, tədqiq edin* və s. açar fellərindən istifadə edilə bilər.

Qiymətləndirmə səviyyəsi üzrə tapşırıqlarda *nəticə çıxarın, qiymət verin, bəyənin, münasibət bildirin, dəstəkləyin, təklif edin, tənqid edin, ümumiləşdirin* və s. açar fellərindən istifadə yolu ilə tapşırıqlar hazırlamaq olar.

Bir daha xatırladaq ki, idrak (öyrənmə) prosesinin ilkin səviyyəsi **bilmək**dir. Ən yüksək səviyyəsi isə qiymətləndirmədir. Bunların məzmununu sadə variantda, tapşırıqlarla birlikdə açmağa başlayaq. Bilmək hafizəni, yadda saxlanılan faktı, hadisə və məlumatı aşkarlamağa, yoxlamağa imkan verir. Təlimdə bütün proseslər buradan ilk mənbəyini götürür. Hafizəni yoxlamaq, onu işə salmaq üçün yuxarıda açar felləri təqdim etdik. Onların iştirakı ilə tapşırıq versək, onda hafizə işə düşəcək, şagird öyrəndiyi faktı xatırlayacaq. Məsələn, Nizaminin "Xəmsə"sinə daxil olan əsərləri xatırlayın (və ya sadalayın, adlarını çəkin, hansı illərdə yazıldığını qeyd edin və s.).

Anlamada qavranılan materialın məzmununun necə dərk olunduğunu izah etmək tələb olunur. Ən sadə variantda tapşırıqda adları çəkilən açar fellərindən istifadə olunmalıdır. Məsələn, "Xəmsə" anlayışının nə ifadə etdiyini izah edin.

Tətbiq (istifadə) edin səviyyəsi üzrə: Obrazın xarakterik cəhətlərini konkret nümunələrlə əsaslandırın (təsvir edin), Qoşmanın əlamətlərini qeyd edin və s.

Təhlil edin səviyyəsi üzrə: Mətni hissələrə ayırın, onlar arasında qarşılıqlı əlaqələri göstərin; Obrazlar arşında müqayisələr aparın, oxşar və fərqli cəhətlərini göstərin və s.

Sintez (qurma, yenisini yaratma) səviyyəsi üzrə: Əsərin fərqli tamamlanmasını fərz edin. Onu necə davam etdirərdiniz? Əsərdəki iştirakçılara əlavə edə biləcəyiniz keyfiyyətləri sadalayın və s.

Qiymətləndirmə (dəyərləndirmə) səviyyəsi üzrə: Əsərin ideyasının bu cur ifadə olunmasına münasibət bildirin, Obrazları hərəkət və davranışlarına görə dəyərləndirin və s.

Deməli, ədəbiyyat dərslərində hansı suallardan istifadə olunması və onun hansı səviyyəli olması bu göstərdiyimiz şkalada öz əksini tapır. Dərslərdə suallar elə qurulmalıdır ki, onlar şagirdi formal səviyyədən - aşağı səviyyəli sualdan başlayaraq yüksək səviyyəli suallarla işlədə bilsin(Əgər biz təkcə hafizəni yoxlama tipli suallardan istifadə etsək, onda qarşıda duran vəzifələri yerinə yetirə bilmərik).
Səviyyələr üzrə tapşırıqlar "kublaşdırma" üsulu ilə eyniyyət təşkil edir və o, şagirdləri mövzu dairəsində **altı cür** tapşırığa cavab tapmağa dəvət edir. Bu tapşırıqlar tərtib olunanda **dərsdə reallaşdırılacaq standartların məzmunu mütləq** nəzərə alınmalıdır.

İndi, biz, həmin "Blum taksonomiyası"na əsasən daha bir tapşırıq nümunəsini təqdim edirik:

C. Cabbarlının yaradıcılığı

1. *C. Cabbarlının dram əsərlərini sadalayın (hafizə tapşırığı).*
2. *C. Cabbarlının dramatik əsərlərin mahiyyətini şərh edin (anlama tapşırığı).*
3. *C. Cabbarlının yaradıcılığında dramatik janrın xarakterik cəhətlərini qeyd edin (tətbiq tapşırığı).*
4. *C. Cabbarlı yaradıcılığını (və ya obrazları, mövzu və ya ideyanı) təhlil edin (təhlil tapşırığı).*
5. *C. Cabbarlı yaradıcılığını əks etdirən sxemlər yaradın (sintez tapşırığı).*
6. *C. Cabbarlı irsinin həyatımızda və düşüncələrimizdə yerinə münasibət bildirin (qiymətverici tapşırıq).*

Biz həmin suallar sistemini "tənqidi araşdırma"nın hər bir bəndinə uyğun olaraq tərtib və təqdim etdik. Əsas məsələ fənn müəllimlərinin bu tipli sualları tərtib etməsi və dərslərdə onlardan istifadəsidir. Bunun üçün sualların məzmununa dair verilən izahatlarla yenidən tanış olmaq və həmin tələblər gözlənilməklə suallar sistemini qurmaq lazımdır.

Slayd 1.6.4.

İdrak taksonomiyası (Blum, 1956)			
Səviyyə	Ümumi təlim nəticələri	Spesifik təlim nəticələri	Fəaliyyətin göstəriciləri
Bilik	Ümumi terminləri bilir	Müəyyən edir, təsvir edir, sadalayır, sıralayır, seçir,	Yadda saxlamaq; xatırlamaq, tanımaq; işarə etmək
Anlama	Fakt və prinsipləri anlayır	Fərqləndirir, izah edir, nümunələr gətirir	İzah etmək; bir ifadə vasitəsindən digər ifadə vasitəsinə keçirmək; öz sözləri ilə təsvir etmə
Tətbiq etmə	Konsepsiya və prinsipləri yeni şəraitdə tətbiq edir.	Dəyişir, hesablayır, istifadə edir, nümayiş etdirir	Problem həll etmə; müəyyən nəticələr əldə etmək üçün informasiyaları tətbiq etmə
Analiz	İşin təşkili strukturunu təhlil edir.	Ayırır, hissələrə bölür, əlaqələndirir, müəyyən edir	Onların bir yerdə necə mövcud olduğunu göstərmək üçün nəyisə parçalamaq; ümumiyyətin əsasına təşkil edən strukturu tapmaq; motivləri müəyyənləşdirmək
Sintez	Əşyaları və ideyaları təsnif edərək sxemlər yaradır	Yaradır, tərtib edir, yazır, nitq edir	Həm şifahi formada, həm də fiziki obyekt ola bilən unikal (yeganə), original (ilkin) məhsulun yaradılması
Dəyərləndirmə	Yazı materialının məntiqi ardıcıllığını qiymətləndirir.	Müqayisə edir, qarşılaşdırır, mühakimə yürüdür	Məsələ haqqında mühüm qərarlar çıxarmaq; mübahisələri və ya fikir müxtəlifliklərini həll etmək.

16. Sankveyn(5-lik)

Məzmunu: Beş sətirlik(misralıq) şeir parçasıdır. Şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün inkişafına ünvanlanmışdır. Mətn oxunub qurtardıqdan sonra alınan qənaətlər 5 sətirlik şeir formasında tərtib olunur.

Təlimat: Onun tərtibi aşağıdakı sxem əsasında olur:

I sətir: mövzunu ifadə edən bir söz – **isim**

II sətir: mövzudakı əhvalı ifadə edən iki söz – **sifət**

III sətir: mövzu üzrə hərəkətləri, hadisələri göstərən üç söz – **fel**

IV sətir: mövzuya şəxsi münasibəti ifadə edən **dörd sözdən ibarət bir cümlə**

V sətir: I sətrin sözü üçün(mövzunun ifadəsi üçün) **1 söz – metaforik sinonim**

Məsələn, Mirzə Cəlilin "Poçt qutusu" hekayəsi üçün beşlik nümunəsi

Xidmət.
Sadəlövh, avam.
Tərəddüd edir, itirəcəyindən qorxur, məmuru döyür.
Avamlığın belə nəticələnməsi kədərlidir.
İbrət.

Dərsdə yeri: tədqiqatın aparılması və yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində istifadə oluna bilər.

17. Çarpaz müzakirə (Debat)

Məzmunu: Hər hansı bir problemlə bağlı aparılan müzakirədir. Müzakirədə iki tərəf iştirak edir. Tərəflərdən biri problemin lehinə, digəri isə əleyhinə fikir söyləyir. İş elə təşkil olunur ki, əvvəlcə bir tərəf öz fikir və mülahizələrini söyləyir, onu tutarlı fakt və dəlillərlə isbata çalışır. İkinci tərəf isə həmin fakt və dəlilləri əsaslandırılmış şəkildə təkzib etməyə başlayır. İş ekspertlər səviyyəsində müşahidə olunur. Fakt və dəlilləri daha inandırıcı görünən tərəf xal qazanır.

Təlimat: Problem müəyyən olunur. Ekspertlər və qruplar yaradılır. Ekspertlər işin gedişatını qeydə almalı, hansı tərəfin arqumentlərinin daha güclü olduğunu qeyd etməlidirlər. Sinif problemin tərəfdarları və əleyhdarları olmaqla olaraq iki yerə bölünür. Hər iki tərəfə vaxt verilir. Bu vaxt ərzində ideyanı müdafiə edənlər də, onu əleyhinə çıxış dənlər də öz dəlillərini, mülahizələrini hazırlayırlar. Sonra çıxışlar başlanır. Əvvəlcə, söz tərəfdarlara verilir. Sonra əleyhdarlar danışır. Kimlərin dəlilləri tutarlı olarsa, ekspertlər bu barədə qeydlər edirlər.

Debatlar müəyyən qaydalar əsasında təşkil olunur. İştirakçılar, bir-birinin sözünü kəsməməli, onu axıracan dinləməli, fərqli fikirlərə hörmətlə yanaşmalı, reqlamentə əməl

etməli, tolerantlığı gözləməli, nəzakətli olmalı, öz fikrini zorla qəbul etdirmədən imtina etməlidir. Debatın gedişində qrup daxilində yerdəyişmələr ola bilər. Belə ki lehinə olan qrupun tərkibindəki iştirakçılardan biri digər tərəfin arqumentləri ilə razılaşsa, o biri qrupun sırasına keçə bilər. Bu o zaman olur ki, problemin müəyyən bir qanadı müzakirə olunub bitir və onun nəticəsində istənilən iştirakçı öz mülahizəsinə əsasən hansı tərəfdə qalmağını qərarlaşdırır. Müəllim belə yerdəyişmələr olanda həmin iştirakçıya nə üçün belə etdiyini əsaslandırmağı xahiş edir. Debatın əsas vəzifəsi müzakirə edilən məsələyə dair fikir mübadiləsi aparmaq və üçüncü tərəfi öz mövqeyinə yaxınlaşdırmaq və ya inandırmaqdır.

Onun keçirilməsinə mühüm tələblər qoyulur: o, proqram materialını əhatə etməli, sırf təlim-tərbiyə və inkişafetdirmə vəzifələrinə xidmət göstərməlidir.

Dərsdə yeri: Tədqiqatın aparılması və yaradıcı tətbiqetmə mərhələlərində ondan istifadə oluna bilər.

18. Müzakirə (Diskussiya)

Məzmunu: Böyük qrupda hər hansı bir və ya bir neçə məsələyə dair fikir mübadiləsinin aparılmasıdır.

Təlimat: Müəllim irəlicədən nəyi müzakirə etdirəcəyini və reqlamenti müəyyən etməlidir. Dərs zaman müəllim problemi təsvir etməli, onun həlli yolunun nədən ibarət olmasını böyük qrupun müzakirəsinə təqdim etməli və yekun bir qərarın əldə olunmasını təmin etməlidir. Debatdan fərqli olaraq sonda müəyyən qərarın qəbul edilməsi vacibdir. O, istənilən mövzularda aparıla bilər. Burada müzakirə olunan məsələ ilə bağlı hərə öz fikrini, öz mövqeyini ifadə edir, fərqli mövqelərə əsaslandırılmış münasibət bildirir. Müzakirələrdə də debatda olduğu kimi müvafiq qaydalara əməl edilməlidir.

Dərsdə yeri: motivasiya, tədqiqatın aparılması, məlumatın müzakirəsi və təşkili, nəticənin çıxarılması mərhələlərində istifadə oluna bilər.

19. Söz mənimdir

Bu ifadə aparıcının işə tərəfsiz münasibətini bildirmək və işi yekunlaşdırmaq istəyi zamanı istifadə olunur. Bu ifadə müzakirənin və debatın bitməsini qərarlaşdırır.

20. Qalereya gəzintisi

Məzmunu: Qrup işlərinin nəticələrinin müşahidə olunmasıdır. Qruplarda aparılan tədqiqatların nəticələri divarlardan asıldıqdan sonra şagirdlərə (tələbələrə) imkan yaradılır ki, onlar həmin işlərin nəticələri ilə sərbəst şəkildə tanış olub özləri üçün müəyyən qeydlər götürsünlər(şifahi və ya yazılı formada). Qalereya gəzintisi sözü də məhz buradan götürülmüşdür.

Dərsdə yeri: Məlumatın müzakirəsi və təşkili mərhələsində bu üsuldan istifadə etmək olar.

21. Ziqzaq(dolanbac)

Məzmunu: Bu ifadə əyri-üyrü xətt, çox dolaşıq xətt kimi də qəbul oluna bilər. Bu elə iş üsuludur ki, qrup iştirakçıları həm müəllim, həm də şagird rolunda çıxış edərək materialı müstəqil şəkildə öyrənirlər.

Təxminən 25 nəfərlik sinifdə əvvəlcə birdən beşə qədər say həyata keçirilir. Hər 1, 2, 3, 4, 5 sayı düşənlər qrup halında ayrıca bir stol ətrafında oturdulur. Beləliklə, 5 qrup meydana gəlir. Həmin qruplara doğma qruplar deyilir.

Sonra həmin qruplardakı 1-lərdən bir masaya, 2-lər digər, eləcə də 3-lər, 4-lər, 5-lər isə başqa masalara toplanırlar. Beləliklə, 1-lərdən, 2-lər, 3-lər, 4 və 5-lərdən ibarət yeni qruplar yaradılır və hərəsi bir masa ətrafına dəvət olunurlar. Bu qruplara isə ekspert qrupları deyilir.

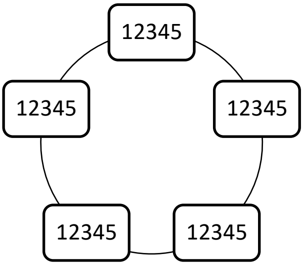

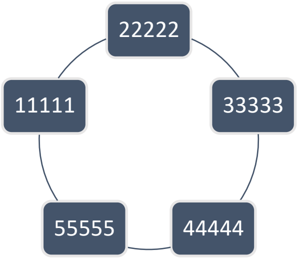

Təlimat: Müəllim əvvəlcədən planlaşdırdığı, hazırladığı və beş hissəyə böldüyü proqram materialını həmin ekspert qruplarına paylayır. Birlər olan qrup birinci hissəni birlikdə oxuyub müzakirə edir, bir-birilərinə suallar verir və materialı tam mənimsəyirlər.

Eyni qayda ilə ikinci qruplar ikinci, üçüncü qruplar üçüncü və digərləri də öz hissələrini öyrənirlər. Vaxt bitdikdən sonra ekspertlər öz doğma qruplarına qayıdırlar. Burada onlar növbə ilə öyrəndikləri hissənin məzmununu yoldaşlarına danışırlar: əvvəlcə birlər, sonra ikilər, sonra digər ekspertlər. Lazım gələndə onların suallarına cavab verirlər.

Dərsdə yeri: tədqiqatın aparılması mərhələsində istifadə oluna bilər.

22. Müsahibə əsasında oçerk

Məzmunu: Şagirdlərin sərbəst fikir yürütməsi və yazı vərdişlərinin inkişaf etdirilməsinə xidmət edir. Şagird istənilən bir obyekt barəsində müşahidələrini aparır, müsahibə üçün suallarını tərtib edir və cavabları qeydə alır. Nəticəni

yoldaşlarına çatdırır. Bu iş üsulu şagirdlərin mühakimə yürütmək qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, onlara rabitəli nitq vərdişləri aşılayır.

Dərsdə yeri: Yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində istifadə oluna bilər.

23. Esselər(5, 10 dəqiqəlik)

Tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsində istifadə olunan yazı işidir. Esse ədəbi, fəlsəfi, ictimai problemləri sistematik elmi şəkildə deyil, sərbəst şəkildə şərh edən oçerkdir. Müddətinə görə 5 və 10 dəqiqəlik ola bilər. Məzmununa görə təsviri, nəqli və mühakimə xarakterli ola bilər.

Əsas vəzifəsi obyektlə bağlı hər hansı bir təəssüratın təsviri, nəqli və mühakimə yolu ilə ifadə olunmasıdır.

Ondan tədris olunacaq mövzuya giriş kimi və ya alınan biliyə yaradıcı yanaşma məqsədi ilə istifadə oluna bilər.

24. "Açar sözlər"

Məzmunu: Problemin məğzini əhatə edən sözlər qrupudur. Onun vasitəsilə istənilən anlayışa çıxmaq, müxtəlif suallar tərtib etmək mümkündür.

Daha çox istifadə olunan açar sözlər: **rol, əhəmiyyət, səbəb, nəticə, əlaqə, qarşılıqlı əlaqə, qüsur və üstünlük, struktur, xüsusiyyətlər, xassələr, funksiya, qayda, quruluş, növ, cəhət, əlamət** və s. Həmin sözlərdən istifadə ilə şagirdlər öyrənmənin qarşısına suallar qoyur(həmin sözlərin iştirakı ilə suallar tərtib edir) və tədqiqat aparmağa başlayırlar.

Təlimat: Mövzular üçün sual tərtib etmə lazım gələndə həmin açar sözlərə baxmaq və suallar tərtib etdirmək olar. Bunun üçün həmişə həmin sözləri əks etdirən vərəqələri göz önündə görünən bir yerdə saxlamaq lazımdır.

Tapşırıq nümunəsi: məsələn, Aşıq Abbas Tufarqanlı "Bəyənməz" əsəri üzrə; Bu şeirin mənim həyatımda rolu nə ola

bilər? Şeirin nə kimi əhəmiyyəti vardır? Şeiri başqalarından hansı cəhətlərinə görə fərqləndirmək olar? və s.

Dərsdə yeri: Motivasiya, nəticələrin çıxarılması, yaradıcı tətbiqetmə mərhələlərində istifadə etmək olar.

25. Rollu oyunlar

Məzmunu: Eyni fakt və ya hadisənin müxtəlif mövqelərdən qiymətləndirilməsidir.

Təlimat: Hər bir şagird götürəcəyi rolu aydın təsəvvür etməli və onun prizmasından öz fikirlərini əsaslandıraraq irəli sürməlidir.

Tapşırıq nümunəsi: Oxunan mətnə dair şagirdlərə belə bir tapşırıq verilə bilər ki, həmin mətni tənqidçi, psixoloq, müəllim, şagird mövqeyindən qiymətləndirin. Burada mətn sabit, ona yanaşanlar isə fərqli insanlar olduğundan əsərə münasibətdə də fərqli mövqelər, mülahizələr ortaya çıxacaqdır.

Dərsdə yeri: Bu iş üsulundan tədqiqatın aparılması və yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində istifadə oluna bilər.

26. Auksion (Hərrac)

Məzmunu: İstənilən bir məsələ, obyekt barəsində mümkün qədər çoxlu informasiyanın verilməsidir.

Təlimat: İstənil bir fakt ortaya qoyulur, onun barəsində hərə yalnız bir ideya irəli sürür. Sonuncu ideyadan sonra qısa vaxt verilir və ya üçə qədər sayılır. İdeyalar gəlməsə axırıncı fikir söyləyən qalib hesab edilir. İşin gedişi zamanı təkrarlara yol verilmir.

Müəllim istənilən bir obrazı təhlil etdirəndə onun haqqında auksion keçirə bilər. Şagirdlərə elan olunur ki, həmin obraz haqqında son sözü deyən qalib sayılır. Auksionun qaydası belədir ki, sual qoyulandan sonra hər bir cavab dinlənilir. Yeni

cavab gözləmək üçün üçə qədər sayılır. Əgər cavab gəlməsə, sonuncu fikri deyən şəxs qalib elan olunur.

Tapşırıq nümunəsi: ... obraza münasibət bildirin. Və ya nə üçün əsər belə - ... adlandırılmışdır?

Dərsdə yeri: Motivasiya, tədqiqatın aparılması, yaradıcı tətbiqetmə mərhələlərində istifadə oluna bilər.

27. Söz assosiasiyası

Məzmunu: "Söz sözü çəkər" məsəlini xatırlayın. Bu üsul mənanı dolayısı yolla, başqa bir söz vasitəsilə ortaya çıxarır. Qoyulmuş sözə yaxın mənalı digər sözün tapılmasını tələb edir.

Təlimat: Müəllim mövzunun tələbinə uyğun olan bir söz səsləndirir. Şagirdlər həmin sözlə daha çox bağlı olan digər sözləri söyləyirlər.

Tapşırıq nümunəsi: Ana sözünü deyəndə ilk olaraq yada nə düşür? Şagird cavab verir: ata, vətən, doğma yurd və s. Sonra müəllim uyğun gələn anlayışı seçir və bu gün nədən danışılacağını şagirdlərə elan edir. Və yaxud, bahar dedikdə ilk olaraq nəyi xatırlayırıq?(yaz fəslini, təbiətin oyanışını, novruz bayramını, keçəli və kosanı, səmənini, yeni ilin gəlməsini və s.)

Dərsdə yeri: motivasiya və yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində istifadə oluna bilər.

28. Anlayışın çıxarılması

Məzmunu: Hər hansı əlamət(lər)ə görə əşyanın, anlayışın tapılmasını ortaya qoyur.

Təlimat: Tapılacaq anlayış bir vərəqə yazılır və üstü sual işarəsi yazılmış başqa bir vərəqlə örtülür. Onun altında isə həmin anlayışa dair bir neçə (azı iki) əlamət qeyd olunur. Şagirdlərə müraciət olunur: Verilmiş əlamətlər hansı anlayışı bildirir? Həmin anlayışı tapın.

Əgər həmin əlamətlərə istinadən anlayış tapılmasa, müəllim başqa əlaməti də buraya daxil edir. Ta ki şagirdlər əlamətlər əsasında anlayışı ortaya çıxar bilsinlər. Bu zaman mücərrəd əlamətlər tərtib etməkdən qaçmaq lazımdır.

Dərsdə yeri: Bu üsuldan motivasiya mərhələsində daha çox istifadə oluna bilər.

29. Problemin həlli

Məzmunu: problemi yaradan ziddiyyətləri aşkar edib, onun həllinin səmərəli yolunu tapdırmağa xidmət edir. Problem qoyulur, onu yaradan səbəblər müəyyən olunur və necə aradan qaldırılmasına dair yolların araşdırılmasına başlanılır.

Təlimat: problem qoyulur və onu yaradan səbəblər aşkara çıxarılır. Onun həlli yollarını tapmaq üçün fakt və dəlillər, təkliflər toplanır. Toplanan məlumat sistemləşdirilir. Mümkün həlli yolları müəyyənləşdirilir. Səmərəli yol seçilərək əsaslandırılır, nəticə ümumiləşdirilərək seçilmiş həll yolu qiymətləndirilir. Bütün siniflə və ya kiçik qruplarda iş zamanı istifadə oluna bilər. Məzmununa görə təhlil dərslərində istifadə olunması məqsədəuyğundur.

Tapşırıq nümunəsi: qardaşların şahın hüzuruna aparılması səbəbləri. Belə alınmaması üçün nə etmək olardı? (V sinifdə "Üç qardaş" xalq nağılı əsasında)

Dərsdə yeri: tədqiqatın aparılması mərhələsində istifadəsi məqsədəuyğundur.

30. Layihənin hazırlanması

Məzmunu: Müxtəlif mövzular müstəqil şəkildə tədqiq olunur. Əvvəlcə görüləcək iş üçün müddət nəzərə alınmaqla planlaşdırma aparılır, mənbələr müəyyənləşdirilir, materiallar öyrənilir, məlumatlar toplanır, sistemə salınır, yekunlaşdırılır, tədqiqatın nəticəsinin təqdimatı həyata keçirilir.

Təlimat: Mövzu və ya problem(bir və ya bir neçə mövzu, problem də qoyula bilər) müəyyən olunur. Sinfə seçim imkanının verilməsi də mümkündür. Sonra layihənin icra vaxtı, planlaşdırılması, üsul və vasitələri, mənbələri, tədqiqat nəticələrinin necə təqdim oluna biləcəyinə dair təlimat və tövsiyələr verilir. Sonucu mərhələ layihənin təqdimatı və görülmüş işin qiymətləndirilməsidir. Müəllim bilik mənbələrinin müxtəlifliyinə diqqət yetirməlidir. Bu mənbələr dərslikdən, əlavə oxu materiallarından, internet resurslarından istifadəni nəzərdə tuta bilər.

Tapşırıq nümunəsi: S. Vurğun əsərlərində vətən sevgisi(bir neçə nümunə əsasında); Dostlar dar gündə tanınar(atalar sözləri və şeir nümunələri əsasında)

Dərsdə yeri: tədqiqatın aparılması mərhələsi və müstəqil iş üçün nəzərdə tutulur.

31. Qərarlar ağacı

Məzmunu: Qoyulan problemin bir neçə həlli yollarını araşdırıb tapmaq, həmin yolların hər birinin müsbət və mənfi cəhətlərini görmək, onları qeyd etmək, ən səmərəlisini seçmək imkanını verir. Yəni əgər üç variant varsa, yalnız biri qəbul oluna bilər. "+" işarəsi təklif olunan variantın üstünlüklərini, "-" işarəsi isə qüsurunu, çatışmazlığı göstərmək üçün qoyulmuşdur. Hər işarənin qarşısında uyğun cavablar yazılır. Cədvəl formasında ifadə olunur.

Ola bilər ki, problemin həlli variantları az və ya çox olsun. Yəni mütləq üç həlli yolunun götürülməsi vacib deyil.

Təlimat: problem qoyulur və şagirdlərlə birlidə bir neçə həlli yolu(variantlar) müəyyənləşdirilir. Qruplara təqdim olunur. Şagirdlər verilmiş vaxt ərzində həmin variantlar üzərində işləyir, onların müsbət və mənfi cəhətlərini müzakirələr apararaq cədvələ qeyd edir və bir seçim edərək onu qərar hissəsinə yazırlar. Çalışma tamamlandıqdan sonra qruplar növbə ilə

yazılarını təqdim etməyə başlayırlar. Bu zaman qərar yazılan hissənin üzəri örtülmüş olur. Müəllim variantların məzmunundakı müsbət və mənfi cəhətlərə istinad etməklə sinifdən soruşur ki, bu qrup hansı qərarı verə bilər. Şagirdlərin fikri alındıqdan sonra cədvəlin "qərar" xanası açılır. Qrupların təqdimatı bitdikdən sonra əldə olunmuş nəticələrin tutuşdurulmasına başlanılır, eyni və fərqli qərarlara diqqət cəlb olunur, hansının daha əsaslı olduğu müzakirəsi aparılır.

Tapşırıq nümunəsi: "Başqalarına möhtac olmamaq üçün hansı işləri görmək mümkündür? (N. Gəncəvinin "Kərpic kəsən qocanın dastanı" hekayəsinin motivləri əsasında); "Analara qayğı bəsləmək üçün hansı işləri görmək mümkündür? (H. Arifin "Analar" şeiri üzrə).

Problem: ....

1-ci həll yolu:	2-ci həll yolu:...	3-cü həll yolu ...
+ tərəfləri: - tərəfləri:	+ tərəfləri: - tərəfləri:	+ tərəfləri: - tərələri:

Qərar:

Dərsdə yeri: Tədqiqatın aparılması mərhələsində istifadəsi daha məqsədəuyğundur. Sinifdənxaric oxu materiallarının motivləri əsasında da bu üsuldan istifadə etmək olar.

32. İdeyalar xalısı

Məzmunu: Düzgün müzakirələr aparmaq vərdişlərini inkişaf etdirir. Şagirdlər əvvəlcə kiçik qruplarda problemi

yaradan səbəbləri yazır, sinfə oxuyur və iş vərəqlərinə yapışdırılar. Sonra eyni ilə onu aradan qaldırmaq yollarını göstərirlər.

Təlimat: Kiçik qruplar problemin törəməsi səbəbini balaca, rəngli vərəqdə qeyd edir, iş vərəqində bir zolaq üzərinə yapışdırırlar. İş tamamlanan kimi qruplar yazdıqlarını oxuyurlar. Sonra problemin həlli üçün nə etmək lazım olduğu tapşırığı verilir. Cavablar başqa bir rəngli vərəqələrə yazılır, oxunaraq iş vərəqəsinə yapışdırılır. Işin sonunda problemin həlli yollarının müzakirəsi həyata keçirilir. Problemin ən səmərəli həlli yolu seçilir. Tapşırığın cavabını əks etdirən vərəqlər rəngli olduqları və iş vərəqlərinə yapışdırıldıqda rəngarənglik nümayiş etdirdiyi üçün mənzərə xalı xalıya bənzədilir.

Tapşırıq nümunəsi: 1. İnsan doğma yerlər üçün darıxır (Ə. Cavadın "Azərbaycan! Azərbaycan!" şeirinin motivləri əsasında). 2. Yağılar dinc bir ölkəyə basqın edirlər(M. Hüseynin "Odlu qılınc" əsəri üzrə).

Dərsdə yeri: Tədqiqatın aparılması mərhələsində və təhlil dərslərində, müstəqil işlər zamanı istifadə oluna bilər.

P.S. Belə iş üsulları çox olduğundan biz hələlik yuxarıdakı məlumatlarla kifayətlənməli olacağıq.

<u>Suallar və tapşırıqlar:</u>

1. Fəal/interaktiv təlimdə istifadə olunan iş üsulları barədə nə kimi təsəvvürə malik oldunuz?
2. Ənənəvi təlim üsullarından yeni metod və texnikaların fərqi nədədir?
3.Texnikaların seçilməsində nəyə diqqət yetirilməlidir?
4. Hər bir texnikanın alqoritmi ilə tanış olun.
5. İş üsullarının (texnikaların) oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyən edin.
6. Texnikalara dair iş nümunələri hazırlayın.
7. İş üsullarının dərslərdəki yerinə diqqət yetirin.

Fəal/interaktiv təlimdə iş formaları

▶Tələbə dostlar.

Fəal/interaktiv dərsləri şagirdlər üçün maraqlı edən cəhətlərdən biri də müxtəlif iş formalarından istifadə olunmasıdır. Bu iş formaları dərsin gedişinə bir həvəs, motivasiya gətirir, onu rəngarəng edir, cansıxıcılıqdan qurtarır. Biri var ki, bir nəfərlə işləyəsən (fərdi sorğu və ya tapşırıq verilə) və yaxud sinfi müsahibəyə cəlb eləməklə bütün siniflə işləyəsən, biri də var ki, siniflə işin daha maraqlı formalarına məqsədyönlü şəkildə müraciət edəsən.

Ənənəvi təlimdə istifadə olunan üsullar məhdud idi və onlar iş forması kimi qeydiyyatdan keçmirdi. Fəal/interaktiv təlimdə bu iş formaları pedaqoji-psixoloji cəhətdən təsnif olunur, istifadə məqamına, pedaqoji-metodik təyinatına görə qruplaşdırılır. Pedaqogikadan bu barədə Sizlərin müəyyən bilikləri vardır. Buradakı məlumatla keçmiş biliklərinizi tutuşdura bilərsiniz. Elə isə davam edək.

▶İş formaları dərsin əvvəlində də, tədqiqatın işlərinin təşkilində də, digər dərs mərhələlərində də istifadə oluna bilər. Dərsin mövzusu və məqsədindən asılı olaraq interaktiv dərslərdə müəllim müxtəlif məzmunlu, iş formalı tədqiqat işləri apartdıra bilər. Bu tədqiqat işləri müəllimin istəyinə görə bir şagirdi, iki şagirdin birgə işini, eləcə də 3-5 nəfərdən ibarət şagird qruplarının və bütün sinfin iştirakını təmin edə bilər. Bunların hər hansı birinin, bir neçəsinin və ya hamısının həmin dərsdə istifadə olunması müəllimin istəyindən və dərsin təlim nəticələrindən asılıdır. Müəllim tədqiqat işlərinin müxtəlif formalarda təşkil edilməsinin həm nəzəri, həm də tətbiqi məqamlarını diqqətlə öyrənməlidir.

Fəal/interaktiv dərslərdə istifadə olunan iş formaları bunlardır:

1. Fərdi iş – tapşırığın icrası bir nəfər aid olur. Şagird qoyulmuş sualını cavabını bir dəftər vərəqinə qeyd edir. Tələb olunan anda yazdıqlarını oxuyur, onun məzmunu ilə sinif yoldaşlarını tanış edir. Dərsin motivasiya, yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində geniş istifadə olunur. Deməli, bir nəfərə üçün nəzərdə tutulan iş forması fərdi iş formasıdır.

2. Cütlərdə iş –tapşırığın icrası iki nəfər aid olur. Burada təklif olunan tapşırıq iki nəfərin iştirakı ilə həll olunur. Onlar tapşırığın tələblərini birlikdə öyrənir və müzakirə fonunda yerinə yetirirlər. İş ümumi razılığa gəlmək, birlikdə yekun bir qərarın verilmək və dəftər vərəqində qeyd etməklə nəticələnir. Müzakirənin nəticəsi şifahi və yazılı formada icra oluna bilər. Yazılı forma bir vərəqdə əksini tapmalıdır.

3. Kiçik qruplarda iş - 3-5 nəfərin iştirakı ilə görülən birgə işdir. Tapşırıq qrup halında nəzərdən keçirilir, müzakirə

olunur və yekun qənaətlər ümumi razılıq əsasında iş vərəqlərində qeyd olunur. Əgər keçilən dərs problemin bu formada araşdırılmasına imkan verirsə, onda müəllim kiçik qruplarda iş formasına üstünlük verir. Qeyd edək ki, kiçik qruplarla iş fəal/interaktiv dərslərin sıx müraciət etdiyi iş formasıdır.

Bu zaman sinifdə şagirdlərin miqdarı nəzərə alınmaqla 4-5 qrup yaradıla bilər. 25 nəfərlik sinifdə kiçik qrupu formalaşdırmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə oluna bilər.

Məsələn, şagirdlərə təklif oluna bilər ki, 1-dən 5-ə qədər saysınlar. Sonra 1-lər, 2-lər, 3-lər, 4-lər, 5-lər hərəsi bir stolun ətrafında dairəvi formada otururlar. Bunu şəkillərlə də etmək olar. Yəni 5 müxtəlif gülün (meyvə, rənglər və s. də ola bilər) hərəsindən 5 dənə çoxaldıb bir yerə sərmək olar və şagirdlərə təklif etmək olar ki, xoşlarına gələn gülləri seçib götürsünlər. Sonra isə müəllim qızılgülləri, yasəmənləri, qərənfilləri, nərgizi, bənövşəni hərəsini bir stol ətrafına toplayır.

4. Böyük qrupla iş – bütün sinif üçün nəzərdə tutulan iş formasıdır. Beyin həmləsi, müzakirə, debat iş üsullarının tətbiqi zamanı bu iş formasına tez-tez müraciət olunur.

Hansı iş formasının seçilməsi proqram materialının xarakterindən, hansı axtarış formasının seçilməsindən, hansı iş üsulunun tətbiqindən, şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrindən asılıdır.

Fəal/interaktiv dərslərdə adətən bir neçə iş formasında istifadə olunur. Bu da öz növbəsində şagirdlərlə işin rəngarəngliyini, dərsin mobilliyini təmin edir.

<u>Suallar və tapşırıqlar:</u>

1. Hansı iş formaları ilə tanış oldunuz?
2. Onların müsbət cəhətləri və çatışmazlıqları barədə nə öyrəndiniz?
3. İş formalarının seçilməsi nələrdən asılıdır?
4. Ədəbiyyat dərslərində hansı iş formalarından istifadə etmək olar?

MÜƏLLİMİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN

PLANLAŞDIRILMASI

Tələbə dostlar.

▶Müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması ən vacib tələblərdən biridir. Pedaqogikadan bu barədə Sizdə müəyyən təsəvvürləriniz vardır. Oradakı məzmun ümumi tələbləri əhatə edir, burada isə fənnimizin xüsusiyyətindən çıxış edilir. Ona görə də burada biz həmin məsləyə yenidən qayıdırıq. Onları xatırlayaq və buradakı məlumatlarla onları tutuşduraq.

▶Planlaşdırma müəllimin tədris-metodiki işinin aynasıdır. Onun düzgün elmi-metodiki və pedaqoji-psixoloji tərtibi qaydaları vardır. Hazırda bu vəzifəni orta məktəb müəllimləri üçün tərtib olunan metodik vəsaitlər yerinə yetirir. Həmin vəsaitlərdə proqram materiallarının tədrisi ardıcıllığı, ayrılan saatlar, dərslərdə reallaşdırılacaq alt-standartlar, təlim üsulları, qiymətləndirmə növləri, dərsdə istifadə olunacaq iş formaları, mövzunun tədrisində fənlərarası və fəndaxili inteqrasiya, resurslar və b. məsələlər geniş şəkildə əks olunmuşdur. Həmin vəsait də Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunduğuna görə buradakı planlaşdırmada düzəlişin aparılmasını yalnız məktəb ədəbiyyat metodşurasının qərarı ilə həyata keçirmək olar.

Amma bu məsələdə ədəbiyyat müəllim də müəyyən bilik və bacarıqlara sahib olmalıdır. O, planlaşdırmada standartların, inteqrasiya imkanlarının, qiymətləndirmə məsələlərinin dəqiqləşdirilməsi işini həyata keçirə bilər. Təqdim olunan standartlar qrupunda, inteqrasiya məsələlərində, resurslarda əlavələr və dəyişikliklər apara bilər.

Təlimin, təhsilin, ədəbiyyat tədrisinin qarşısına qoyulan vəzifələrin uğurlu həlli planlaşdırmanın düzgün elmi-metodiki əsaslarla tərtibindən keçir.

Bunu nəzər alaraq biz aşağıda müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasından və bu işin əsas xüsusiyyətlərindən danışmaq istəyirik.

Xatırladaq ki, ənənəvi metodikalarımız planlaşdırmanın 3 növündən söhbət açırdı. Buraya *illik, yarımillik və gündəlik* plan daxil idi. Onların adları kimi məzmunları da fərqli idi. Qeyd edək ki, illik planlaşdırma nə qədər səmərəli olsa da, ənənəvi kursda müəllimlər onun tərtibindən qaçır, onu artıq bir iş hesab edirdilər. Müəllimlər üçün işlək vəziyyətdə olanı isə yarımillik (buna təqvim-tematik plan deyilirdi) və gündəlik planlar idi. Ənənəvi kurs öz ömrünü başa vurduğundan o planlar daha işləmir və onlar tarixi-metodik əhəmiyyət daşıyırlar. Ona görə də diqqətinizi daha çox yeni kursda istifadə olunan planlara yönəldəcəyik.

Yeni kurs planlaşdırmanın iki növündən – **perspektiv (illik)** və **cari** planlaşdırmadan (gündəlik) istifadə edir. Burada yarımillik planlaşdırmanın (təqvim-tematik planın) adı çəkilmir. Hazırda illik planlaşdırma tədris prosesi ilə bağlı məsələləri tam şəkildə əhatə etdiyindən köhnəyə ehtiyac qalmır.

Yeni kursda müəllimlərə illik planın iki variantı təklif olunmuşdur. Biz orta məktəbin müəllim üçün vəsaitlərində bu planlaşdırmanın bölmələrinə bir qədər sərbəst yanaşmaları da görürük. Onları da qəbul etmək olar. Amma qaydalara uyğun gələn illik planlaşdırma aşağıdakı şablonlara uyğun gələnləri hesab olunmalıdır.

İllik planlaşdırma (I variant)

Tədris vahidi[32]	Mövzular	Standartlar	İnteqrasiya	Resurslar(təchizat)	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix

İllik planlaşdırma (II variant)

[32] Tədris vahidi dərslikdəki mövzuların tematik qrupudur.

(Təqvim planın kurikulum əsasında nümunəsi)[33]

Qeyd: Bu cür planlar orta məktəbin ədəbiyyat

Tarix(həftələrlə)	Mühüm hadisələr	Tədris vahidinin adı	Tarix	Mövzular	Tədris vahidi üzrə reallaşdırılan standartlar	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	Strategiyalar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri	Tədris vahidi üçün ayrılmış vaxt	Hər mövzu üçün ayrılmış vaxt	Resurslar

müəllimləri üçün hazırlanmış müəllim üçün metodik vəsaitlərdə vardır. Onlara internetdə http://www.trims.edu.az səhifəsindən baxa bilərsiniz. Həmin səhifədə bütün siniflər üçün ədəbiyyat dərslikləri və müəllimlər üçün vəsaitlər (indi metodik vəsaitlər adlanır) yerləşdirilmişdir.

Planlaşdırma həyata keçiriləndə proqram materiallın xüsusiyyətinə, şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrinə və elmi-metodik, pedaqoji-psixoloji amillərə diqqət yetirilməlidir.

- Dərsliklər, müəllim üçün metodik vəsaitlər bu amilləri nəzərə alırmı?
- Mövzular üçün alt- standartlar seçiləndə "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri", "Şifahi nitq", "Yazılı nitq" məzmun xətlərindən seçimlər düzgün edilmişdirmi,
- fəndaxili və fənlərarası əlaqələr gözlənilmişdirmi,

[33] Bax: Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları, Bakı 2008, səh.282-283

- təklif olunan alt-standartları, onların miqdarını, təlim-tərbiyə və inkişaf vəzifələrini yerinə yetirməsi imkanlarını yetərli saymaq olarmı,
- təlim materialının xarakteri imkan verərsə, təqdim olunan alt-standartları dəyişdirmək, çoxaltmaq və ya azaltmaq mümkündürmü,
- summativlər, sinifdənxaric oxu dərslərinin təşkili, layihələrin təqdimi məsələlərində simmetriyalar gözlənilmişdirmi

suallarına ədəbiyyat müəllimi cavab tapmağı bacarmalıdır.

Adətən, illik planlaşdırmada bu nöqtələrdə çatışmazlıqlar, təhriflər özünü göstərir. Müəllim planlaşdırma işinə yaradıcı yanaşmanı bacarmalı, dərsin təlim nəticələrində, fəndaxili və fənlərarası əlaqələrdə, dərsin iş üsulları və təchizatında lazım bildiyi əlavələrini etməlidir.

Bəzən müəllimlərə qeyri-rəsmi qadağalar qoyulur ki, bir dərsdə uzağı 3-4 standart reallaşdırıla bilər, onların sayını artırmaq olmaz. Bu tamamilə zərərli və elmi-metodik baxımından yanlış yanaşmadır. Belə ki, əgər proqram materialının xarakteri tələb edirsə ki, çətin sözlər, təsvir və ifadə vasitələri, planlaşdırma, nağıletmə, janr xüsusiyyətləri öyrənilməlidir, onda əsərdə bunlar ola-ola onlardan birini, ikisini necə ixtisar etmək olar?

Dərsdə reallaşdırılması mümkün olan Alt-standartları süni şəkildə azaltmaq və ya artırmaq olmaz. Məsələn, nəsr əsərinin məzmunu üzərində iş dərslərində "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" məzmun xəttindən 1.1. əsas standartının tərkibindən dörd (1.1.1-dən 1.1.5.-ə qədər), şifahi və yazılı nitq məzmun xətlərinin hərəsindən isə bir və ya iki alt-standart seçilə bilər. Yeri gələndə bir mövzu üçün 5 də, 7 də, 8-də alt-standart seçilərək dərsin təlim nəticəsinə gətirilə bilər, bu, keçilən əsərin mətninin tələbindən irəli gələn xüsusiyyətdir. Dərslərdə hər üç

məzmun xəttindəki alt-standartlardan nümunələr seçilməli və reallaşdırılmalıdır.

Fikrimizi bir qədər də inkişaf etdirək.

Əgər keçilən əsər nəsr əsəridirsə (mövzu üzrə birinci saatdırsa) mətndə çətin sözlər, təsvir və ifadə vasitələri vardırsa (tutaq ki təşbeh və epitet), janr xüsusiyyətini müəyyənləşməlidirsə, mətnin öyrənilən hissəsi planlaşdırılması və nağıledilməsi işləri də həyata keçirilməlidirsə, onda dərsin təlim nəticələrində onların məzmununu əks etdirən standartlar əks olunmalıdır.

Deməli, belə dərslərin ilk saatında 1.1.1, 1.1.2, 1.1.3, 1.1.4, 1.1.5 standartlarının tələbləri icra olunmalıdır. Onlardan hər hansı birinin reallaşdırılması üçün mətn imkan yaratmırsa, onda onu dərsin təlim nəticəsində göstərməyə ehtiyac da yoxdur. Başqa sözlə, əgər mətndə təşbeh (və ya epitet) yoxdursa, o alt-standartı dərsin məqsədində (təlim nəticəsində) göstərməyə nə hacət?

Əgər yeni dərsimiz şeir nümunəsi ilə bağlıdırsa, öyrənilməsinə 1 saat vaxt ayrılıbsa, onun məzmunu üzərində iş və təhlili birlikdə həyata keçirilməli, bu zaman mətnin verdiyi imkan əsasında "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" məzmun xəttindən həm 1.1, həm də 1.2 əsas standartlarının tərkibindəki alt-standartlardan seçim edilməlidir. Bilirsiniz ki, 1.1 əsas standartı bədii nümunələrin məzmunu ilə bağlı, 1.2 əsas standartı isə təhlillə bağlı şagirdlərdə bilik və bacarıqların formalaşdırılması tələbini irəli sürür. Seçim zamanı Şifahi və yazılı nitq məzmun xətlərindən də alt-standartlar seçilməli və buraya daxil edilməlidir.

Deməli, mətnin verdiyi imkan nəzərə alınaraq hər iki əsas standartlardan lazım gələnlərinin seçilməsi gərəkdir. Şeirdə çətin sözlər vardırsa, 1.1.1, ifadəli oxudulması vardırsa (bu mütləq olacaq) 1.1.2, janr xüsusiyyətini fərqləndirmək lazımdırsa 1.1.4, təşbeh və epitet vardırsa, onların müəyyənləşdirmək üçün 1.1.5, həmin təsvir vasitələrinin rolunu

izah etmək üçün 1.2.3, mövzu və ideyasını aydınlaşdırmaq, münasibət bildirmək işi həyata keçiriləcəksə (mütləq həyata keçirilir) 1.2.4 alt-standartları dərsə gətiriləcək. Üstəlik ikinci və üçüncü məzmun xəttindən bir nümayəndə də bu qrupa əlavə olunmalıdır. Bunun səbəbi odur ki, ədəbiyyat dərslərini şifahi və yazılı nitq üzrə işlərsiz təsəvvür etmək olmaz. Onda cəm olaraq 8 alt-standartın dərsdə reallaşdırılması lazım gələcək. Planlaşdırma işlərində müəllim mütləq mətnin tələbindən çıxış etməklə alt-standartları seçməlidir və burada məhdudiyyət, limit məsələsi ola bilməz.

Planlaşdırma zamanı metodik vəsaitlərdə fənlərarası inteqrasiya üçün təqdim olunan alt-standartlara da yaradıcı yanaşıla bilər. Onlara əlavələr etmək, dəyişdirmək sırf müəllimin ixtiyarındadır. Müəllim standartları seçməkdə, artırmaq və azaltmaqda tam sərbəstdir və bu mövcud şəraitlə bağlıdır. Bunların seçilməsi yenə də mətnin xarakterindən irəli gələcəkdir.

▶Biz bununla illik planlaşdırmadakı vəziyyətlə bağlı ümumi məlumatlarımızı yekunlaşdırırıq. İllik planlaşdırmanın məzmunu, tərtibi qaydaları, onlara necə və hansı səpkidə yaradıcı yanaşıla bilinəcəyinə bir aydınlıq gətirdik. İndi isə gündəlik planlar, onların məzmunu və tərtibi qaydalarına nəzər salaq.

Gündəlik planlar müəllimin birbaşa dərsə hazırlığı prosesinin nəticəsini əks etdirən ən işlək sənəddir. Müəllimin dərsdə görəcəyi təlim-tərbiyə işlərin məzmunu bu sənəddə əks olunur. Həmin sənəd illik planda mövzunun tədrisi üçün nəzərdə tutulan işlərin necə yerinə yetirilməsi vəziyyətini əks etdirir. Metodik vəsaitlərdə proqram materiallarının tədrisinə dair tövsiyələr də verilmiş, dərs icmalları nümunələri təqdim olunmuşdur. Hər bir gənc müəllim unutmamalıdır ki, verilmiş mülahizələr, təqdim olunmuş icmallar rəsmi göstəriş deyildir, tövsiyə xarakteri daşıyır. Olmazsa, olmazdır. Onlara yaradıcı şəkildə yanaşılmalıdır.

Məktəb təcrübəsi gündəlik planın **iki növünü** tanıyır: geniş plan – buna dərsin icmalı deyilir və qısa plan.

Geniş plan titul səhifəsindən, dərsin planından və dərsin gedişi bölmələrindən ibarətdir. Dərsin planı dedikdə burada *dərsin mövzusu, məqsədi, dərsdə istifadə olunan üsullar, təchizat məsələləri və dərsin mərhələləri üzrə təxmini vaxt bölgüsünü* nəzərdə tutulur. Dərsin gedişi dedikdə isə həmin *mərhələlərin hər birində görülən işlərə dair geniş qeydlərin aparılması* başa düşülməlidir.

Qısa planda isə dərsin mərhələlərini əks etdirən təxmini vaxt bölgüsü, dərsin gedişatının geniş təsviri nəzərdə tutulmur. Burada dərsin mərhələlərinə dair əsas tezislər qeyd olunur, hər bir mərhələnin məzmunu plan şəklində, əlavə şərhlər verilmədən hazırlanır.

Təcrübəli müəllimlər iş təcrübəsində daha çox qısa gündəlik plandan istifadə edirlər.

Gündəlik plan formasını əyaniləşdirməyə imkan verən fəal/interaktiv dərsin texnoloji xəritəsinə diqqətlə baxın.

Standartlar	Mövzu	İnteqrasiya	Texnikalar	İş forması	Resurslar
DƏRSİN TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ					
1.MOTİVASİYA					
Tədqiqat sualı					
2.TƏDQİQATIN APARILMASI					
3.MƏLUMAT MÜBADİLƏSİ					
4.MƏLUMATIN MÜZAKİRƏSİ VƏ TƏŞKİLİ					
5.NƏTİCƏ					
6.YARADICI TƏTBİQETMƏ (dərsdə, evdə)					
7.QİYMƏTLƏNDİRMƏ (meyarları və üsulları) və REFLEKSİYA					

O belə doldurulmalıdır: Yuxarıdakı rəngli sütundakı başlıqların altında uyğun cavablar qeyd olunmalıdır

- *"Standartlarda"* dərsdə reallaşdırılacaq alt-standartların rəqəmləri (kodları),
- *"Mövzu"*nun altında keçiləcək dərsin mövzusu,
- *"İnteqrasiya"*da fənlərarası inteqrasiya- fənnin adı və alt-standartı (məs., tarix: 1.2.1; musiqi: 2.1.2 və s.),
- *"Texnikalar"*da dərsdə istifadə olunacaq üsullar,
- *"İş forması"*nda fərdi, cütlərlə, kiçik və ya böyük qruplarla iş formalarından uyğun gələnləri,
- *"Resurslar"*da dərsin gedişatına xidmət edən əyani vasitələr, sxemlər, cədvəllər, video çarxlar, kitablar, kliplər və s. qeyd olunur.
- *Dərsin təlim nəticələrində* alt-standartların açıqlamaları qeyd olunur.

*"Motivasiya"*nın qarşısında nümayiş etdiriləcək simvollu material və ya bədii parça, atalar sözü, hikmətli söz, aforizm və s. adı və yönəldici suallar,

*"Tədqiqat sualı"*nın qarşısında keçiləcək mövzunun xarakterinə uyğun suallar (iki sualın verilməsini tövsiyə etmişdik. Bu sualların tərtibində də məzmun və təhlil suallarının fərqləndirilməsini xatırlayın),

"Tədqiqatın aparılması" qrafasının qarşısında qrupların sayını və onlara təqdim olunacaq tapşırıqları,

"Məlumat mübadiləsi" mərhələsində reqlamentin xatırladılması və təqdimatların dinlənilməsini

"Məlumatın müzakirəsi və təşkili" qrafasının qarşısında təqdimatlardakı məlumatları müşahidə etdirən, ümumiləşdirən müzakirə sualları,

"Nəticə" qrafasının qarşısında nələrin əldə olunduğu,

"Yaradıcı tətbiqetmə" qrafasının qarşısında tapşırın adını,

"Qiymətləndirmə" qrafasının qarşısında isə təlim nəticələrinin miqdarına uyğun qiymətləndirmə meyarları göstərilməlidir.

Qeyd edək ki, bu texnoloji xəritədən müəllimlər az istifadə edirlər.

Gündəlik plan nümunəsi
(Əsərin məzmunu üzrə iş)

Gündəlik planın tərtibi zamanı müəllim işi aşağıdakı ardıcıllıqla yerinə yetirməlidir:

Mövzu: A. Səhhətin "Vətən" şeirinin məzmunu

Standartlar: 1.1.1; 1.1.2; 1.1.5.; 2.1.2; 3.1.2. (Burada hər üç məzmun xətti təmsil olunmalıdır)

Inteqrasiya: məs. Tarix: 1.2.4.; təs inc.: 2.1.3.

Texnikalar: klaster, beyin həmləsi, müzakirə

Iş forması: böyük və kiçik qrupda iş

Dərsin tipi: induktiv

Resurslar (təchizat): klipdən (filmdən) parça, musiqi...

Dərsin təlim nəticələri: Bunu yazmaq üçün yuxarıda qeyd olunan 1.1.1, 1.1.2., 1.1.5, 2.1.2 və 3.1.2- alt-standartının tələbləri xüsusiləşdirilir. Yəni 1.1.1. alt-standartı – *Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır* – belə xüsusiləşdirilir: ~~*Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə)*~~ *tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır.* Belə alınacaq

1. Şeirdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır (Yuxarıda qeyd olunan digər alt-standartlar də bu qayda ilə təlim nəticələrinə çevrilir. Neçə alt-standart göstərilibsə, o sıranı gözləməklə bir o qədər də təlim nəticəsi qeyd olunmalıdır).

2........

3......
4.....
5. .....

Dərsin mərhələlərinə görə təxmini vaxt bölgüsü:

1. Sinfi təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması....... 5 dəq.
2. Motivasiya..3 dəq.
3. Tədqiqatın aparılması..10 dəq.
4. Məlumat mübadiləsi...10 dəq.
5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili..........................5 dəq.
6. Nəticənin çıxarılması...3 dəq.
7. Yaradıcı tətbiqetmə... 6 dəq.
8. Qiymətləndirmə və ev tapşırığının verilməsi....... 3 dəq.

Cəmi: 45 dəq**.**

Dərsin gedişi:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması

2. Motivasiya:

Vətən motivli klip səsləndirilir. Təəssüratlar dinlənilir. Mövzu lövhəyə qeyd olunur. Problem qoyulur: - Uşaqlar, gəlin Vətən kəlməsi üzərində düşünək.

Yönəldici suallar: - Vətən dedikdə nə başa düşürsünüz? (...)

- Vətən münasibəti hansı sözlərlə ifadə etmək olar? (...)

İlkin fərziyyələr alınır və lövhəyə qeyd olunur. Tədqiqat sual(lar)ı formalaşdırılır:

Tədqiqat sualları:

a) Sizcə, Şair şeirdə vətənlə bağlı nələri söyləyə bilər?

b) Şair vətənlə bağlı düşüncələrini ifadə etmək üçün hansı sözlərdən istifadə edə bilər?

3.Tədqiqatın aparılması:

Bu mərhələdə əvvəlcə şeirin müəllim tərəfindən təqdimatı aparılır. İlk təqdimat bitəndən sonra (əgər ehtiyac yaranarsa, müəllim şeiri təkrar oxuyur) şeirin oyatdığı təəssürat alınır və mətn beyt-beyt oxunaraq məzmununa dair qısa müsahibə aparılır. Sonra şeir bir-iki şagird tərəfindən oxunur. Bundan sonra qrup tapşırıqları verilir. Kiçik qruplarla iş üçün tapşırıqlar;

1-ci qrup: Şeirdəki çətin söz və ifadələrin məzmununu lüğət vasitəsi ilə aydınlaşdırın.

2-ci qrup: Şeiri ifadəli oxu üçün hazırlayın və oxuyun

3-cü qrup: Şeirdəki təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən edin.

4-cü qrup: Şeirdən aldığınız təəssüratı qeyd edin.

5-ci qrup: Şeirdə ifadə olunan fikri ardıcıllıqla qeyd edin.

4. Məlumat mübadiləsi:

Qruplar ayrılmış vaxt ərzində tədqiqatlarının nəticələri ilə yoldaşlarını tanış edirlər.

5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili:

Təqdimatlarda əksini tapan məlumatları ümumiləşdirmək, sistemə salmaq üçün müzakirə aparılır.

Müzakirə üçün suallar:

- Şeir nə barədə idi?
- Şeirin ifadəli oxusu nə zaman uğurlu alındı?
- Hansı söz və ifadələri məzmunu mənimsəməyə əngəllər yaradırdı?
- Yoldaşlarınızın ifadəli oxusu sizi qane etdimi? Biz bu müzakirəni necə ümumiləşdirə bilərik?..

6. Nəticənin çıxarılması:

Bu mərhələdə ümumiləşmiş fikirlərlə tədqiqat sualı zamanı alınmış fərziyyələr tutuşdurulur, nələrin üst-üstə düşdüyü, nələrin yeni olduğu müəyyən edilir. Nəticədə yeni bilik əldə olunur.

7. Yaradıcı tətbiqetmə:

a) Sinifdə: şeirin ifadəli oxusu yarışı;

b) Evdə: vətənlə bağlı klaster hazırlamaq və ya esse yazmaq)

8. Qiymətləndirmə və ev tapşırıqları. Qiymətləndirmə meyarları:

a) fikrini şərhetmə;
b) ifadəli oxuma;
c) lüğətdən istifadə etmə.

Qeyd 1. Gündəlik planı həm cədvəl formasında (nümunə -1), həm də cədvəlsiz (nümunə-2) tərtib etmək olar.

Qeyd 2. Gündəlik dərs icmalı və planının tərtibi barədə nümunə əlavə 7 və əlavə 8-də təqdim olunur. Pedaqoji təcrübə zamanı onlardan bir forma kimi istifadə edərək sınaq dərslərinizin icmal və planlarını tərtib edə bilərsiniz.

Qeyd3. Sınaq dərslərinin müzakirə protokolu nümunəsi də əlavə 6-da təqdim olunur.

Dərs icmalı və ya planının tərtibinə dair tövsiyələr

Dərsdə reallaşdırılacaq alt-standartlar seçiləndə mövzunun xarakterinə diqqət yetirilməlidir.

Əsərin məzmunu ilə bağlı keçilən dərslərdə 1.1 əsas standartının, *təhlili ilə bağlı* iş aparılanda isə 1.2 əsas standartının tərkibindən uyğun gələn alt-standartlar götürülməlidir. Əgər *əsərin öyrənilməsinə cəmi bir saat* həsr olunubsa, onda hər iki əsas standartın tərkibindən mövzunun xarakterinə uyğun gələn alt-standartlar seçilməlidir. İcmal xarakterli mövzularda (giriş mövzusu, tarixi-ədəbi icmallar, sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yoluna həsr olunan mövzular) Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xəttindən hər iki əsas standartın (1.1. və 1.2.) tərkibindən bədii əsərin məzmun və təhlilinə uyğun gələnlər seçilməlidir.

Dərslər üçün alt-standartlar seçiləndə *hər üç məzmun xəttinin imkanlarına* nəzər salınmalıdır. Onların hər üçündən mövzunun xarakterinə uyğun gələn alt-standart seçilib dərsə gətirilməlidir.

Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanın imkanları diqqətdə saxlanılmalıdır. Metodik vəsaitlərdə bunlar bəzən az göstərilir. Müəllim bu seçimdə sərbəst və yaradıcı olmalıdır.

Fəndaxili inteqrasiya dedikdə məzmun xətləri arasındakı bağlılığı, fənlərarası dedikdə isə mövzunun xarakterindən irəli gəlməklə digər fənlərlə əlaqələrin qurulmasını nəzərə tutmaq lazımdır. Yəni o fənlərin alt-standartlarından uyğun gələni seçilib qeyd olunmalıdır.

Əgər dərsdə musiqi parçasından istifadə olunacaqsa, musiqi fənninin, rəsm əsəri nümayiş etdiriləcəksə, təsviri incəsənət fənninin, tarixi şəxsiyyətlərdən, xalq qəhrəmanlarından söz açılacaqsa, tarix fənninin, coğrafi məkanın (dağın, meşənin, yaşayış məskənlərinin və s.) təsvirindən söz açılacaqsa, coğrafiya fənninin alt-standartı mütləq inteqrasiyada öz yerini almalıdır.

Tədqiqatın aparılması mərhələsində qruplara tapşırıq veriləndə *təlim nəticələrinin* və *tədqiqat sualının* tələblərinə riayət olunmalıdır. Tədqiqat sualının tərtibi üçün **səh.108-dəki** tövsiyəni nəzərə almaq, ondan bəhrələnmək, onlardan yaradıcı şəkildə istifadə etmək olar. *Təlim nəticələrində əksini tapan məsələlər qrup tapşırıqlarına* çevrilməli, qiymətləndirmədə də həmin nəticələrin hansı səviyyədə əldə olunduğu yoxlanılmalıdır. Təlim nəticələrini qrup tapşırıqlarına çevirmək üçün onların indiki zamanlı fellərinin şəkilçisini **(–ır^{4})** əmr formasına **(-ın^{4})** çevirmək, tapşırıq formasına salmaq lazımdır.

Qiymətləndirmə meyarları alt-standartların fəaliyyət hissəsinə, yəni fellərə əsasən müəyyənləşdirilir. Dərsin təlim nəticələrində neçə nəticə əks olunubsa, bir o qədər də qiymətləndirmə meyarları tərtib olunmalıdır. Bunu etmək üçün

felləri indiki zaman formasından çıxarmaq və o şəkilçiləri **-ma^2** ilə əvəzləmək lazımdır. Məsələn, belə:

1.2.1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini **müqayisə edir.**

a) Müqayisə etmə

1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri **aydınlaşdırır**, əsaslandırılmış **münasibət bildirir.**

a) Aydınlaşdırma
b) Münasibət bildirmə

Suallar və tapşırıqlar:

1. Müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması işinin nə kimi əhəmiyyəti vardır?
2. Nə üçün təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması işini bilməyiniz vacibdir?
3. İllik və gündəlik planların tədris prosesində yeri və rolu barədə nə öyrəndiniz?
4. İllik və gündəlik plana dair nümunələr metodik vəsaitlərdə verilmişdir. Onları burada nəzərdən keçirməyinizə nə ehtiyac vardır?
5. Dərslərin təlim nəticələrinin müəyyənləşməsində alt-standartları rolu nədən ibarətdir?
6. Alt-standartlar əsasında təlim nəticələri müəyyən edəndə nəyə diqqət yetirmək lazımdır?
7. Gündəlik plan nümunəsini müşahidə edin. Orada əksinin tapan quruluş irəli sürülən tövsiyələrə cavab verirmi?
8. Dərs icmalı və ya planını tərtib edəndə nələrə diqqət yetirmək tövsiyə olunur?

ƏDƏBİYYAT MÜƏLLİMİNİN KEYFİYYƏTLƏRİ

▶Gənc dost.

Sıra gəldi gələcəyin ədəbiyyat müəllimlərinin necə bir hazırlığa, hansı keyfiyyətlərə, ürəyə, sevgiyə, bacarığa, səriştəyə malik olmalarına. Müəllimlər cəmiyyətdə seçilmiş insanlardır. Onlar heç bir ixtisas sahiblərinə bənzəmirlər. Səbirlidir, sənət sevgisi ilə alışıb-yanandır, uşaqların hər birinin taleyi onu düşündürür, onlarla nəfəs alır, sevinir, gülür, fikirlərini bölüşür, müzakirələrə qoşulur, onların mülahizələrinə yüksək qayğı və həssaslıqla yanaşır. Məşhur bir məsəli bu anda xatırlatmağına dəyər: şagirdinin qarşısında əyilən baş buludlara dəyər. Bəli, bu belədir və belə də olmalıdır. Daha nələr olmalıdır? İzləyək.

▶Mənfur düşmənlərin layiqincə payını verən qalib ölkənin Ədəbiyyat müəllimi və ümumiyyətlə müəllim hansı keyfiyyətlərə malik olmalıdır sualına hərə bir cür cavab verə bilər. Ən ümdə keyfiyyətlər içərisində alovlu vətənsevərliyini, millətpərəstliyini, sənət sevgisi ilə alışıb yanmasını, dövlətinə sonsuz məhəbbətini, milli-mənəvi dəyərlərini göz bəbəyi kimi qorunmasını, onları cani-dildən təbliğ etməkdə fərqlənməyini, mükəmməl ixtisas hazırlığını xüsusi ilə qeyd etmək olar.

▶ Təbii ki, bu fikirlərimizin təsdiqi üçün öncə rəsmi sənədlərimizin müəllimlərin qarşısına qoyduğu vəzifələri yada salmalıyıq. Bunun üçün **"Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramı (kurikulumları)"** sənədinin "**Təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri**" bölməsini və digər sənədlərin məzmununu bir daha xatırlayın.

- *dövrün tələbatına uyğun gələn elmi-nəzəri bilik;*
- *uşaqlarla ünsiyyət qurma və iş bacarığı;*
- *əxlaqi-mənəvi keyfiyyət, pedaqoji etika və mədəniyyət;*
- *əməkdaşlıq, tədqiqatçılıq, özünütəhsil və idarəçilik bacarıqları;*

- *layihə, müsabiqələrdə, innovativ proqramlarda iştirak etmək qabiliyyəti;*
- *öz fəaliyyətini təqdim etmək, qabaqcıl təcrübədən bəhrələnmək bacarığı;*
- *ədalətlilik, məsuliyyətlilik, cavabdehlik keyfiyyəti;*
- *məktəb və ictimaiyyət arasında nüfuzu.*

Ədəbiyyat müəllimi həm də təhsil alanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsini ümumi şəkildə ifadə edən məzmunu da bilməlidir. Təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsini müəyyən edən təlim nəticələri və məzmun standartlarıdır. Onlarda aşağıdakı tələbələr gözlənilməlidir:

- *fərdin, dövlətin, cəmiyyətin maraq və tələbatının ödənilməsi;*
- *təhsilin nəticəyönümlülük, şagirdyönümlülük, inteqrativlik prinsipləri əsasında qurulmasına didaktik zəmin yaradılması;*
- *təhsilalanların həyati bacarıqlara yiyələnməsinin prioritet hesab edilməsi;*
- *keyfiyyətli təhsil almaq üçün hamıya bərabər imkanların yaradılması;*
- *təhsil səviyyələri üzrə təhsil proqramlarında (kurikulumlarda) varisliyin təmin olunması;*
- *şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə müvafiq standartların müəyyən edilməsi üçün etibarlı əsas yaradılması;*
- *təhsilalanların sağlamlığının qorunması məqsədi ilə ağırlaşdırıcı tədris materiallarının təlim prosesinə gətirilməsinin qarşısının alınması.*

Digər rəsmi sənədlərin tələbləri də öz yerində.

Müəllim bu sənədlərdən xəbərsiz öz fəaliyyətlərini qətiyyən davam etdirə bilməzlər. Bizim nəzərimizdə ədəbiyyat müəllimi bir günəşə bənzəyir. Təsadüfi deyildir ki, internetdə

yerləşdirdiyimiz feysbuk səhifəmizi biz məhz bu cür adlandırmışıq: **Ədəbiyyat müəllimi, sən bir günəşsən.**

Müəllimin mənəvi siması, sənətini uca tutma istəyi, daxili aləmi ilə səsləşən bir el məsəlini Sizlərin diqqətinə çatdırmaq istəyirəm.

Belə nəql edirlər ki, bir gün bir neçə nəfər Qazı ağanın yanına şikayətə gəlirlər ki, bəs bilməzsənmi, filan kəndin mollası oğurluq üstündə tutulub, mollaların adına ləkə gətirən hərəkətə yol verib. Bu nalayiq hərəkətatinə görə ona ciddi cəza verərək buralardan uzaqlaşdırın. Qazı əfəndi onlara təmkinini pozmadan "molla oğurluq eləməz" deyir. Həmin şəxslər bildirir: - Necə yəni molla oğurluq eləməz?! Bizə xəbər göndərdilər ki, onu bir azdan oğurladığı əşya ilə birlikdə buraya Sizin hüzurunuza gətirəcəklər. Bəs bu zaman sözünüz nə olacaq? Qazı əfəndi yenə də təmkinini pozmadan "molla oğurluq eləməz" deyir. Həyətdən müxtəlif səslər eşidilir. Adamlar oğru mollanı oğurladığı əşya ilə birlikdə gətirir, qeyzlə otağa daxil olurlar. Şikayətçilər mollanı və oğurladığı əşyanı Qazıya göstərirlər. Şikayətçilərdən biri hirsli vəziyyətdə soruşur: - Qazı əfəndi, indi buna sözünüz nədir?

Qazı əfəndi yenə də təmkinini pozmadan "Molla oğurluq eləməz" deyir. Əlavə edir ki, "O oğrudur ki, gəlib molla olub. Molla oğruluq eləməz".

Hikmətə fikir verişinizmi? Bəli, müəllim olan kəs daima öz adını uca tutmalıdır. Əsl müəllimi başqa cür də təsəvvür etmək olmaz.

Əziz həmkarlarım. Bu müəllim ad sizə necə də yaraşır. Çünki harada olursunuzsa-olun, əməllərinizdə nəciblik, ürəyinizdə hərarət, simanızda bir nur olur. Sizi digər sənət yoldaşlarından fərqləndirən əsas keyfiyyət də məhz orasındadır ki, siz müqəddəs və ülvi mənəviyyatımızın, poeziyamızın, nəsrimizin, dramaturgiyamızın ən gözəl keyfiyyətləri ilə birbaşa təmasda olur, onları öz mənəviyyatınıza köçürür və şagirdlərimizdə həmin irsə möhtəşəm bir məhəbbət hissi aşılayırsınız.

Şagirdlərimiz belə bir ədəbiyyat nümunələri ilə tanış olduqca qəlbləri qürur və iftixar hissi ilə dolur, fəxr edirlər ki, belə bir xalqın nümayəndəsi, belə bir zəngin sərvətin varisləridirlər.

Ədəbiyyat müəllliminə qürur gətirən amillərdən olduqca çoxdur. Biz onların hamısını sadalasaq, onda cildlər gərək olar. Bunlarından ən birincisi və ən əsası gələcəyimizin qurucuları olan gənc nəslin əxlaqi-mənəvi tərbiyəsini, bir şəxsiyyət, bir vətənpərvər insan kimi yetişməsini dövlətimizin məhz Sizlərə etimad göstərməsi, etibar etməsidir. Bu, heç kimə rəva görülməyən, ancaq Sizlərə, Sizlərin saf mənəviyyatına, təmiz qəlbinizə, hərarətli əllərinizin ixtiyarına buraxılan böyük bir etimaddır. Bu inamı uca tutmaq isə hər bu yolu seçənin, hər birimizin müqəddəs vəzifəsidir.

İkincisi, ulu öndərimiz doğma Azərbaycanımızın, yeni ruhlu Azərbaycanımızın qurucusu və memarı olan Heydər Əliyev cənabının bizlərə verdiyi qiymət (kitabın əvvəlindəki seçmələrə baxın), göstərdiyi qayğı və bizə bəslədiyi inamdır. O qayğı ki, indi onu hörmətli prezidentimiz İlham Əliyev cənabları bir an da olsun Sizlərdən əsirgəmir.

Üçüncü bir məqam birbaşa sizin uğurlarınızın rəhni olacaq sevgi hissləridir. Sizlərə aşağıdakı sehrli üçbucağı təqdim edəcəyik. Əgər bu üçbucağa əməl etsəniz müəllimlik həyatınız, həqiqətən də, mənalı, maraqlı və faydalı olacaqdır. Bunu Sizə həmin sehrli üçbucağı sınaqdan çıxaran, bəhrəsini görən və 40 ildən artıq iş təcrübəsi olan müəlliminiz deyir. Əgər Sizdə səmimiyyət, üstəgəl bu sehrli üçbucaqdakı keyfiyyətlər olacaqsa,

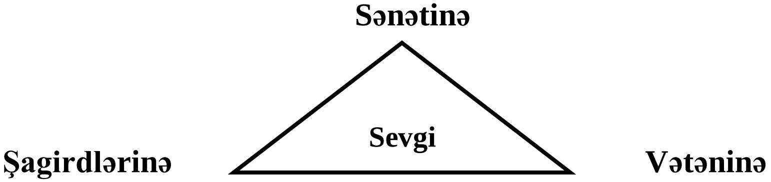

onda Siz həmişə bir günəş kimi yetirmələrinizin yoluna nur salacaq, özünüzü daima bəxtəvər hesab edəcək, sənətinizdən zövq alacaqsınız. Bu yolda uğurlar daim Sizinlə olacaq.

Ürəyini, onun hərarətini, gözünün nurunu şagirdlərinə təmənnasız olaraq bəxş edən müəllimlər ən bəxtəvər insanlardır. Bu sənətin arxasında dayanan hər bir insan yaxşı bilir ki, müəllimlikdə də şairlikdə olduğu kimi istedad gərəkdir. Şairlərdə istedad anadangəlmə, fitri olur. Tutaq ki, sənin istedadın yoxdur və yazıb-yarada bilmirsən. Amma sənətində sevgi və səmimiyyətin varsa, deməli, bu istedad artıq sənin qanındadır.

Uşaqlar, uşaq dünyası sirli, sehrli, saf və müqəddəs bir dünyadır. Bu dünyanın qapıların hər müəllimin üzünə açıla bilmir. Bu qapıdan içəri daxil olmaq da hər bir müəllimə müyəssər olan iş deyildir. Bu qapıdan zorla, təhdidlə içəri daxil olmaq qətiyyən mümkün deyil. Onun açarı, sehrli açarı yalnız SƏMİMİYYƏTDİR. Həmin səmimiyyəti isə SEVGİ yaradır. Bu iki amil BİLİK, SAVADla birləşdikdə hər şey öz yerini tutur. Siz belə bir duyğulara sahib çıxsanız, onda bir müəllim kimi alnıaçıq yaşamağın nə olduğunu çox gözəl hiss edəcəksiniz.

Şair bu gözəl münasibəti uşaqların dili ilə necə də gözəl ifadə edir:

Ey sevimli müəllim,
Hər könüldə yerin var.
Hər kənddə, hər şəhərdə,
Sənin meyvələrin var.

Əkdiyin ağacların,
Gülü, çiçəyi solmaz,
Dünyada Sənin kimi,
Varlı bağban tapılmaz!...

Müəllimin səmimiyyəti uşaq dünyasının qapılarını onun üzünə taybatay açır. Belə bir müəllimi şagirdlər çox sevir, onun hər bir sözünü çox böyük məhəbbətlə qəbul edirlər.

Müdrik Caviddəki məktəbli qız obrazını göz önünə gətirin.

-Yavrum, qızım! Adın nədir?
- Gülbahar.
- Pəki, sənin annan, baban, varmı?
- Var.
- Nasıl, zənginmidir baban?
- Əvət, zəngin, bəyzadə...
- Öylə isə geydiyin neçin böylə sadə?
Yoxmu sənin incilərin, altun bilərziklərin?
Söylə, yavrum! Heç sıxılma…
- Var, əfəndim, var… lakin,
Müəlliməm hər gün söylər: "Onların yox qiyməti,
Bir qızın ancaq bilikdir, təmizlikdir zinəti".
- Pək doğru söz…
Bu dünyada sənin ən çox sevdiyin
Kimdir, quzum, söylermisin?
-Ən çox sevdiyim, ilkin,
O allah ki, yeri, göyü, insanları xəlq eylər.
- Sonra kimlər?
- Sonra onun göndərdiyi elçilər...
- Başqa sevdiklərin nasıl, yoxmu?
- Var…
- Kimdir onlar?
-Annam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar.

Bu şeir parçalarında təsvir olunan obraz Sizlərsiniz, əziz gənc müəllimlər! Unutmayın ki, o saf tarlada – uşaq dünyasında nə əkəcəksinizsə, cəmiyyətimiz, dövlətimiz də onu biçəcək.

Etiraf edək ki, bugünkü şagirdi, sinfi idarə etmək nəinki 20-30 il, elə 3-5 il əvvəlkilərdən də qat-qat çətindir. Deməli, bu

günün müəllimi üçün iş prosesində, dərslərdə şagirdlərlə işləmək qaydalarına bələd olmaq da vacibdir. Siz özünüzdə yaxşı bilirsiniz ki, bu iş müəllimdən böyük bir məsuliyyət tələb edir. Şagirdlər daha şahmat fiqurları kimi deyil ki, onları istənilən yerə qoyasınız, o da orda dura. Artıq təlimdə subyekt+obyekt münasibətləri deyil, subyekt+subyekt münasibətləri bərqərar olmalıdır. Onlar bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi təlim prosesində fəal işgörənə çevrilməlidirlər. Məhz buna görə də hazırda avtoritar üslubdan demokratik üsluba keçmək, ona yiyələnmək bacarığı ən vacib tələblər sırasında durmaqdadır. İndiki müəllimi sələflərindən fərqləndirən keyfiyyətlərdən biri də elə budur.

Müəllimi daha həqiqəti sinfə gətirmək əvəzinə onu tapmağın yolunu göstərir. Disterveq vaxtilə bunu belə ifadə etmişdi: Pis müəllim həqiqəti sinfə gətirər, yaxşı müəllim isə onu tapmağın yolunu göstərər.

Yeni kursun mahiyyəti də ondadır ki, müəllim bilikləri şagirdlərinə hazır şəkildə verməkdənsə, onlara bələdçilik edir. İşi elə təşkil edir ki, hər şeyi şagirdin özü araşdırsın, özü tapıb ortaya qoysun və bu "kəşfi" ilə qürur duysun.

Elmi ədəbiyyatda müəllimin bu cür mövqe tutması "bələdçilik"(fasilitator) kimi adlandırılır. Bu sözün əsl anlamı "asanlaşdıran", "yüngülləşdirən" deməkdir. Pedaqoji ədəbiyyatda bunu bələdçi kimi ifadə edirlər. Bunu o cür də qəbul etmək olar. Hal-hazırda müəllim, ancaq yolgöstərən rolunu öz üzərinə götürür, şagirdinə isə müstəqil araşdırmalar aparmaq, fikir mübadiləsi etmək, düzgün qərarlar qəbul etmək fürsətini verir.

▶Müəllimin bələdçi (fasilitator) mövqeyində dayanması üçün bir sıra vacib qaydalara riayət etməsi gərəkdir. Həmin qaydalar elmi ədəbiyyatda belə qruplaşdırılır:

1. Psixoloji dəstəkləmə qaydaları,
2. Fikrin təhrik edilməsi qaydaları,
3. Məlumatla təmin etmə qaydaları,

4. Təşkilati dəstəkləmənin qaydaları. [34]

Fəal/interaktiv dərslərdə müəllim bu qaydalara riayət etməlidir. Həmin qaydalarla diqqətlə tanış olmaq və iş prosesində onlara əməl etmək gərəkdir. Sizin hər biriniz mühazirə və seminar məşğələlərində bu qaydaların necə yerinə yetirilməsi gedişi ilə əyani şəkildə tanış olmuşsunuz. Ona görə də dərs prosesində onlara riayət etmək sizə bir o qədər də çətin gəlməyəcəkdir. Gəlin həmin bələdçilik qaydaları ilə tanış olaq.

I. Psixoloji dəstəkləmənin qaydaları:

1. Müsbət dil ifadələrindən istifadə edin, müzakirədə və qrup işində iştirak etmələrinə görə iştirakçılara öz minnətdarlığınızı bildirin (pozitiv münasibət və hörmət).

2. Danışanlara diqqətlə qulaq asın. Hər bir iştirakçıya öz fikrini söyləməyə imkan yaradın. Qrupun yalnız yüksəkdən danışan iştirakçılarını dinləməyinizi yox, bütün qrupun iştirakçılarını diqqətlə dinləməyə hazır olduğunuzu nümayiş etdirin ("fəal dinləmə" vərdişi).

3. İştirakçılarla birlikdə işləyib hazırladığınız qaydalara riayət edin. Unutmayın ki, treninq(dərs) zamanı Siz davranış nümunəsi kimi çıxış edirsiniz (təlimçi – müəllim davranış modeli kimi).

4. İştirakçılara adları ilə müraciət edin və onların gözlərinə baxın (fərdi yönəlmə).

5. Konstruktivliyi dəstəkləyin, qarşıdurmaya şərait yaratmayın.

6. İştirakçıların fikirləri ilə səmimi maraqlanın.

7. Yalnız liderlərin və ən fəalların deyil, bütün iştirakçıların nöqteyi-nəzərinə eyni dərəcədə diqqətlə yanaşın.

8. Hər hansı bir fikrin qiymətləndirilməsində məzəmmət və lovğalığa imkan verməyin. Lazımsız olaraq qrupun işini

[34] Bax: Veysova Z., Fəal/interaktiv təlim, müəllim üçün vəsait, Bakı 2007.

qiymətləndirməyin. Müəllimin – təlimçinin qiyməti onun şəxsi fikrini əks etdirməməlidir və qiymətləndirmə üçün yox, fasilitasiya üçün bir vasitə olmalıdır! O, iştirakçıların fikirləri ilə razı olmadıqda, bunu onlarla müzakirə etməyi təklif etməlidir. Lakin təlimçi işi mütləq qiymətləndirməli olduqda, o, bunu meyarlar əsasında həyata keçirməlidir

II. Fikrin təhrik edilməsi qaydaları:

1.Motivasiya mərhələsində şagirdləri dərsin mövzusunun müəyyənləşdirilməsinə cəlb edin.

2. Dərsə şagirdlərin məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürü və elmi-tədqiqat vərdişlərini inkişaf etdirən tapşırıqları daxil edin.

3. Qapalı suallardansa, açıq suallardan daha çox istifadə edin. Qapalı suallar – "Siz bunu bilirsinizmi?", "Nə?", "Harada?" , "Nə vaxt?". Bu cur suallara yalnız bir konkret cavab almaq olar: "Hə" və ya "Yox" . Açıq suallar bir yox, bir neçə mümkün cavabı nəzərdə tutur. Çalışın sualları "Nə üçün?", "Nəyə görə?", "Hansı yolla?", "Necə?" və s. sözlərlə başlayın. Açıq sualların nümunəsi: " …haqqında nə bilirsiniz?", "Nə üçün bu haqda daha çox bilmək istərdiniz?", "Bu necə baş verir?"

4. İştirakçılar tərəfindən ifadə olunan fikirləri anlamağa çalışın və öyrəndiyiniz, oxuduğunuz, yaratdığınız fikirləri zorla qəbul etdirməyin.

5. Fasilitasiya zamanı konkret misallardan, müqayisə və qarşılaşdırma, analogiya üsullarından istifadə edin. İstiqamət verməyən "kar" sualları az sayda verməyə çalışın.

6. Mənaca yaxın olan yönəldici suallardan istifadə edin, lakin bilavasitə yönəldici suallardan istifadə etməyin. Həmçinin, əvvəlcədən şübhəli fikirdən ibarət olan çaşdırıcı suallardan istifadə edə bilərsiniz. Bu suallar iştirakçıları sizin fikirlərinizi təkzib etməyə təhrik edəcək və onu lazım olan istiqamətə yönəldəcək.

7. İştirakçının deyə biləcəyi sözü və ya fikri onun əvəzinə ifadə etməyin. Mətndə əsas fikri müəyyən etmək və onu öz sözləri ilə ifadə, ümumiləşdirmə, öz fikrini ifadə və yenidən ifadə etmə bacarığı üzərində işləyin. İştirakçıları öz fikirlərini daha dəqiq ifadə etməyə təhrik edin və onlara köməklik göstərin. Bunun üçün sərf etdiyiniz vaxta təəssüflənməyin! Bu prosesi nümayiş etdirin və iştirakçıların diqqətini buna cəlb edin!

8. İştirakçıların əvəzinə onların məhsulunu izah etməyin, hər bir iştirakçıya digər iştirakçıların işinə öz fikir və münasibətlərini ifadə etməyə imkan yaradın.

9. İştirakçıların cavablarının formal dinlənilməsinə yol verməyin. İştirakçıların əsas fikirlərini ümumiləşdirib, digərlərini onların şüuruna çatdırmaq lazımdır.

10. Fasilitasiya zamanı iştirakçıların cavablarını dəqiqləşdirin, şərh edin (qiymətsiz, məzmununa görə), problemli hallarda onların həllinə iştirakçıları cəlb edin.

III. Məlumatla təmin etmə qaydaları:

1. Fasilitasiyanı başlamaq ərəfəsində şagirdlərdə lazımi biliklərin və sizdə məlumat mənbələrinin olduğunu yoxlayın.

2. İştirakçıların şüurunda dərsin dəqiq "şəklini" formalaşdırın.

3. Dərsdə təkcə dərslikdə olan materialdan yox, həm də müxtəlif sənədlər, məlumat ədəbiyyatı, iştirakçıların öz təcrübə və müşahidələrindən istifadə edin.

4. Materialın müxtəlif qavrama yollarını tətbiq edin (görmə, eşitmə, hiss etmə və s.).

5. Sual və cavabları mümkün qədər qısa, lakonik və şagirdlərin səviyyəsinə uyğun söyləyin.

6. Başqa şagirdlər tərəfindən deyilən yeni anlayışların, eləcə də sualın və ya mülahizələrin yanlış anlaşılmasını vaxtında başa salın.

7. Şagirdlərə bütün dərs ərzində problemin həlli yolunda əldə etdikləri nailiyyətləri haqqında məlumatı və əks əlaqəni verməyi unutmayın.

IV. Təşkilati dəstəkləmənin qaydaları:

1. Müzakirəni təşkil etdikdə yeni bilik əldə etmək üçün hər kəsin fikrinin vacib ola bilməsini bütün şagirdlərə çatdırın. Bunu həyata keçirmək üçün iştirakçıları aşağıdakı suallar vasitəsilə müzakirəyə cəlb edin: "Bu haqda siz nə fikirləşirsiniz?" , "Kim razıdır, kim razı deyil?" , "Başqa cür bunu demək (və ya etmək) olardımı?" və s.

2. Şagirdlərdə öz fəaliyyətlərini planlaşdırmaq və təşkil etmək bacarığını formalaşdırın.

3. Lövhədə və ya kağız üzərində qrup işi zamanı müəyyən edilən əsas halları qeyd etmək məqsədəuyğundur. Unutmayın ki, qrup işinin nəticələri sonrakı mərhələdə məlumatın müzakirəsi və təşkili üçün lazımdır ("körpülərin" quraşdırılması).

4. Öz razılığını və ya narazılığını ifadə etmək üçün şagirdlərə xüsusi işarələr təklif edin (məsələn, baş barmağın yuxarı və ya aşağı vəziyyəti) və onlarla müzakirə zamanı əks əlaqəni verməyə təhrik edin.

5. Destruksiya (destruksiya *pozuculuq*, konstruksiya isə onun əksini bildirir, yəni *qurmaq* mənasında işlənir) cəhdlərinin, artıq danışmağın, qeyri-adekvat və ya məqsədəuyğun olmayan söhbətlərin qarşısını alın. Bunun üçün iştirakçını mədəni surətdə dayandıraraq, ona öz fikirlərini qısa və məzmuna uyğun çatdırmaq qaydasını xatırladın. Diskussiyanın lideri olun!

Suallar və tapşırıqlar:

1. Mətn sizin düşüncələrinizə müəllimliklə bağlı nələri əlavə elədi?

2. Fasilitasiya qaydalarını bilmək nə üçün lazımdır?

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNİN NÖVLƏRİ

▶Tələbə dost.

Pedaqogika fənni Sizə dərslərin növləri barədə geniş məlumat vermişdir. O məlumat bütün fənlər üzrə ümumi təsnifatı verirdi. Siz hazırda bu başlıq altında pedaqoji biliklərinizə istinadən ədəbiyyat dərslərinin növləri, onların təşkil olunması yolları barədə yeni biliklər əldə edəcəksiniz.

Sizlərə məlumdur ki, məktəb ədəbiyyat kursunun məzmunu əsasən ədəbi əsərlərdən, icmal xarakterli materiallardan, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair məlumatlardan ibarətdir. Amma işin əsas ağırlığı ədəbi əsərlərin üzərinə düşür. Ona görə də əvvəlcə, ədəbi əsərlərin tədrisinə həsr olunan dərslərə nəzər salaq.

▶Ədəbi əsərlərin öyrədilməsinə həsr olunan dərslər

Ədəbi əsərlərin seçilib proqrama daxil edilməsində bir çox amillər – milli mənəvi dəyərlər, vətənə məhəbbət, doğma təbiət gözəlliklərinə vurğunluq, humanizm və mərhəmət, həyat və qurub yaratmaq sevgisi, şagirdlərin mənəvi və estetik aləminin inkişaf etdirilməsi, onların bir şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi, həyatda mövqe qazanmalarına dəstək, onlarda həyati bacarıqların inkişaf etdirilməsi və s. nəzərə alınır.

Onlardan biri və vacibi də ədəbi əsərlərin tədrisi prosesində fənn üzrə məzmun standartlarının, təlim nəticələrinin reallaşdırılması, onun verdiyi imkanların nəzərə alınmasıdır. Məzmun standartının reallaşdırılması rəsmi dövlət tələbidir və dərslik siyasəti ilə bağlı rəsmi sənəddə bununla bağlı konkret göstərişlər də verilmişdir.

Təlim nəticələrinə və standartların məzmununa əsasən sinfidən-sinfə təqdim olunan əsərlərdə, onların qaldırdığı ideyalarda da fərqlər özünü göstərməyə başlayır. Bunu aydın təsəvvür etmək üçün əvvəlcə müxtəlif siniflər üzrə standartların təqdim etdiyi **janrlara** nəzər salaq:

V sinifdə:

- Heca vəznli şeirlər və sadə süjetli bədii nümunələr - əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə.

VI sinifdə:

- Heca vəznli şeirlər və süjetli bədii nümunələr - əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə.

VII sinifdə:

- Heca vəznli şeirlər və süjetli bədii nümunələr - dastan, hekayə, mənzum hekayə.

VIII sinifdə:

- Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirlər və süjetli əsərlərdə - dastan, hekayə, novella, dram, poema.

IX sinifdə:

- Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlər və süjetli əsərlərdə - poema, hekayə, povest, roman, dram.

X sinifdə:

- Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlər və süjetli əsərlər – dastan, poema, hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə.

XI sinifdə:

- Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlər və süjetli əsərlər – hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə, poema.

Göründüyü kimi, şeirlər və əfsanə, nağıl, təmsil və hekayə ilə tanışlıq V sinifdə dərinləşdirilir. Bu siniflərdə həm janrların forma xüsusiyyətləri, həm də standartların nəzərdə tutduğu işlər yerinə yetirilməlidir. VI sinifdə dastanlar işə qoşulur. Onun forma elementləri də bu sinifdə şagirdlərə təqdim olunur. VII sinifdə mənzum hekayə, əruz vəzni, VIII sinifdə əlavə olaraq novella, dram, poema, IX sinifdə əlavə olaraq povest, X sinifdə əlavə olaraq komediya, faciə janrları ilə şagirdlərin tanış edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Standartların məzmunundan o aydın olur ki, V-XI siniflərdə ədəbiyyat fənninin əsas obyekti bədii əsərlərdir. "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" məzmun xətti əsərlərin

öyrədilməsi zamanı iki əsas standart ətrafında işlərin görülməsini tələb edir. Bunlardan birincisi (1.1.) Şagird "Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir", ikincisi isə (1.2.) "Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir" adlanır. 1.1. əsas standartının tələbi o zaman reallaşmış olur ki, onun nəzərdə tutduğu alt-standartlardakı bacarıqlara şagirdlərə sahib çıxsınlar.

Bu məzmunlardan göründüyü kimi bədii mətnlər üzərində işi iki istiqamətdə aparmaq lazım gəlir: *əsərin məzmununun öyrədilməsi, əsərin təhlilinin həyata keçirilməsi.*

Əsərin məzmunun öyrədilməsi zamanı görülən işlə təhlilinin aparılması zamanı aparılacaq işin məzmunu eyni ola bilməz. Bunun üçün əsas standartların məzmununa və tərkibindəki alt-standartlara baxmaq kifayətdir. Onlar bir-birinə oxşamırlar. Hər bir alt-standart öz başlıqlarına - əsas standartlara uyğun işləri yerinə yetirir.

Deməli, ədəbi əsərlərin öyrədilməsinə həsr olunan dərslərin növlərindən danışılanda bu iki istiqaməti nəzərə almaq lazımdır. Deylənləri ümumləşdirsək aşağıdakı dərs növləri yaranır:

1. Ədəbi əsərlərin məzmununun öyrədilməsinə həsr olunan dərslər

Bu dərslər şagirdlərə ədəbi əsərin məzmununu öyrədilməsini, şagirdlərdə bu məzmunun mənimsənildiyini göstərən, nümayiş etdirən bacarıqları aşılayır. Həmin bacarıqlara nələrin daxil olması isə 1.1. əsas standartının tərkibindəki alt-standartların məzmununda ifadə olunmuşdur. Bunu isbatlamaq üçün bir sinif üzrə 1.1. əsas standartının əhatə etdiyi məsələləri diqqətinizə çatdıraq.

V sinifdə bədii əsərin məzmununun mənimsənildiyini göstərən əlamətlər (bacarıqlar) alt-standartlarda belə ifadə olunmuşdur. Şagird əgər

1. Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırırsa,

2. Əsərdəki məzmunu hadisələrin məzmununa uyğun ifadəli oxuyursa,

3. Əsəri hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmunu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nağıl edirsə,

4. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunəsini janrına görə fərqləndirirsə,

5. Bədii nümunələrdə bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) müəyyənləşdirirsə

Deməli, əsərin məzmununu mənimsənilməsi yetərli hesab olunmalıdır. Göstərilən alt-standartlar sanki əsərlərin məzmununun mənimsənilməsini göstərən indikatorlardır.

Azərbaycan dilinin leksikasını, morfologiyasını, sintaksisini şagirdin necə bilməsini aydınlaşdırmaq üçün uyğun olaraq leksik, morfoloji, sintaktik təhlilin tətbiq edilməsi kifayət etdiyi kimi ədəbi nümunələrin məzmununun şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsin yoxlamaq üçün həmin alt-standarların tələbinin necə reallaşdırlması səviyyəsinə nəzər salmaq kifayətdir. Əgər tanış olmayan sözlər maksimum səviyyədə aydınlaşdırılıbsa, deməli, şagird bədii mətni başdan ayağa mənimsəmişdir. Əgər şagirdə mətni ifadəli oxuya bilirsə, deməli, mətnin məzmununu düzgün mənimsəmişdir. Digər alt-standartlarda əks olunan bilik və bacarıqların nümayiş etdirilməsi də məhz məzmunun mənimsənildiyini göstərən indikator rolunu oynayır.

Ədəbi əsərlərin məzmunun öyrənilməsinə həsr olunan dərslərdən danışanda bir neçə vacib məqamı da nəzərə almaq lazımdır. Adətən, bədii əsərlərin öyrənilməsinə 1, 2, 3 və çox saat vaxt ayrılır. Bu vaxt məsrəfi sinifdən-sinfə , janrdan-janra fərqli formatda özünü göstərir.

Əsərin həcmi böyük olarsa, onun tədrisinə 2 saat vaxt ayrılarsa, bir qayda olaraq birinci dərs saatında məzmun, ikincisində isə təhlil işləri həyata keçirilir. Əgər əsərin tədrisinə 3 saat vaxt ayrılıbsa, onda iki saat onun məzmununun

mənimsənilməsinə, bir saatı isə təhlili işlərinin aparılmasına həsr olunur.

Məzmununa 2 saat ayrılacaq dərslərdə *ziqzaq və fasiləli oxu* üsulunun tətbiqi daha məqsədəuyğundur. Bəzən müəllimlər əsərin birinci dərs saatında məzmun işlərinin bir hissəsini sinifdə aparır, qalan hissələri isə evdə oxumağı tövsiyə edirlər. Bu düzgün yol deyildir. Mətnlərin sinifdə səsləndirilməsi və öyrənilməsi olduqca vacibdir.

Müəllimlər fasiləli oxu (ya da ziqzaq) üsulu ilə fəal/interaktiv dərsləri aparanda vaxt rejiminə riayət etməkdə müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Əlbəttə, iri həcmli mətnlərin hamısını sinifdə birnəfəsə səsləndirmək istəyəndə bu çatışmazlıq özünü göstərəcəkdir. Çıxış yolu çox sadədir: Oxu üçün nəzərdə tutulan səhifələrin miqdarı vaxt məsrəfi baxımından dəqiqləşdirilməli, oxunacaq hissədən əvvəlki səhifələrdə əksini tapan məzmun yığcam şəkildə şagirdlərə çatdırılmalıdır. Yəni mətnin əksər hissəsinin deyil, bir neçə səhifəsinin sinifdə fasiləli oxusu həyata keçirilir.

Müəllim bu işi düzgün həyata keçirmək üçün əvvəlcədən dəqiq müəyyən etməlidir ki, oxuya təxminən neçə dəqiqə vaxt ayıracaq, həmin müddət ərzində sinifdə neçə səhifənin oxunması mümkün olacaq.

Təcrübə onu göstərir ki, əsərin fasiləli oxusu üçün təxminən 10 dəqiqənin ayrılması məqsədəuyğundur. Əgər birinci dərs üçün öyrəniləcək əsərin həcmi təxminən 6-7 səhifəyə qədərdirsə və ondan 3-4 səhifəni oxumaq mümkündürsə, onda müəllim əvvəlki səhifələrdəki məzmunu yığcam şəkildə danışmalı, şagirdlərə suallar verməklə danışılan hissəsinin məzmununu bərpa etməli, sonra fasiləli oxunun tələbinə uyğun olaraq əsas sualı – hadisənin necə davam edəcəyi sualını (proqnozvermə sualı) səsləndirməlidir. 2-3 nəfərin cavabı alındaqdan sonra isə sinifdə oxunması nəzərdə tutulan səhifələrin fasiləli oxusu davam etdirilməlidir.

Hər fasilə zamanı həm oxunan hissənin məzmunu soruşulmalı, həm də o hissəyə dair əsas sual (Sizcə, hadisələr bundan sonra necə davam edəcəkdir? Nəyə əsasən belə düşünürsünüz?) səsləndirilməli və cavablar alınmalıdır. Eyni iş məzmunun öyrənilməsinə həsr olunan ikinci dərs saatında da davam etdirilməlidir.

Əsərin qalan hissələrinin məzmununun öyrənilməsi işini evə tapşırmaq, təkrar edirik, qətiyyən düzgün deyildir. Hər bir məzmun işi sinifdə tamamlanmalıdır. Evə isə ancaq asan və tətbiqi xarakterli tapşırıqlar verilə bilər.

Unutmayaq ki, nəsr əsərlərinin məzmunu üzrə iş zamanı fasiləli oxu üsulu ilə (və ya ziqzaq üsulu ilə) iş bitəndən sonra dərs mərhələləri üzrə işlər davam etdirilməlidir.

Motivasiya mərhələsində tədqiqat sualı səsləndirildikdən sonra nəzərdə tutulan məzmunun müəllim tərəfindən yığcam söylənməsi və qalan hissənin də müəllim tərəfindən sinifdə fasiləli oxu ilə aparılması vacibdir. Bu işlər tədqiqatın aparılması mərhələsində qrup tapşırıqları verilməzdən əvvəl həyata keçirilir. Söylənilən və nəzərdə tutulan hissələrin məzmunu alındıqdan sonra (bərpaedici sual-cavabdan sonra) dərsin təlim nəticələrinə uyğun olaraq standartlar əsasında (bu tapşırıqlar mətnin tələbi əsasında 1.1. əsas standartının tərkibindən seçilir) qruplara tapşırıqlar verilir.

Deyilənləri ümumiləşdirməyə çalışaq.

Əsərin məzmununun öyrənilməsi dərslərində atılacaq addımları qısa şəkildə belə qeyd etmək olar:

1. Motivasiya (problemin qoyulması, yönəldici suallar, tədqiqat sualının formalaşdırılması və qeyd olunması),

2. Tədqiqatın aparılması (fasiləli oxu üsulu ilə mətnlə tanışlıq, məzmunun bərpa olunması üçün sual-cavab, qruplara bölmə və təlim nəticələri (alt-standartlar) əsasında qruplara tapşırıqların verilməsi),

3. Məlumat mübadiləsi,

4.Məlumatların müzakirəsi və təşkili (qruplaşdırılması),

5.Nəticənin çıxarılması,

6. Yaradıcı tətbiqetmə,

7.Qiymətləndirmə.

Məzmunun öyrənilməsinə həs olunan dərslər yeni bilik verən dərslər sayılır. Onlara *induktiv* dərslər deyilir.

2. Ədəbi əsərlərin təhlilinə həsr olunan dərslər

V-XI siniflərdə bu cür dərslərdə bədii nümunələrin təhlili üzrə müvafiq işlər həyata keçirilir və "ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" məzmun xəttinin 1.2. əsas standartının nəzərdə tutduğu alt-standartların tələbləri yerinə yetirilir.

Təhlil dərslərinə əksər hallarda 1 saat vaxt ayrılır. Bu zaman dərslər ya müzakirə (diskussiya), ya da tədqiqat yolu ilə aparıla bilər. Bu dərslər möhkəmlətmə, tətbiq xarakteri daşıdığından onlara deduktiv dərslər deyilir.

Siniflər üzrə bu əsas standartın (1.2.) tərkibindəki alt-standartların məzmunu sadədən mürəkkəbə doğru dəyişir. Şagirdlərin təhliletmə bacarıqlarına yiyələnməsi, bu bacarığını nümayiş etdirməsi o zaman yetərli sayılır ki, həmin alt-standartlarda əksini tapan məzmun şagirdlər tərəfindən icra olunsun. Məzmun işindəki alt-standartlar məzmununun mənimsənilməsinin indikatorları olduğu kimi, şagirdlərdə təhlil etmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və yoxlanması işində də 1.2. əsas standartının tələbləri bir indikator rolunu oynayır.

Fikrimiz daha aydın olsun deyə bir sinfin əsas standartlarına nəzər salmaq istəyirik. Yenə də bayaqkı nümunədə olduğu kimi V sinfin 1.2 əsas standartının əhatə etdiyi məsələlərə diqqət yetirək. Bu sinifdə şagird nə zaman təhlil üzrə bacarıqlar nümayiş etdirə bilir, əgər o

1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini müqayisə edirsə (yuxarıda məzmun üzrə işdə bu tələb bədii nümunələri janrına görə fərqləndirmək idi – F.Y.),

2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırırsa, əsaslandırılmış münasibət bildirirsə,

3. Ədəbi nümunələrdə bədii təsvir vasitələrinin (təşbeh, epitet) rolunu aydınlaşdırırsa (yuxarıda məzmun üzrə işdə ancaq onların müəyyənləşdirilməsi tələb olunurdu – F.Y.),

4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırırsa, münasibət bildirirsə

Deməli, bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlara yiyələndiyini nümayiş etdirmiş olur.

Əsərin təhlili üzrə şagirdlərdə müvafiq bacarıqların formalaşdırılması işində dərslərdə atılacaq addımları yığcam şəkildə belə ifadə etmək olar:

1. Motivasiya (problemin qoyulması, yönəldici suallar, tədqiqat sualının formalaşdırılması və qeyd olunması),
2. Tədqiqatın aparılması (əsərin təhlil olunmasına xidmət edən yığcam sual-cavab, qruplara bölmə və təlim nəticələri əsasında (1.2. əsas standartının tələbinə əsasən alt-standartlara istinad etməklə) qruplara tapşırıqların verilməsi,
3. Məlumat mübadiləsi,
4. Məlumatların müzakirəsi və təşkili (qruplaşdırılması),
5. Nəticənin çıxarılması,
6. Yaradıcı tətbiqetmə,
7. Qiymətləndirmə

Müzakirə formasında təşkil olunan dərslərdə isə:

1.Motivasiya (problemin qoyulması, yönəldici suallar, tədqiqat sualının müəyyənləşdirilməsi və qeyd olunması),
2. Tədqiqatın aparılması (təlim nəticələri əsasında böyük qrupla müzakirələrin aparılması),
3. Nəticə və ümumiləşdirmə,
4. Yaradıcı tətbiqetmə
5. Qiymətləndirmə

mərhələləri aktiv olur.

3. Ədəbi əsərlərin məzmun və təhlilinin birlikdə öyrənilməsinə həsr edilən dərslər(kombinə dərs).

Şeirlərin bir çoxu dil baxımdan anlaşılan və həcmcə yığcam olduqlarına görə onların öyrənilməsinə həsr olunan

dərslərdə məzmun və təhlil işləri (məzmun (1.1.) və təhlillə (1.2.) bağlı əsas standartlarının tələbləri) birgə icra olunur. Adətən belə əsərlərin tədrisinə bir saat vaxt ayrılır. Bu dərslər qovuşuq, qarışıq tipli dərs olur. Yəni kombinə dərs. Bunlarda həm yeni bilik verilir, həm də onların tətbiqi həyata keçirilir(Həm induktivlik, həm də deduktivlik).

▶Ədəbiyyat nəzəriyyəsi materiallarının öyrədilməsi

Ədəbiyyat fənni üzrə ədəbi əsərləri ədəbi-nəzəri məlumatlar müşayiət edir. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair məlumatlar olmasa bədii ədəbiyyatın mahiyyətini, fəlsəfəsini, estetik qayəsini düzgün anlamaq, dərk etmək, məzmununun düzgün başa düşmək olmaz. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi onların dərk olunmasında bir açar rolunu oynayır. Açar olmasa, biz içəriyə daxil ola bilməz və orada nələrin olub-bitdiyi barədə heç bir məlumatımız ola bilməz. Nağıl, əfsanə, dastan, təmsil, hekayə, roman, komediya, faciə və c.-nin nə olduğunu bilməsək, onlarda ifadə olunan məzmunu, estetik qayəni, dəyərləri necə düzgün dərk etmək olar? Deməli, ədəbiyyatımızın düzgün anlaşılması üçün nəzəri məlumatların öyrədilməsi mütləqdir. Deyilənləri ümumiləşdirsək, alt-standartlarda əksinin tapan və dərsliklərdə verilən həmin məlumatlara ədəbi janrlar, bədii təsvir və ifadə vasitələri barəsində təqdim olunan şərhləri daxil etmək olar. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair məlumatlar, adətən bədii mətnlərdən sonra dərsliklərə daxil edilir. Onların öyrədilməsinə xüsusi dərs saatı ayrılmır. Metodika ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair təqdim olunan məlumatları ayrıca dərs növü kimi tədrisə gətirilməsini vacib hesab etmir.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi materialları üzərində işlər

a) birbaşa əsərin tədrisi prosesində,

b) əsərin təhlili başa çatdıqdan sonra aparıla bilər.

Janrlarla bağlı ədəbi-nəzəri məlumatlar təhlil dərslərində nəzərdən keçirilir. Amma təsvir və ifadə vasitələri ilə bağlı həm məzmun, həm də təhlil dərslərində şagirdlərin müstəqil işləri

təşkil olunur. Məzmun dərslərində təsvir və ifadə vasitələrinin ancaq müəyyən olunması, təhlil dərslərində isə rolunun aydınlaşdırılması bir tələb kimi irəli sürülür.

Məktəbdə hansı təsvir və ifadə vasitələri barədə məlumatlar öyrədilir? Bunun üçün siniflər üzrə alt-standartlarda əksini tapan bədii təsvir və ifadə vasitələrini diqqətinizə çatdırırıq:

V sinifdə: *epitet, təşbeh.*

VI sinifdə: *epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual.*

VII sinifdə: *epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual, təkrir, litota.*

VIII sinifdə: *metafora, bədii təzad, kinayə.*

IX sinifdə: *metonimiya, inversiya, simvol*

X sinifdə: *epitet, bənzətmə, metafora, metonimiya, simvol, mübaliğə, litota, bədii sual, təkrir, bədii təzad, inversiya.*

XI sinifdə: *epitet, bənzətmə, metafora, metonimiya, sineqdoxa, simvol, mübaliğə, litota, bədii sual, təkrir, bədii təzad, kinayə (sarkazm), inversiya.*

Bir qədər əvvəldə qeyd etdiyimiz ədəbi növ və janrlar barəsində məlumatları da bu materialların yanında hesab etsək, onların nə qədər əhatəli olduğunu görərik.

Yeni kursun tələbinə uyğun olaraq standartlarda nəzərdə tutulan məsələlər barəsində dərslərdə məlumatların verilməsi deyil, bu və ya digər nəzəri məsələnin müşahidə olunması, rolunun aydınlaşdırılması əsas vəzifə kimi şagirdlərin qarşısına qoyulur.

►İcmal xarakterli materiallarının öyrədilməsi

Ədəbiyyat kursunda öyrədilməsi nəzərdə tutulan materiallardan bir qismi də ***giriş***, ***ədəbi-tarixi və sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu*** başlığı altında təqdim olunan icmallardır.

Giriş mövzuları kursun başlanğıcında özünü göstərir. Kursa bələdçilik edir. Bu cür mövzuların tədrisi üçün 1 saat vaxt ayrılır.

Tarixi-ədəbi icmallar yeni kursda VIII-IX sinifdən dərsliyə daxil edilmişdir. Həmin siniflərdə onun tədrisinə vaxt ayrılmamışdır. Tanışlıq xarakterlidir və başlıq altında təqdim olunan əsərlərin öyrənilməsinə, məzmununun, ideya-bədii xüsusiyyətlərinin düzgün dərk olunmasına bir bələdçilik edir.

Bu mövzuların əsas cəhəti orasındadır ki, bir neçə əsrlik dövrün ədəbi-mədəni xülasəsini şagirdlərə təqdim edir. Bu zaman bəzən elə olur ki, bir neçə əsrlik tarixi və ədəbi-mədəni mühit əhatə olunur, 5-6 sənətkar barəsində məlumatlarla şagirdlərin tanış etdirilməsi nəzərdə tutulur.

Tarixi-ədəbi icmallar X-XI siniflərdə layihə formasında dərsliyə daxil edilmiş (dərslikdə bu söz nisbi mənada işlənib – F.Y.) və tədrisinə bir saat vaxt ayrılmışdır.

Həmin siniflərdə təqdim olunan ***sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu*** materialları da icmal xarakterlidir.

Onun məzmununda tərcümeyi-hal və sənətkar yaradıcılığının ümumi mənzərəsi əks olunmuşdur. Bu cür mövzuların tədrisi üçün 1 saat vaxt ayrılmışdır. Standartlarda belə bir məlumat verilməsi nəzərdə tutulmasa da, biz də bunların dərsliklərdə olmasını vacib hesab edirik.

▶Ədəbiyyat dərslərində şifahi və yazılı nitqin inkişafı

Ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin ***nitqinin (şifahi və yazılı) inkişaf etdirilməsi*** bu gün ən vacib tələblərdən biri kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Ədəbi əsərlərin öyrənilməsinə həsr olunan dərslərdə nəzərdə tutulacaq 3 işdən ikisi – şifahi nitq və yazılı nitq məzmun xətlərində əhatə olunmuşdur. Hər bir dərs bu məzmun xətləri üzrə alt-standartların reallaşdırılmasını mütləq mənada diqqətdə saxlamalıdır. Dərsin təlim nəticələrində şifahi və yazılı nitq məzmun xətlərindən uyğun gələn alt-standartlar da əks

olunmalıdır. Bunu fəndaxili inteqrasiya da bu cür tələb edir. Hər bir dərsdə şagirdlərin nitqinin inkişaf etdirilməsi, ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması müəllimin diqqətində olmalıdır.

▶Proqram materiallarının xarakterinə görə ənənəvi kursda 5 dərs növü ortaya çıxırdı. Hər bir materialın öyrədilməsi üçün ümumi qaydalar var idi və onların hər birinin öyrənilməsinə həsr olunan dərs tipləri yaranırdı. Bu dərslər belə adlanırdı:

1. Ədəbi əsərlərin öyrədilməsinə həsr olunan dərslər *(yeni kursda forma qalır, öyrədilməsi yolları tamamilə dəyişir)*,
2. Tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsinə həsr olunan dərslər *(yeni kurs X-XI siniflərdə, dərsliklərdə layihə formasında "sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu" adı altında bu materialı təqdim edir, tədrisinə 1 saat vaxt ayırır. Öyrədilməsi forması dəyişir)*,
3. İcmal materiallarının öyrədilməsi dərsləri *(yeni kurs X-XI siniflərdə layihə formasında bu tipli materialları dərslikdə verir, tədrisinə 1 saat vaxt ayırır. Öyrədilməsi forması dəyişir)*.
4. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi materiallarının öyrədilməsi dərsləri *(yeni kursda da ayrıca nəzərdən keçirilmir, dərs prosesində müstəqil işlər formasında icra olunur)*,
5. Nitq inkişafına həsr olunan dərslər (*yeni kursda bu iş ayrıca nəzərdən keçirilmir, hər bir dərsdə bu işlər icra olunur)*.

Bu dərslərin necə olmasına dair ilkin təsəvvürü mötərizədə verilən qeydlər yaradır.

Pedaqoji ədəbiyyatda da dərslərin müxtəlif növləri təsnif olunub. Onlarla Siz müəyyən qədər tanışsınız. Dərslərin təsnifatını bir daha sadalamaqla vaxtınızı almaq, mövzumuzu genişləndirmək istəmirik. Sadəcə xatırlatmaq istəyirik ki,

hazırda *öyrənmə prosesinin xarakterinə görə* dərs növləri daha aktualdır. Belə ki mövzuların tədrisi prosesində biliklərin qazanılması və bacarıqların formalaşdırılmasında təfəkkürü işə salan yolun tutulması, təlimin tədqiqat, axtarışyönümlü qurulması, möhkəmlətmənin yaradıcı xarakteri daşıması **ədəbiyyat dərslərinin** növlərinin təsnif olunması zərurətini ortaya çıxarır. Proqram materiallarının məzmununa görə dərs növlərinin yaranması isə tamamilə arxa plana keçir.

▶Metodik fikir ədəbiyyat dərslərinin növlərini aşağıda kimi qəbul edir:

1. **İnduktiv dərslər** (Xüsusidən ümumi nəticələr çıxarmaq yolu.). Yeni bilik və bacarıqları verən dərslərdə xüsusidən ümumiyə gedilir. Ayrı-ayrı fakt və hadisələrin toplanması, müşahidəsi, müqayisəsi əsasında ümumiləşmələrə gedilir.

2. **Deduktiv dərslər** (Ümumi mülahizələr bəllidir, onun fakt və nümunələrlə isbatına gedilir). Ümumidən xüsusiyə gedilir bilik və bacarıqların tətbiqini, möhkəmləndirilməsini həyata keçirir.

Bu yolların hər ikisi şagirdin təfəkkürünü fəallaşdırmaqla bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə şərait yaradır. Pedaqoji ədəbiyyat bunların arasında ciddi sərhəd qoymur, onları bir-biri ilə sıx əlaqədə götürür.

3. Məzmun və təhlil işlərini birgə həyata keçirən **qovuşuq tipli (kombinə) dərslər**. Bu dərslərdə həm yeni biliklər qazandırılır, həm də təhlil, dəyərləndirmə işləri aparılır (Həm induksiya, həm də deduksiya).

Fəal/interaktiv dərslərdə proqram materiallarını məzmunu dərsin növünü yaratmır. Əsas məsələ yeni bilik və bacarıqların formalaşdırılması və ya möhkəmləndirilməsi ilə bağlıdır.

Yeni bilik verən dərslər (induktiv dərslər) fəal/interaktiv dərslərin bütün mərhələlərini özündə cəmləşdirir. *İcmal*

mövzuları, ədəbi əsərlərin məzmunu üzərində işlər bu formalı dərslər üzərində qurulur.

Möhkəmləndirmə (tətbiq) dərsləri – deduktiv dərslər isə həm 7 mərhələli, həm də bir neçə mərhələli ola bilər. Bu seçim müəllimin özündən asılıdır. *Bir neçə mərhələli dərslər daha çox müzakirə formasında* həyata keçirilir. Deduktiv dərslər daha çox *təhlil, tətbiq, ifadəli oxu dərslərində* istifadə olunur.

Fəal/interaktiv təlim formasında keçilən dərslər birbaşa tədqiqatın aparılması prosesini xatırladır. Yəni problem qoyulur, onun həllinə dair ilkin fərziyyələr alınır, sonra həmin fərziyyələri yoxlamaq üçün tədqiqatlar aparılır, tədqiqatların nəticələri işçi vərəqlərində qeyd olunur və sinfə təqdim olunur, ilkin fərziyyələrlə müqayisə edilir və nələrin dəqiqləşdirildiyi barədə hesabat verilir. Bir fərqi vardır ki, bu tədqiqatlar fərdi xarakterli deyildir. Burada problemin araşdırılmasında hamı - cütlüklər, kiçik qruplar, bütün sinif iştirak edir.

Metodbirləşmələr

▶Tələbə dostlar. Metodbirləşmənin başlıca vəzifəsi müəllimlərə metodik yardım göstərməkdir. Onun məktəbdaxili, məktəblərarası və rayon üzrə formaları vardır.

▶Məktəbdaxili metodbirləşmə ən azı üç nəfər ixtisas müəllimi olduqda yaradılır. Müəllimlərin sayı üçdən az olduqda fənbirləşmələrini yaratmaq lazım gəlir. Təcrübəli müəllimlərdən biri birləşmənin işinə rəhbərlik edir. Ədəbiyyat üzrə metodbirləşmənin normal fəaliyyət göstərməsi üçün iş planı tərtib və təsdiq olunur və həftədə bir dəfə iclası keçirilir.

İş planında aşağıdakı məsələlər əks olunur:

1. Fənn müəllimlərinin təqvim-tematik (yarımillik) planların tərtibi, müzakirə və təsdiqi.
2. Açıq dərslərin qrafikinin tərtibi və təsdiqi.
3. Məktəb ədəbiyyat müəllimlərinin iş təcrübəsinin öyrənilməsi və yayılması.
4. Ədəbiyyat tədrisinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə dair tədbirlər planının işlənib hazırlanması.
5. Ədəbiyyat üzrə sinifdənxaric və məktəbdənkənar görüləcək işlərin planlaşdırılması.
6. Metodiki yeniliklərlə müəllimlərin tanış edilməsi
7. Elmi-metodik seminarların, konfransların keçirilməsi
8. Summativ qiymətləndirmə vasitələrinin müzakirəsi və təsdiqi və s.

▶İş planı məktəb rəhbərliyi tərəfində təsdiq olunur.

Suallar və tapşırıqlar:

1. Ədəbiyyat dərslərinin hansı növləri vardır?
2. Onların məzmunu barəsində nə deyə bilərsiniz?
3. Ədəbiyyat dərslərinin növlərinin yaranması səbəbi barəsində nə deyə bilərsiniz?
4. Metodbirləşmə nədir və necə fəaliyyət göstərir?

İCMAL XARAKTERLİ MATERİALLARIN ÖYRƏDİLMƏSİ

▶Gənc dostlar. Ədəbiyyat fənninin məzmununa daxil olan materiallardan bir qismini də icmal xarakterli materiallar təşkil edir. Siz onunla bağlı bir qədər əvvəl müəyyən təsəvvür əldə etmişdiniz. Onları bir qədər də dərinləşdirək.

▶İcmal xarakterli materiallar (bundan sonra icmal mövzuları) tutduqları yerdən asılı olmayaraq geniş təlim-tərbiyə imkanlarına malikdirlər. Onlar ya kursun başlanğıcında onun məzmunu ilə bağlı ümumi təsəvvür verir, ya geniş şəkildə öyrəniləcək hər hansı bir əsərin daha düzgün anlaşılmasına zəmin hazırlayır, ya da bir neçə əsrlik ədəbi-mədəni nailiyyətlərimizi xülasə etməklə növbəti mövzuya – tək-tək öyrəniləcək sənətkarların yaradıcılığının lazımi səviyyədə dərk olunmasına imkan yaradır, sanki bələdçilik edir.

İcmal mövzuları bir növ məclislərdə səslənən ilk sözü, giriş sözünü xatırladır. O ilk sözü ki, o söz danışan şəxsin özü barəsində, danışdığı məsələ barəsində iştirakçılarda müəyyən təsəvvür yaradır. Həmin şəxsin ətraf tərəfindən tanınması taleyini həll edir. Görünəni budur ki, bu ilk sözün məsuliyyəti olduqca böyükdür. Eynşteyndən soruşulanda ki, Siz ən çox nədə çətinlik çəkirsiniz? Cavabı belə olmuşdu: auditoriyaya giriş sözü söyləməkdə.

Ədəbiyyat kursumuzda da belədir. Giriş sözünün sanballı olmasından gələcəkdə öyrəniləcək mövzuların (proqram materiallarının) taleyi asılı olur.

▶Giriş sözünə bənzər mövzularımız - icmallar üç cürdür. Ədəbiyyat *kursunun* **"Giriş"** kimi adlanan mövzuları *kursun,* fəsillərin - ədəbi dövrlərin xülasəsini verən **tarixi-ədəbi icmalları** *bu dövrdə yaşayıb-yaradan sənətkarların,* yuxarı siniflərdə **"sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu"** mövzuları isə *bədii əsərlərin* dəyərinin düzgün başa düşülməsinə imkan verir.

Bu icmallar kursa, bölməyə, konkret bir əsərin öyrənilməsinə bir giriş sözü təsirini bağışlayır.

İcmallar ya şagirdləri mükəmməl formada ədəbiyyat aləminə daxil edir (kursa giriş mövzuları), ya sənətkarın söz dünyası ilə şagirdləri tanış edir, onları ayrıca öyrəniləcək əsərin düzgün dərk olunmasına yönəldir (sənətkarın yaradıcılığının ümumi mənzərəsini verir), ya da bir neçə əsrlik dövrün ədəbi-mədəni mənzərəsini verməklə, həmən zaman hüdudlarında tariximizi, ədəbi-mədəni nailiyyətlərimizi xülasə etməklə konkret bir sənətkarımızı daha düzgün başa düşməyə imkan yardır.

İcmal sözü *qısa surətdə, müxtəsər, yekunlaşdırma* və *konspekt* anlamlarını verir.[35]

▶**Giriş** mövzularını tədris edərkən dərslikdəki məlumata nəzər salmaq lazımdır. Bu mövzuların tədrisində şifahi və yazılı nitq məzmun xətlərindən müəyyən standartların seçilməsi və reallaşdırılması mümkündür. Bu mövzular, onların məzmunu şagirdlərin mənəviyyatına, dünyagörüşünə, dövlətçilik, azərbaycançılıq duyğularının inkişaf etdirilməsinə tutarlı töhfələr verir. Bunu bir an da olsa unutmamalıyıq. Həmin mövzular *induktiv* dərslər tipində tədris olunur.

▶**Tarixi-ədəbi səciyyəli icmallarda** bir neçə əsrlik dövrün ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni xülasəsi ilə yanaşı həmin dövrdə yazıb yaradan sənətkarlar, onların bədii irsi barədə də yığcam söhbət gedir. Ədəbiyyat kursunda hazırda VIII-XI siniflərdə bu icmallar təqdim olunur. Belə icmalların tədrisi əhəmiyyəti onun əsas vəzifələri ilə müəyyən olunur:

- ✓ Ədəbiyyat kursunun müxtəlif dövrləri arasında əlaqəni, rabitəni yaratmaq,

---

[35] Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti, B.1981, səh.105

- ✓ Ədəbiyyatın inkişaf meyllərini, ənənə və varislik məsələlərini açıb göstərmək,
- ✓ Monoqrafik şəkildə öyrəniləcək sənətkarın ədəbiyyat tariximizdəki yerini dolğunluğu ilə təsəvvür etməkdə yardımçı olmaq,
- ✓ Tariximizi mükəmməl şəkildə, digər mənəvi dəyərlərimizlə vəhdət halında şagirdlərimizə sevdirmək,
- ✓ Adı qeyd olunan əsrlərdə ədəbi nailiyyətlərimizi öz yaradıcılığında əks etdirən sənətkarlarımızın bədii irsinin özəllikləri ilə tanış etdirməkdən ibarətdir.

Hazırda ədəbiyyat dərsliklərində əksini tapan belə icmallar:

VIII sinif üzrə:

1. *Qədim və zəngin ədəbiyyatımız(giriş səciyyəli icmal)*
2. *Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı(XIII əsrə qədər*)
3. *Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatı (XIII əsrdən XVII əsrə qədər)*
4. *Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı.*
   – I mərhələ(*XVII-XVIII əsrlər).*
   – II mərhələ (*XIX əsr*)
   – III mərhələ.(*XX əsrin əvvəlləri)*

IX sinif üzrə:

1. *Milli-mədəni dirçəliş və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə ədəbiyyat (1918-1920)*
2. *İctimai-siyasi ziddiyyətlər və repressiya dövründə ədəbiyyat (1920-1940)*
3. *İkinci Dünya müharibəsi dövründə ədəbiyyat (1941–1945)*
4. *Müharibədən sonrakı dövrdə ədəbiyyat (1946–1960)*
5. *Milli özünəqayıdış dövründə ədəbiyyat (1961– 1990)*
6. *Müstəqillik illərində ədəbiyyat (1991-ci ildən günümüzə qədər)*

X sinif üzrə:

1. *Söz sənətimiz – mənəvi sərvətimiz..(giriş xarakterli icmal).*
2. *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı (layihə)*
3. *Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı (ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər) (layihə)*
4. *Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatı (XIII–XVI əsrlər) (layihə)*
5. *Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. I mərhələ (XVII – XVIII əsrlər) (layihə)*
6. *Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. II mərhələ (XIX əsr)*

XI sinifdə:

1. *Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm və romantizm dövrü(XIX əsrin 90-cı illərindən 1920-ci illədək)*
2. *Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (1920-1991-ci illər)*
3. *Azərbaycan ədəbiyyatında milli özünüdərkə qayıdış və istiqlalçılıq mərhələsi(XX əsrin 60-90-cı illəri)*[36]

Tarixi-ədəbi səciyyəli icmallarda bir neçə əsrlik dövrün ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni xülasəsi ilə yanaşı o dövrdə yaşayıb-yaratmış sənətkarlar barədə söhbət getdiyindən informasiya bolluğu baxımından onun tədrisində müəyyən çətinliklər ortaya çıxa bilər.

VIII-IX siniflərdə bu materiallar tanışlıq xarakteri daşıyır. Sonra keçilən mövzular üçün bir bələdçi rolunu oynayır. Onların tədrisi üçün ayrıca vaxt ayrılmamışdır.

---

[36] Ədəbiyyat-11, Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün "Ədəbiyyat" fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Həbibbəyli İ., Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A. Bakı: "Bakınəşr", 2018, 209 səh.

VIII sinfin ədəbiyyat dərsliyindən bir nümunəni nəzərdən keçirək:

VIII sinif

QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Azərbaycan ədəbiyyatı qədim və zəngin bir tarixə malikdir. Ən qədim zamanlardan Azərbaycan ərazisində yaşayan müxtəlif-qəbilələr arasında türk dilində danışan xalqlar üstünlük təşkil etmiş, bu dildə zəngin şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri ilə yanaşı, yazılı abidələr yaranmışdır.

Həmin dövr ədəbiyyatımızın təməlində qədim ümumtürk ədəbiyyatı dayanır. Ulu babalarımızın ən qədim zamanlarda yaratdığı söz sənəti ortaq türk ədəbiyyatı hesab olunur. Orxon-Yenisey abidələri ortaq türk ədəbiyyatının ilk nümunələridir.

Azərbaycanda ən qədim zamanlarda yaranan bir çox ədəbiyyat və mədəniyyət nümunələri sonrakı dövrlərə gəlib çatmamışdır. Lakin Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı haqqında deyilənləri Herodotun "Tarix" əsərində verilmiş əfsanələr, digər dəyərli nümunələr, eləcə də Midiyanın yüksək mədəniyyətə malik olması haqqında fikirlər bir daha təsdiqləyir.

VII əsrdə Azərbaycanın ərəblər tərəfindən işğal olunmasından, islam dininin qəbulundan sonra ərəb dilində mədrəsələr açıldı, ərəb əlifbasına keçildi. Ziyalıların ərəb dilli mədrəsələrdə təhsil alması onların bədii yaradıcılığına təsirsiz ötüşmədi. Bu amil sənətkarlarımızın ərəb dilində yazıb-yaratmalarına səbəb oldu. Həmin dövrdə Musa Şəhəvat, İsmayıl ibn Yəsar, Əbdül Abbas əl Əma ərəb dilində qiymətli sənət əsərləri yazan tanınmış şairlər idi. Onlar dövrün tələblərinə uyğun olaraq ərəb dilində yazsalar da, şeirlərində vətənpərvərlik hisslərinin tərənnümü mühüm yer tuturdu.

Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatında misilsiz xalq yaradıcılığı hadisəsi olan “Dədə Qorqud” dünya ədəbiyyatında çox az rast gəlinən möhtəşəm abidələrdəndir. Ulu babalarımızın – oğuz türklərinin bədii düşüncəsinin məhsulu olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları ideya-məzmunu, təkrarolunmaz gözəlliyi ilə yüz illərdir dünya alimlərinin diqqət mərkəzindədir.[37]

---

[37] Ədəbiyyat-8, Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik. Tərtibçi heyət: Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Verdiyeva N., Məmmədova S., Bakı: Bakınəşr, 2019, səh.11.

Materialın məzmunu və həcmi barədə müşahidə aparın. Şagirdlərə növbəti material(lar)ın (Bu icmaldan sonra "Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy ("Kitab-Dədə Qorqud" dastanından) mövzusunun tədrisi nəzərdə tutulur) başa düşülməsi işində buradakı məzmun xeyli kömək edir. **Əsas diqqət bu zaman çərçivəsində mövcud olan ədəbi nailiyyətlərin şagirdlər tərəfindən düzgün tutulmasına yönəldilməlidir.**

Yeni kursda X-XI siniflərdə müəlliflər bu icmallara layihə xarakteri vermiş (nisbidir, layihə anlayışına uyğun gəlmir –F.Y.) və tədrisi üçün bir saat vaxt ayırmışlar. Oradakı layihə sözü nisbidir.

Belə icmal mövzularının tədrisində ən vacib məsələ qısa ictimai-tarixi şəraitlə bağlı məlumat, həmin zaman kəsiyində yaşayıb-yaradan sənətkarlar və onları qoyub getdiyi zəngin irs, ənənə və novatorluq məsələlərinin şagirdlərə müşahidə etdirilməsi, qənaətlərinin qeyd etdirilməsidir. Şagirdlər dərslikdə təqdim olunan bu tipli mətnlər üzrə müşahidələr aparıb onu məntiqi cəhətdən hissələrə bölə, materialın məzmununda nələri əks olunduğu öyrənə və alınan qənaətlərini təqdim edə bilərlər.

Qədim və orta əsrlər dövrü ilə bağlı (eləcə də digər tarixi ədəbi icmallarda) icmal mövzusunun öyrədilməsi zamanı yeri gəldikcə həmin dövrə dair Azərbaycan tarixi xəritəsindən də istifadə olunmalıdır. Fənlərarası əlaqə və əyanilik baxımından bu işin əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Metodik vəsaitdə mövzunun tədrisinə dair tövsiyə verilmişdir. Orada dərslərin tətbiqində bəzi kənara çıxmalar olduğunu nəzərə alaraq biz də həmin mövzunun fəal/interaktiv təlim əsasında tədrisi nümunəsini təqdim edəcəyik. Təbii ki, yeni bilik verən dərs olduğu üçün induktiv dərs tipini seçməliyik. Burada materialın məzmununa uyğun gələn şifahi və yazılı nitq məzmun xətləri üzrə standartlara da istinad olunmalıdır. Bir şeyi unutmayaq ki, təklif olunan dərslərin hər biri (İstər müəllim vəsaitinin, istərsə də bizim təqdim etdiyimiz) tövsiyə

xarakterlidir və heç bir vəchlə müəllimin müstəqil işinin məhdudlaşdırılması demək deyildir. Buradakı iş prosesini nəzərdən keçirərək onu, sadəcə olaraq iş nümunəsi kimi qəbul edin.

Deyilənlərə bir yekun vurmaq üçün bir daha xatırladaq ki, tarixi-ədəbi icmalların tədrisində müəllim bir neçə məsələni diqqətdə saxlamalıdır:

1. *Hər bir mövzunun güddüyü təlim, tərbiyə və inkişaf məqsədlərini aydın təsəvvür etmək.*
2. *Həmin mövzunun öyrənilməsi prosesində şagirdlərə nə kimi tapşırıqlar vermək və onları standartlarla necə əlaqələndirmək.*
3. *Dərsin maraqlı və canlı alınması üçün hansı işləri yerinə yetirmək.*

▶İndi isə konkret olaraq mövzunun tədrisinə dair dərs modelinə keçək. Mövzuya dair fəal/interaktiv dərsin gedişini aşağıdakı şəkildə təşkil etmək olar. Bunun üçün X sinifdəki icmallardan birinin tədrisinə - "Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı" mövzusuna nəzər salaq.

Sizdə bu barədə müəyyən təsəvvür yaratmaq üçün X sinifdən də tarixi-ədəbi icmalın mətnini və tədrisinə dair dərs modelini təqdim edirik.

X sinif

QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

(ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər)

Dərslikdəki mətn[38]

Qədim dövrlərdə geniş coğrafi ərazidə yayılmış türk xalqlarının ədəbiyyatı ortaq səciyyə daşımış, Azərbaycan ədəbiyyatı ümumtürk ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi yaranmışdır. Qədim dövrlərə getdikcə türk ədəbiyyatları arasında dil, üslub, obraz baxımından ümumiliyin, əlaqənin daha güclü olduğunu görmək olur. Qədim türk bədii düşüncə nümunələrini bizə ilk tanıdan Çin qaynaqlarıdır. Çin dilinə tərcümə olunmuş, eradan əvvəl II əsrə aid nümunələr – şeir parçaları ideya məzmununa görə bugünkü türkü düşündürür, onda həzin, hüznlü ovqatın yaranmasına səbəb olur. Bu parçalarda ifadə olunmuş hiss-düşüncə min il sonra Orxon-Yenisey abidələrində təkrar olunur, türkün öz dilindən eşidilir, türkün öz əlifbasında, yazısında oxunur.

Qədim türklərin ortaq ədəbiyyatının əsasında duran epos yaradıcılığı – "Dünyanın yaranması", "Türklərin törəyişi", "Oğuz xaqan", "Alp Ər Tonqa", "Ərgənəkon", "Köç" onların tarixini, qəhrəmanlığını əks etdirən qiymətli bədii nümunələrdir. Ortaq məkanda, coğrafiyada, mənəvi mühitdə yaradılmış bu əsərlərdə ulu babalarımızın təfəkkürü, dünyaya, həyata baxışı, mədəni ənənələri bədii ifadəsini tapmışdır. Bizə çatan nümunələrdən məlum olur ki, onlar məzmunca fərqli, rəngarəng olmuşdur. Məsələn, "Yaradılış" dastanında qədim türklərin əvvəllər kainatın mənzərəsinin necə olması barədəki təsəvvürləri öz əksini tapıb.

Əsərdə Tanrı Qara xan obrazı yaradılıb. Dünya Tanrının iradəsinə tabedir. Dünyada xeyirxahlıqla yanaşı, bədxahlıq da mövcuddur. Tanrı bədxahlığın xeyirxahlığı üstələməsinə, dünyanı idarə etməsinə imkan vermir. Göyün yeddinci qatında oturub kainatı idarə edən Tanrı türklərin yaşadığı torpağın da, cəmiyyətin də taleyini müəyyənləşdirir.

Qədim türklərin soykökünü təşkil edən el və tayfa birləşmələri Yaxın Şərqdə yaşayan xalqlarla sıx iqtisadi, mədəni əlaqədə olmuşlar. Bu əlaqə eyniköklü xalqların birində yaranan söz sənəti nümunələrinin digər xalqlar

---

[38] Ədəbiyyat-10, Ümumtəhsil məktəblərinin 10-ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik. Tərtibçi heyət: Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Bakı: Bakınəşr, 2018, səh.19.

arasında da geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Belə əsərlərdən biri olan "Avesta" atəşpərəst Azərbaycan türklərinin də dini kitabı idi. "Avesta"nın müəllifi Zərdüşt peyğəmbərdir. Əsərin özəyi sayılan, bədii təfəkkürün məhsulu olan "Qatlar"da ilk insanın yaranması, insan həyatının müxtəlif məqamları, insanla təbiət arasında mübarizə, müharibədə qələbə və məğlubiyyətin doğurduğu hislər bədii dillə əks etdirilir. Əsərdə Xeyir allahı Ahura Məzda (Hörmüz) ilə Şər allahı Əhrimənin (Anqramanyu) mübarizəsindən söz açılır. Xeyir allahı Hörmüz bütün yaxşılıqların – işığın, sağlamlığın, odun, həyatın yaradıcısıdır. Yalan, zülmət, ölüm, xəstəlikləri isə Şər allahı Əhrimən yaratmışdır. Onların mübarizəsi işığın qaranlıq, xeyirin şər üzərində qələbəsi ilə nəticələnir. "Avesta"da insanlar humanizmə, xeyirxah əməllərə, həyatda bolluğun əsası hesab edilən əkinçiliyə, maldarlığa çağırılırdı. Atəşpərəstlər müqəddəs saydıqları oda sitayiş edir, onun vasitəsilə pisliklərdən qurtulmağın mümkünlüyünə inanırdılar. Zədüştiliklə bağlı olan bir sıra adətlər – odun müqəddəs sayılması, səməni göyərdilməsi, odun (tonqalın) üstündən atlanma və s. dövrümüzə gəlib çatmışdır.

Eposun yaranma tarixi kimi, nə vaxt yazıya alınması da fərqli şəkildə izah olunur. Azərbaycan türklərinin qədim qəhrəmanlıq salnaməsi, bədii söz sənətimizin ilk mükəmməl ədəbi-bədii hadisəsi olan "Kitabi-Dədə Qorqud" islamiyyətdən çox-çox öncəki "Oğuznamələr" silsiləsinə daxil olsa da, doğma türkcəmizin abidəsidir. Onun yazıya alınması yazılı ədəbiyyatımızın yalnız ərəb, yaxud fars dilində deyil, həm də doğma dilimizdə inkişaf etdiyini göstərirdi. Bu qiymətli abidə təkcə dilimizi, tariximizi yox, bütövlükdə xalqımızın mənəviyyatını, psixologiyasını, həyata baxışını və s. öyrənmək, dəyərləndirmək üçün mötəbər mənbədir.

VII əsrin ortalarından Ərəbistanda yaranan güclü islam dövləti bir çox ölkələri islam bayrağı altında istila etdi. Azərbaycan da kənarda qalmadı. Ölkəmizə hücum edən ərəblər xalqın ciddi müqaviməti ilə qarşılaşdılar. Çətinliklə də olsa, ölkə işğal olundu. İslamın qəbulundan sonra müxtəlif bölgələrdə mədrəsələr açıldı. Məqsəd islam dininin əsaslarını və ərəb dilini mənimsətmək idi. Ərəb dilində mükəmməl sənət əsərləri yaradan Musa Şəhəvat, İsmayıl ibn Yəsar, Əbül-Abbas əl-Əma kimi sənətkarlarımızın yaradıcılığında vətənpərvərlik, doğma yurda bağlılıq hislərinin ifadəsinə geniş yer verilirdi. Ədalət – zülm qarşıdurması, ictimai mühitdəki yaramazlıqlara etiraz onların əsərlərində əksini tapan məsələlərdən idi. Bu sənətkarların təbiət mövzularında yazılmış əsərlərində yenilik axtarışları, səmimilik, lirizm özünü aydın göstərirdi.

Ərəb xilafəti zəiflədikdən sonra Yaxın və Orta Şərq ölkələrində, saraylarda fars dili geniş yayılmağa başladı. Azərbaycanda XI əsrin ortalarından başlayaraq, farsca yazmaq ənənəsi yarandı. Saray ədəbiyyatında qəsidənin mədhiyyə, həcv, mərsiyə, fəxriyyə kimi növlərinə geniş yer verilir,

dini mövzularda əsərlərin yazılmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. Mədhiyyələr hökmdarların qüdrətinin, əməllərinin tərifi ilə məhdudlaşmır, onlar xeyirxah, mərhəmətli olmağa, ölkədə quruculuq işləri aparmağa, əmin-amanlıq yaratmağa dəvət edilirdi. Sarayda yaşayan mütərəqqi görüşlü sənətkarlar tarixi hadisələrə, ictimai-fəlsəfi məsələlərə həsr etdikləri əsərlərlə saray ədəbiyyatının mövzu, məzmun baxımından zənginləşməsinə istiqamət verirdilər. Əsərlərini farsca yazsalar da, təbliğ etdikləri ideya və bədii sənətkarlıq baxımından türk-Azərbaycan dünyagörüşünü, mənəviyyatını əks etdirən Qətran Təbrizi, Əbül-üla Gəncəvi, Fələki Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Məhsəti Gəncəvi, Əfzələddin Xaqani məhəbbəti, təbiəti tərənnüm edən, eləcə də dərin fəlsəfi düşüncələri əks etdirən lirik şeirlər yazırdılar. Bu sənətkarların yaradıcılığında ictimai-siyasi problemlər, humanist ideyalar da əksini tapırdı.

XI əsr saray ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi şöhrət qazanmış Q. Təbrizinin irsi “Divan”dan və “Ət-təfasir” adlı farsca lüğətdən ibarətdir. Şairin “Divanı”na mədhiyyələrlə yanaşı, məhəbbət, vətən, insan taleyi, təbiət mövzusunda, eləcə də, saraydan narazılığı əks etdirən lirik şeirləri daxildir. Gəncədə və Təbrizdə yazıb-yaratmış şairin Təbrizdə baş vermiş zəlzələ haqqında iki mənzuməsi bu qədim şəhərlə bağlı məlumat verən mənbə kimi dəyərlidir.

M. Gəncəvi XII əsr ədəbiyyatımızda dərin ictimai-fəlsəfi məzmunlu rübailəri ilə şöhrət tapmışdır. Bu şeirlərin lirik qəhrəmanı dərin məhəbbətlə sevən, iztirab çəkən, gözəlliyi dəyərləndirən aşiqdir. Rübailərində müxtəlif peşə sahiblərindən

söz açması şairin əməkçi insana verdiyi yüksək dəyəri əks etdirir. Bu nümunələrdə insanın taleyi, həyatı, sevinci, kədəri ilə bağlı humanist düşüncələr yüksək poetik ifadəsini tapmışdır:

Dün kaşı kuzəmi daşlara çaldım,
Sərxoşdum, bilmədim, əlimdən saldım.
Kuzə dilə gəlib dedi ki, mən də
Sənin kimi idim, bu günə qaldım.

Ə. Xaqaninin “Divan”ındakı ictimai-fəlsəfi məzmunlu şeirlərdə, “Töhfətül-İraqeyn” poeması, “Mədain xərabələri” qəsidəsində saraydan narazılıq motivlərinin əks olunması ədalətsizliyə etiraz edən ədibin vətəndaşlıq mövqeyi ilə bağlı idi. Ədəbiyyatımızda ilk poema olan “Töhfətül-İraqeyn” əsərində şairin öz həyatı, uşaqlıq illəri, təhsili, dostları ilə bağlı xatirələri də əksini tapmışdır. Üsyankar təbiətli şair saraydan, hökmdarlardan üz çevirmiş, öz xalqına, sadə insanlara dərin məhəbbət bəsləmişdir:

İstəmirəm, adımı çağıralar Xaqani,
Mən yoxsullar şairi, xəlqaniyəm, xəlqani.

“Mədain xərabələri” qəsidəsində şair Sasani hökmdarlarının paytaxtı olmuş Mədain şəhərinin xarabalıqlarını təsvir etməklə dövrünün şahlarına ibrət dərsi vermək məqsədini güdmüşdür. Şairin əsərlərində doğma yurduna məhəbbət, ondan ayrılığın doğurduğu şikayət motivləri güclüdür:

Şamaxı! Ey mənim sevimli yurdum!
Mən sənin qoynunda xaniman qurdum.
İndisə acığın tutmuşdur mana,
Sənin qucağından ayrılsam, ana,
Ümidim, pənahım Təbrizdir, Təbriz.
O şəhər də mənə doğmadır, əziz.

Saray həyatından uzaq olmağı üstün tutan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si məzmunu, bədii forma kamilliyi, humanist ideyaların ifadəsi baxımından qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatının, intibah dövrünün zirvəsi sayılır. Nizami yeni bir ədəbi məktəbin əsasını qoymuş, poemaları ilə Yaxın Şərq ədəbiyyatının inkişafına istiqamət vermişdir.

X sinif

Mövzu: "Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı"(Ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər)(layihə).[39]

Standartlar: 1.1.1., 1.1.4., 1.2.4., 2.2.1., 3.1.2.

İnteqrasiya: Tarix; ....; Coğrafiya: ......

Texnikalar: klaster, beyin həmləsi, müzakirə

İş forması: böyük və kiçik qrupda iş

Dərsin tipi: induktiv

Resurslar (təchizat): iş vərəqləri, markörlər, dərslik filmdən parça, musiqi...

Dərsin təlim nəticələri:

1. Mətndə, əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını mənşəyinə və işlənmə məqamına görə izah edir.
2. Bədii nümunələrdə əksini tapan mühüm mənəvi, əxlaqi-etik dəyərləri müəyyənləşdirir.

[39] Bu tipli icmal mövzularının tədrisində alt-standartlar mətndəki əsərlərə, onların ideya-bədii xüsusiyyətlərinə görə qoyulmalıdır. Hər üç məzmun xətti təmsil olunmalıdır.

3. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideya-bədii xüsusiyyətlərini bağlı olduğu dövrün sosial-siyasi, mənəvi dəyərləri baxımından təhlil edir və nəticə çıxarır.
4. Müzakirələrdə mövzuya, problemə, yazıçı mövqeyinə, tənqidi münasibətini əsaslandırır, fərqli fikirlərə dözümlülük nümayiş etdirir.
5. Müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideyasına, probleminə münasibət bildirir, ümumiləşdirmələr aparır, nəticə çıxarır

Dərsin mərhələləri və **təxmini vaxt bölgüsü:**

1. *Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması...3 dəq.*
2. *Motivasiya ....4 dəq.*
3. *Tədqiqatın aparılması.................................... 10 dəq.*
4. *Məlumat mübadiləsi ....8-10 dəq.*
5. *Məlumatın müzakirəsi və təşkili....................... 5 dəq.*
6. *Nəticələrin çıxarılması .... 3 dəq.*
7. *Yaradıcı tətbiqetmə.. 7 dəq.*
8. *Qiymətləndirmə ,evə tapşırıq.......................... 3 dəq.*

Cəmi: 45 dəq.

Dərsin gedişi:

I. Motivasiya (4 dəq.)

Dərsin başlanğıcında mövzunun tapılması üçün müxtəlif variantlar seçilə bilər. Onlardan üçünü diqqətinizə təqdim edirik. Hər üç variant keçərlidir. Dərs zamanı onlardan birini istifadə etmək lazımdır.

1. Müəllim dərsin başlanğıcında mövzunun tapdırılması üçün belə bir cümləni səsləndirir: **Zaman onlardan uzaqlaşdıqca, onlar xalqına, onun mənəviyyatına daha yaxın olurlar. Klassiklərimizə tale məhz belə bir mənalı ömür bəxş etmişdir.** Sonra müəllim şagirdlərə müraciət edir. **Eşitdiyiniz cümlənin mənasına və məzmununa münasibətinizi bildirin.** Şagirdlərin təəssüratları alındıqdan sonra yenidən onlara

müraciət olunur: - **Uşaqlar, sizcə bu gün biz nədən söhbət açacağıq?** Təbiidir ki, şagirdlər klassiklərimizdən, qədim dövrdə yaşayıb yaradan böyük sənətkarlarımızdan söhbət açıla biləcəyi fikrini irəli sürürlər. Müəllim onların fikrini təsdiqləyərək dərsin mövzusunu dəqiq şəkildə lövhəyə qeyd edir: "Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı".

2. Müəllim klassik irsimizin ədəbiyyatımızın inkişafında rolu barədə maraqlı bir fikri şagirdlərin nəzərinə çatdırır: **Azərbaycan bədii və ictimai fikir tarixi özündən sonra gələn yazarlar və mənsub olduğu xalq üçün həmişə qürur və iftixar mənbəyi olmuşdur.** Şagirdlər fikri dinlədikdən sonra onlardan soruşulur. **Bu fikri necə qəbul edirsiniz? Ona münasibət bildirin.** Şagirdlərin mülahizələri dinlənilir. Sonra müəllim onlara ikinci bir sual ünvanlayır: **Necə bilirsiniz, biz bu gün nədən söz açacağıq?** Şagirdlərdən "qədim ədəbiyyat", "klassik ədəbiyyat" sözləri alınan kimi mövzunun adı dəqiq formada lövhəyə qeyd olunur: "Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı".

3. Müəllim S. Vurğundan belə bir misraları xatırladır:

Ölməz könül, ölməz əsər,
Nizamilər, Füzulilər,
Əlin qələm, sinən dəftər,
De gəlsin hər nəyin vardır,
Deyilən söz yadigardır.

- *Uşaqlar, bu şeir parçasının haradan götürüldüyü Sizə yaxşı məlumdur. Gəlin bu parçaya münasibət bildirək. Burada nədən söhbət gedir? Bu misralar Sizə hansı hissləri aşılayır? Birinci iki misranın məzmununa, sonra isə digərlərinə diqqət yetirin. Onlarda nədən söhbət açılır? ... Sizcə, bu gün biz nədən söhbət açacağıq?* Şagirdlərdən belə bir cavablar alına bilər: **ədəbiyyatımızın yaradıcılarından, klassik sənətkarlarımızın irsindən** və s. Müəllimlim onların fikirlərinin düzgün olduğunu söyləyir və mövzunu dəqiq şəkildə lövhəyə qeyd edir.

Mövzu tapdırıldıqdan sonra **tədqiqat sualı** ortaya qoyulur və o, lövhəyə yazılır: - **Sizcə, qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı mövzu və janr baxımından hansı keyfiyyətlərə malik ola bilərdi? (**tədqiqat sualının tərtibi ilə bağlı səh.108-dəki tövsiyəyə də baxa bilərsiniz**).** Şagirdlərin ilkin ehtimalları alınır və lövhəyə qeyd olunur.

II. Tədqiqatın aparılması (10 dəq.)

Şagirdlər qruplara bölünür. Hər qrupa müvafiq tapşırıq verilir, tədqiqatın vaxtı və qiymətləndirmə meyarları elan edilir.

1-ci qrup: Ortaq bədii nümunələrdə əksini tapan mühüm mənəvi, əxlaqi-etik dəyərləri müəyyənləşdirir qeyd edin.

2-ci qrup: Qədim inanclar və mənəvi dəyərlərlə bağlı "Avesta"da, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında əksini tapan xüsusiyyətləri qeyd edin.

3-cü qrup: Qədim Türk dastanları ilə "Dədə Qorqud" dastan üçün ortaq olan cəhətlər barədə qeydlər aparın. Dastanın bu günümüz üçün əhəmiyyəti barədə fikirlərinizi qeyd edin.

4-cü qrup: Azərbaycan ədəbiyyatının qədim dövrdə hansı dillərdə, hansı janrlarda yaranmasına dair məlumatları toplayın. Səbəbini göstərməyə çalışın. Mətndəki çətin sözləri müəyyənləşdirin.

5-ci qrup: Yazlı ədəbiyyatımızın nümayəndəsi Qətran Təbrizi, Məhsəti Gəncəvi və Xaqani Şirvani yaradıcılığına əsərlərinin ideyasına, probleminə münasibət bildirin, ümumiləşdirmələr apararaq qənaətlərinizi qeyd edin.

III. Məlumat mübadiləsi (8-10 dəq.)

Vaxt bitdikdən sonra qrupun təmsilçisi tədqiqatlarının nəticələri ilə sinif yoldaşlarını tanış etməyə başlayırlar. Müəllim reqlamenti elan edir(hər çıxışa 2 dəq.) və təqdimatlara başlanılır. Hər bir təqdimata sinifdən sual verilə bilər. Sonda təqdimatlara ümumi qiymət verilir.

IV. Məlumatın müzakirəsi və təşkili (qruplaşdırılması, yığcamlaşdlrlması) (5 dəq.)

Müəllim iş vərəqlərindəki məlumatların müzakirəsini həyata keçirməyə başlayır. Onlar arasında əlaqələr qurur, oxşar cəhətləri tapdırır. Əsas fikri həmin dövrdəki ədəbi nailiyyətlərin dəyərinin düzgün tutulmasına yönəldir. Bu zaman aşağıdakı yardımçı suallardan da istifadə oluna bilər:

- *Qədim dövr ədəbiyyatımızı, ortaq türk dastanlarımızı səciyyələndirən hansı xüsusiyyətlərlə tanış olduq?*
- *Bu dövrün ədəbi nailiyyətləri hansılar idi? Onların dəyəri nədən ibarət idi?*
- *Ədəbiyyatımızın fərli dillərdə yaranmasına səbəb nə idi?*
- *"Avesta" və "Dədə Qorqud" dastanını hansı cəhətlər birləşdirə bilər?*
- *Qətran Təbrizi, M. Gəncəvi, X. Şirvani irsinin bizim üçün dəyəri nə ola bilər?*

Müəllim təqdimatlarda əksini tapan ortaq məsələləri müəyyən etdirir və şagirdlərin yekun qənaətini ortaya qoydurur.

V. Nəticənin çıxarılması (3 dəq.)

Bu mərhələdə yekun qənaətlərlə motivasiya mərhələsində irəli sürülən tədqiqat sualı və ona verilən ilkin cavablar (fərziyyələr) müqayisə edilməyə başlanır. Nələrin üst-üstə düşdüyü, nələrin yeni olduğu ortaya çıxarılır.

VI. Yaradıcı tətbiqetmə (7 dəq.)

Bu mərhələdə şagirdlərə təklif edilir ki, onlar bu dövr ədəbiyyatını başqa cür necə görmək istədiklərini qeyd etsinlər. Tapşırığın icrasına vaxt verilir və vaxt bitəndən sonra 5-6 nəfərin yazısı oxunur.

VII. Qiymətləndirmə və ev tapşırığı (3 dəq.)

Bu mərhələdə formativ qiymətləndirmə aparılır, ev tapşırıqları elan olunur.

▶Ədəbiyyat zəngin bir məbədgahı xatırladır. Bu məbədgahın ucaldılmasında bir çox sənətkarlar iştirak etmişlər. O, damla-damla toplanaraq belə bir görkəmli simaya malik olmuşdur. Onun hər bir guşəsində insan mənəviyyatı, arzular və hisslər dünyası dayanır. Ədəbiyyat müəllimi tarixi-ədəbi səciyyəli icmal mövzularını tədris edəndə çalışmalıdır ki, bu məbədgahın bir kərpicinə belə xələl gətirilməsin, əksinə, onların hər birinə, bu kərpici həmin məbədgaha bəxş edənlərə vurğunluq, iftixar və qürur hissləri aşılasın.

▶İcmal xarakterli materialların üçüncü qismini "**Sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu"** mövzuları təşkil edir.

Vaxtilə hər hansı bir sənətkarın yaradıcılığının ümumi mənzərəsini əks etdirən icmallar X-XI siniflərdə monoqrafik mövzuların tərkibində özünü göstərirdi. Həmin icmallar monoqrafik şəkildə öyrənilən sənətkarın həyatı və bədii irsi barədə ayrı-ayrı dərsdə şagirdlərə məlumat verməyi qarşısına məqsəd qoyurdu. Onun əsas vəzifəsi bu irsdə əksini tapan əxlaqi-mənəvi dəyərləri və yazıçının sənətkarlıq keyfiyyətlərini dolğunluğu ilə şagirdlərə çatdırmaq, onlara sevdirmək idi.

Yeni kursda bu material "**sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu"** kimi (layihə formasında) təqdim olunur və göstərilən məqsədə xidmət göstərir. *Onun öyrənilməsinə bir saat vaxt ayrılır.*

Təqdim olunan mövzu ətrafında şagirdlərin araşdırma aparmaqları, mətnlərin kənarlarında qoyulan sualları cavablandırmaları, əldə etdikləri bilikləri təqdim etmələri və həmin biliklərlə dərslikdəki materialları tutuşdurmalı olduqları müəllim üçün vəsaitdə bir tövsiyə kimi irəli sürülmüşdür.

Bir qədər əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi mövzunun tədrisi planlaşdırılarkən, əyani vasitələr barədə düşünülməli, "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" (Çünki burada ədəbi əsərlərin məzmunu, obrazlar aləmi, ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə bağlı məlumatlar vardır), "Şifahi nitq" və "Yazılı nitq" məzmun xətlərinin tərkibindən uyğun bilinən alt-standartlar seçilməli,

onlar dərsin təlim nəticələrinə gətirilməli və fəal/interaktiv dərsin mərhələlər üzrə induktiv dərs təşkil edilməlidir. Bunun üçün əvvəlki nümunəmizdəki işin gedişinə baxmaq və ona uyğun dərs modeli qurmaq olar.

Müəllim mətndə əksini tapan məlumatlarda əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərin şagirdlər tərəfindən düzgün tutulmasını ən əsas vəzifə bilməli, ondan bir ibrət götürülməsi qayğısına qalmalı, onların dünyagörüşlərinin, həyati biliklərinin, mənəvi aləmlərinin zənginləşməsinə xidmət göstərməsi üçün istifadə etməlidir. Unutmaq olmaz ki, bu sənətkarlarımızın hər biri xalqımızın layiqli övladlarıdır, genefondumuzdur.

Sənətkarların yadigar qoyub getdiyi bədii irs bizim qiymətli xəzinəmizdir. Əgər şagirdlərimizə onunla düzgün rəftar etməyi aşılaya bilsək, onda bu irs onlara daim bir istiqamət, yol göstərəcək, əllərindən tutacaq və sabaha daha inamla aparacaqdır. Bunun üçün də müəllim öz üzərinə düşən məsuliyyəti aydın hiss etməli, təqdimat mərhələsini yüksək səviyyədə təşkil etməyi bacarmalıdır. Zəif və qüsurlu təqdimat sənətkarın tanınma taleyini heç endirə bilər.

Müəllim bu mövzuların tədrisində də xeyli işləməlidir:

- öyrənilməsinə ayrılan vaxt ərzində dərsdə hansı işləri yerinə yetirəcəyini aydınlaşdırmalı,
- dərslikdəki, müəllim üçün vəsaitdəki məlumatı nəzərdən keçirməli, burada nələrin çatıb-çatmadığını dəqiqləşdirməlidir.
- Sonra isə qarşıda duran vəzifələrin hansı yolla şagirdə çatdıracağını müəyyənləşdirməlidir.

Müəllim orta məktəb dərslik komplektindəki məlumatlara, metodik tövsiyələrə yaradıcı (tənqidi) yanaşmağı bacarmalıdır.

Müəllim icmal mövzularının (həmçinin sənətkarın həyatı və yaradıcılıq yolunun, ədəbi əsərlərin) tədrisi zamanı ən azından aşağıdakı nöqtələrdən dərslik komplektindəki

məlumatların müşahidəsini aparmalı, təhlil etməli və nəticələr çıxarmağı bacarmalıdır:

1.Dərslikdə təqdim olunan icmal materialları(və ya o biri mövzular) öz məzmununa görə şagirdlərin ehtiyaclarını, maraq və tələbatlarını ödəyirmi?

2. Dərslikdəki (icmallardakı) məzmun dövlətin ədəbi təhsilin qarşısına qoyduğu vəzifələrlə necə uzlaşır?

3. Dərslikdəki sual və tapşırıqlar sistemi müəllim üçün vəsaitdə təklif olunan, dərsin təlim nəticələrində qeyd olunan alt-standarların tələbələrini reallaşdıra bilirmi?

4. Dərsin təlim, tərbiyə və inkişaf məqsədləri – təlim nəticələri düzgün müəyyənləşdirilibmi?

5. Müəllim üçün vəsaitdə planlaşdırmada nəzərdə tutulan metod və texnikalar mövzunun tədrisi ilə bağlı şərhlərdə istifadə olunubmu?

6. Müəllim üçün vəsaitdə əksini tapan resursları yetərli saymaq olarmı? Onlar öhdəsinə düşən vəzifəni layiqincə icra edirlərmi?

7. Müəllim üçün vəsait fəal/interaktiv təlimi düzgün tətbiq edə bilibmi?

8. Motivasiya mərhələsində motivasiyanın yaradılması, tədqiqat suallarının qoyuluşu alt-standartların məzmunu ilə uyğun gəlirmi? Motivasiya mərhələsi düzgün qurulubmu? İlkin fərziyyələrin lövhəyə qeyd olunmasına dair bir göstəriş verilmişdirmi?

9.Tədqiqatın aparılması mərhələsində qrup tapşırıqlarından istifadə olunubmu? Bu zaman dərsin təlim nəticələrində əksini tapan alt-standartlar qruplara bir tapşırıq kimi təqdim olunubmu?

9. Məlumatın müzakirəsi və təşkil olunması(təsnif olunması, qruplaşdırılması) mərhələsində müzakirə və ümumiləşdirici işlər üçün suallar verilibmi? Həmin suallar dərsin təlim nəticələrinə uyğun gəlirmi?

10. Nəticənin çıxarılması mərhələsində ilkin fərziyyələrlə yekun qənaətlərin tutuşdurulmasına dair göstərişlər vardırmı?

11. Qiymətləndirmə meyarları təlim nəticələrinə uyğun tərtib olunubmu? Onu qənaətbəxş saymaq olarmı?

Müəllim dərslik komplekti ilə bağlı bu suallara müsbət cavab tapmasa, özü o kəsirləri aradan qaldırmağa borcludur. Çünki müəllim üçün vəsaitlər yalnız nümunəni təklif edir. Qalan iş müəllimin özündən asılıdır. Dərslikdə bədii materiallar, müəllimin əlinin altında isə sinif üzrə ümumi təlim nəticələri və məzmun standartları(məzmun xətləri, məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar) vardır. Onlardakı tələblərin həyata keçirilməsi müəllimin bir nömrəli vəzifəsidir.

İcmal mövzuları tədris olunanda elə etmək lazımdır ki, o öz üzərinə düşən vəzifəsini – şagirdlərin ədəbi biliklərə şüurlu yiyələnməsini və əsl vətəndaş kimi böyüməsini layiqincə yerinə yetirsin.

Suallar və tapşırıqlar:

1. İcmal xarakterli materiallar dedikdə nə başa düşülür?
2. Ədəbiyyatın öyrədilməsində onların əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
3. Məzmununa görə onun neçə növü vardır?
4. Onun tədrisində hansı məsələlər diqqətdə saxlanılmalıdır?
5. Dərslik və metodik vəsaitdəki materiallara yaradıcı yanaşmaq üçün nələrin bilinməsi vacibdir?
5. İcmal mövzularından birinə dair dərs modeli hazırlayın.

SƏNƏTKARIN HƏYATI, YARADICILIQ YOLU MATERİALLARININ TƏDRİSİ

Gənc dost.

▶Burada bir daha sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu mövzularının öyrədilməsinin nəzəri-praktik istiqamətləri ilə tanış olacaqsınız. Əvvəlik bəhsdə icmal xarakterli materialların xarakterinə, növlərinə dair ümumi biliklər aldınız. İndi həmin tanışlığı bir qədər də dərinləşdirək.

▶Ədəbiyyat kursuna daxil olan mövzuların bir qismini də "sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu" materialları təşkil edir. Əvvəllər ayrı-ayrı tədris olunan **sənətkarın həyatı**, **sənətkarın yaradıcılığı** mövzuları hazırkı kursda "....həyatı , yaradıcılıq yolu" adı altında birləşdirilmişdir. Onun təqdimi və tədrisində layihə formasında araşdırmanın aparılması tövsiyə edilmişdir. Bu, məzmun standartının tələbindən irəli gələn qaydadır və düzgündür.

Təhsil proqramı üzrə bu tipli materialların öyrədilməsinə **bir saat** vaxt ayrılmış, X-XI siniflərə yerləşdirilmişdir. Bu barədə hazırkı dərsliyin sonunda verilmiş məlumata da baxa bilərsiniz (Əlavə 4).

▶Sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu ilə bağlı materialları proqrama nə üçün daxil edilir və onların tədrisində hansı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur?

Əvvəlcə onu qeyd edək ki, bu qrup mövzuların da məktəbdə öyrənilməsinin çox böyük təlim-tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Bu belə anlaşılmalıdır ki, ədəbiyyatımızın yaradıcıları olan bu sənətkarların hər birisi yaşadıqları dövrün canlı timsalıdırlar. Demək olar ki, onların bir çoxunun həyatı bir ibrət aynası və tərbiyə məktəbi kimi çıxış edə bilir.

Sənətkarın mühiti, ədəbi aləmə gəlişi, fikir və duyğular aləminin formalaşdığı zəmin, dünyagörüşləri şagirdlərə müsbət əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər aşılayır. Şagirdlər aydın şəkildə və əyani olaraq dərk edə bilirlər ki, zamanından, dövründən asılı

olmayaraq, xalq işinə yaxın olan, el yolunda qələm çalan, zəhmət çəkən heç bir kəs unudula bilməz. Kim el yolunda nə isə bir yaxşı iş görsə, onun istəklərinə biganə qalmasa, o adamlar, o şəxslər min illər keçərsə belə, xalqın yaddaşından çıxa bilməz. Bu, bir həqiqətdir.

Şagirdlər bu məlumatları öyrəndikcə başa düşürlər ki, insanların 60-90 illə ölçülən cismani ömürləri ilə yanaşı, mənəvi ömürləri də vardır. Özü də əgər bu mənəvi ömür mənalı və xalqı üçün gərəkli olubsa, onda o, illər, əsrlər çərçivəsinə sığmır. Şagirdlər aydın şəkildə anlayırlar ki, insanın əbədi yaşarlılığı meyarları vardır. Bunun ən ümdəsi el-oba yolunda nələri isə eləməkdir. Bəyəm elə bir şəxs tapıla bilərmi ki, özündən sonra gələcək nəsillərə nə isə yaxşı və xeyirxah işlər qoyub getməyi fikirləşməsin və ya belə bir arzuya biganə qalsın?

Yuxarı siniflərdə sənətkarın həyatı və yaradıcılıq yolu materiallar öyrədiləndə bu kimi məsələlər həmişə müəllimin diqqət mərkəzində dayanmalıdır. Şagirdlər sənətkarların həyatına dərindən bələd olduqca onlarda belə bir əqidə yaranmalıdır ki, kaş yaxşı işlər görə biləydim və mən də həmin görkəmli şəxsiyyətlər kimi doğma, qədirbilən xalqın yaddaşında yüz illərlə qalaydım. Bugünkü günümüzdə bu cür düşüncə tərzinə nə dərəcədə ehtiyac olduğunu söyləmək, yəqin ki, bir qədər artıq görünərdi.

Sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu əzab-əziyyətli, enişli-yoxuşlu, bəzən də məhrumiyyətli bir ömrün salnaməsidir. O, həm də şöhrətə çatmanın sınaqdan çıxarılmış pillələridir. Belə materiallarla tanışlıq zamanı şagird aydın şəkildə müşahidə edə bilir ki, insanın həyatda yüksəliş yolu nələrdən keçib gedə bilər. Həmin yolun başlanğıcı, davam etməsi və sonu nələrdən təşkil olunur, burada təsvir olunan uğurların səbəbləri hansılardır və ya çatışmazlıqları nələr törətmişdir. Həmin mühitdə sənətkar bir insan kimi necə davranmış, nələrə nail olmuş, nələri itirmiş və buna hansı amillər təsir etmişdir.

Şagirdlər həmin materiallar vasitəsilə həm də xalqımızın, cəmiyyətimizin tarixini öyrənirlər. Çünki hər bir sənətkarın ömür yolu yaşadığı tarixi dövr haqqında müəyyən təsəvvürlərin alınmasına kömək olur. Bugünkü gənclərimizə bu da olduqca gərəkli və vacibdir.

Yazıçının ədəbiyyat tarixində yeri və mövqeyi, ənənələrə sadiqliyi, novatorluğu, özündən sonra gələn ədəbi nəsillərə təsiri və s. kimi məsələlər şagirdlərə təkcə tarixi-ədəbi biliklər vermir, həm də onlarda milli qürur, ləyaqət və iftixar hissinin formalaşdırılmasında fəal rol oynayır.

▶Sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu mövzusunun ardınca proqram onun bədii irsindən bir nümunə daxil edilir. Sənətkarın yaradıcılığı ilə bağlı verilmiş məlumat tamamlanmış olur. Ona görə də həyat və yaradıcılıq yoluna dair alınan biliklər həmin ədəbi əsərin daha yaxşı anlaşılması üçün münbit şərait yaradır.

Ədəbi əsərlərin hansı şəraitdə meydana gəlməsi şagirdlərin ümumi inkişafına, təlim-tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir, əsəri daha yaxşı anlamağa imkan verir. Maraqlı bir söz, şeir parçası və ya əhvalat eşidəndə biz dərhal onun müəllifi ilə maraqlanırıq. Alınan cavabla bu mənalı sözü və ya fikri söyləyənlərin şəxsiyyətinə bizdə əlavə bir hüsn-rəğbət yaranır.

Yuxarıda dediklərimiz sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu materiallarının təlim-tərbiyə imkanlarının tükənməzliyindən xəbər verir.

▶ Belə xarakterli materialların bir qismində gördüyünüz kimi tariximiz, zəngin mənəviyyatımız, o birində isə şərəfli ömrün salnaməsi əksi olunur. Bu materiallar gənclərimiz üçün bir ibrət aynasına çevrilməlidir. Onlardan biz bu gün nələri isə götürə və öz mənəviyyatımızı zənginləşdirə bilərik.

Bu cür materiallar imkan verir ki, şagirdlərimiz müxtəlif həyat hadisələrinə sənətkarlarımızın gözü ilə baxsınlar, bu həyatdan özləri üçün daha çox şeylər götürməyə cəhd etsinlər və doğma Azərbaycanımızın layiqli vətəndaşlarına çevrilsinlər.

▶Sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu materiallarının tədrisinin nə kimi əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərdən keçirdikdən sonra onun necə öyrədilməsi məsələsi üzərində dayanaq.

Bu cür materiallarının öyrədilməsi hazırda X-XI siniflərin payına düşür.

X-XI siniflərdə ədəbiyyat tarixi kursu əhatə olunduğuna görə burada monoqrafik mövzular üstünlük təşkil edir. Həmin mövzular ədəbiyyatımızın görkəmli simalarının həyatı, yaradıcılıq yoluna, bədii irsindən isə seçmə bir bədii əsərin öyrədilməsinə həsr olunmuşdur. Proqram belə monoqrafik mövzuların tədrisinə adətən 3-5 saat vaxt ayırır. Bu saatlardan birincisi sənətkarın **həyatı**, **yaradıcılıq yoluna (1 saat)** və qalanları isə **ayrıca öyrənilməsi nəzərdə tutulan əsərə** həsr edilir. Saatlar artdıqca sənətkarın əsərinin öyrənilməsinə ayrılan vaxt da artır. "...həyatı və yaradıcılıq yolu" materiallarının öyrənilməsinə ayrılan vaxt isə sabit qalır.

Həmin proqram materiallarının tədris olunmasında müəllim dərsini necə qurmalı, hansı üsul və vasitələrdən istifadə etməlidir? Bunun üçün də ilk növbədə dərsin təlim, tərbiyə və inkişaf məqsədləri düzgün müəyyənləşdirmək lazımdır.

X-XI siniflərdə sənətkarın həyatı və yaradıcılıq yoluna dair məlumatın öyrənilməsi zamanı diqqət yetirməli cəhətlər:

-*Tədris nəzərdə tutulan bu cür material şagirdlərin mənəvi tərbiyəsinə, dünyagörüşlərinin və ədəbi biliklərinin inkişafına hansı imkanları verəcək,*

- *Bu işi şagirdlərin əldə etməsi üçün dərs necə qurulacaq,*

- *Hansı qrup tapşırıqları ilə şagirdlər tədqiqata cəlb olunacaq,*

- *Nə kimi nəticələrin əldə olunmasına səy göstəriləcəkdir.*

Dərslərdə əlavə ədəbiyyatlar, fotoşəkillər, xəritədən, tarixi-sənədli filmlərdən (fraqmentlər), rəsmi sənədlərdən, tarixi-diyarşünaslıq və ev muzeylərinin imkanları, lent yazıları,

video çəkilişlər, slaydlar, internet səhifələrindəki məlumatlardan və s. istifadə olunması da nəzərdə tutulmalıdır.

Dediklərimizə əsasən, X-XI siniflərdə sənətkarın həyatı və yaradıcılıq yoluna həsr olunan dərslərdə dərsin mərhələlərini və təxmini vaxt bölgüsünü aşağıdakı kimi müəyyənləşdirə olar:

1.Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması ...3 dəq.
2. Motivasiya.. 4 dəq.
3. Tədqiqatın aparılması.. 7 dəq.
4. Məlumat mübadiləsi..10 dəq.
5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili...................... ..7 dəq.
6. Nəticələrin çıxarılması.................................... ..4 dəq.
7. Yaradıcı tətbiqetmə... ..7 dəq.
8. Qiymətləndirmə ev tapşırığının verilməsi............3 dəq

Cəmi: 45 dəq.

Təbii ki, dərsin uğurlu təşkili ona hazırlıqdan, planlaşdırma işini düzgün təşkil edilməsindən keçir. Müəllim sinif üzrə təlim nəticələrini, alt-standartlarını tələbini əldə rəhbər tutmaqla dərsin təlim, tərbiyə və inkişaf məqsədlərini (təlim nəticələrini) düzgün müəyyən etməlidir. Bunun üçün təhsilin məqsəd və vəzifələrinə dair rəsmi sənədlərin qoyduğu tələblər bir daha yada salınmalıdır. Yalnız bu iş tamamlandıqdan sonra təfərrüatlara enmək, dərs mərhələlərində görülən işləri ardıcıllıqla sıralamaq olar. Deməli, müəllim hədəfi müəyyənləşdirməli, ona çatmağın ən səmərəli yollarını, üsullarını və vasitələrini aydın təsəvvür etməlidir.

X-XI siniflərdə sənətkarların həyatı, yaradıcılıq yolu barədə məlumatın öyrədilməsində güdülən məqsəd sənətkarın keçdiyi ömür yolu ilə şagirdləri tanış etmək, onun bədii irsinə maraq və məhəbbət aşılamaq, seçmə əsərinin öyrənilməsinə stimul yaratmaqdır.

▶ Sənətkarı dünyagörüşünün formalaşmasına təsir edən mühit bu və ya digər dərəcədə onun əsərlərində də izlər buraxır. Onun bu mühiti bilinməzsə, tədris olunan əsərlərində qaldırılan

problemlərin anlaşılmasında da bir natamamlıq özünü göstərər. Deməli, X-XI siniflərdə sənətkarın həyatı və yaradıcılıq yoluna dair məlumat veriləndə həm bu amil, həm də bu sənətkarların unudulmaması, onlara bu qədər ehtiram göstərilməsi səbəbi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. İşin mənəvi tərəfləri müəllimə də, şagirdə də aydın olmalıdır. Elə həyat materiallarının öyrənilməsinə həsr olunan dərslərdə həmin işlər bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmalıdır. Ona görə də belə dərslərin hamısına xas olan ümumi və oxşar məqsədlər ortaya çıxır. Yəni

1. *Sənətkarın yaşayıb-yaratdığı dövr və mühitin düzgün anlaşılmasına şəraitin yaradılması,*
2. *Sənətkarın həyatı və yaradıcılıq yolundan dəyərli məqamları, fəaliyyətinə, dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərən amilləri düzgün qiymətləndirilməsi,*
3. *Tədris nəzərdə tutulan əsərin yaranma tarixinə, mühitinə xüsusən diqqət yetirilməsi,*
4. *Sənətkara, onun həyat və fəaliyyətinə müasirlərinin və ondan sonra gələnlərin, həmçinin dövlətimizin verdiyi qiymətə diqqət yetirmək və şagirdin bu məlumatlardan özü üçün bir nəticə çıxarması qayğısına qalınması,*
5. *Şagirdlərin təfəkkürünün, nitqinin, mənəvi aləminin inkişaf etdirilməsi*

məsələləri diqqətdə saxlanılmalıdır.

X-XI siniflərdə *sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu ilə bağlı* məlumatların öyrədilməsi zamanı fəal/interaktiv dərsin induktiv dərs tipinin gedişi əsas götürülməlidir. X sinfin müəllim üçün vəsaitində mövzunun tədrisi üçün təqdim olunan dərs variantına müəllim yaradıcı şəkildə yanaşmağı bacarmalıdır. Burada fəal/interaktiv təlim yerində tətbiq edilməmişdir. Bunu bizim irəli sürdüyümüz indiki dərs modeli ilə müqayisə etməniz kifayət edər.

▶Əvvəlcə diqqətinizə sxematik modeli təqdim edirik. Bu zaman təxminən aşağıdakı səpkidə (sxematik forma) işlər qurmaq olar:

1. Motivasiya: a) Simvolu material nümayişi, mövzunun müəyyənləşdirilərək lövhəyə yazılması, b) Tədqiqat sualının qoyulması və lövhəyə yazılması, c) Tədqiqat sualına şagirdlərin verdikləri ilkin ehtimalların dinlənilməsi və yığcam halda lövhəyə yazılması.

2. Tədqiqatın aparılması. Dərsin təlim nəticələrində əksini tapan məsələlərin qrup tapşırıqları formasında icra olunması üçün şagirdlərin tədqiqat işlərinin təşkil olunması.

3. Məlumatın mübadiləsi. Qrup işlərinin təqdimi. Digər şagirdlərin, təqdimatçıya sualları olarsa, ona cavab verilməsi. Qrup işlərinin qiymətləndirilməsi.

4. *Məlumatın müzakirəsi və təşkil olunması* (yəni qruplaşdırılması). Təqdim olunmuş iş vərəqlərindəki məlumatların toplu halında nəzərdən keçirilməsi, onlarda əks olunan məlumatların ümumiləşdirilərək sistemə salınması, yekun bir qərara gəlinməsi.

5. Nəticələrin çıxarılması. Yekun qərarla motivasiya mərhələsində irəli sürülən tədqiqat sualı və ilkin fərziyyələr arasında əlaqələrin qurulması, tutuşdurma və müqayisənin aparılması, fərziyyələrdə irəli sürülən məsələlərin hansının təsdiq, hansıların isə yeni olduğunun ayırd edilməsi. Yəni nəticənin çıxarılması.

6. Yaradıcı tətbiqetmə. "Sənətkarın həyat yolunun məndə oyatdığı təəssürat" və ya "Bu ömür yolunu mən nəyə bənzədərdim?" mövzusunda esse yazmaq.

7. Qiymətləndirmə(Refleksiya) və ev tapşırıqlarının verilməsi.

İndi isə sxematik modeldən bir dərsin planına keçək. Sizə həm dərslikdəki mətni, həm də onun tədrisinə dair tövsiyəmizi veririk. Yuxarıda sadalanantələblərin burada necə gözlənildiyini müşahidə edin.

X sinif

NƏSİMİNİN HƏYATI, YARADICILIQ YOLU

Dərslikdəki mətn[40]

XIII–XIV əsrlərdə baş vermiş mühüm ictimai-siyasi və tarixi hadisələr Azərbaycanda sabitliyin pozulmasına səbəb oldu. Çingiz xanın yürüşlərinin vurduğu yaralar sağalmamış Toxtamışın, Teymurun basqınlarına məruz qalan Azərbaycan böyük itkilər verdi. İşğalçılara qarşı vaxtaşırı baş verən üsyanlar insan qırğınına, şəhər və kəndlərin dağılmasına səbəb olurdu. Yerindən-yurdundan didərgin düşən əhali başqa ölkələrə üz tutur, xəstəlik, aclıq və ölümlə qarşılaşırdı.

Digər tərəfdən, orta əsrlərdə hakim olan ideologiyanın ağır təzyiqləri XIV–XV əsrlərdə açıq və gizli mübarizə üçün zəmin oldu. Müxtəlif təriqətlərin, cərəyanların yaranmasının bir mühüm səbəbi də məhz bu idi. Azərbaycanda, eləcə də Yaxın və Orta Şərqdə ən geniş yayılmış təriqət isə hürufilik idi. Bu təriqətin başçısı və nəzəriyyəçisi Azərbaycan alimi və şairi Şeyx Fəzlullah Nəimi olmuşdur. Hürufiliyə görə, Allah insanda və mövcud olan bütün varlıqlarda təcəssüm tapır. Elə buna görə də insan öz varlığındakı ilahi nuru dərk etməlidir. Bunun üçünsə o, daim əqli-mənəvi təkamül yolu keçməli, təkmilləşməli, qəlbini saflaşdırmalıdır. İnsanı müqəddəs sayan hürufilərin fikrincə, kamil insan tanrı səviyyəsinə yüksələ bilər. Deməli, insana əzab vermək və onu öldürmək olmaz. Bununla da hürufilər ictimai haqsızlığa, zülmə qarşı çıxır, islam dininin bir sıra ayinləri ilə razılaşmırdılar. Hürufilərin feodal hakim dairələri, islam xadimləri tərəfindən təqib və edam edilmələrinin mühüm səbəblərindən biri bu idi.

Göründüyü kimi, Nəsimi keşməkeşli bir dövrdə yaşamışdır. Onun doğulduğu il və yer barədə fərqli fikirlər var. Həyatı haqqında da gerçəklikdən çox rəvayət və əfsanələr əks etdirən məlumatlar mövcuddur.

Dini və dünyəvi elmləri dərindən mənimsəyən gənc, həssas şair insana amansız, qeyri-humanist münasibətlə heç cür barışa bilmirdi. Bu, onu düşünməyə, yollar aramağa sövq edir. Əvvəl sufizmə meyil edən Nəsimi sonralar Nəiminin görüşlərinə tərəfdar çıxır. Hürufilərin mövqeyi onun ürəyincə idi. Nəsimi elə bir elmi-fəlsəfi dayaq axtarırdı ki, onun köməyi ilə

---

[40] Ədəbiyyat-10, Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Bakı: Bakınəşr, 2018, 208 səh., səh.57-60.

insana öz adının uca, mövqeyinin yüksək olduğunu anlamağı öyrətsin. Böyük ehtirasla, coşqunluqla hürufi ideyalarını yayan, təbliğ edən şair təqib olunur. Ölkədən-ölkəyə keçməyə məcbur olan Nəsimi əqidəsindən üz döndərmir, alovlu şeirləri ilə çoxlu tərəfdar tapır. Hələb şəhərində həbs edilən bu cəsur sənətkar 1417-ci ildə ağır işgəncələrlə edam olunur.

İctimai-fəlsəfi lirikanın ən qüdrətli yaradıcılarından olan Nəsimi şeirlərini müxtəlif janrlarda yazmışdır. Bədii irsində qəzəl, qəsidə, tuyuq, rübai, müstəzad və s. yer almışdır. Zəngin irsi qalan şairin əsərlərini mövzusuna, ideya istiqamətinə görə iki böyük qismə ayırmaq olar: *təriqət şeirləri, dünyəvi şeirlər*.

Bundan əlavə, onun dini mövzuda yazdığı əsərləri də vardır.

Nəsimi öncə sufizmə meyil etdiyindən ilk təriqət şeirləri, təbiidir ki, sufiyanə olmuşdur. Lakin sufi ideyalarının təbliğinə həsr olunmuş əsərləri kəmiyyətcə hürufi şeirlərindən azdır. Şairin həm doğma türkcəmizdə, həm də fars dilində yazdığı şeirlərin böyük bir qismində hürufilik ideyalarının ifadəsinə önəm verilmişdir. Bu qəbildən şeirlər sənətkarın hürufilik görüşləri, mənsub olduğu təriqətin mühüm müddəaları barədə aydın təsəvvür yaradır. Bu baxımdan onun “Söz”, “Sığmazam”, “Mənəm, mən” rədifli, “Daim ənəlhəq söylərəm, həqdən çü Mənsur olmuşam”, “Mərhəba, insani-kamil, canımın cananəsi” misraları ilə başlayan qəzəlləri, eləcə də digər janrlarda olan əsərləri yüzillər boyu diqqəti özünə çəkmişdir.

Belə əsərlərdə hürufi termin və anlayışlarına xeyli yer verilmişdir. Onların şərhi şeirdəki əsl mətləbin başa düşülməsini asanlaşdırır. Məsələn, yuxarıda adıçəkilən qəzəllərin birində deyilir:

Çün bizə məlum olubdur mə’niyi-ümmül-kitab,
Arifəm, səm’imə sığmaz zahidin əfsanəsi.

Buradakı “ümmül-kitab” (“kitabın anası”) Qur’anın *“Fatihə”* surəsi anlamındadır. Həmin surənin daxili mənasını ilahi sirlər təşkil edir və bu sirlər arif olan hürufilərə məlumdur. Belə bir uca məqama yüksələn ariflər – hürufilər üçün zahidin dedikləri mənasız sözlərdən başqa bir şey deyildir.

Nəsiminin təriqət şeirlərində insan həm ilahi, həm də bəşəri keyfiyyətlərə malik olub gücü, ucalığı və ülvi keyfiyyətləri ilə seçilir. Hürufi təliminə əsaslanan şair insanı müqəddəsləşdirir, onun alçaldılmasını, incidilməsini lənətləyir. Əslində, Nəsimini hürufi ideyalarına cəlb edən də insanın şərəfli mövqeyə ucaldılması idi.

Nəsiminin ikinci qisim – *dünyəvi* şeirləri də az deyildir. Onlar mövzuca rəngarəngdir: dünyəvi məhəbbətin və gözəlliyin tərənnümünə həsr olunanlar, ictimai-fəlsəfi məzmunda yazılanlar, təbiətə həsr edilənlər və s. Bu əsərlərin böyük bir qismi qəzəl, bir qismi isə başqa janrlarda qələmə alınmışdır. “Neylərəm?”, “Etməgil”, “Yanaram” və s. *məhəbbəti* tərənnüm edən qəzəllər kimi dillər əzbəri olmuşdur.

Təriqət şeirlərindəki *yar, dilbər* ilahi gözəlliklə bağlıdırsa, bu qəzəllərdə tərənnüm edilən *sevgili, məhbub* adəm övladı olub bəşəri xislətlidir, real gerçəkliyin, maddi aləmin yetirməsidir. O, lirik qəhrəman üçün ən qiymətli varlıq, həyatın mənasıdır:

Dilbəra, mən səndən ayru ömrü canı neylərəm?
Tacü təxti, mülkü malu, xanimanı neylərəm?
İstərəm vəsli-cəmalın, ta qılam dərdə dəva,
Mən sənin bimarınam, özgə dəvanı neylərəm?

Məşuqun *zahiri gözəlliyinin* təsvirinə həsr olunan ("Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə", "Əcəba, bu huri üzlü məhi-bədr, ya pərimi?" və s.) qəzəllərdə, eləcə də bu mövzuda digər janrlarda yazdığı şeirlərdə daha çox həyati, gerçək gözəl tərənnüm obyekti olaraq götürülmüşdür.

Nəsiminin dünyəvi əsərlərinin bir qismini *ictimai-fəlsəfi* məzmunlu şeirlər təşkil edir. Bu da məlumdur ki, şairin müxtəlif mövzularda yazdığı bütün əsərlərində fəlsəfi fikirlər önəmli yer tutur. Onun ictimai-fəlsəfi şeirlərində əhatə edilən məsələlər isə çoxdur; dünyanın dərk edilməsi ilə bağlı düşüncələr, dünyanın faniliyi və onun vəfasızlığından şikayət, rəzilliyi özünə peşə edənlərdən narazılıq və s.

Yoxdur vəfası dünyanın, aldanma anın alına,
Rəngindən oldu münfəil, hər kim boyandı alına.
Arısı yalandır, saqın, dadlısına aldanma kim,
Acıdır anın şəkkəri, ağı qatılmış balına.

Şairin bədii irsində *təbiətə* həsr edilmiş şeirlər sayca az olsa da, onlar ideya-bədii keyfiyyətinə görə ədəbiyyatımızda ən yaxşı əsərlərdən sayılır.

X sinif
İ. Nəsiminin həyatı, yaradıcılıq yolu

mövzusu tədris olunarkən dərsin gedişatını təxminən aşağıdakı şəkildə planlaşdırmaq olar:

Mövzu: İmadəddin Nəsiminin həyatı və yaradıcılıq yolu

Standartlar: 1.2.4., 2.1.1., 2.2.1., 3.1.2., 3.1.3.
İnteqrasiya: Tarix:.... Təsv.inc.: .... Musiqi:.....
Texnikalar: klaster, beyin həmləsi, Venn diaqramı, T-sxem, müzakirə,
İş forması: böyük və kiçik qrupda iş
Dərsin tipi: induktiv

Resurslar (təchizat):

-Nəsimi filmdən parça, musiqi "Etmə gil" rədifli qəzəli. https://yandex.ru/video/search?p=3&filmId=13259442750920529608&text=nəsimi%20filmindən%20musiqi&noreask=1&path=wizard&reqid=1505034865256665-710745628839777460155688-man1-3579-V

-Proyektor (və ya görüntünün telefondan izlənilməsi).

-Markör və iş vərəqləri.

Dərsin təlim nəticələri:

1. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideya-bədii xüsusiyyətlərini bağlı olduğu dövrün sosial siyasi, mənəvi dəyərləri baxımından təhlil edir, nəticə çıxarır,
2. Müxtəlif mənbələrdən topladığı materiallara əsaslanmaqla təqdimat və çıxışlarında obrazlı ifadələrdən istifadə edir,
3. Müzakirələrdə mövzuya, problemə, yazıçı mövqeyinə tənqidi münasibətini əsaslandırır fərqli fikirlərə dözümlülük nümayiş etdirir.
4. Müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideyasına, probleminə münasibət bildirir, ümumiləşdirmələr aparır, nəticə çıxarır.
5. "Nəsimi əsərlərində insan" mövzusunda esse.

Dərsin mərhələlərinə görə təxmini vaxt bölgüsü:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması ...3 dəq.
2. Motivasiya.. 4 dəq.
3. Tədqiqatın aparılması.. 7 dəq.
4. Məlumat mübadiləsi..10 dəq.
5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili...................... ..7 dəq.
6. Nəticələrin çıxarılması.................................... ..4 dəq.
7. Yaradıcı tətbiqetmə... ..7 dəq.
8. Qiymətləndirmə ev tapşırığının verilməsi...........3 dəq.

Cəmi: 45 dəq.

Dərsin gedişi:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması.

2. Motivasiya

Bu münasibətlə şagirdlərin diqqəti "Nəsimi" bədii filmindən "Etmə gil" qəzəlinin səsləndirilməsinə yönləndirilir. Köməkçi suallar:

a) Fraqment xoşunuza gəldimi?

b) O sizə nə kimi duyğular aşıladı?

c) Bu gün kimdən söhbət açılacaq?

d) Nəsimini həyatı və bədii irsinin günümüz üçün dəyəri barədə nə deyə bilərsiniz?

Tədqiqat sualları:

1. Nəsimi baş verən bəlalardan, fəlakətdən özünü qurtara bilərdimi?

2.Nəsimi irsinin öz dövrü və bu günümüz üçün əhəmiyyəti barəsində mətndə hansı fikirlər söylənə bilər? *(Və ya Mətndə sənətkarın həyatına, bədii irsinə dair hansı keyfiyyətlərdən söz açıla bilər?* və ya *Mətndə sənətkarın bədii irsinin dəyəri barədə nələr danışıla bilər? Sənətkarın həyatını, bədii irsini nələr, hansı cəhətlər yaddaqalan edə bilər?* suallarından biri seçilə bilər).

(İzahat prosesində mövzunun adı, tədqiqat sualları yazılmış vərəqə lövhəyə yapışdırılır. Ehtimallar alınıb onun altıda qeyd olunur).

3. Tədqiqatın aparılması

Qrup işləri təşkil olunur. Bu zaman aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə oluna bilər:

1-ci qrup: Nəsimi irsini dövrün sosial siyasi, mənəvi dəyərləri baxımından təhlil edin. Ondan nə kimi nəticələr çıxarmaq mümkündür?

2-ci qrup: Nəsimi yaradıcılığına Sufi-hürufi və məhəbbət ruhlu əsərləri əsasında Venn diaqramı vasitəsilə münasibət bildirin.

3-cü qrup: Təsəvvür edək ki, Nəsimi bu gün yaşayıb-yaradır. T- sxem.

Ədəbiyyatımız nələri qazanardı?	İtkilərimiz nə ola bilərdi?
....	....

4-cü qrup: Nəsiminin təriqətə xidmət edən əsərlərinin başlıca xüsusiyyətlərinə, mövzusuna, problemlərinə münasibət bildirin

5-ci qrup: Şairin fəlakətlərdən qaçması, xilas olması mümkün idimi? Düşüncələrinizi qeyd edin.

4. Məlumat mübadiləsi

Təqdimatlar dinlənilir və suallar yaranarsa, təqdimatçı onları cavablandırır.

5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili

Təqdimatlara ümumi bir nəzər salınır və oradakı məlumatları ümumiləşdirmək, sistemləşdirmək lazım gəlir. Bunun üçün aşağıdakı suallardan istifadə oluna bilər:

1. Nəsimi irsinin dəyəri barədə nə kimi fikirlər yarandı?

2. Nəsimi lirikasının başlıca xüsusiyyətlərinə nələr daxil oldu?

3. Nəsimi irsinin dəyəri barədə hansı qənaətlərə gəlmək olar?

4. Şairin başına gələcək bəlalardan qaçması nə zaman mümkün ola bilərdi?

5. Nəsiminin həyatı, yaradıcılıq yolu barəsində aldığımız bilikləri necə ümumiləşdirə bilərik?

6. Nəticələrin çıxarılması

Əldə olunan yekun qənaətlərlə ilkin fərziyyələr tutuşdurulur və yeni bilik əldə olunur.

7. Yaradıcı tətbiqetmə

Bu zaman essenin yazılması və klasterin tərtib olunması tapşırıla bilər. Klasterin mərkəzində "Nəsimi" ifadəsi yazılacaq, ətrafında isə onu xarakterizə edən sözlər düzüləcəkdir.

8. Qiymətləndirmə və ev tapşırığının verilməsi

Qiymətləndirmə meyarları:

-Təhlil etmə

-Nəticə çıxarma

-Tənqidi münasibət bildirmə

-Nitqində istifadə etmə

Evdə: Materialın məzmunu uyğun internet resursları ilə iş: Nəsiminin qəzəlləri(axtarmaq və təqdimat hazırlamaq).

XI sinif

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN HƏYATI, YARADICILIQ YOLU

(Dərslikdəki mətn) [41]

Qədim Naxçıvan şəhərində dünyaya göz açan C.Məmmədquluzadənin ailəsi firavan yaşamasa da, atası Məşədi Məmmədqulu övladının təhsil almasına xüsusi diqqət yetirmiş, onu kiçik yaşlarından mollaxanaya qoymuşdur. Mollaxana təhsili səmərəsiz olmamışdır; xatirələrindən, eləcə də əsərlərindən məlum olur ki, onun burada oxuması fars və ərəb dillərini mənimsəməsinə, müsəlman Şərqi barədə təsəvvür qazanmasına əhəmiyyətli təsir etmişdir. O, təhsilini Naxçıvan şəhər üçsinifli məktəbində davam etdirmişdir. Lakin onun fikri inkişafında, dünyagörüşünün formalaşmasında Qori Müəllimlər Seminariyasında aldığı təhsil (1882–1887) mühüm rol oynamışdır. Seminariyanı uğurla bitirən C.Məmmədquluzadə təxminən on il (1887–1897) İrəvan quberniyasının və Naxçıvanın kəndlərində müəllim işləmişdir. Kənd həyatını, insanları dərindən müşahidə edən gənc müəllimdə bədii yaradıcılığa böyük həvəs yaranır və ilk qələm təcrübələri meydana çıxır.

Bir müddət (1897–1903) hüquq orqanlarında çalışsa da, bu iş onun ürəyincə olmamışdır. Xəstə xanımını 1903-cü ildə müalicə üçün Tiflisə aparan C.Məmmədquluzadənin həyatında yeni səhifə açılır.

Burada o, görkəmli ictimai xadim və ziyalı olan Məhəmməd ağa Şahtaxtlı (1846–1931) ilə görüşür. Onun təklifi və təkidi ilə Tiflisdə qalıb naşiri olduğu "Şərqi-rus" qəzetində çalışır. Mətbuat və qəzetçiliklə bağlı təcrübə toplayan C.Məmmədquluzadə "Poçt qutusu", "Kişmiş oyunu" hekayələrini, çoxlu sayda məqalələrini "Şərqi-rus"da çap etdirir. Qəzet bağlanandan (1905) sonra o, Ömər Faiq Nemanzadə və tacir Məşədi Ələsgər Bağırovla birlikdə "Şərqi-rus"un mətbəəsini M.Şahtaxtlıdan alır. "Qeyrət" adlandırdıqları bu mətbəədə bədii əsərlər, tərcümələr və s. çap olunur.

Tiflisdə çıxan qəzetlərlə əməkdaşlıq edən C.Məmmədquluzadə bədii və publisistik yaradıcılığını davam etdirmiş və oğlanlar üçün açdığı məktəbdə müəllim kimi çalışmışdır. Artıq zəngin təcrübə toplamış yazıçı və publisist

---

[41] Ədəbiyyat-11, Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Həbibbəyli İ., Əliyev S., Həsənov B, Mustafayeva A., Bakı: Bakınəşr, 2018, 208 səh., səh. 12-16.

kimi tanınan C.Məmmədquluzadə fəaliyyətini genişləndirmək, xalqı, vətəni üçün daha faydalı iş görmək üzərində düşünürdü. Bu düşüncənin nəticəsində təkcə xalqımızın deyil, qonşu xalqların, bütün müsəlman Şərqinin milli oyanışına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən "Molla Nəsrəddin" jurnalı yarandı. İlk nömrəsi 7 aprel 1906-cı ildə nəşr olunan bu jurnal ictimai həyatın bütün sahələrinə (rus hakimiyyətinin ağır müstəmləkəçilik siyasəti, xalqın dözülməz həyat şəraiti, elm və təhsil, din və dil məsələləri, qadın azadlığı və s.) ardıcıl münasibət bildirir, insanların maariflənməsində misilsiz rol oynayırdı.

C.Məmmədquluzadə 1920-ci ildə ailəsi ilə birlikdə (o, 1907-ci ildə ziyalı qadın olan Həmidə xanımla ailə qurmuşdu) Təbriz şəhərinə gedir. Təxminən 9 ay Təbrizdə yaşayan ədib çoxcəhətli fəaliyyət göstərir; "Molla Nəsrəddin" jurnalını nəşr etdirir, "Ölülər" əsərini tamaşaya qoyur, ziyalılarla vaxtaşırı görüşərək mədəni-maarif işlərinin həyata keçirilməsində onlara yardımçı olur, ictimai işlərdə daha yaxından iştirak edir...

Bakıya dönən Mirzə Cəlil özünü "fəhlə-kəndli dövləti" adlandıran sovet hakimiyyətinə böyük ümid bəsləyir, ictimai-mədəni işlərdə fəal iştirak edir, yeni hökumətin həyata keçirmək istədiyi tədbirləri redaktoru olduğu "Yeni yol" qəzetində müdafiə və təbliğ edir. 1922-ci ildə yenidən nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" cəmiyyətin tərəqqisinə mane olan nə varsa, kəskin tənqid edir. Lakin böyük humanist və demokrat olan C.Məmmədquluzadənin yeni quruluşa bəslədiyi inam və ümid tədricən əriyib yox olur. Həqiqi demokratiya və insan azadlığına qənim kəsilən sovet hakimiyyəti Mirzə Cəlili və uzun illər redaktoru olduğu jurnalı gözdən salır, ədib haqsız təzyiqlərə məruz qalır. O, 1931-ci ildə – vəfatından bir il əvvəl jurnalın baş redaktorluğundan imtina edir.

Bədii yaradıcılığa kənddə müəllim işləyərkən başlayan C.Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin əhvalatları" (1894) povesti ədəbiyyata qüdrətli bir sənətkarın gəldiyindən xəbər verirdi. Ozamankı Azərbaycan kəndinin və kəndlisinin vəziyyətini, həyat tərzini, düşüncəsini parlaq boyalarla əks etdirən bu əsərdə ciddi ictimai problemlər qaldırılmışdır. Bu problemlər insan talelərinin yığcam, amma ibrətamiz təsviri ilə diqqətə çatdırılır. Yazıçı povestdə xarakter, davranış və həyata baxışı ilə bir-birindən kəskin fərqlənən surətlər qrupu yaratmışdır. Bunlardan biri hakim təbəqəni və onun əlaltılarını təmsil edir. İkinci qrup yoxsul və hüquqsuz insanlardan ibarətdir. Birinci qrup sadə insanların üzərində ağalıq edir, ədalətsiz, zorakı əməlləri ilə bu müdafiəsiz insanların haqqını tapdalayır, hər cür zülmü onlara rəva görür. Xeyirxah Məhəmmədhəsən əmi, qeyrətli Zeynəb Xudayar bəyin zülmünə tuş gələnlərdəndir. Qlavaya, qazıya, digər hakimiyyət adamlarına arxalanan Xudayar bəy katdası olduğu kənddə kimi istəsə, cəzalandırır. Nə Məhəmmədhəsən əmi, nə də güclü iradəsi olan Zeynəb ona müqavimət

göstərə bilir. Milli-mənəvi dəyərlərdən üz çevirən Xudayar bəyin öz ailəsindəki davranışı da heç bir əxlaq çərçivəsinə sığmır.

C.Məmmədquluzadə kiçik hekayənin böyük ustadıdır. Kiçikhəcmli hekayələrində ciddi ictimai mətləbləri, cəmiyyəti düşündürən mühüm sosial-siyasi məsələləri adi məişət mövzusu zəminində böyük sənətkarlıqla ifadə etməsi onun yaradıcılığının özünəməxsusluğudur.

Adi poçt qutusundan istifadə qaydasını bilməyən Novruzəlinin ("Poçt qutusu"), mövhumatın təsiri ilə aciz bir vəziyyətə düşmüş Usta Zeynalın ("Usta Zeynal"), mühüm siyasi hadisələr, inqilabi mübarizələr dövründə yaşasa da, "hürriyyət" kəlməsini yenicə eşidən, qəflət yuxusundan ayılmayan Kərbəlayı Məmmədəlinin ("İranda hürriyyət") və digər "kiçik" adamların taleyi, hüquqlarının müdafiəsi vətəndaş sənətkarı ciddi düşündürmüş və narahat etmişdir.

Azərbaycan qadınının faciələrlə dolu həyatı və bunun səbəbləri humanist yazıçının hekayələrində ("İranda hürriyyət", "Xanın təsbehi", "Konsulun arvadı", "Molla Fəzləli" və s.) ardıcıl diqqət yetirilən mühüm problemlərdəndir. Onun qadın qəhrəmanları çox güclü qüvvələrlə qarşı-qarşıya gəlirlər; onlar bəzən ədalətsiz hakimiyyət nümayəndələrinin, bəzən də ikiüzlü qazı və mollaların təqiblərinə məruz qalırlar.

Yazıçının sovet hakimiyyəti illərində yazdığı hekayələr mövzuca rəngarəngdir. Onlarda qadın azadlığı ("İki ər", "Qiyamət"), dilin təmizliyinin, xəlqiliyinin müdafiəsi ("Şeir bülbülləri", "Sirkə"), bürokratizmin, süründürməçiliyin tənqidi ("Qəza müxbiri", "Ucuzluq") və s. problemlərin bədii həlli verilmişdir.

Ədəbiyyatımızın zəngin ənənələrindən ustalıqla bəhrələnən yazıçının qiymətli dramaturji irsi vardır. Bu dramaturgiya dərin ictimai mənası, mühüm problemləri əhatə etməsi, parlaq realizmi və orijinal bədii keyfiyyətləri ilə seçilir. Yaşadığı zəmanənin ictimai eyiblərini, ziddiyyət və konfliktlərini hərtərəfli qavrayan sənətkar dramatik əsərlərində onları məharətlə əks etdirməyi də bacarmışdır. Bir tərəfdən təsirli satira, sarkazm, digər tərəfdən komizm, gülüş bu əsərlərin ideya-məzmununun əsasında dayanır. Faciəvilik yazıçının komediyalarının ruhuna hopmuş, onlara fərqli rəng, çalar vermişdir. Dramatik əsərlərinin əksəriyyətinin tragikomediya adlanması da məhz bununla bağlıdır.

Müəllifin ilk qələm təcrübəsi olan "Çay dəsgahı" (1889) nəzmlə yazılmış alleqorik dramdır. Yazıçı nə bu əsərini, nə də ondan üç il sonra yazdığı "Kişmiş oyunu" pyesini çap etdirməmişdir. Məşhur "Ölülər" tragikomediyası bu əsərlərdən xeyli sonra, 1909-cu ildə çap olunmuşdur. O, müəllifi ömrü boyu düşündürmüş, narahat etmiş ciddi problemin – fanatizmin və cəhalətin törətdiyi bəlaların əleyhinə yazılmış əvəzsiz sənət əsəri idi. Əsərdəki İskəndər – Şeyx Nəsrullah xətti Cəlil Məmmədquluzadəyə mənəvi

əsarətin acı təzahürlərini, aydın, vətəndaş ziyalı mövqeyinin çətinliklərini və üstünlüklərini göstərməyə imkan vermişdir.

Bədii həlli verilən problem və konflikt baxımından "Ölülər" dramaturgiyamızın ən dəyərli nümunələrindəndir.

Fərqli mövzularda yazılmış digər dramatik əsərlərində də yazıçı diqqəti həlli vacib olan ciddi həyati problemlərə yönəltmişdir. Bədnam qonşuların xəyanətindən doğan böyük faciələr ("Kamança"), müstəmləkə zülmü altında xalqın yadelli və yerli ağaların qapazaltısı olması, maarifçiliyin milli zəmində inkişafı ("Danabaş kəndinin məktəbi"), cəmiyyətin əqidə, əməl və əxlaq dünyasının təhlili ("Dəli yığıncağı"), sovet gerçəkliyinə tənqidi münasibət ("Ər") onun dramaturgiyasında əksini tapmış mühüm məsələlər idi.

Yazıçının yaradıcılığının böyük bir qismini publisistik əsərlər təşkil edir. Uzun müddət baş redaktoru olduğu "Molla Nəsrəddin" jurnalında, müxtəlif qəzetlərdə onun yüzlərlə felyetonu, publisistik məqalələri çap olunmuşdur. Əksəriyyəti satirik məzmunda olan bu yazılarda zəhmət adamının məişət çətinlikləri, cəmiyyətdə mövcud olan ciddi ictimai-siyasi problemlər, mühüm beynəlxalq məsələlər doğru-dürüst şəkildə, obyektiv mövqedən işıqlandırılmışdır. Məhz buna görə də yazıçının publisistikası ədəbi və ictimai fikrin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Fanatizmin, mövhumatın, ətalətin baş alıb getməsi, ictimai inkişafa mane olması ("Molla Nəsrəddinin cavabı", "Qəbirdən məktub", "Baş"...), çar Rusiyasının dinə münasibətdə ikiüzlü mövqeyi və müstəmləkə siyasəti ("Məzhəb azadlığı", "Missionerlər", "Din məsələsi"...) və s. felyetonlarında xüsusi diqqət yetirilən məsələlərdən idi. Onun müxtəlif illərdə yazdığı məqalələr ("Sizi deyib gəlmişəm", "Niyə məni döyürsünüz?"...) felyetonlarında qaldırılan problemlərlə yaxından səsləşir və maraqla qarşılanırdı. Böyük əks-səda doğurmuş "Azərbaycan", "Cümhuriyyət" məqalələri isə millətin və ölkənin taleyi ilə bağlı yazıçının demokratik mövqeyini əks etdirirdi.

Publisistik yaradıcılığını sovet hakimiyyəti illərində davam etdirən ədib tərəqqi, inkişaf naminə nöqsanları tənqid yolunu davam etdirmiş, beynəlxalq mövzuda da kəsərli felyetonlar yazmışdır.

XI sinif

Mövzu: C. Məmmədquluzadənin həyatı, yaradıcılıq yolu

Standartlar: 1.2.4., 2.1.2., 3.1.2.

İnteqrasiya: Tarix: ..... Təsv.inc.:....

Texnikalar: klaster, beyin həmləsi, müzakirə, BİBÖ, müsahibə

İş forması: böyük və kiçik qrupda iş

Dərsin tipi: induktiv

Resurslar (təchizat): filmdən parça, musiqi, proyektor (və ya telefondan görüntünün nümayişi). şəkil – Mirzə Cəlil, Həmidə xanım; internet resursları(YouTube–"C. Məmmədquluzadə")

Dərsin təlim nəticələri:

1. Mətndəki əsərlərin mövzusunu, ideyasını, başlıca problemini, konfliktini dövrün ictimai-siyasi, mənəvi dəyərləri kontekstindən çıxış etməklə münasibət bildirir və qiymətləndirir
2. Əsərlərlə bağlı məlumatlara istinadən yazıçı mövqeyi ilə bağlı mühakimələrini faktlarla əsaslandırır.
3. Mətn üzrə müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideyasına, probleminə, bədii xüsusiyyətlərinə münasibət bildirir, ümumiləşdirmələr aparır, nəticə çıxarır.

Dərsin mərhələlərinə görə təxmini vaxt bölgüsü:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması ...3 dəq.
2. Motivasiya.. 4 dəq.
3. Tədqiqatın aparılması... 7 dəq.
4. Məlumat mübadiləsi..10 dəq.
5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili..........................7 dəq.
6. Nəticələrin çıxarılması.......................................4 dəq.
7. Yaradıcı tətbiqetmə...7 dəq.
8. Qiymətləndirmə və ev tapşırığının verilməsi.......3 dəq.
Cəmi: 45 dəq.

Dərsin gedişi:

1. Motivasiya

Birinci şəkil göstərilir və onun altında belə bir cümlə oxunur: "Qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqına xidmət eləməkdir"(Cəlil Məmmədquluzadə). Şagirdlərdən soruşulur: Verilmiş cümləyə münasibət bildirin. O, Sizdə nə kim təəssürat oyatdı? Fikrinizi əsaslandırın. – Uşaqlar, bu dərsimizdə, Sizcə, kimdən söhbət gedəcəkdir? Şagirdlər Mirzə Cəlil sözünü qeyd edirlər(İp ucunu kəlamın Mirzə Cəlilə aid olduğunu bildirən sözlər verir).

Müəllim BİBÖ cədvəlindən istifadə etməklə şagirdlərin iştirakı ilə əvvəlcə birinci, sonra isə ikinci qrafanı doldurur(Şagirdlər aşağı siniflərdə , eləcə də VIII sinifdə onun barəsində bir qədər geniş məlumat almışlar. Ona görə də BİBÖ cədvəlindən istifadə olunması məsləhətdir – F.Y.).

Sual: - Uşaqlar, Mirzə Cəlil haqqında biz nə bilirik?

Bilirik:	İstəyirik bilək	Öyrəndik
....	---- --- --- -----	---- --- ------ ---

İkinci qrafada "açar sözlər"in dəstəyi ilə suallar tərtib edilir və orada qeyd olunur. Şagirdlər müxtəlif cür suallar tərtib edə bilər. Sonra həmin sualların içərində təxminən aşağıdakı məzmunda olanları dairə alıb tədqiqat sualı kim elan etmək lazımdır.

Tədqiqat sualı: - Sizcə, bu mətndə Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və fəaliyyətini müasirlərindən fərqləndirən hansı keyfiyyətlər barəsində söz açıla bilər? (səh.108-dəki tədqiqat suallarına da baxa bilərsiniz). Şagirdlərin fərziyyələri alınıb lövhəyə qeyd olunduqdan sonra növbəti mərhələyə keçilir.

2. Tədqiqatın aparılması

Qruplara bölünmə işi aparılır.

Hər qrup üçün tapşırıqlar təqdim olunur, onun yerinə yetirilməsi qaydası, tapşırığın icrası üçün ayrılan vaxt, qiymətləndirmədə nəzərə alınacaq cəhətlər(meyarlar) izah olunur.

Qrup tapşırıqları üçün aşağıdakı suallardan istifadə oluna bilər:

1-ci qrup: *Sənətkarın təhsili və ictimai fəaliyyəti barəsində təəssüratınızı qeyd edin. Bu materialdan hansı nəticəni çıxarardınız?*

2. *Sənətkarın bədii irsində povestin yerinə, mövzu və ideyasına, bədii xüsusiyyətlərinə münasibət bildirin.*

2-ci qrup: *Sənətkarın yaradıcılığında hekayənin yeri, mövzu və ideyası, bədii xüsusiyyətləri, problemi barədə nələr əks olunmuşdur? Verilmiş məzmuna münasibətiniz bildirin.*

3-cü qrup: *Mirzə Cəlilin dramaturgiyası barədə məlumatlar nədən ibarətdir və onlar Sizdə hansı təəssürat buraxdı? .*

4-cü qrup: *Mirzə Cəlilin yaradıcılığında publisistikanın yeri və dəyəri barədə nə kimi fikirlərlə rastlaşdınız? Onlara münasibətiniz necədir?*

5-ci qrup: *Mirzə Cəlil irsinə, fəaliyyətinə sağlığında və ondan sonrakı zamanlarda verilən qiymət necə olmuş və siz onu necə dəyərləndirərdiniz?*

Qruplar tədqiqata başlayırlar.

3. Məlumat mübadiləsi

Şagirdlər verilmiş reqlamentə uyğun olaraq(hər qrupun təqdimatı üçün maksimum 2 dəqiqə) öz işlərini bir-bir təqdim edir, onlara sual olarsa, ona cavab verilər. Qrup işlərinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir.

4. Məlumatın müzakirəsi və təşkili (yığcamlaşdırılması, qruplaşdırılması)

Müəllim şagirdlərin diqqətin təqdimatlara cəlb edir, müşahidələr apartdırır, onları arasında rabitələri müəyyən etdirir, materialları müzakirə etdirərək ümumiləşdirməyə nail olur. Bunun üçün aşağıdakı yardımçı suallardan istifadə oluna bilər:

a) Uşaqlar, gəlin təqdimatlardakı məlumatlara nəzər salaq. Oradakı fikirləri ümumiləşdirməyə çalışaq. Bu təqdimatlar nəzərən belə bir suala cavab tapaq. Sizcə, Mirzə Cəlil necə ömür yolu seçmişdi?

b) Bu ömür yolunun seçilməsində ondan asılı olan və olmayan hansı məqamları xüsusi qeyd edərdiniz? O həyatda mövcud oldu, yoxsa, bu ömrü yaşadı?

c) Ola bilməzdimi ki, sadəcə müəllimlik fəaliyyətini edə idi? Nə üçün bu fəaliyyəti ilə kifayətlənmədi?

d) Onu başqa cür deyil məhz bu cür yaşamağa sövq edən hansı qüvvə idi? Həmin qüvvəyə Siz necə münasibət bildirərdiniz?

e) Hər bir insan həyatda öz ömrünü yaşayır. Bəzən insanın iradəsindən asılı olmayan elə bir mühit olur ki, o, məcburən bu cür çərçivələri sındırıb kənara çıxa bilmir. Sizcə, Cəlil Məmmədquluzadə o çərçivələrə sığdımı?

f) Onun fəaliyyəti sağlığında və ölümündən sonra necə qiymətləndirilmişdir? Bu fakta münasibət bildirin.

Nəyə təəssüflənir, nəyi bəyənir, nəyin isə belə olmasını istəməzdiniz?

g) *Bu ömür yolundan hansı dərsləri götürmək mümkündür? Nə bizə gərəkli, faydalı ola bilərdi?*

Verilmiş suallar əsasında ümumiləşdirmə aparılır və yekun qənaət ortaya qoyulur. Bu qənaətdə Mirzə Cəlilin şəxsiyyəti, ədəbi-ictimai fəaliyyəti, vətən və millət fədaisi olması, mənalı və zəngin ömür yolu keçməsi vurğulanır. Sənətkarın ömür-gün yoldaşı Həmidə xanımın şəkli nümayiş etdirilir.

5. Nəticələrin çıxarılması

Müəllim yekun qənaətlə motivasiya mərhələsində irəli sürülən tədqiqat sualına və ona verilən ilkin cavablara – fərziyyələrə şagirdlərin diqqətini cəlb etdirir. Nələrin təsdiq, nələrin isə yeni olunduğunu onlardan soruşur. Şagirdlər hər iki məlumatı tutuşdurur, müqayisə aparır və nəticə çıxarırlar. BİBÖ cədvəlinə qayıdılır hansı suallara aydınlıq gətirildiyi "+" işarəsi ilə qeyd olunur. Nələrin isə yeni olduğu "Öyrəndik" qrafasının altında yazılır. Beləliklə, Mirzə Cəlilin həyatı və yaradıcılıq yolu ilə bağlı yeni bilik əldə edilmiş olur.

6. Yaradıcı tətbiqetmə

Sinifdə: Mirzə Cəlillin həyatına dair klaster tərtibi.

Evdə: "Sənətkar və zaman" mövzusunda esse yazmaq.

7. Qiymətləndirmə (Refleksiya) və ev tapşırıqlarının verilməsi.

Meyarlar:

1. Münasibət bildirmə
2. Qiymətləndirmə
3. Ümumiləşdirmə
4. Fikrini əsaslandırma
5. Nəticə çıxarma

Suallar və tapşırıqlar:

1. Sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu mövzularının tədrisi əhəmiyyəti bərədə hansı qənaətlərə gəldiniz?
2. Bu cür materialların öyrənilməsinə neçə saat vaxt ayrılır?
3. Sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu mövzularının tədrisində hansı məsələlərə diqqət yetirilməlidir?
4. Bu materialların tədrisi necə planlaşdırılmalıdır?
5. Dərsin təlim nəticələri, motivasiya, tədqiqat sualı, qrup tapşırıqları və qiymətləndirmə arasındakı bağlılıq barəsində nə deyə bilərsiniz?
6. Məktəbdə bu materiallar necə öyrədilməlidir?
7. Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya zamanı nələrə diqqət edilməlidir?
8. Nümunələr əsasında bir mövzunun dərs modelini hazırlayın.

ƏDƏBİ ƏSƏRLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİ

▶Gənc dost. Bir qədər əvvəl ədəbi əsərlərin öyrədilməsinə həsr olunan dərslər barəsində müəyyən təsəvvürlər əldə etmişdiniz. Biz həmin prosesin necə təşkil olunmasına dair işlərimizi bir qədər də dərinləşdirməyə çalışacağıq.

Bu başlıq altında Siz orta məktəbdə ədəbi əsərlərin öyrədilməsi barədə nəzəri və praktik istiqamətdə məlumat alacaqsınız.

▶Metodik fikir ədəbi əsərlərin öyrənilməsində iki mərhələni tanıyır: əsərin məzmunun öyrənilməsi, əsərin təhlilinin həyata keçirilməsi. Təqdim olunan əsərlər həcmcə kiçik olduqda bu iki mərhələ birlikdə həyata keçirilir, geniş olduqda isə ayrılır. Ədəbiyyat təhsil proqramında məzmun standartları da(1.1. və 1.2.) bu iki mərhələni göstərir.

Ənənəvi kursdan fərqli olaraq şagirdin əsərin məzmunu və təhlilini müstəqil şəkildə öyrənməsi əsasdır. Bunun üçün indikatorlar – alt-standartlar yaradılmışdır. Əgər Siz Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xətti üzrə əsas standartın tələbinə və tərkibindəki alt-standartlara fikir versəniz bunu aydın görəcəksiniz.

▶ Orta məktəb ədəbiyyat kursunun (proqramının) əsas hissəsini ədəbi əsərlər təşkil edir. Dövlətimizin qarşıya qoyduğu məsul və şərəfli vəzifələr bu əsərlərin tədrisi prosesində həyata keçirilir.

Ədəbi əsərlərin təlim-tərbiyəvi imkanları olduqca genişdir. Şagirdyönümlülük, nəticəyönümlülük, inteqrativlik, şəxsiyyətyönümlülük, şagirdlərdə həyati və ünsiyyət bacarıqların formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, onların mənəvi aləminin zənginləşdirilməsi biz müəllimlərin tədris prosesində bu əsərlərdən necə istifadə etməyimizdən çox asılıdır.

Ədəbi əsərlər bir təsadüf olaraq dərsliklərə gətirilmir. Onların hər birinin seçilib dərsliklərə yerləşdirilməsində bir

qanunauyğunluq, bir zərurət vardır. Dərslik müəllifləri dövlətin nə istədiyini yaxşı bilir və həmin tələbələri ödəyə biləcək bədii nümunələri dərsliyə daxil edirlər.

Rəsmi sənədlərin qarşıya qoyduğu tələblərlə Siz də yaxından tanışsınız. Yəni kimi yetişdirməliyik, o şəxsə hansı bilik, bacarıq və keyfiyyətlər aşılamalıyıq bizə bəllidir. İndi o vəzifələri uğurla, şərəflə yerinə yetirmək gərəkdir. Çünki heç kimə etibar olunmayan bir iş, müqəddəs varlıq hesab etdiyimiz şagirdlərimizin gələcək taleyi (dövlətimizin taleyi) Sizlərə tapşırılır.

Bizim görəcəyimiz hər bir iş həyati bacarıqlara yiyələn, rəqabətə davamlı, öz mövqeyini bildirməyi və qorumağı, kollektivdə ünsiyyət qurmağı və işləməyi bacaran, fərqli fikirlərə hörmətlə yanaşan, hər bir addımında ailəsini, dostunu, yoldaşlarını, vətənini, onun mənafeyini, dövlətçiliyini qorumağa hazır olan, rastlaşdığı problemlərdən qorxmayan, onun məharətlə həll edən, həyati mövqe qazanmağı bacaran bir insanı yetişdirməkdən ibarətdir.

Dərsliklərdə əksini tapan əsərlər, onların məzmunu, qaldırdığı problemlər, aşıladığı ideyalar həmin məsələlərin reallaşdırılmasına, gənclərin bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə, vətəninə və dövlətinə dərin sevgilərlə böyüməsinə, həyata hazırlanmasına rəngarəng imkanlar açır. Deməli, müəllim bu məqamları bir an da olsa, unutmamalıdır.

Yeni kurs tamamilə ədəbi əsərlərin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Burada əsas hədəf fənyönümlüllük deyildir. Fənnə dair bilik və bacarıqların verilməsi ilə yanaşı işin digər cəhətlərinə də diqqət yetirilməlidir.

Ədəbi əsərlərin hər biri şəxsiyyətin yetişdirilməsində, onlara həyati bacarıqların aşılanmasında bir vasitədir. Hədəf müasir dövrün qarşıya qoyduğu tələbələrə cavab verən, çətinliklərə sinə gərən, problemləri görən və onunla üzləşəndə səmərəli həlli yollarını axtarıb tapan, həyatda sağlam mövqe qazanmağı və tutmağı bacaran, mühüm həyati və ünsiyyət

bacarıqlarını sahib olan insanın yetişdirilməsidir. O insanın ki, o, həyatdan baş açmağı, karyerasını qurmağı, ailəsinə, elinə, obasına, xalqına və dövlətinə fayda gətirəcək biləcək fəaliyyət göstərməyi, proqnozlışdırmağı, planlaşdırmağı, icra etməyi, hər bir şeyi özünün əldə etməsini bacarsın.

Gördüyünüz kimi, bu keyfiyyətlər bir qədər əvvəllərdə nəzərdən keçirdiyiniz rəsmi sənədlərdə də öz əksini tapmışdır (bax: "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu" bölmə 4.0., maddə 4.0.1. 4.0.2. 4.0.3. bölmə 19 maddə 19.1. 19.2. 19.13. 19.17.; "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları(kurikulumları)" sənədi "Ümumi təhsilin məzmunu" bölməsi, "ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi" (Sənədin 7-ci bölməsi)

Ədəbi əsərlərin şagirdlərin əqidəli və şüurlu bir vətəndaş kimi böyüməsində də geniş imkanlar yaradır.

▶Biz burada həm ümumi təlim nəticələrini, həm də ədəbiyyat fənni üzrə məzmun standartını, həm də siniflər üzrə təlim nəticələrini xatırlatmaq istərdik. Çünki həmin anlayışlar ədəbiyyat tədrisinin V-IX və X-XI siniflərdə nəyə nail olacağını aydın şəkildə göstərir.

Nəzərdə tutulan təlim nəticələrinin əldə olunması üçün siniflər üzrə məzmun standartları ilboyu işləməlidir. V sinfin sonundakı nəticələr o zaman əldə olunacaq ki(eləcə də digər siniflərdə), hər 3 məzmun xətti üzrə nəzərdə tutulan alt-standartlar ilboyu işləsinlər.

V-XI siniflərdə ədəbiyyat fənninin özəyini ədəbi əsərlər təşkil etdiyindən tədris üçün ayrılan vaxtın çoxu həmin əsərlərin öyrənilməsinə həsr olunur. Bundan əlavə illik planlaşdırmada sinifdənxaric oxu materiallarına, summativlərə, layihələrlə bağlı işlərə də müəyyən vaxt məsrəfi nəzərdə tutulmuşdur.

▶Ədəbi əsərlər müəllif narahatçılığının məhsuludur. Ətraf aləmin müxtəlif əxlaqi-mənəvi, ictimai-siyasi, ekoloji və b. problemləri onun bədii araşdırmalarının obyektinə çevrilir. Cəmiyyəti düşündürən aktual problemləri sənətkarlar müxtəlif

ədəbi növlərdə əks etdirirlər. Kimin gücü, qabiliyyəti, istedadı hansı ədəbi növə çatırsa, onlar bu ədəbi növdə öz əsərlərini yaradırlar. Əgər ətrafa, təbiətə, insanın mənəvi aləminə münasibət duyğu, tərənnüm yolundan keçərsə, onda sənətkar lirik növün janrlarından, söhbətvarilik, təhkiyə əsas götürüləcəksə, epik növün janrlarından, mürəkkəb həyat hadisələrini göstərmək, tamaşaçının gözü önündə canlandırmaqdan keçəcəksə, dramatik növün janrlarından istifadə edir.

▶Hər üç ədəbi növün məziyyətləri və sənətkarlıq cəhətləri ilə bağlı Siz müəyyən təsəvvürlərə maliksiniz. Sənətkarların bu əsərləri yazarkən nə kimi hisslər keçirdiyini təsəvvür etmək olduqca çətindir.

Adi bir məsələyə diqqətinizi cəlb etmək istərdik. Yazıçılardan biri müsahibələrində *gün ərzində neçə saat işləyirsiniz* sualına belə cavab vermişdi ki, *on saat*. Başqa bir suala – *Siz bu müddətdə neçə səhifə irəliləyirsiniz?* – cavabı bu olmuşdu ki, *əgər povest, yaxud roman üzərində işləyirəmsə, gün ərzində bir səhifə, əgər hekayə üzərində işləyirəmsə, onda bir sətir irəliləməyə çalışıram.* Müsahibənin məzmununa diqqətlə fikir verin. Deməli, əlimizdə tutduğumuz hər hansı bir hekayənin meydana çıxmasında sənətkar təxminən 10 saat ərzində görün nə dərəcədə gərgin əmək sərf etməli olur. Bunu təsadüf saymaq olarmı?

Başqa bir filosof dostuna yazdığı məktubunda son sətirlərini bu cür qurtarırdı. – *Bağışla ki, vaxtım az olduğundan Sizə məktubu uzun yazmalı oldum.* Mənaya fikir verin. Necə yəni vaxtım az olduğundan? Yəni müəllif onu demək istəyirdi ki, əgər vaxtı olsa idi, onda məktub üzərində bir qədər çox işləyər, onun məzmununu təkmilləşdirər, yığcamlaşdırar və dostunun da vaxtını çox almazdı.

Ədəbi əsərlərin üzərində aparılan işlər də belə əzablı və nəticə etibarı ilə şərəfli bir yoldan keçir. Sənətkar söz əzabını çəkməklə kamil nümunələr yaratmağa səy göstərir. Bəzən bizə

adi təsir bağışlayan hər hansı bir daş parçası, şair gözündə gözəl bir poetik obraza, vasitəyə çevrilir. Beləliklə də, bizim gözümüzdə o, tamamilə yeni bir lövhənin canlanmasına, yeni duyğuların yaranmasına şərait yaradır.

Kitabların insanların səmimi dostlarına çevrilməsinin əsas səbəbi də buradan irəli gəlir. Onu inşa edənlər çalışırlar ki, ən zərif, ən kəsərli, ən poetik sözlərdən istifadə etməklə öz oxucularının qəlbinə yol tapsınlar. Onları həyatsevərliyə, qurub-yaratmaq eşqinə, vətən və yurd sevgisinə, böyük məhəbbətə, dostluğa, igidliyə, vətənpərvərliyə, ən gözəl insani keyfiyyətlərə, nəciblik və xeyirxahlığa, insanlar üçün ən yararlı işlər görməyə və s. səsləsinlər. Məhz bədii əsərlərin belə bir üstünlüyə malik olması hesabınadır ki, o, insanların təmənnasız dostlarına çevrilmiş, həmişə onlara doğru yol göstərmişdir. Təbiidir ki, həyatda heç kəs dostsuz yaşaya bilməz.

Məsələyə bu yönümdən yanaşsaq, orta məktəbdə ədəbi əsərlərin öyrədilməsinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu aydınca görə bilərik.

1. Ədəbi əsərlərin məzmununun öyrədilməsi (İnduktiv dərslər)

Tələbə dost.

▶Ədəbi əsərlərin məzmunun öyrədilməsi binanın təməlini xatırladır. Təməl nə qədər mükəmməl olarsa, üzərində ucaldılan mərtəbələr də etibarlı olar. Ədəbi əsərlərin məzmunun düzgün dərk etdirilməsi müəllimin üzərinə böyük məsuliyyət qoyur. Çünki bütün təlim-tərbiyə işləri bu məzmunun hansı səviyyədə dərk olunmasından asılıdır. Məzmun düzgün anlaşılmazsa, təhlil işləri də düzgün qurulmaz, təhriflər, yanlışlıqlar olar. Məzmun müəllifin bizə təlqin etmək, gördürmək istədiyi həyat hadisəsidir, hissləri və duyğularıdır. Əhvalatlara, həyat hadisələrinə, obrazlara, təsvir obyektlərinə bilərəkdən o, bu cür yanaşır. Oxucusuna da təsvir və ya tərənnüm olunan əhvalat, hadisə və ya hisslərə ilə o cür yanaşmasını təlqin edir. Oxucu müstəqil qavrama imkanlarına malik olan insandır. Ona hər şeyi bəyəndirmək mümkün də deyildir. Əsəri oxuyaraq tez təsir altına düşən oxucu da var, ona tənqidi yanaşan, orada təsvir olunanlara laqeyd yanaşanlar da. Məzmunda biz müəllifin baxış bucağı ilə tanış oluruq. Təhlildə isə nə üçün bunu belə verdiyi üzərində müzakirələr açır, müəllif niyyətini dərk etməyə çalışır və müəyyən nəticələr çıxarırıq.

Hazırda diqqətimizi əsərin məzmunun öyrədilməsi işinə yönəldək. Bu iş necə həyata keçirilməlidir? Materialı izləyək.

▶Ədəbi əsərlərin məzmununun öyrədilməsi əhəmiyyəti barədə metodik ədəbiyyatda xeyli müsbət fikirlər söylənilmişdir. Onu qeyd edək ki, əsərin məzmunun düzgün dərk olunması bu gün ən aktual məsələlərdən biri kimi gündəmdə durur. Fənn müəllimlərinin iştirakı ilə təşkil olunan dərslərdə onların mətnə münasibətini müşahidə edərkən bizdə bu qənaət bir daha təsdiq olundu ki, mətnin məzmununu – nədən söhbət getdiyini, dürüst müəyyənləşdirməkdə onların özləri də bilməyərəkdən səhvlərə yol verirlər.

▶İxtisasartırma kursunda ədəbiyyat müəllimlərinə belə bir sual ünvanlamışdıq: ədəbi əsərlərin məzmununu başa düşmək, anlamaq asandırmı? Onlar həmin suala fərqli şəkildə cavab vermişdilər. Ən çox bu fikir üzərində dayanılmışdı ki, mətnin dili qəliz söz və ifadələrdən ibarət olanda bu cür mətnləri anlamaq, oradakı fikirləri olduğu kimi başa düşmək olduqca çətinləşir.

Belə bir fikrin doğru və ya səhv olduğunu onlara aydın şəkildə çatdırmaq üçün mətn üzərində iş təşkil etməyi qərarlaşdırdıq. Müəyyən vaxt məhdudiyyəti nəzərə alınmaqla onlara bir şeir nümunəsi təqdim olundu və tapşırıq verildi ki, bu şeirin məzmunu ilə yaxından tanış olsunlar.

Sonra isə onlara əlavə tapşırıq verildi ki, şeirdən aldıqları təəssüratı bir vərəqdə qeyd etsinlər, orada nədən söhbət getdiyini aydınlaşdırsınlar. 60 nəfər müəllimdən yalnız bir nəfəri dilində çətin söz və ifadəsi olmayan bu parçanın məzmununa qismən yaxın gələ bilmişdi. Biz bu təcrübəni auditoriyalarda da müxtəlif vaxtlarda sınaqdan çıxardıq və demək olar ki, eyni mənzərənin şahidi olduq.

▶Deməli, bədii mətnlərin məzmununun doğru anlaşılmasında dil maneəsini qabartmağına dəyməz. Əsas məsələ mətndəki hər bir kəlməyə diqqət kəsilmək, onların arasında müəllifin ilıq nəfəsini duymaq gərəkdir. Əgər məzmun səhv anlaşılarsa, onda hansı səmərəli təhlil işindən söhbət gedə bilər? Müəllifin nə demək istədiyini təhrif etsək, onda biz nə əldə edə bilərik? Təbii ki, deyilmiş sözün arxasında gizlənən müəllif obrazına, onun bütövlüyünə, əmanətə xəyanət etmiş olarıq. Nəticədə də müəllifin demədiyi, nəzərdə tutmadığı məsələləri şagirdlərimizin düşüncəsinə yeritmiş olarıq. Belə bir prosesdə isə həm ədəbiyyatımız, həm də mənəviyyatımız itirər.

Belə ciddi qüsurların baş verməməsi üçün müəllim, hər şeydən əvvəl, proqramda tədrisi nəzər tutulan ədəbi əsərlərin məzmunu üzərində ciddi düşünməlidir. Hansı sinifdə mövzunu

keçəcəksə, o sinfin təlim nəticələrinə, məzmun standartlarına baxmalıdır.

Mətnə diqqət yetirə-yetirə o daim belə bir sualla özünə müraciət etməlidir: Mən mətndəki fikri təhrif etmirəm ki? Görəsən, buradakı bu sözü, müəllif nə üçün mətnə daxil etmişdir? Nə əcəb, bu sözün əvəzinə sinonimlərindən istifadə etməmişdir? Bu sözü seçməklə o, oxucusuna hansı hissləri(fikirləri) təlqin etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur? O nə üçün əsərinə belə bir başlıq vermişdir, həmin başlıq mətndə nə səviyyədə əhatə olunmuşdur?

Əlbəttə, mətn müəllim tərəfindən **bir dəfə** oxunmaqla tamamən dərk oluna bilməz. Bir faktı xatırlatmaq istəyirik. *Əgər müəllim istənilən bir mətni əlinə götürüb onu elə-belə nəzərdən keçirəndə bu cür fikirləşsə ki, mətn ona aydındır, onun məzmununu bilir, deməli o, özünü aldatmış olur.* Belə müəllimlərə ulu Nizaminin bir beytini xatırlatmaq istərdik:

O şey ki bizlərə tam aşikardır,
Orda da gizli bir xəzinə vardır.

Müəllim əsərin məzmununu, onu nə üçün yazıldığını, özü üçün dəqiq müəyyən etdikdən sonra, onun öyrədilməsi yolları üzərində səmərəli iş qura bilər.

Ən əsas məsələlərdən biri də belə məzmun dərslərin *canlı, maraqlı və emosional* şəkildə qurulmasıdır. Müəllim bu məsələni bir anda olsa belə unuda bilməz. Hər bir dərsin hazırlıq mərhələsində bu sualı müəllim həmişə özünə verməlidir. ***Necə edim ki, dərsim maraqlı, canlı və düşündürücü olsun***. Əgər müəllim bu suallara səmimi cavab tapa bilsə, deməli, qazanan təkcə şagirdlərimiz deyil, bütövlükdə mənəviyyatımız və Vətənimizdir.

Ədəbi əsərlərin məzmunun öyrədilməsi dərslərinin günün tələbləri səviyyəsində qurulması hər bir müəllimi düşündürən məsələyə çevrilməlidir. Hazırda bir çox müəllimlər bu işi formal olaraq yerinə yetirirlər.

Qeyd edək ki, bu cür dərsləri də kifayət qədər maraqlı və canlı qurmaq olar. Dərslərdə şagirdlərə fikir söyləmək müstəqilliyi verilməli, onların düşünməyə yönləndirilməli, biliyi fəal şəkildə qazanılmasına cəlb olunmalı, şagirdlərin həyati təəssüratlarına, şəxsi təcrübələrinə istinad edilməlidir.

Əsərin məzmunun öyrənilməsinə həsr olunan fəal/interaktiv dərslərdə iş daha maraqlı və canlı qurulur. Bunun üçün təlim texnologiyalarına dair bilikləri xatırlayın.

Ədəbi əsərlərin məzmunu üzrə iş aparılanda "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" məzmun xəttindən 1.1. əsas standartının tərkibindəki alt-standartlardan, həmçinin də şifahi və yazılı nitq məzmun xəttindəki alt-standartlardan uyğun gələnləri seçilib dərsin təlim nəticələrinə gətirilməlidir.

Standartların seçilməsində süni məhdudiyyət qoymaq olmaz. Belə ki, əgər əsərdə çətin sözlər, təsvir və ifadə vasitələri varsa, ifadəli oxunacaqsa, planlaşdırma, nağıletmə, janr xüsusiyyətlərini açıb göstərmə varsa, onda V sinifdə 1.1. əsas standartının tərkibində olan 1.1.1., 1.1.2.,1.1.3., 1.1.4., 1.1.5 alt-standartları (5), şifahi və yazılı nitqdən də azı 2 alt-standart dərsdə işləməlidir. Hələ fənlərarası inteqrasiya zamanı əlavə olunacaq alt-standartları nəzərə almırıq. Unutmayaq ki, standartların seçimini materialın xarakteri və fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya imkanları müəyyən edir.

Ədəbi əsərlərin məzmunu üzərində iş aparılanda "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri"ndə əksini tapan 1.1. əsas standartının nəzərdə tutduğu bilik və bacarıqlar şagirdlərə aşılanmalıdır. Siniflər üzrə bu bilik və bacarıqların inkişaf dinamikasını aşağıdakı kimidir:

V sinifdə:

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) hadisələrin məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nağıl edir.

1.1.4. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) janrlarına görə fərqləndirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, sadə süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) müəyyənləşdirir.

VI sinifdə:

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə izah edir.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii əsərlərin (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual) müəyyənləşdirir.

VII sinifdə:

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və süjetli bədii nümunələrdə (dastan, hekayə, mənzum hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, süjetli bədii nümunələri (dastan, hekayə, mənzum hekayə) ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (dastan, hekayə, mənzum hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii nümunələrin (dastan, hekayə, mənzum hekayə) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual, təkrir, litota) müəyyənləşdirir.

VIII sinifdə:

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (dastan, hekayə, novella, dram poema) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirləri, süjetli bədii nümunələri (dastan, hekayə, novella, dram, poema) ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (dastan, hekayə, novella, dram, poema) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii nümunələrin (dastan, hekayə, novella, dram poema) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (metafora, bədii təzad, kinayə) müəyyənləşdirir.

IX sinifdə:

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (poema, hekayə, povest, roman, dram) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirləri, süjetli bədii nümunələri (hekayə, povest, roman, dram, poema) ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (hekayə, povest, roman, dram, poema) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii nümunələrin (hekayə, povest, roman, dram, poema) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (metonimiya, inversiya, simvol) müəyyənləşdirir.

X sinifdə:

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (dastan, poema, hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə) tanış olmayan sözlərin mənasını mənşəyinə və işlənmə məqamına görə izah edir.

1.1.2. İfadəli oxudan müxtəlif ədəbi növdə olan əsərlərin emosional-obrazlı qavranılması, təhlili məqsədi ilə istifadə edir.

1.1.3. Mürəkkəb süjetli və kompozisiyalı bədii nümunələri hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (geniş, yığcam, yaradıcı) nağıl edir.

1.1.4. Müxtəlif ədəbi növ və janrda olan bədii nümunələrdə əksini tapan mühüm mənəvi, əxlaqi-etik dəyərləri müəyyənləşdirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirlərdə, mürəkkəb süjet və kompozisiyalı bədii nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, bənzətmə, metafora, metonimiya, simvol, mübaliğə, litota, bədii sual, təkrir, bədii təzad, inversiya) müəyyənləşdirir.

XI sinifdə:

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə, poema) tanış olmayan sözlərin, ifadələrin mənasını mənşəyinə və işlənmə məqamına görə izah edir.

1.1.2. İfadəli oxudan müxtəlif ədəbi növdə olan əsərlərin emosional-obrazlı qavranılması, təhlili və qiymətləndirilməsi məqsədi ilə istifadə edir.

1.1.3. Mürəkkəb süjetli və kompozisiyalı bədii nümunələrdə əhvalat və hadisələr arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirir, mətni hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (geniş, yığcam, yaradıcı) nağıl edir.

1.1.4. Müxtəlif ədəbi növ və janrda olan əsərlərdə (poema, hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə) əksini tapan mühüm milli-mənəvi, bəşəri dəyərlərə əsaslandırılmış münasibət bildirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirlərdə, mürəkkəb süjetli və kompozisiyalı ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, bənzətmə, metafora, metonimiya, sineqdoxa, simvol, mübaliğə, litota, bədii sual, təkrir, bədii təzad, kinayə (sarkazm), inversiya) müəyyənləşdirir.

Bədii əsərlərin məzmunu üzrə aparılan işlərin siniflə üzrə dəyişdiyinə diqqət yetirin. Bu məzmun fərqi həm də siniflərdə tapşırıqlara, qrup işlərinə təqdim olunan standartların fərqli olduğunu Sizlərə bir daha xatırladır.

Bu deyilənləri nəzərə alaraq sizə hər iki texnologiyalardan dərs mərhələlərinin fərqli olduğunu bir daha xatırladırıq və məzmun dərslərinin bu sistemlərə uyğun formada təxmini qurulması yollarını göstərmək istəyirik.

a) TTİMY texnologiyası ilə dərs modeli.

V sinif. Ə. Cəmil "Can nənə, bir nağıl de"
şeirinin məzmunu və təhlili
(nümunə)

▶Bu cür dərslər üç mərhələdən ibarətdir və onların hər birinin öz vəzifəsi olur. Siz bunlar barəsində müəyyən məlumatlara maliksiniz. Belə dərslər 45 dəqiqəni əhatə etməlidir və burada müxtəlif iş formalarından(fərdi, kiçik, böyük) istifadə olunmalıdır

Dərsi planlaşdırarkən standartlara, texnikalar, iş formaları, resurslar, dərsin təlim nəticələri , dərsin təxmini vaxt bölgüsü qeyd olunmalıdır. İş prosesini izləmək baxımından bu nümunəyə də nəzər salın.

▶V sinifdə **Ə. Cəmilin "Can nənə, bir nağıl de"** şeirinin bu texnologiya ilə tədrisində dərsi aşağıdakı kimi planlaşdırmaq olar:

Mövzu: Ə. Cəmilin "Can nənə, bir nağıl de" şeirinin məzmunu və təhlili

Standart: 1.1.1., 1.1.2., 1.1.3., 1.1.5., 1.2.2., 1.2.3., 2.2.1., 3.1.1.

İş forması: fərdi, kiçik və ya böyük qruplarla iş.

İş üsulu: müzakirə, müsahibə, açıq suallar.

Dərsin tipi: kombinə dərs

Resurslar: şəkillər, dərslik.

Dərsin təlim nəticələri: (məqsədlər aydın və qısa şəkildə sıralanaraq yazılır)

1. Tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır

2. Şeiri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur

3. Şeirin məzmununu yığcam (geniş) nağıl edir.

4. Şeirdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir.

5.Şeirdəki obrazların başlıca xüsusiyyətlərini aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirilir.

6. Şeirdəki bədii təsvir vasitələrinin rolunu aydınlaşdırır.

7. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir.

8. Şeirin məzmununa, başlanğıcına, sonluğuna fərqli münasibət bildirir.

Dərsin mərhələləri və təxmini vaxt bölgüsü:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması.... 3 dəq.
2. Düşünməyə yönəltmə....................................... 9 dəq.
3. Dərketmə...15 dəq.
4. Düşünmə..15 dəq.
5. Qiymətləndirmə və ev tapşırıqığı........................3 dəq.

Cəmi: 45 dəq.

Dərsin gedişi:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması.

2. Düşünməyə yönəltmə

-"İnsan həyatında nağılın rolu" mövzusunda essenin yazılması(4-5 dəq.). Yazıların dinlənilməsi(seçmə yolla, 6-7 nəfərin yazısı dinlənilir və alqışlanılır.

Yardımçı suallar:

1. Nağılları nə xoşa gələn edir?
2. İnsan həyatını nağıllarsız təsəvvür etmək olarmı?

Tədqiqat sualı:

1. Şeirdə nədən söhbət gedə bilər?
2. Onu necə ifadəli oxumaq, qəhrəmanlarını necə dəyərləndirmək, məzmunun necə nağıl etmək olar?

3. Dərketmə

- Şeir müəllim tərəfindən ifadəli oxunur. Arada fasilə edilir və sinfə müraciət olunur: - Sizcə, nənə nəvəsinə nağıl danışacaqmı? Nəyə görə belə düşünürsünüz?

Şeirin müəllim tərəfindən ilk oxusu başa çatdıqdan sonra ilkin təəssüratı aşkara çıxaran qısa müsahibə aparılır:

- Şeir Sizdə necə təəssürat oyatdı? Nəyə görə bu qənaətə gəldiniz?

- Şeirin şagirdlər tərəfindən oxusu təşkil olunur. 2-3 nəfərin tanışlıq oxusundan sonra mətn üzərində işə başlanılır. Bunun üçün məzmunun dərkedilməsinə və təhlil işinə xidmət edən suallardan istifadə olunur. Bu prosesdə standartların reallaşdırılması üçün onların məzmununa dair sual və tapşırıqlar da işə qoşulur. Mətn üzrə iş tamamlandıqdan sonra onun ifadəli oxusu həyata keçirilir. Bu zaman yarış da təşkil oluna bilər.

4. Düşünmə

Təhlil və tətbiq xarakterli suallardan istifadə:

- *Siz şeirə hansı adı seçərdiniz? Nəyə görə?*

- *Şair bu şeir vasitəsilə nəyi aşılamaq istəyir?*

- *Obrazlara Siz necə münasibət bildirərdiniz?*

-*Şairin özünə Sizdə hansı münasibət yarandı və nəyə görə?*

Alınan cavablar ümumiləşdirilir və "Nəvənin nağıl dünyası nə ola bilər?" mövzusunda ""Esse" yazdırılır. 5-6 nəfərin yazısı dinlənilir.

4. Qiymətləndirmə və ev tapşırığı: Şagirdlərin fəaliyyəti aşağıdakı meyarlar əsasında qiymətləndirilir:

-ifadəli oxuma

-nağıletmə

-rolunu müəyyənləşdirmə

- münasibət bildirmə

Evdə iş: Mətnin məzmununa uyğun gələn söz və ifadələrin seçilməsi(nənə, nəvə barəsində müsbət anlamlı söz və ifadələr).

b) Fəal/interaktiv təlim əsasında əsərin məzmunu üzərində iş (nümunə)

Mövzu: Cəlil Məmmədquluzadənin "Poçt qutusu" hekayəsinin məzmunu üzərində iş (1-ci saat)[42].

Standartlar: 1.1.2; 1.1.3; 2.1.2; 2.2.1; 3.1.1; 3.1.2.

İnteqrasiya: Azərb.dili:..... , Tarix:.... , Təsv. inc.:......

İş forması: böyük və kiçik qruplarda iş

Texnikalar: klaster, beyin həmləsi, fasiləli oxu, müsahibə, müzakirə

Dərsin tipi: induktiv(yeni bilik verən dərs).

Resurslar: poçt qutusu şəkli, Mirzə Cəlilin şəkli, vikipediyadan "Poçt qutusu" (1967) kinofilmdən bir epizodu əks etdirən şəkil.

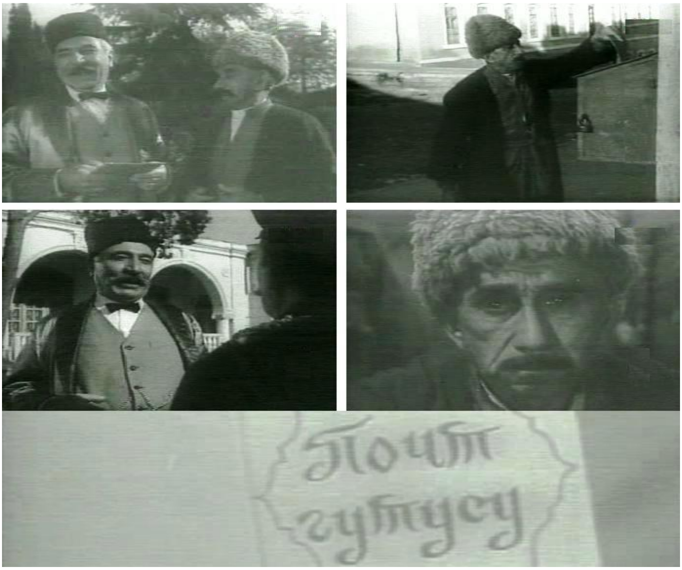

---

[42] Köhnə proqramda bu mövzu V sinifdə keçilirdi. Siz işin təşkili metodikasını müşahidə edin.

Dərsin təlim nəticələri:

1. Hekayəni ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.
2. Hekayəni hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.
3. Bədii əsərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir.
4. Müzakirələrdə ümumi rəyə gəlmək bacarığını nümayiş etdirir.
5. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcıllıqla şərh edir.

(I variant)

Dərsin mərhələlərinə görə təxmini vaxt bölgüsü:

1. *Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması...3 dəq.*
2. *Motivasiya ....3 dəq.*
3. *Tədqiqatın aparılması................................17-19 dəq.*
4. *Məlumat mübadiləsi.................................... 5- 8 dəq.*
5. *Məlumatın müzakirəsi və təşkili........................3 dəq.*
6. *Nəticənin çıxarılması..2 dəq.*
7. *Yaradıcı tətbiqetmə.. 5 dəq.*
8. *Qiymətləndirmə və ev tapşırığının verilməsi.......2 dəq.*

Cəmi: 45 dəq.

Dərsin gedişi:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması

2. Motivasiya

Mövzunun tapdırılması üçün üç variant təklif edirik. Onların birindən istifadə oluna bilər.

A) "Dünyada o insanı bədbəxt saymaq olar ki, ömrünü avamlıqla başa vurur".

B) "Avamlıqdan, biliksizlikdən insanın başına çox bəlalar gələ bilər".

C) Bilməmək eyib deyil, soruşmamaq eyibdir.

Cümlələrdən biri sinifdə səsləndirilir və şagirdlərdən soruşulur. *Bu cümlədə ifadə olunan fikrə necə münasibət bəsləyirsiniz? Fikrinizi əsaslandırmağa çalışın. Sizcə, insan*

*necə ömür sürməlidir ki, o, bədbəxt olmasın?(*biz burada birinci cümlədən istifadə edərək dərsə başlayırıq). ... Şagirdlərin cavabları dinlənildikdən sonra müəllim yenidən belə bir sual verir: *Deməli, bu cümlədə nədən danışılırdı?* Şagirdlər *avamlıqdan* sözünü qeyd edirlər. Müəllim: *onda bizim bugünkü mövzumuz nə barədə ola bilər?* Şagirdlər: *yəqin ki avamlıq barədə*. Müəllim bildirir ki, *uşaqlar, siz, doğru buyurdunuz. Bu gün biz avamlıq barəsində danışacağıq*.

Müəllim bu sözləri deyə-deyə mövzunun adını dəqiq şəkildə lövhəyə qeyd edir:

C. Məmmədquluzadənin "Poçt qutusu" hekayəsinin məzmunu üzərində iş

Sonra müəllim tədqiqat suallarını səsləndirərək lövhəyə yazır (səh.108-ə tədqiqat sualları tövsiyəsinə baxın).

Tədqiqat sualı:

1.*"Poçt qutusu" hekayəsində nədən söhbət açıla bilər?*

2. Hekayəni hansı hissələrə bölmək olar? Onun məzmununu necə yığcam söyləmək olar?

Birinci suala dair şagirdlərin ilkin ehtimalları alınır və lövhəyə qeyd olunur. Sonra müəllim ikinci sual barəsində bildirir ki, onun cavabını iş prosesində aydınlaşdırmaq lazım gələcəkdir. Sonra müəllim fasiləli oxu üsuluna müraciət edir.

3. Tədqiqatın aparılması

Müəllim bildirir ki, *İndi gəlin dediklərinizin nə dərəcə doğru olduğunu yoxlamağa çalışaq. Bunun üçün əsəri oxumağa başlayıram. Siz də kitablarınızdan məni izləyin.*

Müəllim əsərin birinci hissəsini oxuyub fasilə edir. Şagirdlərin ilk təəssüratlarını alıb bu hissədə nədən söhbət getdiyini soruşur. Sonra əsas sualı qoyur:

- Sizcə, əhvalat bundan sonra necə davam edəcək?

- Nəyə əsasən belə düşünürsünüz?

Bir neçə şagirdin fikirləri alınır və ikinci hissənin oxusuna başlanır. İkinci hissənin oxusu bitən kimi yenə də

şagirdlərin təəssüratı alınır, oxunmuş hissədə nədən söhbət getdiyi aydınlaşdırılır və yenə də əsas sual qoyulur:

- Sizcə, hadisələr necə davam edəcək?
- Nəyə əsasən bu cur düşünürsünüz?

Şagirdlərin yenə də ehtimalları alınır və eyni iş vaxta görə nəzərdə tutulan növbəti hissənin oxusunda da davam etdirilir (fasilələr üçün əsas ölçü bitkin hissələrdir). Sonuncu hissənin oxusuna başlanmazdan əvvəl isə sual bu cür qoyulacaq:

- *Sizcə, əsər necə tamamlanacaq?*
- *Nəyə əsasən belə düşünürsünüz?*

Oxu bitən kimi ümumi təəssüratı aşkar çıxaran qısa müsahibə aparılır. Kinofilmdən götürülmüş şəkil sinifdə nümayiş olunur və onun əsərin hansı yerinə aid olduğu soruşulur.

Məzmun üzrə ümumi sorğu bitdikdən sonra dərsin məqsədində əksini tapan standartların reallaşması üçün qrup tapşırıqları verilir.

1-ci qrup: Əsərdən verilmiş parçanın ifadəli oxusunu həyata keçirin.

2-ci qrup: Əsərin planını tərtib edin.

3-cü qrup: Əsərin məzmununu yığcam nağıletməyə hazırlayın.

4-cü qrup: Əsərdən xoşunuza gələn yerləri seçin və qarşında nə üçün bu yeri seçdiyinizi qeyd edin.

5-ci qrup: Siz, bu hekayəni necə tamamlayardınız?

4. Məlumat mübadiləsi

Qrupların təqdimatları dinlənilir. Əgər sual yaranarsa, təqdimatçı onu cavablandırır. Təqdimatlar bitdikdən sonra onlara qiymət verilir.

5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili

Təqdimatlarda əksini tapmış məsələlərə ümumiləşdirici nəzər salınır və oradakı fikirlərə qruplaşdırılır. Nələrin əldə edilməsinə şagirdlərin diqqəti cəlb olunur və yekun qənaətə gəlinir. Bu zaman hədəf götürülməlidir: a) əsərdə nə barədə söhbət getdi, b) əsər hansı hissələr bölündü və necə adlandırıldı,

c) əsərin ifadəli oxusu necə oldu, d) əsərin məzmununun yığcam nağıl edilməsi necə baş tutdu, e) əsərin tamamlanması üçün təklif olan variant necə alındı. Alınan fikirlər ümumiləşdirilir.

6. Nəticənin çıxarılması

Ümumiləşmiş fikirlə tədqiqat sualına verilmiş ilkin fərziyyələr tutuşdurulur və nələrin təsdiq, nələrin yeni olduğu aydınlaşdırılır. Beləliklə, yeni bilik əldə edilir.

7. Yaradıcı tətbiqetmə

Tapşırıq: Əsərin məzmununa dair klaster qurun.

8. Qiymətləndirmə və ev tapşırığının verilməsi

- *Əsərin məzmunu öyrənin. Əsərin məzmununa uyğun atalar sözləri yazın.*

Qiymətləndirmə meyarları:

- ifadəli oxuma
- hissələrə ayırma
- nağıletmə
- şərhetmə
- ümumi rəyə gəlmə

II variant

Dərsin mərhələlərinə görə təxmini vaxt bölgüsü:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması...3 dəq.
2. Motivasiya ....3 dəq.
3. Tədqiqatın aparılması.....................................17 dəq.
4. Məlumat mübadiləsi.....................................5-8 dəq.
5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili.......................3 dəq.
6. Nəticələrin çıxarılması..................................2-3 dəq.
7. Yaradıcı tətbiqetmə.. 5 dəq.
8. Ev tapşırığının verilməsi...................................3 dəq.

Cəmi: 45 dəq.

Dərsin gedişi:

Dərsin motivasiya mərhələsindəki işlər eyni ilə saxlanılır. Növbəti mərhələdən iş bu cür davam etdirilir:

2. Tədqiqatın aparılması

Ziqzaq üsulu ilə mətnin məzmunu öyrənilir.

Müəllim məzmunun öyrənilməsi vəziyyətini aydınlaşdırmaq üçün kiçik müsahibə aparır. Sonra 5 qrup yaradılır, tapşırıqlar təqdim olunur, icra vaxtı və iş qaydası elan edilir. Qruplar üçün tapşırıqlar:

1. *Əsrin birinci hissəsinin planın tərtib edin.*
2. *Hekayədən bir parçanı ifadəli oxuya hazırlayın və ifadəli oxuyun.*
3. *Hekayəni ikinci hissəsinin planını tərtib edin, məzmununu yığcam formada nağıl etməyə hazırlayın.*
4. *Novruzəli hərəkətlərini ardıcıllıqla düzməyə çalışın və bunu əsaslandırın.*
5. *Hekayədəki başlıca fikri nədir? Fikrinizi əsaslandırın.*

3. Məlumat mübadiləsi

Qruplar tapşırıqlarının məzmunu və nəticələri ilə yoldaşlarını tanış etməyə başlayırlar. Digər qruplardan suallar olarsa, ona cavab verirlər. Şagirdlərin təqdimatları qiymətləndirilir.

4. Məlumatın mübadiləsi və təşkili (sistemə salınması)

Bu mərhələdə təqdimatlara nəzər salınır. Onlarda əks olunan məlumatların ümumiləşdirilməsi və yekunlaşdırılması baxımından müvafiq işlər görülür. Bunun üçün müəllim *yardımçı suallardan* istifadə edir.

a) *Əsərdəki əhvalat necə başladı və necə davam etdi?*
b) *Hekayəni göstərilən hissələrə bölməyi düzgün qəbul etmək olarmı?*

c) *Yoldaşlarınızın ifadə oxusu məzmunu düzgün çatdırdımı?*
d) *Xan və Novruzəli barəsində hansı məlumatlar əldə etdiniz?*
e) *Hekayədə başlıca fikri nə olduğunu yoldaşlarınız düzmü izah etdilər?*

Suallara cavab alındıqdan sonra kinofilmdən götürülmüş şəkil nümayiş olunur və onun əsərin hansı epizodu ilə bağlı ola biləcəyi dəqiqləşdirilir.

Məlumatların ümumiləşdirilməsi, ümumi qənaətin ortaya qoyulması ilə bu mərhələyə yekun vurulur.

5. Nəticələrin çıxarılması

Şagirdlərə müraciət olunur. Tapşırılır ki, indi əldə etdikləri yekun məlumatla ilkin fərziyyələrini tutuşdursunlar. Nələrin üst-üstə düşdüyünü, nələrin isə yeni olduğunu göstərsinlər.

6. Yaradıcı tətbiqetmə

Sinifdə: Əsərdən aldığınız təəssüratı istənilən bir cümlə ilə ifadə edin.

Evdə: Novruzəli ilə bağlı klaster hazırlamaq.

7. Qiymətləndirmə və ya refleksiya

Qiymətləndirmə meyarları:

1.İfadəli oxuma
2.Plan tərtib etmə
3. Nağıl etmə
4. Ümumi rəyə gəlmə
4. Başlıca fikri anlama

Nəsr əsərlərinin məzmununa həsr olunan dərsin quruluşu

▶Nəsr əsərlərinin tədrisində fasiləli oxu, ziqzaq üsulundan istifadə edilməsi daha məqsədəuyğundur. Fasiləli oxu bitən kimi qısa müsahibə aparılmalı, təəssüratlar alınmalı və qrup tapşırıqlarına keçilməlidir. Ziqzaq üsulunda da məzmunun necə öyrənildiyini yoxlamaq üçün kiçik müsahibə aparılmalı və bundan sonra qrup tapşırıqlarına keçilməlidir.

▶Əsərin həcmi geniş olanda adətən məzmunun öyrənilməsinə 2 saat vaxt ayrılır. Bu zaman hər dərsdə hansı hissələrin məzmununun öyrənilməsi planlaşdırılmalıdır. Məzmunun öyrənilməsi işi dərs şəraitində həyata keçirilməli, evə isə yaradıcı tapşırıqlar verilməlidir. Şagirdi yükləmək olmaz. Bəzən müəllimlərə belə bir göstəriş verilir ki, bu cür dərslərdə birinci saat məzmun üzərində iş aparanda, əsərdən qalan hissəsini şagirdlər evdə oxusunlar. Bu düzgün yol deyildir. Əsərin məzmunu yalnız sinifdə öyrənilə bilər.

▶Fasiləli oxu və ya ziqzaqla iş tamamlandıqdan sonra tədqiqatın aparılması mərhələsinə keçilməli və qrup tapşırıqları verilməlidir. Sonra isə digər mərhələlərdə nəzərdə tutulan işlər yerinə yetirilməlidir.

Dərsin mərhələlərinə görə təxmini vaxt bölgüsü:

1. Sinfi təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması.........3 dəq.
2. Motivasiya..3 dəq.
3. Tədqiqatın aparılması. Fasiləli oxu/ziqzaq......17-19 dəq.
4. Məlumat mübadiləsi...5- 6 dəq.
5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili............................3 dəq.
6. Nəticənin çıxarılması..2-3 dəq.
7. Yaradıcı tətbiqetmə...5 dəq.
8. Qiymətləndirmə və ev tapşırığının verilməsi..........3 dəq.

Cəmi: 45 dəq.

Suallar və tapşırıqlar:

1.Ədəbi əsərlərin tədrisinin əhəmiyyəti barəsində nə deyə bilərsiniz?
2. Onların öyrənilməsi müəllimlərin üzərinə nə kimi məsuliyyət, vəzifələr qoyur?
3. Ədəbi əsərlərin məktəbdə öyrənilməsi hansı mərhələlərdən keçir?
4. Həmin mərhələlər barəsində nə kimi məlumata yiyələndiniz?
5. Əsərin məzmununun öyrənilməsi həsr olunan dərslərdə təlim nəticələri necə müəyyən edilməlidir?
6. Məzmunun öyrənilməsi zamanı hansı iş üsullarından istifadə məsləhətdir?
7. Məzmunun öyrənilməsi dərslərində hansı tədqiqat sualının qoyulması məqsədəuyğundur?
8. Bu cür dərsdə qrup tapşırıqlarında nələr nəzərdə tutulmalıdır.
9. Belə dərsin qiymətləndirmə meyarı necə müəyyənləşdirilir?
10. Məzmun dərsinin keçilməsinə dair dərs modelləri ilə tanış olduqdan sonra müstəqil surətdə yeni dərs nümunəsini hazırlayın.

2. Məktəbdə ədəbi əsərlərin təhlili (deduktiv dərslər)

Gənc dost.

▶Ədəbi əsərlərin təhlili qarşıya qoyulan vəzifələrin uğurlu həllinə xidmət göstərən ən mühüm mərhələdir. Şagirdyönümlülük, şəxsiyyətyönümlülük, səriştəlilik, həyati bacarıqların aşılanması, milli-mənəvi dəyərlərə sahib çıxma, vətənsevərlik, azərbaycançılıq və dövlətçilik ənənələrinə sadiq çıxma, mənəvi zənginlik, dünyagörüşün inkişaf etdirilməsi, problemləri görüb onu həll etmə bacarıqları, tolerantlıq və s. və i.a. kimi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasında bu mərhələ həlledici rol oynayır, görülməsi nəzərdə tutulan işlərə nöqtəni qoyur. Təhlil dərsləri əsərin başa düşülməsi, anlaşılması işinə həm də bir yekun vurmuş olur. Ona görə də məktəbdə ədəbi əsərlərin təhlili işlərinin necə aparılması yolu və yolları ilə tanış olmaq gərəkdir. Elə isə mətni izləyək.

▶Ədəbi əsərlərin öyrənilməsində ən mühüm mərhələ onun təhlil olunmasıdır. Ədəbi təhsilin qarşısına qoyulan mühüm işlər məhz həmin mərhələdə reallaşır. Əsərin məzmununda əksini tapan məsələlər – əxlaqi-mənəvi dəyərlər, müsbət insani keyfiyyətlər, çatışmazlıqların tənqidi və s. bu əsərlərdə öz əksini tapır. Şagirdlərdə onları müşahidə etdirmək, duydurmaq, qiymətləndirmək bacarığının formalaşdırılması bu gün vacib işlər sırasındadır. Bunsuz gənc nəslin yüksək mənəvi dəyərlər ruhunda böyüməsində heç bir irəliləyiş əldə etmək olmaz.

Ədəbi əsərlər müəlliflərin fakt və hadisələrə həssas münasibəti nəticəsində ortaya çıxır. Bu münasibəti bir anda olsa yaddan çıxarmaq olmaz. Ətraf mühit, mənəvi məsələlər, psixoloji məqamlar bütün keyfiyyətləri ilə sənətkarın duyğular aləmindən keçir. Ona görə də bədii irsin öyrənilməsində sənətkarın ətraf aləmə belə duyğulu yanaşmasına lazımi diqqət yetirilməlidir.

Bədii əsərlər – irs həm də gələcək nəsillərə təqdim olunan, ünvanlanan əmanətlərdir. Onu lazımınca duymaq, obyektiv qiymətini vermək bizim işimizdir. Unutmayaq ki, bədii irsin əsl qiymətverəni zamanın özüdür. Öyrəndiyiniz bir çox əsərlər zamanın sərt sınağından üzü ağ çıxaraq bu günümüzə gəlib çıxmışdır. Yaxşı bilirsiniz ki, zaman – əsrlər süzgəcindən hər cür əsərlər keçə bilmir.

Ədəbi əsərlərin məzmunu kifayət qədər dərindən öyrənildikdən sonra onun təhlili həyata keçirilməlidir. Bu işi "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" məzmun xəttidəki 1.2. əsas standartının tərkibindəki alt-standartlar, eləcə də şifahi və yazılı nitq məzmun xətlərindəki alt-standartlar yerinə yetirməlidir.

Uşaqlar yaxşıların, yaxud da pislərin nələrdən ibarət olduğunu diqqətlə müşahidə etməli, onların necə törədiyini izləməli, müsbət və ya mənfiliyin yaranması prosesini hissələrinə ayırmalı və hər bir hissənin rolunu, vəzifəsini düzgün təyin etməyi bacarmalıdır.

Ədəbi əsərlər, qeyd olunduğu kimi, bir həyat məktəbidir. Bu məktəbdə insan üçün öyrəniləcək, təhlil, mübahisə və müzakirə ediləcək, araşdırılacaq çox məsələlər vardır. Bunun üçün də həmin yollara bələd olmaq olduqca vacibdir. Bu yolları məişətimizdə problemsiz olaraq tətbiq edirik. Nədənsə xoşumuz gələndə bunun səbəblərini asanlıqla izah edirik, bəyəndiyimiz və ya bəyənmədiyimiz yerləri, keyfiyyətləri əsaslandırmağa çalışırıq. Bədii əsərlərin təhlilində də təxminən eyni qayda vardır.

Müəllim bunlardan sonra metodikanın göstərdiyi üsullara, vasitələrə bələd olmalıdır. Əsərin təhlil olunması işində müəllimin sənətinə sevgisi, fəallığı və təşəbbüskarlığı da bu prosesdə az rol oynamır və bütün bu deyilənlər bütöv bir kompleksi yaradır.

Deməli, müəllim həm nəzəri cəhətdən ətraflı biliyə malik olmalı, həm də konkret bir əsərin təhlili qaydalarına yiyələnməlidir. O, yalnız bundan sonra ədəbi əsərləri lazımi

səviyyədə təhlil etdirər və belə bir keyfiyyətləri şagirdlərinə aşılaya bilər. Bizim də məqsədimiz odur ki, hər iki tərəf – həm müəllim, həm də şagird ədəbi əsərləri təhlili yollarına dərindən bələd olsunlar. Bu yolları bilən şagird istənilən əsərlərin müstəqil təhlil olunmasında elə bir çətinlik çəkməyəcək. Əslində şagirdlərinə məhz belə bir bacarığı aşılamağı müəllim ciddi bir vəzifə kimi qarşısına qoymalıdır.

Təhlil dərsləri əsərin iştirakçılarına, müəllif mövqeyinə, şeir parçalarındakı lirik və ya satirik obraza, onlarda ifadə olunan fikrə, ideyaya, əhvali-ruhiyyəyə, əsərlərin bədii-sənətkarlıq məsələlərinə münasibətlərin aşkarlanması yolu ilə həyata keçməlidir. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xəttində 1.2. əsas standartının tərkibində bu məsələlər lazımi şəkildə ifadə olunmuşdur.

Epik və dramatik əsərlərdə şagirdlər obrazların hərəkət və davranışlarını, daxili və xarici keyfiyyətlərini, əsərdəki yeri və mövqeyini, ifadə etdiyi əxlaqi-mənəvi dəyərləri düzgün dərk etməlidirlər. Unutmaq olmaz ki, müəllif yaratdığı obraz və ya obrazlar silsiləsi vasitəsilə bizə hansısa bir fikri təlqin edir. Əsərdə cərəyan edən əhvalat və hadisəni elə-belə, boş-boşuna danışmır, bu təqdimatlarda, təsvir, təhkiyə və ya tərənnümdə müəyyən məqsədlər güdür. Ona görə də o obrazların hər birinə bilərəkdən bu cür fərdi keyfiyyətlər verir və bu keyfiyyətlər şagirdlərə bəlli olmalıdır.

Deməli, hər bir təhlil dərsində mövzunun xarakterindən və alt-standartların tələbindən asılı olaraq *təhkiyənin, təsvirin və ya tərənnümün başlıca xüsusiyyətləri, mövzu, ideya, süjet, dil-üslub və kompozisiya məsələləri, obrazların portreti, davranışı, fərdi keyfiyyətləri, qarşılıqlı münasibətləri, intriqa və ya ziddiyyətlərin səbəbləri, hadisələrin gedişatı, müəllif mövqeyinin dərk edilməsi, obrazların hərəkət və davranışlarının motivləri* diqqətlə araşdırılmalıdır.

Lirik əsərlərdə lirik qəhrəman və onun keçirdiyi əhval-ruhiyyə, **epik əsərlərdə** təhkiyəçi obrazı, surətlər aləmi,

dramatik əsərlərdə personajların hərəkəti, monoloq və dialoqlar, remarkalar diqqətlə təhlilə cəlb olunmalıdır. Bu cür təhlillərdə müəllimin mühazirəsindən istifadə yolverilməzdir. Həmin təhlillərdə Əsas məsələ fakt və hadisəyə şagirdin özünün müstəqil yanaşmasına şərait yaratmaqdır. Müşahidələr göstərir ki, biliyin bu cür qazanılması daha möhkəm və davamlı olur.

Keçiləcək mövzunun xarakterindən və sinfin səviyyəsindən asılı olaraq mətn üzrə şagirdlərin müstəqil işlədilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Şagirdləri mübahisə aparmaq mədəniyyətinə yiyələndirmək, söylənilən rəylərə hörmət etmək, mühakimə yürütmək, öz mövqeyini müdafiə etmək bacarığını məhz təhlil dərslərində öyrətmək lazımdır.

▶Təhlil dərslərinin məğzində "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" məzmun xəttinin 1.2. əsas standartlarının tələbələrinin ödənilməsinə əsasdır. Həmin əsas standartın tərkibindəki alt-standartlarda ifadə olunan bilik və bacarıqların inkişaf dinamikası aşağıdakı kimidir:

V sinifdə:

Şagird:

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini müqayisə edir.

1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

1.2.3. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir.

VI sinifdə:

Şagird:

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Bədii nümunələrdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii nümunələrdə təsvir və ifadə vasitələrinin (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideyasını şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

VII sinifdə:

Şagird:

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (dastan, hekayə, mənzum hekayə) növ və janr baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Digər obrazlarla müqayisə etməklə və yazıçının münasibətinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii nümunələrdə təsvir və ifadə vasitələrinin (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual, təkrir, litota) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideyasını və başlıca problemini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

VIII sinifdə:

Şagird:

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (dastan, hekayə, novella, dram, poema) növ və janr baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Obrazları nitqinə, bağlı olduqları məişət təsvirlərinə əsaslanmaqla səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii nümunələrdə təsvir və ifadə vasitələrinin (metafora, bədii təzad, kinayə) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin ideya-məzmununu, süjet, kompozisiya xüsusiyyətlərini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

IX sinifdə:

Şagird:

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (hekayə, povest, roman, dram, poema) növ və janr baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Digər obrazların və müəllifin mühakimələrinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii nümunələrdə təsvir və ifadə vasitələrinin (metonimiya, inversiya, simvol) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideya-bədii xüsusiyyətlərini və konfliktini şərh edir, onlara əsaslandırılmış münasibət bildirir.

X sinifdə:

Şagird:

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirləri və süjetli bədii nümunələri (dastan, poema, hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə) janr, dil baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Davranış və əməllərinə, başqaları ilə qarşılıqlı münasibətlərinə, yazıçının mövqeyinə, digər surətlərin mühakimələrinə əsaslanmaqla obrazları təhlil edir.

1.2.3. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin obrazlılığın yaradılmasındakı rolunu aydınlaşdırır və münasibət bildirir.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideya-bədii xüsusiyyətlərini bağlı olduğu dövrün sosial-siyasi, mənəvi dəyərləri baxımından təhlil edir və nəticə çıxarır.

XI sinifdə:

Şagird:

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirləri və süjetli əsərləri (poema, hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə) kompozisiya, dil, üslub baxımından təhlil edir.

1.2.2. Obrazları xarakter və əməlləri, yaşadıqları dövrün sosial-siyasi şəraiti və əxlaqi-etik dəyərləri ilə əlaqəli səciyyələndirir, müqayisələr aparır.

1.2.3. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə, süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin obrazlılığın təmin edilməsindəki roluna əsaslandırılmış münasibət bildirir.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideyasını, başlıca problemini, konfliktini dövrün ictimai-siyasi, mənəvi dəyərləri kontekstindən çıxış etməklə münasibət bildirir və qiymətləndirir.

Ədəbi əsərləri təhlil edərkən müəllim metodik baxımdan aşağıdakı məsələləri diqqət mərkəzində saxlamalıdır:

- Əsərin təhlili prinsiplərinə bələdlik,
- Əsərin təhlilinə həsr olunan dərslərin düzgün planlaşdırılması və həyata keçirilməsi,
- Tədqiqat sualı, qrup tapşırıqları, müzakirə suallarının, qiymətləndirmə meyarlarının təlim nəticələrinə uyğun tərtib olunması.

▶Təhlil dərslərinin aparılmasına diqqət edilməli məsələlər:

1. Yığcam motivasiyadan istifadə. Birbaşa tədqiqat sualına keçilməsi. Təxminən *Sənətkar bu əsərinə nə üçün bu adı seçmişdir? Sənətkar əsərini nə üçün belə adlandırmışdır? Sənətkarın əsərinə belə bir ad seçməsinin nə ilə əsaslandıra bilərsiniz? Sənətkar bu əsərində nədən obrazları başqa cür deyil, bu cür təqdim edirdi? Sənətkar bu əsərində hadisələrin gedişatını nə üçün belə təsvir edirdi?* və s. tipli tədqiqat suallarının birindən istifadə oluna bilər. Şagirdlərin ilkin ehtimalları alınıb tədqiqat sualının altında qeyd oluna bilər.

2. Tədqiqatın aparılması mərhələsində Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xəttindəki 1.2. əsas standartının

tərkibindən alt-standartların tələbi əsasında qrup tapşırıqlarının hazırlanması.

Qrup tapşırıqlarına başlamazdan əvvəl əsərin ümumi təhlili ilə bağlı yığcam müsahibənin aparılması. Bədii əsərin xarakterindən, məzmunundan, həcmindən asılı olaraq mətnə, iştirakçılara, duyğulara və ya tərənnümə, obrazlar aləminə, süjet, kompozisiya, dil-üslub və s. məsələlərə dair 5-6 dəqiqəlik müsahibə. Müsahibə üçün sualları əvvəlcədən tərtib etmək lazımdır. Sonra qruplara tapşırıqların təqdim olunması.

3. Məlumat mübadiləsi mərhələsində təqdimatların dinlənilməsi. Digər qruplar üçün anlaşılmayan məsələ qalarsa, dəqiqləşdirici sualların verilməsinə şərait yaradılmalıdır.

4. Məlumatın müzakirəsi və təşkili mərhələsində təqdimatlardakı məlumatlara ümumi nəzər salınmalı, oradakı fikirlər ümumiləşdirilməlidir. Müzakirə üçün suallar hazırlanmalıdır. Ümumiləşdirmə düzgün olmalı, təqdimatlardakı fikirləri əhatə etməlidir.

5. Nəticənin çıxarılması mərhələsində yekun qənaətlə ilkin fərziyyələr tutuşdurulmalı onların təsdiqi və nələrin də yeni olduğu nəticəsi çıxarılmalıdır.

6. Yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində yaradıcı tapşırıqlar verilə bilər: esselər, klaster, sankveyn, iki hissəli gündəlik, Venn diaqramı və s.

7. Qiymətləndirmə meyarları dərsin təlim nəticələrinə uyğun tərtib olunur.

V sinif

KƏRPİCKƏSƏN KİŞİNİN DASTANI[43]

(Dərslikdəki mətn)

Şam şəhərində xeyli qoca bir kişi vardı,
Pəri kimi, cin kimi camaatdan qaçardı.
Toxuyardı özünə yaşıl otlardan köynək,
O, ruzi qazanardı hər gün kərpic kəsərək...
Öz işinə məşğulkən bir gün o qoca kişi,
Fələyin öz əliylə bir daha artdı işi.
Birdən-birə bir cavan oğlan göründü gözə,
Qocanın qarşısında durub başladı sözə:
"... Torpağın qalxanına qılınc vurma bu qədər,
Qalx ki, səndən bir qarın çörək əsirgəməzlər.
Bu kərpicin qəlibi yansın deyə oda at!
Başqa bir sənət tapıb işlə, muradına çat!
Nə vaxtadək zəhmətlə daş, kəsək əzəcəksən?
Sudan, palçıqdan əldə nə hasil edəcəksən?
Qocasan, tut özünü ahıllara bərabər,
Cavanların işini cavanlara da qaytar".
Qoca dedi: "Cavansan, belə cahillik etmə!
Əl çək acı sözlərdən, mənə ağıl öyrətmə!..
Onunçün öyrətdim ki, əlimi bu sənətə,
Bir gün sənə əl açıb düşməyim xəcalətə.
Mən bir kəsə deyiləm xəznədən ötrü möhtac,
Əlimin zəhmətilə toxdur gözüm, deyil ac.
Məni bu ruzi üçün günahkar sayma, bəsdir,
Düşünsən, bilərsən ki, dediklərin əbəsdir".
Cavan oğlan sarsıldı qocanın bu sözündən,
Orda durmadı, getdi, yaş axıdıb gözündən.

---

[43]Ədəbiyyat-5, Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik. Tərtibçi heyət: Əliyev S., Həsənov B., Səfərova Ə., Quliyev Ə., Bakı: Bakınəşr, 2020, 208 səh., səh.

Dünyagörmüş adamdı söylədiyim bu qoca,
Öz işiylə hamının gözündə oldu uca.

KƏRPİCKƏSƏN QOCANIN HEKAYƏTİ[44]

Şam şəhəri tərəfdə qoca bir kişi vardı,
Uzaqlaşıb bəşərdən, mələk kimi yaşardı.
Toxuyardı özünə otdan, əncərdən köynək,
Dolanardı minnətsiz, hər gün kərpic kəsərək.
İşdi, əldən düşsəydi əmirlərin sipəri,
Deyərdi: - Sipər edin qəbrimə kərpicləri.
Onun kərpiclərindən tikdirsəydi kim məzar,
Sanardı rahat yatar, olsa belə günahkar.
Bir gün yenə o qoca tərini silə-silə,
Əlləşərkən palçıqda, saman ilə, su ilə.
Çıxdı böyürdən qəfil gözəl bir dəliqanlı,
Xitab etdi qocaya, dili ahlı, amanlı:
"Bu nə işdir, görürsən?.. Bu nə düşkünlük, qoca,
Yalnız qullar, kölələr dözər zillətə bunca!
Qalx ayağa, torpağa qılınc vurma bu qədər,
Bir qarınlıq çörəyi səndən kim əsirgəyər?!
Bu qəlibi at oda, yandır, qoy külə dönsün,
Bambaşqa bir qəliblə gün ağla sən özünçün.
Axirət dünyasını qazanmağa çalış sən,
Salma özünü həkdən, əl çək bu daş-kəsəkdən.
Qocasan, qocalarla sən oturub-dur ancaq,
Cavanların işini cavanlar görsün, burax!"
Qoca dedi: "Ay oğul, dəliqanlılıq etmə!
Öz işinlə şuğullan, mənə ağıl öyrətmə!
Hər sənətin sahibi sənətilə yaşayar,

---

[44] Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. "Lider nəşriyyat", Bakı, 2004, 264 səh., səh.117.

Qocalar kərpic kəsər, kölələr yük daşıyar.
Əziyyətli olsa da, öyrəndim bu sənəti
Ki, boynumda qalmasın bir kimsənin minnəti.
Xəzinə yığmıram ki, məsxərəyə qoyulum,
Əlimin zəhmətilə dolanıram, ay oğlum!
Çörək qazanıram mən, götürmə babalımı,
Min harama dəyişməm birgünlük halalımı".
Alovlandı gözəl gənc qocanın sözlərindən,
Gedəndə... gildir-gildir yaş axdı gözlərindən.
Yetər, dünya qapısın çox döydün, ey Nizami!
İndi din qapısın döy, çatıb daha məqamı.

(Xəlil Rza Ulutürkün tərcüməsi)

Mənbənin sonunda verilmiş izahatı da diqqətinizə çatdırırıq: Əmirlər, sərkərdə və qəhrəmanlar basıldıqda (məğlub edildikdə), ölüm məqamının yaxınlaşdığını hiss edincə vəsiyyətlərində arzu edərdilər ki, məzarlarının üstü həmin qocanın kəsdiyi kərpicləri ilə götürülsün. Bu halda onlar ümid bəsləyirdilər ki, bu sipər (bu kərpiclər) onları himayə edəcək, qəbir əzabından qoruyacaqdır.[45]

Hikmətlər, dəyərlərlə dolu olan bu əsər şagirdlərimizin dünyagörüşünə, mənəvi aləminin zənginləşməsinə tutarlı məlumatlar verir. Mətnin dərslikdəki ixtisar variantı ilə Xəlil Rza Ulutürkün tərcüməsini tutuşdurun, söz və məna fərqlərinə diqqət yetirin. Kərpic kəsən qocanın hekayətini bu cür anlatmağa çalışan Nizami "Qocalığın sifətlərinə" onu hədiyyə etmişdir. Bu qoca əməkçi, zəhmətkeş xalqın nümayəndəsi deyildir. Əlinin sehri ilə bir sənət və rahatlıq möcüzəsi yaradan bir mələkdir. Şeirin əvvəlki parçası

İşdi, əldən düşsəydi əmirlərin sipəri,

[45] Həmin mənbə, səh. 235.

Deyərdi: - Sipər edin qəbrimə kərpicləri.
Onun kərpiclərindən tikdirsəydi kim məzar,
Sanardı rahat yatar, olsa belə günahkar.

- bu hikməti bizə çox astaca hiss etdirir. Qoca, bəlkə də, çəkilib bir guşədə başqa bir iş ilə məşğul ola, həyatını başa vurardı. Amma ehtiyaclar, onun yaratmış olduğu kərpicin sehr dünyasına yuxarıda göstərilən tələbat onu başqa işə keçməsinə imkan vermir. Görünəni budur ki, əmirlər, Sultanlar tərəfindən ona müraciətlər çoxdur.

Qocanın hekayətində Bir cavan oğlanla dialoqu əsas götürülür. Cavanın dediyi sözlərdə həqiqətlər çoxdur, Qocanın dediklərində də qocalığın sifətin əks etdirən cavab yerindədir. Deməli, bu hekayətdən müzakirə olunacaq məsələlər, çıxarılacaq nəticələr vardır. Müəllim əsərdən nəticələri çıxarmağı şagirdlərə həvalə etməli, mətnin təhlilinə dair suallar tərtib etməli, Venn diaqramı vasitəsi ilə iştirakçıları müqayisə etdirməli və qrup tapşırıqlarını müəyyənləşdirməlidir.

Nümunəyə fikir verək.

Əsərin təhlili üzrə iş

Mövzu: N. Gəncəvinin "Kərpic kəsən qocanın dastanı" əsərinin təhlili

Standartlar: 1.2.3, 1.2.4; 2.1.2, 2.2.1; 3.1.1. 3.1.3.

İnteqrasiya: Azərb. dili:...... Tarix: .... Musiqi: ....

Texnikalar: Venn diaqramı, klaster, müzakirə, beyin həmləsi

İş forması: Böyük və kiçik qruplarda iş

Dərsin tipi: deduktiv

Resurslar (təchizat): "Kərpic kəsən qocanın dastanı" video çarx, markör, filipçart, dərslik, mətnin illüstrasiyası portreti.

Dərsin təlim nəticələri:

1.
2.
3.
4.
5.
6.

Qeyd 1.2.3, 1.2.4, 2.1.2., 2.2.1, 3.1.1 və 3.1.3 – alt-standartının tələbləri xüsusiləşdirilərək təlim nəticələrinə çevrilir və burada ardıcıllıqla yazılır. 6 alt-standart olduğundan, bir o qədər də təlim nəticəsi göstərilir. Məsələn, belə: alt-standart *1.2.3. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır.* Onu çevirək təlim nəticəsinə: *1. Şeirdə bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır*. Digər alt-standartlar da bu qayda ilə təlim nəticələrinə çevrilir.

Dərsin mərhələlərinə görə təxmini vaxt bölgüsü:

1. *Sinfi təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması ....5 dəq.*
2. *Motivasiya.. 3 dəq.*

3. *Tədqiqatın aparılması..10 dəq.*
4. *Məlumat mübadiləsi...8-10 dəq.*
5. *Məlumatın müzakirəsi və təşkili............................ 5 dəq.*
6. *Nəticənin çıxarılması... 3 dəq.*
7. *Yaradıcı tətbiqetmə... 6 dəq.*
8. *Qiymətləndirmə və ev tapşırığının verilməsi.......... 3 dəq.*

Cəmi: 45 dəq.

Dərsin gedişi:

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması.

2. Motivasiya

Tədqiqat sualları:

a) Şair əsərinə nə üçün "Kərpic kəsən qocanın dastanı" başlığını seçmişdir?

b) Şair düşüncələrini bizə çatdırmaq üçün söz və ifadələrin imkanlarından necə istifadə etmişdir?

İlkin fərziyyələr alınıb yığcam şəkildə lövhəyə qeyd olunur.

3. Tədqiqatın aparılması

Müəllim mətndəki məzmunun təhlil olunması üçün kiçik müsahibə təşkil edir. Söz və ifadələrin ifadə etdiyi məqamlara, onlarda nə deyildiyinə, niyə belə deyildiyinə diqqəti yönəldir. Müsahibə tamamlandıqdan sonra qruplara təlim nəticəsində nəzərdə tutduğu məsələlər tapşırıqlar verilir. Ayrılmış vaxt və iş qaydası bildirilir:

1-ci qrup: Əsərin ideyasını açmağa xidmət edən söz və ifadələri qeyd edin.

2-ci qrup: Şeirin mövzusunun nəyə həsr olunduğunu və ideyası aydınlaşdırın.

3-cü qrup: Cavan oğlan obrazını səciyyələndirin.

4-cü qrup: Qoca kişi obrazını səciyyələndirin.

5-ci qrup: Şeirin bu cür qurulmasına münasibət bildirin.

4. Məlumat mübadiləsi:

Qruplar ayrılmış vaxt ərzində tədqiqatlarının nəticələri ilə yoldaşlarını tanış edirlər.

5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili: Təqdimatlarda əksini tapan məlumatları ümumiləşdirmək, sistemə salmaq üçün müzakirə aparılır.

Müzakirə üçün suallar:

- *Şair bu əsərinə nə üçün belə ad vermişdir?*
- *Əsərin ideyasını açmağa xidmət edən hansı söz və ifadələri qeyd olunmuşdu? Onlar yetərli hesab oluna bilərmi?*
- *Şeirin mövzusu və ideyası barədə sizdə hansı qənaət yarandı?.*
- *Cavan oğlan və Qoca kişi obrazını birləşdirən və ayıran cəhətlər barəsində nə deyə bilərsiniz.*
- *Şeirin bu cür qurulmasına münasibət bildirin.*
- *Araşdırmaları necə ümumiləşdirə bilərik?*

6. Nəticənin çıxarılması

Bu mərhələdə ümumiləşmiş fikirlərlə tədqiqat sualı zamanı alınmış fərziyyələr tutuşdurulur, nələrin üst-üstə düşdüyü, nələri yeni olduğu müəyyən edilir. Nəticədə yeni bilik əldə olunur.

7. Yaradıcı tətbiqetmə:

a) Sinifdə: Venn diqramı ilə obrazların müqayisəsi

b) Evdə: "Şairin mövqeyinə münasibətim" mövzusunda kiçik esse yazmaq.

Qiymətləndirmə və ev tapşırıqları:

Qiymətləndirmə meyarları;

a) Rolunu aydınlaşdırma.
b) Münasibət bildirmə
c) Şərh etmə

Qeyd: Təhlil dərslərini tədqiqat sualından sonra müzakirə yolu ilə də aparmaq olar.

Tədqiqat sualının birincisi belə ola bilər:

A) Nə üçün əsərinə müəllif bu adı seçmişdir?

B) Müəllif bizə bu əsəri vasitəsilə hansı ideyanı aşılamaq istəyir? O bu niyyətində haqlıdırmı?...

Suallar və tapşırıqlar:

1. Bədii əsərlərin təhlil olunması işi ilə bağlı Sizdə nə kimi təsəvvürlər yarandı?
2. Məktəbdə bədii əsəri təhlil etmənin nə kimi əhəmiyyəti vardır?
3. Təhlil dərsləri şagirdlərdə hansı keyfiyyətlərin formalaşmasına imkan verir?
4. Əsərin təhlili nə zaman uğurlu alına bilər?
5. Təhlil prosesində müəllimin ümumi və xüsusi hazırlığı dedikdə nələr nəzərdə tutulmalıdır?
6. Əsərin təhlilində hansı təlim-tərbiyə vəzifələri güdülməlidir?

Əsərin təhlili prinsipləri

Müəllimin ədəbi əsərləri təhlil edərkən əldə rəhbər tutacağı məsələlər – qaydalar prinsiplər formasında özünü göstərir. Buraya **standartların tələbinin ödənilməsi**, **ideyalılıq, məzmunla formanın vəhdəti, tarixilik və pedaqoji prinsip**lər daxildir.

Standartların tələblərinin ödənilməsi prinsipi. Bu ənənəvi prinsiplərlə yanaşı yeni kursda standartların nəzərdə tutduğu məsələlərin diqqətdə saxlanılması da vacib şərtlərdən biri kimi qəbul olunmalıdır. Siz bilirsiniz ki, şagirdlərdə təhlil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün "Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri" məzmun xəttindən 1.2. Əsas standartlarının tərkibindəki alt standarların reallaşdırılması vacib bir tələb kimi icra olunmalıdır. Ona görə də ənənəvi prinsiplərlə yanaşı Standartların tələbələrinin ödənilməsi də vacib bir prinsip kimi diqqətdə saxlanılmalıdır.

İdeyalılıq prinsipi əsərin ideyasının və müəllif amalının düzgün müəyyən olunmasını tələb edir. Əsərlə bağlı bu iki keyfiyyətin düzgün müəyyənləşdirilməməsi onun təhlilində yanlış yola düşməyə səbəb olur. Ona görə də əsərin mövzusunda irəli gələn ideya, müəllifin məqsədi müəllim tərəfindən düzgün müəyyənləşdirilməlidir.

Məzmunla formanın vəhdəti prinsipi əsərdə nədən danışıldığı ilə onun necə ifadə olunması arasında bərabərliyin gözlənilməsini tələb edir. Ən gözəl məna, fikir, özünə layiq formada ifadə olunmalıdır. Təhlil zamanı bu məsələnin araşdırılması, əldə rəhbər tutulması da vacibdir. Məzmun və forma sıx vəhdətdədir və onları bir-birindən ayrı, birini digərindən üstün tutmaq da olmaz.

Tarixilik prinsipi əsərləri təhlil edərkən onu yarandığı dövrlə sıx əlaqədə götürməyi tələb edir. Bu prinsipin pozulması əsərin ədəbiyyat tariximizdəki roluna və xidmətinə xələl gətirər, müəllif yaradıcılığı barədə yanlış, səhv və qeyri-obyektiv

nəticələr çıxarılmasına səbəb olar. Ona gərə də bədii əsərlər təhlil olunarkən mütləq onun yaranma tarixinə, aid olduğu tarixi dövrə əlaqəli şəkildə fikir verilməlidir. Əsərin yarandığı tarixi dövr və şəraitdən ayrılması balığın sudan çıxarılmasına bənzəyir. Balıq susuz məhv olduğu kimi, ədəbi əsər də öz mühitindən kənarda ölümə məhkumdur.

Pedaqoji prinsip təhlilin nə zaman, kimin üçün, necə aparılması məsələlərini diqqətdə saxlayır. Müəllim hansı əsəri, hansı sinifdə, kimlərlə, necə təhlil edəcəyini əvvəlcədən planlaşdırır. Belə olmayanda əsərin ədəbiyyat tariximizdəki yeri, orada qaldırılan əxlaqi-mənəvi problemlər şagirdlərin təlim-tərbiyəsində əhəmiyyətsiz bir şeyə çevrilir. Halbuki hər bir əsər şagirdlərin bir insan, vətəndaş və şəxsiyyət kimi yetişməsində əsl tərbiyə məktəbidir. Ona görə də müəllim hər bir məsələni diqqətlə ölçüb-biçməli, şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrini, həyat təcrübələrini, inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil prosesində nəzərə almalıdır.

Suallar və tapşırıqlar:

1. Əsərin təhlili prinsipləri dedikdə nə başa düşülür?
2. Təhlil prinsiplərinə nələr daxildir?
3. Bu prinsiplər arasında nə kimi əlaqə vardır?
4. Bunlardan birini digərlərindən üstün tutmaq olarmı? Nəyə görə?
5. Bu prinsipləri bilək nə üçün vacibdir?
6. Əsərin təhlil prinsipinin pozulmasına dair misallar söyləyin.

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ NİTQ İNKİŞAFI

▶Gənc dost.

Bu gün ünsiyyət bacarıqlarına yiyələnmək qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Fikrini izah etmək, anlatmaq, öz mövqeyini əsaslandıraraq müdafiə etmək, dialoq aparmaq, müzakirələrdə iştirak etmək, təqdimatlar aparmaq bacarıqları müasir insanlardan tələb olunan mühüm keyfiyyətlərdəndir. Təbiidir ki, məktəb bu sahədə şagirdlərin ehtiyaclarını qarşılamağa, ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə borcludur. Bunu necə və hansı yolla həyata keçirmək olar? Mətn bu suala cavab verməyə çalışacaq.

▶Bu gün bu sahədə daha irəli getmək istəyiriksə, onda bizə öz sözünü söyləməyi bacaran və onu şifahi və yazılı formada çatdırmağa çalışan gənclərimizin yetişdirilməsi də lazımdır. Bunun üçün müəllim ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin şifahi və yazılı nitqini inkişaf etdirmək qaydalarına dərindən bələd olmalıdır.

Şagirdlərin şifahi və yazılı nitqinin inkişaf etdirilməsi işinin məzmunu müvafiq məzmun xətlərində öz əksini tapmışdır. Yeni kursda fəndaxili əlaqə vacib olduğundan hər bir dərsdə bu məzmun xətlərindəki alt-standartlar ilboyu tədris prosesinə cəlb olunur. Məsələnin məzmununun nədən ibarət olduğunu aydın təsəvvür etmək və nitq inkişafı işlərinin dinamikası göstərmək üçün fənn kurikulumundan onları müşahidə etmək gərəkdir.

Şagirdlərin şifahi və yazılı nitqini inkişaf etdirmək üçün müəllim bir sıra məsələləri bilməlidir. Bunlara:

- Şifahi və yazılı nitqin başlıca cəhətləri, ədəbiyyat dərslərində nitq inkişafının əsas xüsusiyyətlərini,
- Ədəbiyyat dərslərində nitqi inkişaf etdirməyin **prinsipləri** (şagirdin yaşadığı dil mühitinin, onların şəxsi qabiliyyətlərinin, dərsdəki psixoloji şəraitin, mövzunun xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması),

- **Şifahi nitqi** inkişaf etdirmək üçün məzmun xəttinin əhatə etdiyi məsələləri,
- **Yazılı nitqi** inkişaf etdirmək üçün məzmun xəttindəki alt-standartların əhatə etdiyi məsələləri.

Şagirdlərin şifahi nitqini - ədəbi-bədii nitqini inkişaf etdirmək işində müəllim bir sıra qaydaları əldə rəhbər tutmalıdır:

- Şagirdin yaşadığı dil mühitinin nəzərə alınmalı, onun çıxışına daim dəstək verilməsi.
- Onların şəxsi qabiliyyətlərinin nəzərə alınması – dərs prosesində hər zaman psixoloji dəstəyin verilməsi,
- Psixoloji şəraitin yaradılması – hər bir şagirdin öz fikrini bildirmək imkanının tanınması, onlara tam sərbəstlik verilməsi, fərqli fikirlərə hörmətlə yanaşılması, psixoloji diskomfortun aradan qaldırılması.
- *Şagirdlərin şifahi nitqinin inkişafını təmin etmək üçün* fəal dinləmək vərdişinə sahib olmaq. Şagird hiss etməlidir ki, onun hər bir çıxışı müəllim tərəfindən dəstəklənəcək.
- *Mövzunun xüsusiyyətlərin və məzmun xətlərinin tələblərinin nəzərə alınması* – müəllim bilməlidir ki, mövzunun tədrisi zamanı bu anda hansı alt-standartın işlədilməsi daha məqsədəuyğundur.

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ ƏYANİLİK

Ədəbiyyat təliminin keyfiyyətini yüksəldən amillərdən biri də dərs prosesinin əyaniləşdirilməsidir.

Təlim materiallarının dərk olunmasında əyaniliyin mühüm əhəmiyyəti vardır. O, şagirdlərin fikri fəallığının təmin olunmasına, biliklərin asan qavranılmasına şərait yaradır. Ətraf aləmin dərk olunmasında siqnallar mühüm rol oynayır. Pavlovun iki siqnal sistemi barəsində dedikləri əyan təlimin özəyini təşkil edir. O öyrədirdi ki, biz birinci siqnal sistemi sayəsində ətraf aləmi duyur və qavrayırıq. Birinci siqnal sisteminin qıcıqlandırıcıları cisim və hadisələrin özləridir. Bu xüsusiyyət bütün canlılara məxsusdur. İkinci siqnal sistemi isə bu cisim və hadisələri ifadə edən sözlər – işarələr sistemidir. Onların vasitəsi ilə biz haqqında danışılan obyektləri, mənzərəni görməsək də aydın təsəvvür edə bilir, göz önündə canlandırırıq. Ona görə də sözlərə "siqnallar siqnalı" da deyirlər. Məhz biz sözlərin sayəsində biz ətraf aləmlə tanışlığımızı daha dərindən davam etdiririk. Əyani təlimdən söhbət gedəndə biz hər iki məqam diqqət yetirməliyik. Həm cisim və ya hadisənin sinfə gətirilməsinə, həm də söz assosiasiyası vasitəsi ilə onların əyani təsəvvür olunmasına, qavranılmasına şərait yaratmalıyıq.

Əyanilik təlimin keyfiyyətinə də müsbət təsir göstərir. O, biliklərin daha asan qavranılmasına və uzun müddət yadda qalmasına imkan yaradır. Təlim prosesində əyanilikdən istifadə edəndə qavramada daha bir duyğu üzvü iştirak edir. Bu prosesdə nə qədər çox duyğu üzvləri iştirak edərsə, qazanılan biliklər bir o qədər də mükəmməl olar. K. D. Uşinski bu cəhəti obrazlı şəkildə belə ifadə edirdi: *"Hörümçəyin ən incə tellər üzərində heyrət doğuracaq dərəcədə düzgün yüyürməsinin və yıxılmamasının səbəbi odur ki, o bir caynağı ilə deyil, çoxlu caynağı ilə tellərdən yapışır, biri qırılarsa, o birilər onu*

saxlayır". [46] Əyanilik haqqında söylənilən bu fikirlərə pedaqogikanın " qızıl qaydası" deyənlər heç də yanılmırlar.

Əyanilik biliklərin həm də şüurlu qavranılmasına şərait yaradır. Onun hesabına davamlı bilik əldə olunur. Bəzən gənc müəllimlər bu işə lazımınca diqqət yetirmirlər. Təbii ki, belə bir vəziyyətdə təlimin keyfiyyətindən danışmaq olmaz. Əyanilik təlimin canlı və maraqlı olmasına şərait yaradır.

Ədəbiyyat dərslərində proqram materiallarının xarakterindən asılı olaraq müxtəlif əyani vasitələrdən istifadə etmək olar. Onları aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

- ⇒ Müəllimin canlı, obrazlı və emosional sözü əyaniliyin başlıca vasitəsi kimi
- ⇒ Tabaşir əyani vasitə kimi
- ⇒ Əlavə ədəbiyyatların(bədii, elmi, publisistik, xatirə və s.) dərsə cəlb olunması
- ⇒ Sxem, slaydlar, cədvəl, xəritə, portret, illüstrasiyalar
- ⇒ Sənətkarın həyatına, əsərlərinə dair fotomontajlar
- ⇒ Lent yazıları(audio və video kasetlər)
- ⇒ Sənədli və yaxud bədii filmlər(fraqmentlər)
- ⇒ Şəxsi əşyaların, məktubların nümayiş olunması və s.

Bunların hər birinin təlim prosesində öz yeri və əhəmiyyəti vardır. Amma müəllimin canlı və obrazlı sözünü heç nə ilə əvəz etmək mümkün deyildir. Məlum məsələdir ki, söz insanlar arasında ünsiyyət yaratmanın mühüm vasitələrindəndir. Danışan qarşıya qoyduğu məqsəddən, dinləyicinin diqqətini hansı cəhətlərə yönəltmək istəməsindən asılı olaraq sözləri seçir, sistemə salır, ona uyğun gələn səs tonunu və digər texniki məsələləri səfərbər edir. Danışıq prosesinin özündə isə təbii formada emosional keyfiyyətlər, mimika və jestlər işə düşür. Danışıq tərzi, natiqlik məharəti, mövzuya hərtərəfli bələd olmaq,

[46] Uşinski K.D., Seçilmiş pedaqoji əsərləri, B. 1953, səh. 303

məzmunluluq, dinləyiciyə fəal təsir göstərmək imkanları bu nitqi təsirli və inandırıcı edir.

Müəllim sözlər vasitə ilə şagirdlərin gözləri qarşısında istənilən mənzərəni bütün incəliyi ilə canlandıra bilər. Sözün imkanları belə təsəvvürlərin yaradılmasında rəssamın fırçasından da böyük qüdrətə malikdir. Təbii ki, bu lövhələrin canlandırılması sözün hüdudsuz imkanlarından xəbər verir. Ataların sözlə bağlı dediyi müdrik kəlamlarından bir neçəsini yada salmaq kifayətdir: *Sözün vəsfinə söz çata bilməz, söz qılıncdan itidir, qılıncla ala bilmədiyini bir şirin kəlmə ilə ala bilərsən, söz var adamı dağa qaldırar, söz var dağdan endirər* və s.

Biz sözün bu cür ecazkar təsir gücündən istifadə etməklə istədiklərimizə nail olmağa çalışırıq. Təlim prosesinin uğurlu təşkil olunması ilk növbədə müəllimin bu sözdən necə istifadə etməsindən çox asılı olur. Müəllim ana dilinin gözəl bilicisi olmalı, onun nitqindən doğma yurdun gözəl abı-havası, xoş rayihəsi gəlməlidir. Bu nitq uşaqların xəyallarını çox-çox uzaqlara aparmağı bacarmalı, onlarda gözəl ovqat yaratmalıdır. Haqqında danışdığı məsələlər bir kino lenti kimi uşaqların gözü önündən keçməlidir. Müəllimin sözü bir sıra vacib tələbləri(elmi, pedaqoji, psixoloji və metodik) gözləməlidir. O, ifadəli, obrazlı, təsirli olmalı, səsi cəlbedici, canlı, səmimi, aydın, anlaşıqlı, məlahətli bir çalara bürünməlidir.

Dərs zamanı müəllimin sözünü adlarını çəkdiyimiz digər əyani vasitələr müşayiət etməlidir. Müəllim həmin vasitələrdən yerində istifadə etməyi bacarmalıdır. Yerində deyilməyən söz kimi, yerində təqdim olunmayan əyani vasitənin də təlimə xeyri yoxdur. Bunun üçün yüz ölçülüb bir biçilməlidir. O, dərsin maraqlı və canlı olmasına xidmət göstərməlidir.

Ənənəvi dərslərdə əyani vasitələrə bilik mənbəyi kimi baxılır və onun asan qavranılması imkanları kimi başa düşülürdü. Yuxarıda dediklərimiz məhz əyaniliyi bu yönümdən izah edir. Bu gün əyaniliyə tələb bir qədər də artmışdır. Dərsə cəlb

olunan hər bir əyani vəsait polemika üçün şərait yaratmalıdır. Əgər onun müzakirə predmetinə çevrilmə imkanı yoxdursa, o hərəkətsizdirsə, onda biz materialı birtərəfli qaydada, monoloqvari, şabloncasına şagirdlərə çatdıracağıq. Deməli, əyani vasitələr imkan daxilində biliyin müzakirə, interaktiv yolla qavranılmasına imkan yaratmalıdır.

Suallar və tapşırıqlar:

1. Əyaniliyin təlim prosesində əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
2. K. D. Uşinskinin əyanilik barəsində söylədiklərinə nə əlavə etmək olar?
3. Ədəbiyyat dərslərində əyaniliyin növləri barəsində nə kimi məlumat əldə etdiniz?
4. Ənənəvi və müasir dərsdə əyaniliyə münasibət eynidirmi?

Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının (məktəbdaxili qiymətləndirmənin) aparılması Qaydası

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin 28 dekabr 2018-ci il tarixli 8/1 nömrəli Kollegiya Qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının *(məktəbdaxili qiymətləndirmənin)* aparılması Qaydası

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Qayda "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 29.0.29-cu maddəsinə *və "Ümumi təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 14.2-ci maddəsinə* əsasən hazırlanmışdır və Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının *(məktəbdaxili qiymətləndirmənin)* aparılması məsələlərini tənzimləyir.

1.2. Bu Qayda təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, aşağıdakı şəxslərin attestasiyasına şamil edilmir:

1.2.1. ümumi təhsil müəssisələrində tətbiq olunan beynəlxalq səviyyədə akkreditasiya olunan təhsil proqramları üzrə təhsilalanların;

1.2.2. xüsusi və ümumi təhsil müəssisələrində (xüsusi təhsil və inklüziv təhsil siniflərində) təhsilə cəlb olunmuş sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin.

1.3. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyası *(məktəbdaxili qiymətləndirmə)* məqsədi ilə diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmələr keçirilir.

2. Diaqnostik qiymətləndirmə

2.1. Diaqnostik qiymətləndirmə dərs ilinin və ya fənn üzrə tədris resurslarında nəzərdə tutulmuş hər bölmənin əvvəlində aparılmaqla şagirdlərin bilik və bacarıqlarının ilkin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə aparılır.

2.2. Diaqnostik qiymətləndirmədə tapşırıqvermə, müşahidə (müəllim tərəfindən şagirdlərin yeni mövzuya olan maraq səviyyəsinin müəyyən edilməsi) üsullarından istifadə olunur.

2.3. Diaqnostik qiymətləndirmənin nəticəsi ilə bağlı müvafiq yazılı qeydlər (nəticələrin qısa təsviri) təhsilalanın fərdi qovluğunda saxlanılır.

3. Formativ qiymətləndirmə

3.1. Formativ qiymətləndirmə təhsilalanın hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətlərini izləmək, bu prosesdə onun qarşısına çıxan çətinlikləri müəyyən edib onları aradan qaldırmaq məqsədi ilə aparılır. Formativ qiymətləndirmə şagird nailiyyətlərinin monitorinqi vasitəsilə tədrisin düzgün istiqamətləndirilməsinə xidmət edir. Müəllim formativ qiymətləndirmə vasitəsilə tədris prosesini tənzimləyir, şagirdlər tərəfindən məzmunun mənimsənilməsinə kömək edir.

3.2. Formativ qiymətləndirmə zamanı tapşırıqvermə, müşahidə (müəllim tərəfindən şagirdlərin yeni mövzuya olan maraq səviyyəsinin müəyyən edilməsi) üsullarından istifadə olunur.

3.3. Formativ qiymətləndirmənin nəticəsi ilə bağlı "Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri"ndə və "Məktəbli kitabçası"nda müvafiq yazılı qeydlər aparılır.

3.4. Müəllim dərs ilinin yarımillərinin sonunda "Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri"ndəki qeydlər əsasında təhsilalanın yarımillik fəaliyyətinin qısa təsvirini hazırlayır və həmin təsvir təhsilalanın ümumi təhsil müəssisəsindəki fərdi qovluğunda saxlanılır.

4. Summativ qiymətləndirmə

4.1. Summativ qiymətləndirmə hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsi ilə bağlı təhsilalanların əldə etdiyi nailiyyətlərin müəyyən olunması məqsədilə aparılır.

4.2. Summativ qiymətləndirmə aşağıdakı iki formada aparılır:

4.2.1. hər bir fənn üzrə dərsliklərdə nəzərdə tutulmuş hər bölmənin daxilində və ya bölmənin sonunda keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmə;

4.2.2. hər yarımilin sonunda keçirilən böyük summativ qiymətləndirmə.

4.3. Summativ qiymətləndirmədə tapşırıqvermə üsulundan istifadə olunur.

4.4. I sinifdə summativ qiymətləndirmə aparılmır.

4.5. Kiçik summativ qiymətləndirmə II-XI siniflərdə bütün fənlər üzrə hər yarımildə 3 dəfədən az 6 dəfədən çox olmamaqla müəllim tərəfindən aparılır. Hər fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmələrin aparılacağı tarix haqqında məlumat tədris ilinin birinci həftəsi ərzində fənn müəllimi tərəfindən sinifdə təhsilalanlara elan olunur.

4.6. Hər bir fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmə həmin fənnin tədris olunduğu 1 (bir) dərs saatı ərzində aparılır.

4.7. Böyük summativ qiymətləndirmə ümumi təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən hər yarımilin sonunda aşağıda sadalanan fənlər üzrə aparılır:

4.7.1. ümumi təhsil müəssisələrinin IV, IX və XI siniflərində bütün fənlər üzrə;

4.7.2. ümumi təhsil müəssisələrinin V-VIII siniflərində ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri üzrə;

4.7.3. lisey və gimnaziyaların V-VIII siniflərində ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin Pedaqoji Şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum 3 fənn üzrə;

4.7.4. ümumi təhsil müəssisələrinin tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmə tətbiq olunmayan X sinfində tam orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri üzrə;

4.7.5. ümumi təhsil müəssisələrinin tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmə tətbiq olunan X sinfində tam orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin pedaqoji şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum 3 təmayül fənni üzrə;

4.7.6. lisey və gimnaziyaların X sinfində tam orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin Pedaqoji Şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum 3 fənn üzrə.

4.8. Ümumi təhsil müəssisələrinin V-VIII siniflərində ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün və tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmə tətbiq olunmayan X sinfində həmin təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin pedaqoji şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum digər 3 fənn üzrə də böyük summativ qiymətləndirmə keçirilə bilər.

4.9. Pedaqoji şuranın qərarı ilə 4.7.3-cü, 4.7.5-ci, 4.7.6-cı yarımbəndlərdə və 4.8-ci bənddə müəyyənləşdirilməsi nəzərdə

tutulmuş fənlərin seçimi tədrisin keyfiyyətinə nəzarət etmək məqsədi daşıyır. Pedaqoji Şuranın müvafiq qərarı dərs ilinin əvvəlində qəbul edilir və təhsilalanlara elan edilir.

4.10. Hər bir fənn üzrə böyük summativ qiymətləndirmə ibtidai təhsil səviyyəsində 45, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində 45-90 dəqiqə ərzində aparılır.

4.11. II-III siniflərdə böyük summativ qiymətləndirmə keçirilmir.

4.12. Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələr 100 ballıq şkala ilə ölçülür.

4.13. Summativ qiymətləndirmədə istifadə olunan qiymətləndirmə vasitələri (suallar) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 13 yanvar tarixli 9 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası"nın tələbləri nəzərə alınmaqla hazırlanır. Suallar hər bir sinif və fənn üzrə 4 səviyyədə tərtib edilir. 1-ci səviyyə ən aşağı, 4-cü səviyyə isə ən yüksək səviyyəni əks etdirir. Suallar müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsində hazırlanır. 1-ci və 2-ci səviyyəyə təhsilalanların əksəriyyətinin cavablandıra biləcəyi suallar aid edilir. 3-cü və 4-cü səviyyəyə daha hazırlıqlı şagirdlərin cavablandıra biləcəyi suallar aid edilir. Səviyyələr üzrə sualların qiymətləndirmə ballarının 100 ballıq şkalada bölgüsü aşağıdakı kimi nəzərdə tutulur:

– 1-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir;

– 2-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;

– 3-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;

– 4-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir.

4.14. Üzrlü (xəstəlik (tibbi arayış təqdim edildikdə), bədbəxt və fövqəladə hadisə) səbəbdən kiçik summativ

qiymətləndirmənin hər hansı birində iştirak etməyən təhsilalanın kiçik summativ qiymətləndirmədə iştirak etməməsi yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınmır. Təhsilalanın iştirak etmədiyi kiçik summativ qiymətləndirmə növbəti kiçik summativ qiymətləndirməyədək təşkil edilir.

4.15. Üzrsüz səbəbdən kiçik summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən təhsilalanların həmin qiymətləndirmə üzrə balı “0” qəbul edilir və yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınır.

4.16. Üzrsüz səbəbdən I və II yarımillər üzrə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmələrdə iştirak etməyən təhsilalan həmin qiymətləndirmələr üzrə balı “0” qəbul olunur.

4.17. Təhsilalan I və II yarımillər üzrə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmələrdə üzrlü səbəbdən (xəstəlik (tibbi arayış təqdim edildikdə), bədbəxt və fövqəladə hadisə) iştirak edə bilmədikdə, müvafiq summativ qiymətləndirmə günündən sonra növbəti 2 (iki) həftə müddətində onun üçün böyük summativ qiymətləndirmə təşkil edilir. Qeyd olunan müddətdə təhsilalan böyük summativ qiymətləndirmədə hər hansı səbəbdən iştirak etmədikdə böyük summativ qiymətləndirmə üzrə balı “0” qəbul olunur.

4.18. Summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən təhsilalanlar üçün sinifdə istifadə olunan eyni səviyyəli yeni qiymətləndirmə vasitələri (test, imla, inşa, ifadə, çalışma) hazırlanır.

4.19. Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə bu Qaydanın 4.13-cü bədi nəzərə alınmaqla topladığı balların 2, 3, 4, 5 qiymətlərinə uyğunluğu aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir:

4.19.1. 30-dək (daxil olmaqla) olan ballar “2” qiyməti ilə;

4.19.2. 30-dan 60-dək (daxil olmaqla) olan ballar “3” qiyməti ilə;

4.19.3. 60-dan 80-dək (daxil olmaqla) olan ballar “4” qiyməti ilə;

4.19.4. 80-dən 100-dək (daxil olmaqla) olan ballar "5" qiyməti ilə.

4.20. Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə topladığı ballar və onların uyğunlaşdırıldığı qiymət summativ qiymətləndirmənin aparıldığı tarixdə sinif jurnalında və "Məktəbli kitabçası"nda yazılır.

5. Yarımillik və illik qiymətlərin hesablanması

5.1. Təhsilalanların kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrdə topladığı ballar əsasında yarımillik ballar hesablanır. Yarımillik balının 2, 3, 4 və ya 5 qiymətlərinə uyğunluğu bu Qaydanın 4.19-cu bəndinə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir. Yarımillik balların miqdarı və onların uyğunlaşdırıldığı qiymət sinif jurnalı və "Məktəbli kitabçası"nda yazılır.

5.2. Böyük summativ qiymətləndirmə aparılmayan fənlər üzrə yarımillik bal kiçik summativ qiymətləndirmələrdə toplanmış ballar əsasında aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Y= (ksq_1 + ksq_2+\ldots+ ksq_n) / n$$

Y- təhsilalanın yarımillik üzrə balını;

ksq_1, ksq_2,...ksq_n - hər kiçik summativ qiymətləndirmədə toplanmış balların miqdarı;

n – kiçik summativ qiymətləndirmələrin sayını bildirir.

5.3. Böyük summativ qiymətləndirmə aparılan fənlər üzrə yarımillik bal kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrdə toplanılan ballar əsasında aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Y= \frac{ksq_1 + ksq_2+\ldots+ ksq_n}{n} \cdot \frac{40}{100} + BSQ \cdot \frac{60}{100}$$

BSQ – hər yarımillik üzrə aparılan böyük summativ qiymətləndirmədə toplanmış balların miqdarı.

5.4. Təhsilalanın illik balları onun yarımillik ballarının ədədi ortası kimi hesablanır və illik balın 2, 3, 4 və ya 5 qiymətlərinə uyğunluğu bu Qaydanın 4.19-cu bəndinə müvafiq

olaraq müəyyənləşdirilir. Qiymət sinif jurnalı və "Məktəbli kitabçası"nda yazılır.

5.5. İllik qiymətləndirmənin nəticələrinə əsasən təhsilalanların sinifdən-sinfə keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən qaydalarla tənzimlənir.

6. Qiymətləndirmənin nəticələrinə yenidən baxılması

6.1. Summativ qiymətləndirmələrin nəticələri, yaxud yarımillik və illik qiymətlərin hesablanması ilə razılaşmayan təhsilalanlar (onların valideynləri və ya digər qanuni nümayəndələri) qiymətin bu Qaydanın 4.20-ci və 5.4-cü bəndlərində göstərilən qaydada yazıldığı tarixdən 30 gün müddətində qiymətləndirmənin nəticələrinin araşdırılması üçün təhsil aldıqları ümumi təhsil müəssisəsinin rəhbərinə yazılı şikayət edə bilərlər.

6.2. Təhsilalanın (onun valideyninin və ya digər qanuni nümayəndəsinin) şikayətində göstərilən hallar (sualın tərtibatında və ya balların hesablanmasında yol verilmiş səhvlər) öz təsdiqini tapdıqda ümumi təhsil müəssisəsinin rəhbəri tərəfindən aşağıdakı qərarlardan biri qəbul edilir:

6.2.1. qiymətləndirmənin nəticələrinə təsir göstərmiş hallar nəzərə alınaraq, yenidən hesablanma aparılır və nəticələrə dəyişiklik edilir;

6.2.2. qiymətləndirmənin nəticələri ləğv edilir və təhsilalanın biliyinin yenidən qiymətləndirilməsi təşkil edilir.

6.3. Təhsilalanın biliyinin yenidən qiymətləndirilməsi bu Qaydanın 4-cü hissəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada aparılır.

6.4. Şikayətdə göstərilən hallar öz təsdiqini tapmadıqda, təhsilalana (onun valideyninə və ya digər qanuni nümayəndəsinə) bu barədə əsaslandırılmış cavab göndərilir.

6.5. Şikayətə baxılmasının nəticəsi ilə razılaşmayan təhsilalanların (onların valideynləri və ya digər qanuni nümayəndələri) müraciətlərinə ümumi təhsil müəssisəsinin

tabeliyindən asılı olaraq yerli təhsili idarəetmə orqanları və ya Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən baxılır. Şikayətdə göstərilən hallar öz təsdiqini tapdıqda, bu Qaydanın 6.2.1-ci və ya 6.2.2-ci yarımbəndlərində göstərilən tədbirlərin görülməsi barədə ümumi təhsil müəssisəsinə tapşırıq verilir. Şikayətdə göstərilən hallar öz təsdiqini tapmadıqda, təhsilalana (onun valideyninə və ya digər qanuni nümayəndəsinə) bu barədə əsaslandırılmış cavab göndərilir.

SİNİFDƏNXARİC VƏ MƏKTƏBDƏNKƏNAR İŞLƏR

▶Gənc dost.

Ədəbiyyat təliminin qarşısında duran vəzifələrin həllinin tamamlanması üçün təkcə dərsdə görülən işlərlə məhdudlaşmaq olmur. Şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi yetişməsi, bir vətəndaş kimi böyüməsi, dünyagörüşü və həyati bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində, ədəbi biliklərinin zənginləşməsində 45 dəqiqəlik dərslərdə görülən işlər sinifdənxaric və məktəbdənkənar işlərlə davam etdirilməli, tamamlanmalıdır. Əliyar Qarabağlının vaxtilə göstərdiyi vəzifələr: "Sinifdənxaric aparılan bütün işlər bir tərəfdən sinifdə (dərsdə) bədii ədəbiyyatdan verilən məlumatı, biliyi dərinləşdirmək, möhkəmləndirmək məqsədi təqib etməli, o biri tərəfdən şagirdlərin qabiliyyət və meyllərini sovet məktəbinin qarşısında duran vəzifələr əsasında təşkil və inkişaf etdirməlidir."[47] Bu məşğələlərin təşkili, aralarında əlaqələrin, rabitənin yaradılması, müəyyən məqsədə tabe tutulması olduqca vacibdir. Hər bir müəllim bu işlərin məzmununu, təşkili yollarını öyrənməli, onları həyata keçirməyin üsullarına bələd olmalıdır. Təbii ki, burada nəzərdən keçirəcəyiniz məlumatlar yeni deyildir. Pedaqogika kursunda onların məzmunu və təşkili yolları ilə müəyyən qədər tanışsınız. Orada bu məsələ bütün fənlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Biz isə onlardan ədəbiyyat təlimi üçün uyğun olanlarını götürüb Sizlərin diqqətinə təqdim etmək istəyirik. Elə isə materialı izləyək.

▶ Ədəbiyyatın məktəbdə öyrədilməsinin ikinci qanadı sinifdənxaric və məktəbdənkənar görülən işlərdir. Sinifdə bünövrəsi qoyulan işlər bu zaman daha da dərinləşdirilir və tamamlanır.

---

[47] Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası, ali məktəb üçün dərslik, Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1968, səh. 291

Sinifdənxaric işlər, adından göründüyü kimi, sinif-dərs prosesindən kənarda, məktəb daxilində görülən işləri əhatə edir. Ənənədən üzü bəri ədəbiyyat üzrə məktəblərdə müxtəlif sinifdənxaric iş növlərindən istifadə olunmuşdur. Onlara Sinifdənxaric oxu, Oxucular konfransı, Dərnəklər, Ədəbi disputlar, Tematik konfranslar, Oxucu gündəliyinin tərtibi, Müsamirələr, Ədəbi-bədii gecələr, Tamaşalar, Ədəbi sərgilər, Ədəbi ekskursiyalar, Ədəbiyyat və rəssamlıq, Kino və teatr, Opera və balet, Viktorinalar, Məktəb mətbuatı, Ədəbiyyat bülletenlərinin tərtibi və s. daxildir. Onlar kütləvi (bir sinif və ya bir neçə sinfin şagirdlərinin bir qismini) və bir qrup şagirdi əhatə edə bilər. Həmçinin dövriliyi (kütləvi olanlar - ədəbi gecələr, ekskursiyalar, disputlar...), daimiliyi (dərnəklər, əlavə məşğələlər və s.) ilə fərqlənirlər. Onların məzmununu və fəaliyyət prinsiplərini xatırladaq.

Sinifdənxaric oxu

▶Sinifdənxaric oxu iş növləri içərisində xüsusi yerə malikdir. Onun vaxtilə iki növü fərqləndirilirdi: "Məcburi oxu", "Könüllü oxu". Bunlar yenə də qüvvədədir və yenə də məktəbdənkənar iş növü sayılır, amma nəticələri sinif-dərs sistemində hesaba alınır və ona – sinifdənxaric oxunun hesaba alınmasına xüsusi saatlar ayrılır. Əhatə dairəsinə görə konkret bir siniflə bağlı olur.

Məcburi oxu dərsdə öyrənilən materialın xarakterinə uyğun olan, onunla mövzu və ideya-məzmunca səsləşən bədii əsərlərin mütaliəsini nəzərdə tutur. Həmin oxunacaq əsərlər metodik vəsaitlərdə illik planın məzmununda nəzərdə tutulubsa, sinifdənxaric oxu materialı kimi qeyd olunubsa, onların oxunması, öyrənilməsi vacib hesab olunur. Bu, metodik fikirdə "məcburi oxu" kimi adlanır.

Belə oxuların nəticələrinin hesaba alınması üçün ayrıca dərs saatı ayrılır və o saatlarda müzakirə üsulu ilə sinifdənxaric

oxu materiallarının mövzusu, ideyası, obrazlar aləmi, ifadə etdiyi dəyərlər barədə təhlillər aparılır. Şəxsiyyətyönümlülük, həyatı bacarıqlar, kreativlik, dəyərlərə sahib çıxmaq, vətən və yurd sevgisi kimi keyfiyyətlərin formalaşdırılması önə çəkilir.

Sinifdənxaric oxunun ikinci növü "Könüllü oxu" adlanır. Bu oxu üçün metodik vəsaitdə siniflər üzrə tövsiyə olunan əsərlərin adları çəkilir. Tövsiyə olunur ki, həmin əsərlər də mütaliə olunsun. Siniflər üzrə tövsiyə olunan əsərlərin adlarını kitabxanada, sinif otağında bildirişlər lövhəsində yerləşdirmək məqsədəuyğundur. Müəllim bu oxunu da nəzarətdə saxlamalı, sinifdənxaric oxunun yekunlarına həsr olunan dərslərdə, sinifdənkənar məşğələlərdə onlara dair şagirdlərdə məlumatın olub-olmadığını yoxlamalı, hesabını aparmalıdır. Biz vəsaitin sonunda siniflər üzrə proqram materiallarının tərkibində hər iki oxu üçün tövsiyə olunan bədii əsərləri Sizlərin diqqətinə təqdim edirik. Buyurub onlarla tanış ola bilərsiniz.

Oxucular konfransı

▶Bir zamanlar məktəblərimizdə bədii ədəbiyyat təbliğinin bəzəyi olan oxucular konfransı sonralar tədricən unudulmağa başladı. Belə tədbirlərin sayını hazırkı vaxtda az qala barmaqla saymaq olar. Baxmayaraq ki, şagirdlərin mütaliəsi ilə bağlı nazirliyin müəyyən göstərişləri, geniş tədbirlər planı qəbul olunmuşdur, amma yenə də bu sahədə boşluqlar özünü göstərməkdədir. Vaxt var idi ki, şagird avtobusa minəndə, metroda olanda əlində qəzet, kitab oxuyan çoxlu sayda sərnişinlər görərdi. 10 nəfərdən 7-də bu hal müşahidə olunardı. Belə bir mühitdə böyüyən gəncliyin əlindən əlbəttə ki, kitab yerə düşməyəçəkdi. Belə amillər, həmçinin məktəblərdə müntəzəm surətdə keçirilən oxucular konfransları şagirdlərdə mütaliə həvəsinin artmasına səbəb olurdu. Deməli, internet, mobil telefon, digər mobil resursların mütaliəyə törətdiyi maneəni

onun xeyrinə dəyişmək üçün belə konfransların sayını artırmaq olar və vacibdir.

Oxucular konfransının ilki sentyabr ayında, şagirdlərin yay tətilində oxuduqları əsərlər barəsində hesabatlarının, təəssüratlarının, rəylərinin dinlənilməsinə həsr oluna bilər. Əvvəllər bu cür konfranslar keçirilirdi. Ona yenidən həyat verilməlidir. Müəllim konfrans elanını asmalı, vaxtı və yerini, kimlərin oraya dəvətli olduğunu bildirməlidir. Çıxışçılar müəyyən olunmalıdır. Konfransın gedişində də əlavə çıxış edənlərin olması nəzərə alınmalıdır. Konfrans ərəfəsində onun keçiriləcəyi zalın (otağın) qarşısında şagirdlərin maraq dairəsinə uyğun olan kitab sərgisi, tövsiyə olunacaq kitabların yanında qısa annotasiyasının, mütaliəni təbliğ edən plakatların, aforizmlərin olması çox faydalı olar.

Növbəti və davamlı olaraq keçiriləcək oxucular konfransı müxtəlif və aktual mövzulardan birinə və ya şagirdlərin maraq dünyasına uyğun olan istənilən bir yeni əsərin müzakirəsinə həsr oluna bilər. Ümumi hazırlıqdan sonra onların da elanı asılmalı, kimlərin məruzə edəcəyi göstərilməli, işin gedişatında çıxışçıların, sual verənlərin ola biləcəyi nəzərə alınmalıdır. Konfransı müəllim açır və işin gedişatını və bağlanışını idarə edir.

Belə konfransların təşkilində ədəbiyyat müəllimi ilə kitabxananın əməkdaşlığı təmin olunmalı, birgə iş planı hazırlanmalıdır.

Oxucular konfransının işində könüllülük təmin edilməli, iştirakçıların ümumi sayı müəyyən olunmalıdır. Belə konfranslar V-IX siniflər üçün bir, X-XI siniflər üçünsə ayrılıqda təşkil olunmalıdır.

Oxucu konfransında müzakirə olunacaq əsərlərin nə dərəcədə əhəmiyyətli və təsirli olması, günümüzün tələbləri ilə necə səslənməsi əsas meyar kimi götürülür. Onun işində müəllim kollektivi, kitabxanaçı, valideyn komitəsi, məktəbin ictimai təşkilatları yaxından iştirak edir.

Tematik konfranslar

►Oxucular konfransının bir növü kimi qəbul oluna bilər. Adından göründüyü kimi müəyyən bir mövzu ilə bağlı keçirilən konfransdır. Ya bir yazıçının eyni mövzuda əsərləri, ya da eyni mövzuda bir neçə yazıçının əsərləri barədə təqdimatlar aparılar və müzakirələr açıla bilər. Məs., "Mir Cəlal Paşayevin bədii irsində mənəvi dəyərlər", Azərbaycan şairlərinin əsərlərində vətən, qəhrəmanlıq mövzusu (A. Səhhət, A. İldırım, M. Şəhriyar, S. Vurğun, M. Arazın yaradıcılığı nümunəsində)".

Bu cür konfranslara elanın asılmasından, tədbirin keçiriləcəyi vaxtın bildirilməsindən başlayır. Məruzəçilər müəyyənləşdirilir, vaxta görə icra planı hazırlanır. Konfransı ədəbiyyat müəllimi açır, məruzə ətrafında müzakirələrin açılmasını təmin edir, ümumiləşdirmələr apararaq konfransı bağlayır.

Ədəbi disputlar

►Oxucular konfransı kitab təbliğini qarşıya məqsəd qoyursa, disput geniş təhlili həyata keçirir.

Disput sözünün mənası mübahisə, müzakirə, sözləşməkdir. İzahlı lüğətdə "elmi, ədəbi və s. mövzuya dair açıq mübahisə kimi izah olunur. O, hər hansı bir kitaba, problemə, mövzuya həsr oluna bilər. Disput təzə çap olunmuş əsərlərin, baxılmış tamaşanın, istənilən bir ədəbi problemin -mövzunun müzakirəsinə, öyrənilməsi və təbliğinə xidmət edir. Müəllimin tövsiyəsi ilə elanlar lövhəsində disputun mövzusu, əsərdirsə, adı, müəllifi, aparılma tarixi və saatı qeyd olunur. Əsərin (tamaşa və ya problemin) oxunması (baxılması), öyrənilməsi vacibliyi tövsiyə olunur. Sonra məruzəçilər müəyyənləşdirilir. Buraya imkan olarsa, müəllifin də dəvət olunması nəzərdə tutulmalıdır. Müzakirələrdə videogörüntülü bağlantılardan da yararlanmaq olar. İşin gedişatında qaydalara uyğun olaraq məruzələr ətrafında müzakirələr aparılır. Ədəbiyyat müəllimi müzakirəni

yekunlaşdırır. Belə disputlar yuxarı siniflərin (VII-XI) şagirdlərinin iştirakı ilə təşkil olunmalıdır. Disputun işində adı çəkilən siniflər üzrə maraqlanan şagirdlər - ədəbiyyat həvəskarları iştirak edirlər. Tədris ilində 2-4 disputun keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Disputun nəticəsi sənədləşdirilir.

Ədəbi-bədii gecələr, səhərciklər

►Son illərdə populyarlıq qazanan tədbirlərdən biridir. Ədəbiyyat sahəsində rəsmi şəkildə yubileylərinin qeyd olunması qərarlaşdırılan söz ustalarının həyat, yaradıcılıq yolu, bədii irsinin günümüz üçün dəyərinin təbliğ olunmasını qarşısına məqsəd qoyur. Adətən belə tədbirlər həm rəsmi hissədə, həm də bədii hissədən ibarət olur. Bəzən bu qovuşuq halda da ola bilir. Belə məclislərin ssenarisi yazılır, aparıcılar, məruzəçilər, şeir ifaçıları, musiqili hissələr, səhnəcik məqamları müəyyənləşdirilir. Ciddi məşqlər aparılır və nəhayət, tədbirin mövzusu, baş tutacağı vaxt elanlar lövhəsindən asılır.

Dərnəklər

►Dərnəklər istedadlı uşaqların bacarıqlarının daha da inkişaf etdirilməsi işinə xidmət edir. Adətən, məktəblərimizdə **"Ədəbi yaradıcılıq", Bədii qiraət"** və **"Dram dərnəyi"** adı altında belə dərnəklərimiz fəaliyyət göstərib. Bunlardan sonuncusu rollu oyunlar -səhnəciklərin göstərilməsi formasında məktəbin kütləvi tədbirlərində tez-tez istifadə olunur. Şeir müsabiqələrinin keçirilməsi də son illərdə çox aktuallaşmışdır. Deməli, ədəbiyyat müəllimi bu dərnəklərə istedadlı uşaqların cəlb olunmasını daim diqqətdə saxlamalıdır.

Hər bir dərnəyin fəaliyyəti rəsmiləşdirilməli, fəaliyyəti müntəzəm və planlı olmalıdır. Onları tez-tez aparmaq düzgün deyildir.

Ədəbi ekskursiyalar, teatr və kino

► Tədris olunan mövzuların xarakterinə uyğun olaraq yazıçıların ev muzeyinə, teatr tamaşalarına, kollektiv şəkildə kinoya baxışa getmək olar. Bunlar məktəbdənkənar tədbirlərdir. Bu tədbirlər müəllimin iş planında əksini tapmalı, tədbirdən bir neçə gün əvvəl məktəb rəhbərliyi və valideynlər məlumatlandırılmalıdır. Bu cür tədbirlərin böyük təlim-tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Şagirdlər nəyi görəcəklərini, nə üçün bunu edəcəklərini aydın təsəvvür etməlidirlər. Tədbirdən sonra onların görüb-götürdükləri barədə təəssüratları alınmalı, müzakirələr açılmalıdır.

<u>Suallar və tapşırıqlar:</u>

1. **Sinifdənxaric və məktəbdənkənar işlərin nə kimi təlim-tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır?**
2. **Sinifdənxaric işlərə nələr daxildir?**
3. **Sinifdənxaric işlərin təşkilinə dair nə kimi məlumat aldınız?**
4. **Məktəbdənkənar işlər deyəndə nələr nəzərdə tutulur?**
5. **Məktəbdənkənar işləri necə təşkil etmək lazımdır?**

Əlavə 1.

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin Azərbaycan müəllimlərinin
I qurultayında nitqi**
(26 sentyabr 1998-ci il)

Əziz müəllimlər, qurultay nümayəndələri!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Mən sizi, müstəqil Azərbaycanın ilk müəllimlər qurultayını, bu qurultayın nümayəndələrini və bu möhtəşəm salona toplaşanların hamısını səmimi qəlbdən salamlayıram, sizə cansağlığı, səadət arzulayıram.

Mən Azərbaycan müəllimləri qurultayına təbrik məktubu göndərmişəm. O, bu gün mətbuatda dərc olunubdur, siz bununla tanışsınız. O məktubumda mən müəllim haqqında, Azərbaycan müəlliminin tarixi barədə öz fikirlərimi ifadə etmişəm. Ancaq bu gün səhərdən sizinlə bərabər müəllimlər qurultayının iştirakçısı olduğuma və məruzələrinizi, çıxışlarınızı diqqətlə dinlədiyimə görə, buradakı ab-havanı hiss edərək mən bir neçə fikrimi, mülahizələrimi sizə çatdırmaq istəyirəm.

Hesab edirəm ki, müstəqil Azərbaycanın müəllimlər qurultayı uğurla başa çatır və qurultayın qarşısında duran vəzifələr yerinə yetirilir. Müəllimlər qurultayında sərbəst, tam demokratik şəraitdə geniş və gözəl müzakirə, fikir mübadiləsi keçirildi. Bu, məni çox sevindirir. Güman edirəm ki, siz də bu gün buradakı bütün müzakirələrdən razı olmalısınız. Çünki natiqlər istədikləri kimi danışdılar, sözlərini dedilər, fikirlərini bildirdilər və bir çox səmərəli təkliflər irəli sürdülər.

Qurultayın belə sərbəst, açıq, demokratik şəraitdə keçirilməsi müstəqil Azərbaycanda demokratiyanın mövcudluğunu, varlığını və onun inkişaf etdiyini bir daha sübut edir. Hesab edirəm ki, bu gün burada aparılan müzakirə, irəli sürülən fikirlər Azərbaycanda məktəbin, təhsil işinin təkmilləşməsi, mövcud olan nöqsanların aradan qaldırılması, Azərbaycan xalqının təhsilinin daha da yüksəklərə qaldırılması üçün çox əhəmiyyətlidir, faydalıdır.

Ümid edirəm ki, burada irəli sürülən təkliflər, bəyan edilən fikirlər Azərbaycanın hazırlanan təhsil qanunu layihəsində öz əksini tapacaqdır. Təhsil islahatları ilə əlaqədar mart ayından indiyə qədər fəaliyyətdə olan islahat komissiyası bu təklifləri nəzərə alacaqdır. Beləliklə, bugünkü qurultayda irəli sürülən fikirlərin əksəriyyəti iki dövlət sənədində öz əksini tapa biləcəkdir. Bununla bərabər, əgər ehtiyac olsa, mən bəzi məsələlərin həll edilməsi üçün xüsusi bir fərman da imzalaya bilərəm. Həmin fərmanda Azərbaycanın müvafiq nazirliklərinə, hakimiyyət orqanlarına, hökumətinə lazımi tapşırıqlar verilə bilər.

Beləliklə, mən hesab edirəm ki, müstəqil Azərbaycanın birinci müəllimlər qurultayı ölkəmizin təhsilinin gələcəyi və ümumiyyətlə, Azərbaycanın gələcəyi üçün mühüm bir mərhələdir. Bizim və sizin – hamımızın vəzifəmiz ondan ibarətdir ki, bu qurultayda irəli sürülmüş fikirlər, təkliflər həyata keçirilsin və Azərbaycanda bütün təhsil daha da yüksəlsin.

Azərbaycanda təhsilin qədim və zəngin tarixi vardır. Bu gün bu barədə məlumatlar verildi. Siz, təhsil adamları, müəllimlər bizim təhsilin tarixini yaxşı bilirsiniz. Biz tarixin bütün mərhələlərində Azərbaycanda müəllimin, təhsilin rolunu qiymətləndiririk. Ancaq bu gün burada bildirildi, bu fikirlə mən də tamamilə şərikəm ki, Azərbaycanda təhsil, xalqımızın maariflənməsi XX əsrin əvvəlindən böyük sürətlə inkişaf edibdir və XX əsrin sonunda müstəqil Azərbaycan Respublikası böyük müəllim ordusuna, geniş təhsil şəbəkəsinə və yüksək təhsilə malikdir.

XX əsrin əvvəlində Azərbaycan müəllimlərinin birinci, ikinci qurultayları keçirilibdir. Bu gün biz əsrin sonunda müstəqil Azərbaycan müəllimlərinin qurultayını keçirərkən əsrin əvvəlində, Azərbaycan Çar Rusiyasının tərkibində olduğu, təhsilin bir hissəsinin ruhanilərin, digər qisminin isə çar hakimiyyətinin əlində olduğu bir zaman xalqımızın mütəfəkkir insanlarının müəllimlər qurultayı keçirməsini yüksək qiymətləndirməliyik və bunu böyük minnətdarlıqla qeyd etməliyik.

1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərmiş Xalq Cumhuriyyəti qısa bir dövr ərzində bir çox başqa məsələlərlə yanaşı, xalqımızın maariflənməsinə, Azərbaycanda təhsilin yaranmasına diqqət yetirmişdir və müəllimlər qurultayını keçirmişdir. 1919-cu ildə Azərbaycanda ilk ali məktəb – Bakı Dövlət Universiteti yaradılmışdır. Biz bu gün bu tarixi hadisələri də qiymətləndirməliyik və minnətdarlıq hissi ilə qeyd etməliyik.

Sonrakı 70 il ərzində Azərbaycan sovet hakimiyyəti dövrünü yaşamışdır. Biz bu gün iftixar hissi ilə deyə bilərik ki, o dövrdə Azərbaycan xalqı kütləvi surətdə maariflənmiş, savadlanmış, respublikamızda hər bir adamın təhsilə cəlb olunması məsələsi həll edilmişdir. Azərbaycanda savadsızlıq qısa bir zamanda ləğv olunmuşdur, respublikamızda güclü, zəngin təhsil potensialı, təhsil ocaqları və bu qədər gözəl müəllimlər ordusu yaranmışdır.

Bilirsiniz, tarixi nöqteyi-nəzərdən 70-80 il göz qırpımı kimi bir şeydir. Bu, kiçik bir zamandır. Amma görün, bu illərdə nə qədər böyük işlər görülübdür. Azərbaycanın siması dəyişibdir. Ötən dövrdə Azərbaycanda iqtisadiyyat, mədəniyyət, həyatın bütün sahələrində, elm sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin başında duran, onun əsasını təşkil edən, kökü olan məktəbdir, təhsildir, müəllimdir.

1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda ilk paralel proses gedirdi. Bir tərəfdən, o vaxt Azərbaycanda mövcud olan kiçik bir müəllim dəstəsi ilə

məktəblər, təhsil ocaqları yaratmaq, insanların savadsızlığını ləğv etmək lazım idi. Ancaq bu böyük işi görmək üçün eyni zamanda, kadr potensialı, müəllim ordusu yaratmaq lazım idi. Böyük xoşbəxtlikdir ki, o dövrün bir çox mənfi cəhətləri ilə, Azərbaycan xalqına dəyən ziyanlarla yanaşı, bu sahədə daim inkişaf olubdur. Qısa bir zamanda, təsəvvür edin, 1920-ci illə 1930-cu il arasında Azərbaycanda bir neçə ali məktəb yaranıbdır. Bakı Dövlət Universiteti inkişaf edibdir. Amma qısa müddətdə Bakı Dövlət Universitetinin əsasında Tusi adına Pedaqoji İnstitut – indiki Pedaqoji Universitet, Tibb İnstitutu, İqtisad İnstitutu və başqa institutlar yaranıbdır.

Ondan sonrakı dövrü götürün. 1930-cu illərdə Sənaye İnstitutu yaranıbdır. 1930, 1940, 1950, 1960, 1970-ci illəri götürün. Azərbaycanda bir çox ali məktəblər olmasına baxmayaraq, 1970-ci illərdə bir neçə yeni ali məktəb yarandı. Beləliklə, Azərbaycan öz gənclərinin hamısına ali təhsil vermək iqtidarına malik oldu. Ancaq bunların da əsasını təşkil edən yenə də məktəbdir, müəllimdir.

Azərbaycanda qısa bir zamanda məktəblərin sayı artdı və onlar inkişaf etdi, genişləndi. Hər bir ucqar kənddə məktəb yarandı. Doğrudur, bu proses davam edir. Məsələn, xatirimdədir, 1970-ci illərdə mən Azərbaycana rəhbərlik edəndə bəzi kəndlər var idi ki, orada məktəb yox idi. Biz orada yeni məktəb binaları tikirdik. Amma böyük yaşayış məntəqələrində ilbəil məktəb binaları tikilirdi və onların sayı artırdı.

Məktəblərin maddi-texniki bazası haqqında indi burada ədalətli danışıqlar getdi. Bu, həqiqətdir. Mən bu barədə sonra öz fikirlərimi bildirəcəyəm. Ancaq eyni zamanda, təsəvvür edin, məsələn, 1979, 1980, 1981-ci illərdə hər il Azərbaycanda 35 min şagirdin oxuması üçün şəraiti olan məktəb binaları tikilirdi. Bu, bir ildə təxminən 50-60 məktəb binasının tikilməsi deməkdir. Bu, o vaxt olmuşdu ki, o dövrdə məktəblərin sayı həddindən çox artmışdı.

Beləliklə, xalqımızın maariflənməsi, təhsillənməsi üçün o dövr çox əhəmiyyətli bir dövr olmuşdur. Biz bunu qiymətləndirməliyik, heç vaxt unutmamalıyıq. Biz tariximizə doğru, ədalətli qiymət verməliyik. Heç bir konyukturaya, hansısa yalançı məlumatlara uyaraq öz tariximizi qaralamamalıyıq. Tariximizin qara səhifələri də, amma çox parlaq, gözəl səhifələri də vardır. Biz bu tarixi yaşamışıq.

Mən gördüm, qurultay nümayəndələrinin 400 nəfərindən çoxunun yaşı 60-dan yuxarı olanlardır. Əgər bu adamın 60-dan yuxarı yaşı varsa, demək o, 40-45 ildir ki, müəllimlik edir, o dövrü yaşayıbdır. O, bu dövrdə təhsil alıb, müəllimlik təcrübəsini artırıbdır və Azərbaycan balalarına, uşaqlarına, gənclərinə bu gün də dərs, təhsil, tərbiyə verir. Burada əyləşənlərdən heç kəs, necə deyərlər, dünən doğulmayıbdır. Burada olan,

olmayan müəllimlərin yüz faiz hamısı o illərdə doğulubdur. Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra anadan olanların hələ cəmisi 6 yaşı vardır.

Bizim keçmişimizi, tariximizi bu gün ləkələmək istəyən, Azərbaycanın həyatı haqqında ədalətsiz fikirlər söyləyən adamların da hamısı o dövrdə təhsil alıbdır. Bəli, Azərbaycanın o dövrdəki məktəblərində, universitetlərində təhsil alıblar. Müftə, pulsuz təhsil alıblar, Azərbaycan Respublikasının imkanlarından istifadə edib təhsil alıblar. Bir xalq məsəli var: "Adam su içdiyi quyuya tüpürməz". Biz hamımız o quyulardan su içmişik və ora tüpürməyə heç kəsin haqqı yoxdur.

Mən hesab edirəm ki, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra respublikamızda təhsilin, maarifin inkişafı üçün daha da gözəl imkanlar yaranıbdır. Doğrudur, bizim maliyyə, maddi vəziyyətimiz bu imkanlardan istənilən səviyyədə istifadə etməyə imkan vermir. Amma eyni zamanda, bu, müvəqqəti bir haldır. Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi istədiyimiz kimi qururuq. Bütün dünya ölkələrinin mütərəqqi təcrübələrindən istifadə edirik. Hesab edirəm ki, indiyə qədər yaranmış təməlin, əsasın üzərində Azərbaycanın təhsili, məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşəcək, inkişaf edəcək və Azərbaycan uşaqları, gəncləri bu inkişaf dövrümüzdə ilbəil daha da geniş, yüksək təhsil alacaqlar.

Bizim bugünkü qurultayımızın məqsədi, mənası məhz bundan ibarətdir. Bu gün mən sizinlə birlikdə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk müəllimlər qurultayında olmağımı özüm üçün böyük xoşbəxtlik hesab edirəm. Buradakı çıxışlarda bildirildi, - hər kəs öz tərcümeyi-halı, öz həyat yolu ilə məktəbin, müəllimin insanın həyatında nə kimi rolu olduğunu bilir və onu qiymətləndirməlidir. Mən isə bütün varlığımla, keçdiyim həyat yolu ilə həmişə məktəbə, müəllimə borcluyam.

Doğrudur, siz məni də müəllim hesab edirsiniz. Burada müəyyən əsas var. Siz mənim təhsilimə əsaslanaraq bunu deyirsiniz. Mən indiyə qədər heç bir sinifdə müəllimlik etməmişəm. Ancaq xatırlayıram, tərcümeyi-halımdan bilirsiniz ki, mən 1939-cu ildə Naxçıvanda Pedaqoji Texnikumu bitirmişəm. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu məhz həmin dövrdə müəllim çatışmazlığına, ibtidai siniflərə, hətta orta məktəblərin 7-8-ci siniflərinə qədər dərs demək üçün müəllim olmadığına görə müəllim kadrları hazırlayırdı. Mən isə orta məktəbin 8-ci sinfini bitirdikdən sonra pedaqoji texnikuma daxil oldum. Məqsədim də o idi ki, müəllim olmaq, müəllim işləmək və ailəmə kömək etmək istəyirdim.

Bilirsiniz ki, mən pedaqoji texnikumu bitirəndən sonra Bakıda ali məktəbə qəbul olundum. Pedaqoji texnikumun sonuncu kursunda bizə pedaqoji təcrübə dərsi verirdilər. Biz həftədə 2-3 dəfə gedib məktəblərin 2-ci, 3-cü, 4-cü siniflərində dərs deyirdik. Ona görə də mənim o vaxt bir az dərs vermək təcrübəm olubdur. O günlər mənim xatirimdədir. Xatirimdədir ki, nə

qədər həyəcan keçirirdim. Əvvəlcə bizi o siniflərə aparırdılar, oturub baxırdıq ki, müəllimlər necə dərs verirlər. Bir müddət belə idi. Ondan sonra isə deyirdilər ki, gedib filan gün, filan sinifdə filan dərsi verməlisən. Nə qədər hazırlaşmaq lazım idi. Nə qədər hazırlaşsaydın da 2-ci, 3-cü, 4-cü sinif uşaqları qarşısında böyük həyəcan keçirirdin. Mən həmin günləri indi də xatırlayıram.

Ancaq bununla bərabər, mən bütün həyatım boyu məktəblə, təhsil sistemi ilə bağlı olmuşam. 1969-cu ilə qədər bir çox dövlət işlərində işlədiyim zaman mən daim məktəbə, ali məktəblərə maraq göstərmişəm və onların fəaliyyətində müəyyən xidmətlərim olubdur. Ancaq mən 1969-cu ildə respublikanın rəhbəri seçiləndən sonrakı fəaliyyətimin şübhəsiz ki, bütün sahələrini qiymətləndirərək, Azərbaycanda məktəbin, orta, ali təhsilin, texniki peşə təhsilinin inkişaf etməsini öz fəaliyyətimin əsas hissəsi hesab etmişəm, bununla ciddi məşğul olmuşam. Bu gün iftixar hissi keçirə bilərəm ki, o illər mən Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman saysız-hesabsız məktəblər yaranıbdır, ali məktəblərin sayı, onların fakültələri, kafedraları artıbdır, yüksək səviyyəli müəllim kadrları, universitetlərdə dərs deyən alim kadrları hazırlanıbdır və bunların hamısında mənim xidmətlərim olubdur.

Bilirsiniz ki, nəhayət, 1982-ci ilin dekabr ayında məni Moskvaya işə dəvət etdilər. Siz bilirsiniz ki, mən o vaxt Sovetlər İttifaqının ən yüksək rəhbərliyində olan adamlardan biri idim. Mən Siyasi Büronun üzvü və Sovetlər İttifaqı Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini idim. Mənim bir çox vəzifələrim var idi, bir çox nazirliklərə bilavasitə rəhbərlik edirdim. Onların içərisində Sovet İttifaqının Ali Təhsil Nazirliyi, Maarif Nazirliyi və Texniki Peşə Təhsili Komitəsi də var idi. Mən Sovet İttifaqında bu üç təhsilə aid olan nazirliklərə 5 il rəhbərlik etmişəm, onların işində bilavasitə iştirak etmişəm. Mən onların məsələlərini həll etmişəm, məruzələrini dinləmişəm, kollegiyalarında, böyük iclaslarında iştirak etmişəm, nitq söyləmişəm, söz demişəm və bir çox qərarlar qəbul etmişəm.

Bu gün biz dünyanın hər yerində təhsil sisteminin necə olduğunu bilirik. Sovetlər İttifaqı dövründə yaranmış təhsil sisteminin böyük üstünlükləri var. Biz bunu başqa ölkələrin təhsil sistemi ilə müqayisə edəndə gördük. Ancaq o sistem də tam təkmil sistem deyildi. Ona görə də onu təkmilləşdirmək lazım idi. Burada natiqlərin bəziləri dedilər ki, mən 1983-1984-cü illərdə Sovet İttifaqında məktəb islahatlarının keçirilməsi üzrə partiya və hökumət tərəfindən yaradılmış böyük bir komissiyanın sədri olmuşam. Bildiyiniz kimi, o vaxt məktəb islahatı hazırlandı və 1984-cü ildə bu məsələ SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında müzakirə olundu. Mən o sessiyada məktəb islahatı haqqında məruzə etdim. Bunun əsasında qanunlar, bir çox qərarlar qəbul olundu. Beləliklə, mən bu təhsil, məktəb sistemini həm gəncliyimdən, həm Azərbaycana rəhbərlik etdiyim dövrdən bilirəm, həm də

SSRİ-nin rəhbərlərindən biri kimi, o zaman bu sahə ilə bilavasitə məşğul olduğuma görə bilirəm.

Bildirmək istəyirəm ki, 1983-1984-cü illərdə Sovetlər İttifaqının rəhbərliyində həqiqətən ölkənin demokratikləşdirilməsi üçün bir çox addımlar atılırdı. Andropov Sovetlər İttifaqına rəhbərlik etdiyi, mən də o vaxt SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, Siyasi Büronun üzvü olduğum zaman bu sahədə görülmüş işlərin hamısını bilirəm. İndi bunu geniş danışmağa vaxt yoxdur və lazım da deyildir. Ancaq atılmış həmin demokratik addımlardan biri 1983-cü ildə Sovetlər İttifaqında ilk dəfə "Əmək kollektivləri haqqında" qanunun qəbul edilməsi və 1984-cü ildə Ali Sovetin sessiyasında məktəb islahatı barədə qanunun, bir çox qərarların qəbul olunması idi. Bu, tarixdir və bu tarixi heç kəs poza bilməz.

1983-cü ildə Sovet İttifaqının tarixində ilk dəfə "Əmək kollektivləri haqqında" qanunun hazırlanması üzrə komissiyanın sədri mən olmuşam. Həmin qanunu mən hazırlamışam, 1983-cü ilin iyulunda SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında bu qanun haqqında məruzə etmişəm və bu qanun qəbul olunmuşdur. 1984-cü ildə "Məktəb islahatı haqqında" qanun hazırlamışam, o da qəbul edilibdir.

Doğrudur, 1985-ci ildə Qorbaçov Sovetlər İttifaqının başçısı seçiləndən sonra o illərdə görülmüş işlərə görə onda böyük bir qısqanclıq əmələ gəldi. Qorbaçov həm birinci qanunun, həm də məktəb islahatının həyata keçirilməsinə imkan vermədi, şərait yaratmadı. O, özü hansısa yeni-yeni islahatlar irəli sürdü. Ancaq buna baxmayaraq, o qanunlar öz işini gördü. Məktəbin təkmilləşməsi sahəsində o illərdə bir çox işlər görülübdür.

Beləliklə, bu gün məktəb, təhsil haqqında sizinlə söhbət aparmağa və bərabərhüquqlu dialoqa girməyə mənim haqqım vardır. Ancaq bütün bunlar tarixdir, keçmişdə qalıbdır. Amma keçmişdə qalan hər bir iş də bügünkü işlərin əsasını təşkil edir.

Bu gün biz müstəqil Azərbaycanda bütün təhsilin – orta, texniki peşə, orta ixtisas məktəblərinin və ali məktəblərin işinin yaxşılaşdırılması sahəsində ciddi tədbirlər görməliyik. Mən hesab edirəm ki, bunlar da həm qəbul olunacaq təhsil qanununda və qərarlarda öz əksini tapacaqdır. Əmin ola bilərsiniz ki, mən indiyə qədər topladığım təcrübəmdən istifadə edərək və Azərbaycanın prezidenti kimi müstəqil ölkəmizin gələcəyi haqqında daim düşünərək bu məsələlərlə müntəzəm məşğul olacağam. Respublikamızda məktəb, təhsil bundan sonra da mənim daimi qayğılarım altında, diqqət mərkəzimdə olacaqdır.

Mənim haqqımda siz də çox sözlər demisiniz, mən də öz fikirlərimi indiyə qədər bildirmişəm. Amma bu gün müstəqil Azərbaycanın müəllimlərinin ilk qurultayıdır. Biz XX əsri sona çatdırırıq, XXI əsrə doğru gedirik. Mən bəyan edirəm ki, bizim müstəqil respublikamızda, Azərbaycan

cəmiyyətində müəllim bu gün də, gələcəkdə də ən hörmətli insan kimi qəbul edilməlidir və müəllimlik peşəsi ən yüksək qiymətə layiq olan peşədir.

Həyatını müəllimliyə həsr edən insanlar həqiqətən fədakar, xalqına, millətinə sədaqətli və eyni zamanda qəhrəmanlıq göstərən insanlardır. Müəllimlik peşəsi asan peşə deyil. Bəziləri hesab edirlər ki, hər adam müəllim ola bilər. Bəzən olur ki, müəllimliyə layiq olmayan adam da müəllimlik edir. Belə hallar bu gün də var, gələcəkdə də ola bilər. Ancaq Azərbaycan müəllimlərinin tam əksəriyyəti layiqli müəllimdir. Əgər bunlar belə olmasaydı, Azərbaycanın bugünkü elmi, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, yüksəlişi ola bilərdimi? Biz bunların hamısını məktəblərdən, universitetlərdən, müəllimlərdən, sizdən almışıq.

Mən müəllimlərimi həmişə böyük hörmət və ehtiramla xatırlamışam. Bunu bu gün bir daha bildirmək istəyirəm. Arzu edərdim ki, müəllim elə müəllim olsun ki, bax, mənim hafizəmdə orta məktəbdən indiyədək yaşayan duyğular hər bir gəncin hafizəsində qalsın. Xatirimdədir, biz müəllimi görəndə həmişə özümüzü yığışdırırdıq. Müəllimdən həm qorxurduq, həm də ona hörmət edirdik. Biz müəllimin hər sözünü qanun kimi qəbul edirdik. Şəxsən mənim həyatımda müəllim ən ali sima olmuşdur. Mən tək deyiləm, hesab edirəm, Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyəti mənim kimi belə düşünür. Hər kəs öz həyatında müəllimlə özünün əlaqəsi haqqında fikirlər söyləyə bilər. Ancaq mənim çoxillik həyatımda, dünyanın çox mərhələlərini keçib gəldiyim həyatımda ən çox yadımda qalan, mənim üçün əziz olan müəllimlərdir. Mən onları bu gün də böyük minnətdarlıqla xatırlayıram. Hesab edirəm ki, mənim öz daxili istedadımla yanaşı, müəllimlərimin mənə verdikləri bilik, tərbiyə, müəllimlərimin mənə göstərdiyi yol bütün həyatımı həmişə uğurlu edibdir və bu gün də uğurlu edir.

Əziz dostlar, siz fəxr etməlisiniz ki, müəllimsiniz və müəllimlik peşəsinə sadiqsiniz. Doğrudur, müəllimin maddi vəziyyəti başqa təbəqələrə nisbətən zəif olur, elə keçmişdə də belə idi. Həqiqətən belədir. Məsələn, 70-ci illərdə mən Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman, yaxud da Sovetlər İttifaqında bu məsələlərlə məşğul olduğum zaman biz daim düşünürdük ki, müəllimlərin maaşını nə təhər artıraq, onların maddi vəziyyətini necə yaxşılaşdıraq. Sizə deyə bilərəm ki, 1984-cü ildə məktəb islahatı keçirilərkən biz eyni zamanda müəllimlərin maaşının artırılması haqqında qərar qəbul etdik.

Amma bunlara baxmayaraq, hesab edirəm ki, başqa tədbirlərə nisbətən müəllimlər elə o vaxt da aztəminatlı adamlar olublar və bu gün də aztəminatlıdırlar. Bu, müəllimliyin xüsusiyyətidir. Çünki əsl müəllim pul, sərvət üçün yox, həmişə mənəviyyat üçün xidmət edibdir. Xatirimdədir, orta məktəbdə, pedaqoji texnikumda oxuyanda mənim maddi vəziyyətim, yəni ailəmin vəziyyəti çox zəif idi. Ancaq görürdüm ki, mənə dərs verən

müəllimlərin maddi vəziyyəti bizim maddi vəziyyətimizdən o qədər də artıq deyildir. Amma nə qədər həvəslə, sədaqətlə və nə qədər ürəklə bizə tərbiyə, dərs verirdilər. Ona görə də müəllimlik peşəsi həmişə fədakarlıq tələb edir. Bu, belə olubdur.

Mən hesab edirəm ki, insan cəmiyyətində ən yüksək yerdə mənəviyyat durur. Maddi vəziyyət, sərvət, bu və ya başqa şeylər xeyli aşağıda durur. Bununla onu demək istəmirəm ki, müəllimlər həmişə maddi çətinlik içərisində yaşamalıdırlar. Yox, sadəcə, bu sözlərimlə mən özünü müəllimlik peşəsinə həsr edən insanın həmin peşəyə sadiqliyini sübut etmək istəyirəm. Ola bilər, o müəllimlər gedib başqa bir işlə məşğul olsaydılar, bir neçə qat artıq fayda götürə bilərdilər və maddi vəziyyətləri də yaxşı olardı. Ancaq onlar müəllimlik peşəsini seçiblər, siz müəllimlik peşəsini seçmisiniz. Buna görə də mən sizə "afərin!" deyirəm, sizin qarşınızda, müəllimin qarşısında baş əyirəm.

Eyni zamanda sizi əmin edirəm ki, müəllimin maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün mümkün olan tədbirləri görəcəyik, müəllimlərin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına nail olacağıq. Müəllimlər qurultayına bir neçə gün – bir həftə, on gün qalmış Nazirlər Kabinetinə, maliyyə, iqtisadiyyat nazirliklərinə göstəriş verdim ki, qurultay keçirilənə qədər müəllimlərin maaşlarının artırılması üçün nə etmək olar? On gündür bu işlə məşğul olurlar. Bildirmək istəyirəm ki, müəllimlərin maaşının qaldırılması üçün yaxın aylarda ciddi tədbirlər görüləcəkdir.

Siz real vəziyyəti bilməlisiniz. Real vəziyyət ondan ibarətdir ki, son üç ildə biz Azərbaycanda iqtisadiyyatı müəyyən qədər sabitləşdirmişik. Bu gün burada siz Azərbaycanda yaranmış ictimai sabitlik haqqında çox gözəl sözlər dediniz. Onlara görə sizə təşəkkür edirəm. Ancaq eyni zamanda, bu ictimai-siyasi sabitliyə nail olmaq üçün, başqa tədbirlərlə yanaşı, iqtisadiyyatda da sabitliyə nail olmaq lazımdır. Biz iqtisadiyyatda, maliyyə sistemində sabitliyə, normal inkişaf yoluna nail ola bilmişik. Bu, asan məsələ deyildir.

Bilirsiniz ki, son üç ildə müəllimlərin maaşı bir neçə dəfə artırılıbdır. 1995-ci ilə nisbətən müəllimlərin maaşı 1996-cı ildə 2,6 dəfə, 1996-cı ilə nisbətən 1997-ci ildə 1,7 dəfə, 1998-ci ilin birinci yarısında 12 faiz artırılıbdır. Amma bu azdır. Siz də deyirsiniz, mən də bununla razıyam. Amma təsəvvür edin, əgər 1995-ci ilə nisbətən 1996-cı ildə 2,6 dəfə, 1996-cı ilə nisbətən 1997-ci ildə 1,7 dəfə və nəhayət, bu ilin birinci yarısında 12 faiz artırılıbsa, bunun üçün vəsait tapmaq lazımdır.

Büdcədən təhsilə ayrılan vəsait ilbəil artır. 1996-cı ildə büdcənin 17 faizi, 1997-ci ildə 20 faizi, 1998-ci ildə isə 22 faizi təhsilə ayrılıbdır. Bu dinamikanı, artımı görürsünüz. Bu da azdır. Ancaq imkanlarımız bundan ibarətdir. Respublika üzrə müəllimin orta əmək haqqı 1995-ci ildə 30 min

manat, 1996-cı ildə 78 min manat olubsa, bu ilin birinci yarısında 150 min manatdır. Bu, statistikadır. Ola bilər, birində çoxdur, birində azdır, amma bu, statistikadır.

Mən dünən Suraxanı rayonunda idim. Ora Neftçilər rayonudur və orada böyük istehsal var. Suraxanı rayonunda əhalinin, işləyənlərin orta əmək haqqı 400 min manatdır. Neftçilərin orta əmək haqqı 500 min, bəzən 600 min manatdır. Amma büdcədən maliyyələşdirilən təşkilatlara lazımi vəsaiti büdcəyə gələn gəlirlərdən ayırırıq. Onu da bilməlisiniz ki, büdcədən maliyyələşdirilən təşkilatlar içərisində ən çox vəsait ayrılan təhsil sahəsidir. Bu, reallıqdır.

Onu da bilməlisiniz ki, göstərilən artımlarla yanaşı, Azərbaycanda, dediyim kimi, 1996-cı ildən iqtisadiyyatda sabitlik əmələ gəlibdir. Bu da nədən ibarətdir? Məsələn, 1994-cü ildə Azərbaycanda inflyasiya 1400 faiz, 1995-ci ildə 80 faiz, 1996-cı ildə təxminən 8-9 faiz, 1997-ci ildə 0,4 faiz olubdur. 1998-ci ildə inflyasiya yoxdur. Bu, nə deməkdir? O deməkdir ki, bu üç il müddətində Azərbaycanda qiymətlər artmır. Maaş artır, amma qiymətlər artmır.

Bu iqtisadi məsələləri, maliyyə məsələlərini bəlkə də hər kəs dərk edə bilmir. Ancaq dövləti, maliyyəni, iqtisadiyyatı idarə etmək şüarlarla ola bilməz. İndi radikal müxalifətdə olanlar hər şeyi pisləyir, tənqid edirlər. Amma onlar yalan danışırlar. Yaxud da bəzi başqaları ucuz şöhrət qazanmaq üçün "filan maaşları filan qədər artırmaq, filan malların qiymətini bu qədər azaltmaq lazımdır, filan işləri belə etmək lazımdır", - deyirlər.

Bilirsiniz, kənarda durub iqtisadiyyatla məşğul olmayan və məsuliyyət daşımayan adamlar hər cür populist söz deyə bilərlər. Əziz bacılar, qardaşlar, ancaq bilin, bu iqtisadiyyatla biz məşğul oluruq, Azərbaycanın iqtisadi sabitliyini təmin etmişik. Biz şüarların, hisslərin təsiri altında iş görə bilmərik. Nə mümkündürsə, biz onu edirik.

Rusiyada gedən proseslərə baxın. Rusiyada son dörd-beş ildə böyük bir böhran baş veribdir. Bu, nədən ibarətdir? Maaşlar verilə bilmir. Neçə aylarla müəllimlərin maaşları, pensiyalar verilə bilmir. Büdcədən maliyyələşdirilən başqalarının maaşları verilə bilmir. Dünən bizim sosial müdafiə fondunun sədri çıxış edirdi, o bildirdi, - bildirməsə də, məndə məlumatlar var, - bizdə avqust ayının pensiyaları hamısı verilibdir. Müəllimlərin yay məvaciblərinin hamısı verilibdir. Bunu təmin etmək asan məsələ deyil, bunu bilin. Əgər büdcənin 22 faizi təhsilə və onun da əksər hissəsi maaşlara gedirsə, bu vəsaiti əldə etmək asan məsələ deyildir.

Sizə bir məsələni də demək istəyirəm. Dünyada – Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyada baş vermiş böyük maliyyə böhranı nəticəsində neftin və neft məhsullarının qiyməti iki dəfə azalıbdır. Bizim büdcənin gəlirinin də çox hissəsini neft məhsullarından əldə olunan gəlir təşkil edir. Mən sizə açıq

deyirəm, bu, iqtisadiyyatımızın indiki mərhələsində bizə çox böyük zərbə vurubdur. Buna baxmayaraq, bizdə manatın dəyəri sabitdir. Amma Rusiyaya baxın. İqtisadi böhran, maliyyə böhranı orada bir hökuməti istefaya göndərdi – Çernomırdini prezident istefaya göndərdi. Ondan sonra Kiriyenkonu təyin elədi, yeni bir hökumət yarandı. O, bu böhranın qarşısını ala bilmədi, böhran daha da dərinləşdi. Prezident onu da istefaya göndərdi. İndi on gündür ki, yeni hökumət yaranır.

Bilirsiniz, bəli, orada bir çox maaşları artırıblar, amma onu təmin edə bilmirlər. Bu, bir tərəfdən. İkinci tərəfdən, buraxılmış cürbəcür nöqsanlar nəticəsində Rusiyanın valyutasının – rublun devalvasiyası gedib, qiyməti düşübdür. Bilirsiniz ki, Rusiyada pul islahatı keçirildi. Pullar dəyişdirildi və sıfırlar götürüldü, bir milyon gəldi oldu, nə bilim, nə qədər. Son üç aya qədər 1 dollar 6 rubl idi. Sonra maliyyə böhranı ki, başladı, 1 dollar 24 rubla qalxdı. Təsəvvür edirsinizmi, Rusiyada dolların qiyməti 4 dəfə qalxdı. Bu, Rusiyanın bütün maliyyəsini, bankların vəziyyətini pozdu, maaşlar verilmir və sairə. Dünən mən dinləyirdim, indi görülən bütün tədbirlər, xaricdən alınan kreditlər nəticəsində 1 dollar 15 rubl olubdur, bir az aşağı salıblar. Ancaq bu, böyük bir fəlakətdir.

Amma bizdə isə dolların məzənnəsi sabitdir, son iki-üç ildə manat dollara nisbətdə daha da möhkəmlənibdir. Deməк, üç il müddətində bizim manatın alıcılıq qabiliyyəti tamamilə sabitdir və qiymətlər də qalxmayıbdır. Bilirsiniz, maliyyənin xüsusiyyətləri, incəlikləri bəlkə də hər bir adam üçün məlum deyildir. Amma mən bunları sizə deməyə məcburam ki, siz biləsiniz: Azərbaycanı bu ağır vəziyyətdə idarə etmək, iqtisadiyyatı son üç ildə sabit saxlamaq və onun inkişafına nail olmaq asan məsələ deyildir. Yenə də deyirəm, bu, küçələrdə deyilən şüarlarla, yaxud ayrı-ayrı populist danışıqlarla, məsuliyyətsiz adamların danışıqları ilə bir araya gəlməz. Bunları etmək üçün o adamların biri gəlib məsuliyyəti üzərinə götürməlidir. Amma götürə bilməz. Çünki bu söhbətləri edən adamlar nə maliyyəni, nə də iqtisadiyyatı bilmirlər. Heç bir şey bilmirlər, ancaq şüar deməyi bilirlər.

Təsəvvür edin, əgər mən 70-ci illərdə və 80-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda iqtisadiyyatı bu qədər yüksəklərə qaldıra bilmişdimsə, Sovetlər İttifaqının rəhbərliyində olduğum zaman, o cümlədən maarif işləri ilə məşğul olur və birinci müavin kimi Sovetlər İttifaqının büdcəsinin formalaşdırılmasına rəhbərlik edirdimsə, bu işlərlə məşğul olan adam idimsə, böyük bir superdövlətin maliyyəsini, böyük ölkələrin maliyyəsini bilən adam kimi mən sizə məsuliyyətlə deyirəm ki, vəziyyət bundan ibarətdir.

Konkret olaraq müəllimlərin maaşının artırılması barədə. Əgər neftin qiymətinin düşməsi ilə əlaqədar son aylarda neftdən gələn gəlirlərimiz azalmasaydı, bəlkə də elə bu qurultay zamanı maaşların artırılması haqqında heç bir söz deyə bilməzdim. Eyni zamanda sizə bəyan edirəm ki, indi 1999-

cu ilin büdcəsi hazırlanır, biz onu təxminən noyabr ayında müzakirə edəcəyik və 1999-cu ilin əvvəlindən müəllimlərin maaşının artırılacağına söz verirəm.

Mən sizə hər şeyi olduğu kimi deyirəm. Yalan söz demək, xalqı aldatmaq heç bir rəhbərə, vəzifəli şəxsə heç vaxt uzunmüddətli uğur gətirməyibdir. Mən isə istəyirəm ki, Azərbaycanda yaranmış ictimai-siyasi sabitlik, iqtisadi-maliyyə sabitliyi davam etsin və biz Azərbaycanın iqtisadiyyatını bu ilin sonuna qədər və 1999-cu ildə də inkişaf etdirək. Biz bunu inkişaf etdirəcəyik. Həm Azərbaycanın istehsal sahələrini hərəkətə gətirərək, həm də özəlləşdirməni apararaq, iqtisadi islahatları həyata keçirərək, torpaq islahatını həyata keçirərək istehsalı artırırıq və bu artım da öz nəticələrini verir.

Maaşı artırmaq, maliyyə əldə etmək üçün birinci növbədə ümumi daxili məhsulu artırmaq lazımdır. Mən dəfələrlə demişəm və bu gün bir də demək istəyirəm. Bilirsiniz ki, 1990-cı ildən, hətta 1989-cu ildən Azərbaycanda istehsal tənəzzülə başlayıbdır. Bu tənəzzül 1995-ci ilə qədər davam edib və istehsalın – sənaye, kənd təsərrüfatı istehsalının və ümumi daxili məhsul istehsalının həcmi hər bir təxminən 20-25 faiz aşağı düşübdür. 1996-cı ildə biz bu azalmanı dayandırmışıq. Ümumi daxili məhsul 1996-cı ildə 5,8 faiz, 1997-ci ildə 8 faiz artmışdır. Bu ilin ötən aylarında isə 9 faiz artıbdır. Bu, böyük hadisədir ki, biz tənəzzülü dayandırmışıq və artıma nail olmuşuq. Bu artım çoxaldıqca bizim maliyyə gəlirimiz də gələcək və beləliklə, əhalinin iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdıracağıq, o cümlədən, büdcədən maliyyələşdirilən müəllimlərin, təhsil işçilərinin maddi vəziyyətini yaxşılaşdıracağıq.

Burada bir çox təkliflər irəli sürüldü. Mən hesab edirəm ki, bu təkliflərin hamısı çox dəyərlidir və nəzərə alınmalıdır. Amma təkliflərdən bir-ikisinə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Birincisi, məktəblərin, ümumiyyətlə, təhsil ocaqlarının maddi-texniki vəziyyəti haqqında. Doğrudur, indi biz əvvəllərdəki kimi məktəb binaları, ali təhsil ocaqlarına lazımi binalar tikə bilmirik. Çünki bu imkanlar yoxdur. Mən sizə dedim, 1979, 1980, 1981-ci illərdə biz orta hesabla ildə 50-60 məktəb tikib istifadəyə verirdik. Yaxud da Bakı Dövlət Universitetinin, başqa universitetlərin tədris kompleksləri nə qədər genişlənib, inkişaf edibdir. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, Tibb Universitetinin də yeni tədris korpusu hazırlanıb, istifadəyə verilmək ərəfəsindədir. Mən yəqin ki, bu günlərdə gedib onunla tanış olacağam. Ancaq bunlar bizim keçmişdə olan imkanlarımız deyildir, ona görə də edə bilmirik.

Açıq demək lazımdır, əgər mən bu respublikaya rəhbərlik etdiyim zaman ildə 50-60 məktəb tikmək mümkün idisə, bu gün yenə də respublikaya rəhbərlik edirəm, niyə bunu tikə bilmirik? Ona görə yox ki, biz bunu bacarmırıq, istəmirik. Ona görə ki, bunun üçün bizim maddi və maliyyə imkanlarımız çatmır. Ancaq bildirirəm ki, maliyyə, maddi imkanlarımız ilbəil

artacaq və bunun nəticəsində də biz Azərbaycanda yenidən təhsil ocaqlarının tikilməsi, istifadəyə verilməsi prosesini aparacağıq.

Eyni zamanda, burada tamamilə düzgün fikir söyləndi ki, bizim iş adamları, ayrı-ayrı şirkətlər ya məktəb binası tikə, yaxud da mövcud məktəblərin təmirini öz üzərinə götürə bilərlər. Burada doğru deyildi, bəzi iş adamları məscid tikirlər, - o da lazımdır, mən bunu çox əhəmiyyətli hesab edirəm, - ancaq bir məscid tikəndə, bir dənə də məktəb binası tikmək lazımdır. Ona görə də mən burada deyilən fikirlərə şərik çıxaraq üzümü tuturam Azərbaycanda fəaliyyət göstərən iş adamlarına, şirkətlərə və müraciət edirəm ki, onlar bu sahədə təşəbbüs göstərsinlər. Bəyan edirəm ki, kim bu sahədə təşəbbüs göstərsə, hansısa bir məktəbi yaxşı təmir edib müasir vəziyyətə salmağı öz üzərinə götürsə, şübhəsiz ki, o, dövlət tərəfindən müəyyən qayğı altında olacaqdır. Ümidvaram ki, mənim bu çağırışıma qoşulanlar olacaqdır! Hesab edirəm ki, bizim Təhsil Nazirliyi mənim bu çağırışımla əlaqədar lazımi işlər görməlidir. Beləliklə, biz şirkətləri, iş adamlarını təhsilə vəsait sərf etməyə və təhsilin inkişafına qoşulmağa cəlb edə bilərik.

Burada məktəbə altı yaşından getmək məsələsi barədə də fikir söyləndi. Mən anlamıram, nə üçün bu, indiyə qədər müzakirə olunur? 1984-cü ildə "Məktəb islahatı haqqında" qəbul olunmuş qanunda uşaqların altı yaşından məktəbə getməsi tamamilə məqbul hesab edilmişdi. Burada deyildi, doğrudan da bəzən heç altı yaşına çatmamış uşaqlar var ki, çox istedadlı, hazırlıqlıdırlar və onları məktəbə qəbul etmək lazımdır. Hesab edirəm, bu barədə də lazımi tədbirlər görülməlidir.

Mən sizə öz təcrübəmdən deyə bilərəm. Mən özüm altı yaşında məktəbə getmişəm, - o vaxt hələ nə islahat, nə də qanun var idi, - məni məktəbə qəbul ediblər və on altı yaşımda məktəbi bitirmişəm. Oğlum isə məktəbə gedəndə heç altı yaşı da tamam deyildi. Bunlar hamısı təkcə mənim yox, çox insanların övladlarının təcrübəsindən keçibdir və buna mane olmaq lazım deyildir.

Bizim hamımızın ən əsas qayğısı işğal olunmuş torpaqlardan didərgin düşmüş soydaşlarımızın, vətəndaşlarımızın vəziyyəti və onların, xüsusən çadırlarda və qeyri-münasib binalarda yaşayan ailələrin uşaqlarının təhsili məsələsidir. Mən bəzən görürəm, televiziya ilə göstərirlər ki, çadır şəhərciklərində müəllimlər uşaqlara çadır altında dərs keçirlər. Bizim dövrümüzdə bunu görmək bir tərəfdən ağırdır, çünki indi, XX əsrin sonunda bir çox vətəndaşlarımız çadırda yaşayır və uşaqlar da çadırlarda təhsil alırlar. Amma ikinci tərəfdən də, bu, məndə böyük qürur hissi doğurur ki, Azərbaycan vətəndaşları, azərbaycanlılar təhsilə nə qədər bağlıdırlar, övladlarını nə qədər təhsilləndirmək, maarifləndirmək istəyirlər, hətta çadırda, ağır şəraitdə yaşayaraq uşaqlarını məktəbə oxumağa göndərirlər. Xüsusən çadır şəhərciklərindəki məktəblərdə dərs verən müəllimlərin

fəaliyyətini qiymətləndirirəm. O müəllimlər ki, çətin vəziyyətdə, bəzən qarın altında, palçığın içində, ağır vəziyyətdə, çadırda dərs verir, özünün şərəfli müəllimlik vəzifəsini yerinə yetirir, köçkün uşaqlarını tərbiyələndirir və onlara təhsil verirlər – bunlar xüsusi hörmət və ehtirama layiqdirlər.

Bilirsiniz ki, Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqları problemi ilə biz məşğuluq. Siz də burada dediniz ki, bu məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasının tərəfdarısınız.

Mən bu gün bir də bəyan edirəm ki, biz ötən dörd il müddətində, yəni atəşkəs əldə ediləndən sonra bu sahədə çox iş görmüşük və məsələnin sülh yolu ilə həll olunması üçün bir çox imkanlar yaranıbdır. Əminəm ki, biz buna nail olacağıq. Ancaq sizin qarşınızda bəyan edirəm: əgər biz bu yolla torpaqlarımızı işğalçı dəstələrdən azad edə bilməsək, işğal edilmiş torpaqların hamısının nəyin bahasına olur-olsun, hamımız birlikdə, indi yaranmış güclü ordumuzla və öz iradəmizlə azad edilməsinə nail olacağıq, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa edəcəyik.

Bu gün buradakı çıxışlarda son vaxtlar Azərbaycanda yaranmış mövcud vəziyyət haqqında da öz fikirlərinizi bildirdiniz. Bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biri ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin yaranmasıdır. Buna da çox çətinliklə nail olmuşuq. 1993-cü ili xatırlayın, Azərbaycanın o ildəki vəziyyətini, vətəndaş müharibəsini və müxtəlif cinayətkar dəstələrin tüğyan etməsini yadınıza salın. Biz böyük çətinliklərdən keçərək və böyük fəlakətlərin qarşısını alaraq, Azərbaycanda vətəndaş müharibəsinə yol vermədik. Ondan sonra, 1994-cü ilin oktyabr ayında dövlət çevrilişinin qarşısını sizin köməyinizlə, dəstəyinizlə aldıq. 1995-ci ilin mart ayında daxildə olan düşmən qüvvələrin xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanları ilə birlikdə Azərbaycanı dağıtmaq, parçalamaq məqsədi ilə başladıqları dövlət çevrilişinin qarşısını aldıq.

Ondan sonra Azərbaycanın dövlətçiliyinə qarşı təxribatlar, terrorlar baş verdi. Bəli. Sabunçuda olan körpünü partlatmaq istədilər – onun qarşısını aldıq. Prezidentin təyyarəsini vurmaq istədilər – onun qarşısı alındı. Biz bir çox belə bəlalardan keçib gəlmişik. Ancaq bizim iradəmiz, apardığımız siyasət, gördüyümüz işlər sayəsində Azərbaycanda bütün bu cinayətkar dəstələr zərərsizləşdirilib, ölkədə rahatlıq yaranıbdır və siz də, bütün Azərbaycan vətəndaşları da ictimai-siyasi sabitlik şəraitində rahat, sakit yaşamaq imkanı əldə etmisiniz.

Biz bunu qoruyub saxlamalıyıq. Çünki Azərbaycanda hüquqi, demokratik dövlət quruculuğunu aparmaq, siyasi, iqtisadi və sosial islahatları həyata keçirmək, iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün, Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarından işğalçı dəstələr çıxarmaq, respublikanın ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün, Azərbaycanın müstəqilliyini daha da

möhkəmləndirmək üçün daxili vəziyyət daim sabit olmalı və hər bir təxribatçı qüvvənin qarşısı alınmalıdır.

Ancaq təəssüf olsun ki, bəzi qüvvələr yenə də Azərbaycanda qarışıqlıq salmaq, yaranmış sabitliyi pozmaq, xalqımıza cürbəcür çətinliklər yaratmaq istəyirlər. Siz bunu görürsünüz və çıxışlarınızdan, qəbul etdiyiniz qətnamədən belə qənaətə gəlirəm ki, bütün bu hərəkətləri pisləyir, bunlara etiraz edirsiniz, Azərbaycanın dövlətçiliyini qoruyursunuz və qoruyacaqsınız. Mən isə sizə söz verirəm ki, biz yaranmış ictimai-siyasi sabitliyi, Azərbaycanın dövlətçiliyini bundan sonra da qoruyacağıq, buna qadirik. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub inkişaf etdirəcəyik.

Azərbaycanda demokratiya bərqərar olub, demokratiya inkişaf edir. Oktyabr ayının 11-də keçiriləcək prezident seçkiləri Azərbaycanın demokratiya yolu ilə getməsini dünyaya bir daha nümayiş etdirəcəkdir və ölkəmizdə demokratiyanın təntənəsinə çevriləcəkdir. Mən çox məmnunam ki, siz oktyabr ayının 11-də keçiriləcək prezident seçkilərinin siyasi əhəmiyyətini və mahiyyətini yaxşı bilirsiniz. Bu gün öz çıxışlarınızda, qəbul etdiyiniz qətnamədə və xalqa ünvanlanmış müraciətinizdə bəyan etdiniz ki, bu seçkilərin keçirilməsi üçün vətəndaş kimi öz mövqeyinizi bundan sonra da bildirəcək və öz xidmətlərinizi göstərəcəksiniz.

Prezidentliyə altı namizəd var. Hər bir namizədin sərbəst fəaliyyət göstərməsi üçün imkanlar yaranıbdır. Seçicilər, siz isə istədiyiniz adama səs verə bilərsiniz. Bunun üçün hər kəs sərbəstdir, azaddır. Azərbaycanın prezidenti kimi mənim məqsədim ondan ibarətdir ki, respublikada prezident seçkilərinin sərbəst, azad, ədalətli keçməsi təmin olunsun. Bu, sizdən, hər bir vətəndaşdan, hamınızdan asılıdır. Bu gün burada hökm sürən əhval-ruhiyyə göstərir ki, biz sizinlə birlikdə buna nail olacağıq.

Siz burada mənim ünvanıma çox dəyərli sözlər dediniz. Bunlara görə sizə təşəkkür edirəm. Sizə bildirirəm ki, mənim həyatımın mənası və məqsədi həmişə xalqa xidmət etməkdən ibarət olubdur. Bu gün də burada bütün günü sizinlə birlikdə Azərbaycanın təhsil məsələlərinin müzakirəsində iştirak edərək, ölkəmizin bu gününə və gələcəyinə öz xidmətimi göstərmək istəyirəm. Siz hətta mənə, - belə başa düşürəm, - bir fəxri ad da verdiniz. Bu, mənim üçün gözlənilməz hadisə, sürpriz oldu. Bunu sadəcə, sizin, ictimai təşkilatın mənə göstərdiyi hörmət kimi və mənim xidmətlərimə verdiyiniz qiymət kimi qəbul edir və sizə təşəkkür edirəm.

Görürsünüz ki, mən nümayəndə olmasam da, sizin qurultayınızda fəal iştirak edirəm. Hətta Təhsil Şurası haqqında siyahı oxunanda yalnız mən təşəbbüs göstərdim. Amma gördüm ki, buraxılmış həmin səhvi siz də görmüşdünüz, ancaq nədənsə, bunu demədiniz. Bəlkə də, mən deməsəm, siz deyəcəkdiniz.

Bu barədə öz fikrimi izah etmək istəyirəm. Mən belə anladım ki, qurultayda yaradılan Təhsil Şurası ictimai təşkilatlardır, müəllimlərin, təhsil işçilərinin təşkilatıdır. Ona görə də belə bir təşkilatda yalnız müəllimlər, bilavasitə təhsil sahəsində işləyənlər, bilavasitə təhsillə məşğul olanlar olmalıdırlar. Belə bir şuraya hökumət üzvlərini və Prezident Aparatının bir çox məsul vəzifəli şəxslərini, başqa vəzifəli şəxsləri, hətta daxili işlər nazirini, müdafiə nazirini və baş prokuroru salmaqla bu şuranın tamamilə mənasını dəyişirsiniz.

Əksinə, mən hesab edirəm ki, bu şuranın müstəqil olması üçün orada dövlət nümayəndələri olmamalıdır. Gərək bu şura müstəqil olsun, ictimai təşkilat olsun, öz sözünü hökumətə, hakimiyyət orqanlarına desin və öz təkliflərini irəli sürsün. Şurada nazirlərin olması sizə lazım deyildir. Mən isə söz verirəm ki, hər bir nazirin, hökumət nümayəndəsinin sizin şuranın bütün təkliflərinə, qərarlarına baxmasını təmin edəcəyəm. Ona görə də şuranın tərkibində onların olmasına ehtiyac yoxdur. Güman edirəm ki, şuranın tərkibi sizin də, mənim də düşündüyümüz kimi olacaqdır. Əminəm ki, bu şura formal bir təşkilat yox, işlək təşkilat olacaq və təhsilin, müəllimin, məktəbin problemlərini həll etmək üçün həmişə fəal olacaqdır. Azərbaycanın prezidenti kimi mənim tərəfimdən isə bu şura həmişə dəstək ala biləcəkdir.

Əziz dostlar, siz mənim yenidən prezident seçilməyim üçün burada öz fikirlərinizi bildirdiniz. Buna görə sizə təşəkkür edirəm. Sizə açıq demək istəyirəm ki, mən Azərbaycan xalqı qarşısında öz borcumu yerinə yetirmişəm. İndiyə qədərki həyatım və gördüyüm işlər bunu hər bir insan üçün sübut edir. Ancaq mən Azərbaycanı bu müstəqillik dövründə daha da inkişaf etdirmək üçün bundan sonra da öz xidmətlərimi göstərməyi lazım bilirəm. Ona görə ki, mən hiss edirəm – sizin də, Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyətinin də buna ehtiyacı var. Bu ehtiyacı hiss edərək mən yenidən prezident seçilməyimə razılıq vermişəm.

Mən bəyan edirəm ki, əgər siz, Azərbaycanın seçiciləri mənə səs verib 11 oktyabrda məni yenidən prezident seçsəniz, gələcəkdə də bu vəzifəni namusla, şərəflə yerinə yetirəcəyəm.

Əziz və hörmətli müəllimlər! Mən sizin hamınıza cansağlığı, səadət, gələcək işlərinizdə uğurlar arzu edirəm. Sizi əmin edirəm ki, mən daim sizinlə olacağam. Siz mənim ən yaxın dostlarımsınız və heç bir qüvvə məni sizdən, sizi də məndən ayıra bilməz!

Eşq olsun Azərbaycan müəlliminə!

Eşq olsun Azərbaycan məktəbinə!

Yaşasın müstəqil, demokratik Azərbaycan!

"Azərbaycan" qəzeti, 27 sentyabr 1998-ci il.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin yanında Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyasının

iclasında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin giriş və yekun sözü – 17 mart 1999-cu il

Azərbaycanda təhsil islahatları keçirmək üçün bir il bundan öncə xüsusi komissiya yaranıbdır. Verilən məlumatlara görə, komissiya artıq öz işini başa çatdırıb və təhsil islahatları ilə əlaqədar təkliflərini hazırlayıbdır.

Biz Azərbaycanda islahatların keçirilməsində müəyyən beynəlxalq təşkilatların köməyindən istifadə edirik və onların tövsiyələrini, təkliflərini nəzərə alırıq. Bu baxımdan Dünya Bankı ilə Azərbaycanın əməkdaşlığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Biz bir çox sahələrdə islahatlar aparmaq üçün Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq edirik və Dünya Bankı Azərbaycana yardım göstərir.

Təhsil sahəsində islahatların aparılmasında da Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq edirik və onun tövsiyələri nəzərə alınır. Mən məmnunam ki, Dünya Bankının nümayəndələri bu gün Azərbaycandadırlar, Təhsil Nazirliyi və təhsil islahatları keçirmək üçün təşkil olunmuş Mən belə düşünürəm ki, biz təhsil sahəsində islahatlar komissiyasının sədri, təhsil naziri Misir Mərdanovu dinləməliyik. Ondan sonra fikir mübadiləsi aparmalıyıq.

YEKUN SÖZÜ

Azərbaycanda təhsil sahəsində islahatların hazırlanması və yeni təhsil qanununun hazırlanması bizim işimizin əsas hissələrindən biridir.

Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Azərbaycanda iki milyon uşaq, gənc ümumtəhsil məktəblərində və ali təhsil ocaqlarında təhsil alır. Səkkiz milyon əhalidən iki milyonu, yəni bütün əhalinin dörddə bir hissəsi təhsil alır. Əgər nəzərə alsaq ki, təhsil alan hər bir uşağın, gəncin arxasında ailə durur, ailə də əhalinin o iki milyondan əlavə hissəsini təşkil edir, beləliklə, təhsil sahəsi elə bir sahədir ki, cəmiyyət üzvlərinin, əhalinin, demək olar, tam əksəriyyəti bu sistemlə bağlıdır. O mənada ki, kimin uşağı, oğlu-qızı təhsil alıbsa, - amma hamınınkı alır, kimin ki, evdə uşağı, oğlu-qızı var, onlar təhsil alır, - Azərbaycanda belədir, əksəriyyət təhsillə bağlıdır. Ona görə də təhsil sahəsi cəmiyyət üzvlərinin, demək olar ki, tam əksəriyyətini həm maraqlandırır, həm də onların bu və ya digər şəkildə iştirakını tələb edir, yaxud da iştirakı ilə bağlıdır. Bir də ona görə ki, təhsil mürəkkəb bir sahədir. Təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi, intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sisteminə çox diqqətli yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır. Hesab edirəm ki, bu tələblər hər ölkədə var. Amma keçid dövrünü yaşayan ölkələr, bir ictimai-siyasi sistemdən başqasına keçən ölkələr bu işə daha da diqqətli olmalı, daha da ciddi və həssas yanaşmalıdırlar.

Təəssüflər olsun ki, Azərbaycanda bu mühüm sahəyə 1992-ci ildə qəbul olunmuş təhsil qanunu ilə böyük zərbə vurulmuşdur. Mən təəssüf edirəm ki, təhsil sahəsində çalışan məsul şəxslər və təhsil işçiləri Azərbaycanın təhsil sisteminə vurulan bu zərbəni indiyə qədər təhlil etməyiblər, araşdırmayıblar və buna lazımi qiymət verməyiblər. Keçid dövründə iqtisadiyyata vurulmuş zərbə, yaxud həyatımızın bir çox başqa sahələrinə vurulmuş zərbə aydındır, bunu cəmiyyət bilir. Amma təhsil sisteminə də böyük zərbə vurulubdur.

Biz indi yeni təhsil qanunu qəbul etmək ərəfəsindəyik. Təhsil qanunu Milli Məclisdə müzakirə olunub, ümumxalq müzakirəsinə verilibdir. Tamamilə düzgündür ki, təhsil qanunu ümumxalq müzakirəsinə verilibdir. Mən artıq dedim ki, ölkə əhalisinin, demək olar, tam əksəriyyəti təhsillə əlaqədardır, təhsillə bağlıdır. Buna görə hər bir vətəndaş öz fikrini bildirməlidir ki, Azərbaycanın yeni təhsil qanunu onu qane edir, ya etmir.

Bununla yanaşı, biz təhsil sahəsində islahatlar proqramı hazırlamışıq. Burada Dünya Bankı bizə yardım göstərir, bizimlə əməkdaşlıq edir. Mən belə anladım ki, indi bizim təhsil islahatları komissiyası və eyni zamanda Dünya Bankının nümayəndələri yekdil fikirdədirlər ki, hazırlanmış təhsil islahatları proqramının layihəsi günün tələblərinə cavab verir. Mən bu layihəyə diqqətlə baxacağam və əgər mən də sizin fikrinizlə razı olsam, layihəni təsdiq edəcəyəm.

Beləliklə, sənəd əməli iş üçün hazır olacaqdır.

Bu münasibətlə bir neçə kəlmə demək istəyirəm. Azərbaycanda təhsil sisteminin tarixi böyükdür. Ancaq Azərbaycanın təhsilində böyük dəyişikliklər, böyük inkişaf XX əsrə məxsusdur. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda məktəblər çox az olubdur, ali təhsil məktəbi olmayıbdır. Mövcud məktəblər də, demək olar, vahid bir prinsip, sistem əsasında qurulmayıbdır. O vaxtlar Azərbaycan Rusiya imperatorluğunun tərkibində idi, ona görə dünyəvi təhsil sistemi Rusiyada çox əsrlər ərzində olan təhsil sistemindən götürülmüşdü. Rusiya imperatorluğu dağılandan sonra, 1918-ci ildə Azərbaycanda ilk xalq cümhuriyyəti yaranmışdır. Xalq cümhuriyyəti dövründə təhsil sahəsində bəzi işlər görülüb, Bakı Dövlət Universiteti açılıbdır. Bu, Azərbaycanda ilk ali təhsil müəssisəsi idi. Mən bilmirəm, onlar təhsil qanunu qəbul eləmişdilər, ya yox? Bundan xəbəriniz varmı? Deyəsən, xəbəriniz yoxdur. Mən də deyə bilmərəm, ancaq hesab edirdim ki, komissiya üzvləri, nazir mənim sualıma cavab verə bilərlər. Yəqin ki, bilmirsiniz. Mən də belə düşünürəm ki, onlar təhsil qanunu qəbul etməyiblər, yəni təhsil sahəsində ciddi addım atmağa imkanları olmayıbdır. Hesab edirəm, xalq cümhuriyyətinin böyük xidməti ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda ilk ali təhsil müəssisəsi yaradıbdır. Ancaq bu ali təhsil müəssisəsinin yaranması ondan

əvvəl Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərin məntiqi nəticəsi olmuşdur.

Azərbaycanda indi mövcud olan təhsil sistemi 1920-ci ildən sonrakı dövrdə yaranıbdır. Bu, sizə, hamıya məlum olan sovet təhsil sistemidir. Bu gün bunu utanmadan, çəkinmədən açıq demək lazımdır. Bilirsiniz, biz özümüzün varlığımızı nümayiş etdirmək, göstərmək üçün heç vaxt heç kəsdən çəkinməməli, heç kəsdən də utanmamalıyıq. Nazir dedi ki, etiraf etmək lazımdır. Nəinki etiraf etmək lazımdır, çox cəsarətlə, qətiyyətlə demək lazımdır ki, Azərbaycanda 1920-ci ildən indiyə qədər mövcud olan təhsil sistemi sovet təhsil sisteminin bir hissəsidir.

Mən açıq demək istəyirəm, bu təhsil sistemi çox yaxşı bir sistemdir. Hər şey öz nəticəsi ilə ölçülür. Qısa bir zamanda Azərbaycanda savadsızlıq ləğv olunub, ibtidai, ümumtəhsil məktəblərinin geniş şəbəkəsi yaranıb, on-on beş ilin içərisində Azərbaycanda bir neçə ali təhsil müəssisələri, institutlar yaranıb və tarixi nöqteyi-nəzərdən qısa bir zamanda – 1920-ci illə 1940-cı ilin arasında nə var, cəmisi 20 ildir – təhsil Azərbaycanın hər yerini əhatə edibdir. Azərbaycanda savadsızlıq ləğv olunub, insanlar məktəblərdə təhsil alıblar və fəaliyyətə başlayıblar. Bunun əsasında Azərbaycanın böyük elmi yaranıbdır. Elmi müəssisələr yaranıb və Azərbaycanın mədəniyyəti inkişaf edibdir. Bunların hamısı təhsil sisteminin və ondan səmərəli istifadə edilməsinin nəticəsidir. İndi burada oturanların hamısı, təkcə onlar yox, bu gün Azərbaycanda yaşayanlar – həm yaşlı, həm orta nəsil, həm də gənc nəsil – öz təhsilini, biliyini həmin bu təhsil sistemində alıbdır.

Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı Azərbaycanın elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Bunları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq. İndi təhsil sistemində islahatlar aparaнaraq, onu dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşdıraraq heç vaxt buna yol verməməliyik ki, 70 il, yaxud, demək olar ki, 80 ilə yaxın bir dövrdə istifadə etdiyimiz təhsil sisteminə başqa cür qiymət verilsin.

Mən sizə deyə bilərəm ki, sovet təhsil sistemi yerində durmayıb, daim təkmilləşibdir, islahatlar keçirilibdir. Məsələn, 30-40-cı illərdə olan təhsil sistemindən sonrakı – 60-70-80-ci illərdəki təhsil sistemi fərqlidir. Bu baxımdan mən çox təəssüf edirəm ki, 1992-ci ildə, Azərbaycanda yeni qüvvələr hakimiyyətə gələn zaman qısa bir müddətdə, yəni iki-üç ay içərisində nə qədər mürəkkəb, böyük sahəyə aid olan bir qanun qəbul olunubdur.

Biz keçid dövrünü yaşayırıq. 1991-ci ildə Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğunu öz dövlətçiliyinin əsası kimi müəyyən edib, bazar iqtisadiyyatı yaratmağı, inkişaf etdirməyi də öz iqtisadiyyatının əsas istiqaməti kimi bəyan edibdir. Amma bəyan etməklə bunlara nail olmaq arasında böyük bir məsafə var. Bəyan olunan şey heç də o demək deyildir ki, artıq o, realdır, mövcuddur. Hətta inqilabi dəyişikliklər belə, köhnə sistemi dərhal yeni bir sistemlə dəyişdirmir. İnqilabi dəyişikliklər adətən köhnə sistemi vurub dağıdır, amma ondan çox fərlqi olan bir sistem yaratmaq üçün buna vaxt lazımdır, illər lazımdır. Bunu bilirsiniz, Rusiyada 1917-1920-ci illərdə baş vermiş inqilabda və keçmişdə başqa ölkələrin tarixində olmuş inqilablarda da görmüşük.

Ancaq təhsil sistemi elə bir sistemdir ki, burada heç bir inqilabi dəyişiklik ola bilməz. Ümumiyyətlə bizim həyatımızın bütün sahələrində dəyişikliklər təkamül xarakteri, tədrici dəyişikliklər xarakteri daşıyır. Heç vaxt yol vermək olmaz ki, on illərlə yaranmış şeyi bir gündə vurub dağıdasan, ondan sonra heç bilmədiyin yeni bir şey yaradasan. Ancaq 1992-ci ildə qəbul olunmuş təhsil qanunu belə bir xarakter daşıyır. Ona görə mən deyirəm ki, bu təhsil qanunu Azərbaycan təhsilinə böyük zərbələr vurubdur.

İndi biz yeni təhsil qanunu qəbul etmək, təhsildə islahatlar aparmaq üçün görün nə qədər vaxt sərf edirik. Bir ildən artıqdır ki, islahatlar hazırlanır. Ondan da çox zamandır ki, təhsil qanunu hazırlanır. Deyəsən, bir dəfə cəhd olunmuşdu ki, bu təhsil qanununa parlamentdə baxılsın, ancaq baxa bilməmişdilər. İndi iki aydır ki, o, parlamentdə müzakirə olunur, onu ümumxalq müzakirəsinə vermişik. Bu, tamamilə normal prosesdir.

Yenə də deyirəm, təhsil qanunu elə bir qanundur, təhsil islahatları elə islahatlardır ki, iqtisadiyyatdan, maliyyədən, başqa sahələrdən fərqli olaraq, bunda bütün cəmiyyətin iştirakı lazımdır. Biz iqtisadi islahatları iqtisadiyyat sahəsindəki qanunlarla hazırlayır, müəyyən çərçivədə müzakirə edir və qəbul edirik. Ancaq təhsil islahatları belə ola bilməz.

Mən sovet təhsil sistemində gedən dəyişiklikləri də xatırlayıram. Sovetlər birliyinin rəhbərliyində olduğum zaman, Sovet İttifaqı baş nazirinin birinci müavini vəzifəsində işlədiyim zaman SSRİ-nin bütün təhsil sisteminə rəhbərlik edirdim. O vaxt Sovetlər İttifaqında təhsili təşkil edən üç nazirlik var idi: Maarif Nazirliyi, Ali Təhsil Nazirliyi, Dövlət Texniki Peşə Təhsili Komitəsi. Yerlərdə, müttəfiq respublikalarda, o cümlədən Azərbaycanda da üç nazirlik var idi.

Mən Sovetlər İttifaqının rəhbərliyində başqa nazirliklərdən əlavə, bu nazirliklərin üstünə də rəhbərlik edirdim. Mən bu rəhbərliyi beş il müddətində aparmışam – 1983-cü ilin əvvəlindən 1988-ci ilə qədər.

O vaxt Sovetlər İttifaqında "yenidənqurma" adlanan bir proses gedirdi, özünəməxsus islahatlar aparılırdı. O zaman biz Sovetlər İttifaqı

parlamentində məktəb islahatı haqqında qanun qəbul etdik. Mənim xatirimdədir, bu islahatları hazırlayan komissiyanın sədri idim. Bu qanunu, onun yerinə yetirilməsi üçün lazımi qərarları qəbul etməkdən ötrü il yarım o komissiya ilə birlikdə işlədim. Qanunu parlamentin müzakirəsinə verməzdən əvvəl iki ay ümumxalq müzakirəsinə verdik, rəyləri topladıq. Ondan sonra qanunu parlamentin müzakirəsinə verdik, orada qəbul və təsdiq olundu.

Mən indi demək istəmirəm ki, o islahatlar hansı qiymətə malik idi. Hesab edirəm ki, o dövrün tələblərinə görə çox yüksək səviyyədə hazırlanan islahatlar idi. Bununla onu demək istəyirəm ki, indi çoxlarının xoşuna gəlməyən hətta keçmiş sovet sistemində guya qeyri-demokratik olan bir sistemdə də təhsilə münasibət bu qədər həssas idi. Ona görə də, - mən bunu bizim təhsil işçiləri və cəmiyyətimiz üçün deyirəm, - 1992-ci ildə iki-üç ayın içərisində təhsil qanunu qəbul edib və onu icra edərək Azərbaycanın təhsilinə zərbələr vurmaq, - bu, Azərbaycan xalqına qarşı cinayət etmək deməkdir.

Biz bu acı təcrübədən nəticələr çıxarmalıyıq. Təhsil sahəsində qəbul edəcəyimiz qanunda və islahatlar proqramında da məsələyə çox dəqiq, həssas münasibət göstərməliyik. Mənim fikrimcə, bu ondan ibarət olmalıdır ki, Azərbaycanda təhsil sistemində indiyə qədər əldə edilmiş müsbət təcrübə və özünü doğrultmuş, müsbət nəticələr vermiş sistem saxlanmalı, inkişaf etdirilməli və müasirləşdirilməlidir. Nöqsanlar, yaxud mənfi təcrübə aradan götürülməlidir. Dünya təcrübəsindən Azərbaycanın milli xüsusiyyətlərinə uyğun olan prinsiplər, qaydalar təhsil sistemimizə tətbiq edilməlidir. Biz dünyanın bütün ölkələrində - Qərbdə də, Şərqdə də əldə olunmuş nailiyyətləri dərindən öyrənməli və onlardan Azərbaycan üçün müsbət xarakter daşıyan cəhətləri ölkəmizin təhsil sistemində tətbiq etməliyik.

Bu fikirləri siz də burada söylədiniz və Dünya Bankının nümayəndələri də belə fikirdədirlər. Mən bunu məmnuniyyətlə dinlədim ki, Dünya Bankının nümayəndələri də Azərbaycanda indiyə qədər mövcud olan təhsil sisteminin müsbət cəhətlərini görür, bunları qiymətləndirirlər və bunlardan imtina etməyin tərəfdarı deyillər.

Şübhəsiz ki, biz bütün beynəlxalq təşkilatların məsləhətlərinə çox diqqətlə yanaşmalıyıq. Xüsusən Dünya Bankı ilə ki, əməkdaşlıq edirik, - onun verdiyi tövsiyyələri, məsləhətləri çox diqqətlə qəbul etməliyik. Azərbaycanın reallığına, milli xüsusiyyətinə uyğun olan hər bir müsbət təklifdən istifadə etməli, onu öz təhsil sistemimizdə tətbiq etməliyik. Ancaq indiyə qədər mövcud olan təhsil sistemində əldə edilmiş müsbət nəticələri və bu günün, gələcəyin tələblərinə uyğun gələn hər şeyi saxlamalı və inkişaf etdirməliyik.

Mən belə anlayıram ki, indi bizdə təhsil sistemində islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın təhsil sistemi dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşsın. Yenə də deyirəm, Azərbaycanın təhsil sistemi son on illərdə müsbət nəticələr veribdir. Ancaq Azərbaycanın təhsil

sistemində təhsil alan insanların və xüsusən ali məktəbləri bitirənlərin bilik səviyyəsi və onların biliklərini təsdiq edən sənədlər gərək dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin ali məktəblərinin bilik səviyyəsinə uyğunlaşdırılsın. Onların prinsiplərinə uyğunlaşdırılsın ki, Azərbaycanda təhsil almış və mühəndis diplomu almış bir insan başqa ölkələrdə də həmin diplomla qəbul edilə və fəaliyyət göstərə bilsin. Yaxud da, Azərbaycanda Tibb Universitetində təhsil almış, həkim ixtisası, diplomu almış adam hər bir başqa ölkədə öz diplomu ilə işləyə bilsin. Ona görə də onun bilikləri, Azərbaycan Tibb Universitetində təhsilin istiqaməti gərək dünya miqyasında ümumbəşəri dəyərlər hesab edilən tibb təhsilinin səviyyəsində olsun. Məqsəd bundan ibarətdir.

Amma eyni zamanda, buna nail olaraq, yenə də deyirəm, indiyə qədər, on illərlə əldə etdiyimiz təhsil prinsipləri gözlənilməli və inkişaf etdirilməlidir. Mən hesab edirəm ki, əgər biz bu yolla gedəriksə, qısa bir zamanda Azərbaycanda təhsil sistemini dünya standartlarına çatdıra bilərik.

Mən sizin təkliflərinizi – təhsil islahatlarının üç mərhələdə aparılmasını müsbət qiymətləndirirəm. Sizin bu təklifləriniz mənim dediyim sözləri tam təsdiq edir, yəni biz eyni fikirdəyik. 1992-ci ildə qəbul olunmuş qanun haqqında mən nə üçün bu qədər həyəcanla danışıram? Çünki, bilirsiniz, o qanunda belədir ki, "olanı dağıt, bunu hazırlamışam, bunu da həyata keçir". Həyata keçirmək də mümkün deyildir. Amma siz üç mərhələ təklif edirsiniz. Birincisi 1999-cu il, ikincisi 2004-cü ilə qədər, üçüncüsü də ondan sonrakı dövr. Tamamilə düzdür.

Məsələn, biz ölkəmizdə, - təkcə bizdə deyil, bizə bənzər başqa ölkələrdə də belədir, - iqtisadiyyatda dəyişiklikləri bir il, iki il yox, beş il, on il, müddətində həyata keçiririk. Məsələn, bazar iqtisadiyyatına keçid bir ildə mümkün deyildir. Yaxud da özəlləşdirmə, dövlət mülkiyyətini xüsusi mülkiyyətə çevirmək – bu, bir ildə mümkün deyildir.

Biz 1995-ci ildə "Torpaq islahatı haqqında" qanun qəbul etmişik. İndi 1999-cu ildir, "Torpaq islahatı haqqında" qanunu hələ ki, axıra çatdıra bilməmişik. Amma indi "Torpaq islahatı haqqında" qanunu tətbiq edərkən qarşıya yeni-yeni ağır problemlər çıxır. İdarəetmə sahəsindəki islahatlar haqqında dünən Dünya Bankı ilə keçirdiyimiz beynəlxalq konfransda bunu dedim. Yeni-yeni problemlər çıxır və onları da həll etmək üçün yeni bir proqram lazımdır. Yenə də deyirəm, əgər iqtisadiyyat sahəsində islahatları keçirmək bir il, iki il yox, bir neçə il və ondan da çox vaxt tələb edirsə, təhsil sahəsində islahatlar bundan daha çox vaxt tələb edir. Bunu anlamaq, bilmək lazımdır. Ona görə də deyirəm ki, burada inqilabi dəyişikliklər ola bilməz.

Mən sizin bu təkliflərinizi bəyənir və çox dəyərli hesab edirəm. Güman edirəm ki, hər mərhələnin tədbirlərini vaxtında hazırlayacaq və vaxtında həyata keçirəcəksiniz. Bununla onu qeyd etmək istəyirəm ki, bir halda siz üç mərhələ müəyyən etmisiniz, hər mərhələ üçün nəzərdə tutulan

tədbirlər vaxtında həyata keçirilməlidir ki, o birisi mərhələnin vaxtı uzanmasın. Bu, çox ciddi iş tələb edir.

Hesab edirəm ki, təhsil islahatları komissiyası bununla məşğul olacaq və Dünya Bankı da bizə kömək edəcəkdir. Mən belə başa düşürəm. Dünya Bankının köməyi yalnız qrant və kredit ayırmaqdan ibarət deyildir. Çox məmnunam ki, burada Dünya Bankı nümayəndələrinin, ekspertlərinin böyük bir tərkibi iştirak edir. Dünya Bankının bizə köməyi dünya təcrübəsini Azərbaycana gətirməkdir. Biz özümüz də dünya təcrübəsini öyrənirik, təhsil işçiləri bununla məşğuldurlar. Amma burada da kömək, yardım lazımdır. Mənə belə gəlir ki, Dünya Bankı ilə əməkdaşlığımızın əsasını bu təşkil etməlidir. Şübhəsiz ki, kreditlər bu tədbirləri həyata keçirmək üçün çox lazımdır, zəruridir. Ümidvaram ki, siz bu kreditləri də ayıracaqsınız. Dediniz ki, 5 milyon dollar kreditdən sonra böyük bir proqram krediti hazırlayacaqsınız. Mən bunu dəstəkləyirəm, bununla razıyam və arzu edirəm ki, bu bəyanatlarınızı, sözlərinizi real işlə təsdiq edəsiniz.

Hesab edirəm ki, Azərbaycanda islahatlar bütün sahələrdə irəliləyir. Biz dünən idarəetmə sistemində islahatlara həsr olunmuş beynəlxalq konfransın işini başladıq. Bu gün də o davam edib, işi sona çatıbdır. İqtisadiyyat sahəsində çox ciddi islahatlar aparırıq. Təhsil sahəsində islahatlar aparacağıq. Səhiyyə sahəsində islahatların keçirilməsi ilə əlaqədar mən komissiya yaratmışam. Yəqin ki, onların da təkliflərini yaxın zamanlarda müzakirə etməli və həyata keçirilməsini təmin etməliyik. Dünya Bankı kömək edir, yoxsa yox? Birgə işləyirsiniz.

Biz bununla bir daha bəyan edirik ki, Azərbaycan keçid dövründən səmərəli istifadə etməyə çalışır. Azərbaycan tutduğu yolla ardıcıl surətdə gedir. Azərbaycanda demokartik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi davam edir. Azərbaycanın iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında inkişaf edir və bu da öz müsbət nəticələrini verir. Azərbaycanın həyatının başqa sahələrində də o cümlədən təhsil səhiyyə sahələrində islahatlar bundan sonra həyata keçiriləcəkdir. Mən Dünya Bankına və onun bizim bu işlərdə iştirak edən nümayəndələrinə təşəkkür edirəm. Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, bizim bu əməkdaşlığımız bundan sonra daha da genişlənəcək və dərinləşəcəkdir.

Gələcək işlərinizdə Sizə uğurlar arzulayıram. Sağ olun.

Əlavə 2.

Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları
(Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 29 sentyabr tarixli 361 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir**)**
(Sənəd burada müəyyən ixtisarlarla təqdim olunur)

1. Ümumi müddəalar

1.1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları (bundan sonra – dövlət standartları) "Təhsil haqqında" və "Ümumi təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli 13 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"na, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 18 iyul tarixli 311 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi"nə əsasən hazırlanmışdır.

1.2. Dövlət standartları aşağıdakıları müəyyən edir:

1.2.1. ümumi təhsilin məzmununu;

1.2.2. ümumi təhsilin idarə olunmasını;

1.2.3. ümumi təhsilin maddi-texniki və tədris bazasını;

1.2.4. ümumi təhsilin infrastrukturunu;

1.2.5. ümumi təhsil sistemində təhsilverənlərin keyfiyyət göstəricilərini;

1.2.6. ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsini;

1.2.7. ümumi təhsil pilləsində təhsilalanlarda formalaşdırılan səriştələri;

1.2.8. ümumi təhsilin səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənləri;

1.2.9. məktəbəhazırlıqda, ibtidai, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənlər üzrə ümumi təlimin nəticələrini;

1.2.10. tam orta təhsil səviyyəsində təhsilin təşkilini;

1.2.11. ümumi təhsilin səviyyələri üzrə həftəlik dərs və dərsdənkənar məşğələ saatlarının ümumi miqdarını;

1.2.12. ümumi təhsilin təşkilinə verilən ümumi pedaqoji tələbləri;

1.2.13. ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi sistemini.

1.3. Dövlət standartları məktəbəhazırlıq və ümumi təhsil fənləri üzrə məzmun standartlarının və kurikulumların hazırlanmasında əsas götürülür.

1.4. Dövlət standartları 5 il müddətinə qüvvədədir.

2. Ümumi təhsilin məzmunu

2.1. Ümumi təhsilin məzmununa dair ümumi tələblər aşağıdakılardır:

2.1.1. fərdin, dövlətin, cəmiyyətin dövrə uyğun sosial sifarişinin, maraq və tələbatlarının nəzərə alınması;

2.1.2. təhsilalanların yaşına, fizioloji-psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, onların əqli, fiziki, mənəvi, estetik inkişafının, müstəqil əmək və təhsil həyatına hazırlanmasının, cəmiyyətin fəal və təşəbbüskar üzvü kimi formalaşdırılmasının təmin olunması;

2.1.3. təhsilalanların zəruri nəzəri və praktik biliklərlə yanaşı, şəxsiyyətin formalaşdırılmasına yönəldilmiş səriştələrə yiyələnməsinin prioritet hesab edilməsi;

2.1.4. ümumi təhsil pilləsində formalaşdırılmış səriştələrin müstəqil həyatda təhsilalanlar üçün faydalı olmasının təmin edilməsi;

2.1.5. potensialın reallaşdırılması və inkişafı üçün etibarlı zəmin yaradılması.

2.2. Ümumi təhsilin məzmunu milli və ümumbəşəri dəyərləri əks etdirməklə dünyəvilik, şəxsiyyətyönümlülük, şagirdyönümlülük, nəticəyönümlülük, varislik və inteqrativlik prinsipləri əsasında hazırlanır.

2.3. Ümumi təhsilin məzmununa şagirdlərin ümumi inkişafına xidmət etməyən, tətbiqi və tərbiyəvi xarakter daşımayan, milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərə zidd olan, elmi cəhətdən təsdiqini tapmayan, mübahisə doğuran, habelə məzmunu ağırlaşdıran az əhəmiyyətli, ikinci dərəcəli məsələlərin daxil edilməsi yolverilməzdir.

3. Ümumi təhsilin idarə olunması

3.1. Ümumi təhsilin idarə olunması hesabatlılıq, məsuliyyətin bölüşdürülməsi və inkişafın monitorinqi prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin düzgün və səmərəli planlaşdırılması idarəetmənin keyfiyyətini təmin edən başlıca şərtlərdən biri hesab olunur.

3.2. Hesabatlılıq müəssisənin fəaliyyətində iştirak edən hər bir kollektiv üzvünün qarşılıqlı hesabatvermə yolu ilə tapşırılmış iş sahəsində cavabdehliyini və vəzifə məsuliyyətini təmin edir.

3.3. Məsuliyyətin bölüşdürülməsi idarəolunma prosesində demokratiklik, şəffaflıq və sistemlilik yaratmaqla, nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasına çevik nəzarət mexanizminin tətbiqinə xidmət göstərir.

3.4. İnkişafın monitorinqi həyata keçirilən fəaliyyətlərin məqsədəuyğunluğunun aşkara çıxarılması, şagird nailiyyətlərinin və pedaqoji işçilərin peşəkarlıq səviyyəsinin dinamikasının izlənilməsi yolu ilə

perspektivlərin müəyyənləşdirilməsini, habelə zəruri hallarda idarəetmə sistemində müvafiq dəyişikliklərin aparılmasını təmin edir.

3.5. Ümumi təhsilin idarə olunması dövlət-ictimai xarakter daşıyır.

3.6. Ümumi təhsil müəssisələrində ali idarəetmə orqanı ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən Pedaqoji Şuradır. Bununla yanaşı, idarəetmədə demokratikliyi və şəffaflığı daha yüksək səviyyədə təmin etmək məqsədilə ümumi təhsil müəssisələrində ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən özünüidarə orqanları (məktəb şurası, qəyyumlar (himayəçilər) şurası, metodik şura, valideyn-məktəb assosiasiyası, valideyn komitəsi, uşaq parlamenti və s.) yaradıla bilər.

3.7. Ümumi təhsil müəssisəsinə rəhbərliyi qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada vəzifəyə təyin edilmiş direktor həyata keçirir.

4. Ümumi təhsilin maddi-texniki və tədris bazası

4.1. Ümumi təhsil müəssisəsinin maddi-texniki və tədris bazasına tədris laboratoriyaları, emalatxanalar, idman və akt zalları, tibb otağı, bufet və ya yeməkxana, təhsilalanlar və təhsilverənlər üçün mebel avadanlığı, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, audio-vizual avadanlıqlar, tədris-əyani vəsaitlər, təlimin texniki vəsaitləri, dərslik və elmi-bədii ədəbiyyat fondu və tədris-təcrübə sahəsi daxildir.

5. Ümumi təhsilin infrastrukturu

5.1. Ümumi təhsilin infrastrukturuna təhlükəsiz təhsil şəraiti, pedaqoji kadrlarla təminat, təhsil fəaliyyəti üçün zəruri imkanlara malik binalar, yardımçı binalar və qurğular, sadə idman, təlim meydançaları və qurğuları, müvafiq kadrlarla təmin olunmuş tibb, iaşə obyektləri, kitabxana, rabitə, su, istilik, elektrik sistemləri və internet xidməti daxildir.

5.2. Ümumi təhsil müəssisələrinin infrastrukturu qəbul edilmiş standartlara cavab verməli və əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatan olmalıdır.

6. Ümumi təhsil sistemində təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri

6.1. Ümumi təhsil müəssisələrində müvafiq ixtisas üzrə pedaqoji təhsilə malik olanlar, həmçinin müvafiq ixtisas üzrə pedaqoji təhsili olmayan ali təhsilli mütəxəssislər müəyyən edilmiş qaydada pedaqoji fəaliyyətlə məşğul ola bilərlər.

6.2. Zəruri hallarda ucqar yaşayış ərazilərindəki ümumi təhsil müəssisələrində ixtisaslı pedaqoji kadr çatışmadıqda, məzmun və mahiyyət

etibarilə yaxın fənlərin müvafiq ixtisas müəllimi tərəfindən tədrisinə yol verilir.

6.3. Ümumi təhsil sistemində çalışan təhsilverənlər, əsasən aşağıdakı keyfiyyət göstəricilərinə malik olmalıdırlar:

6.3.1. ixtisası üzrə dövrün tələbatına uyğun elmi-nəzəri biliklərə;

6.3.2. uşaqlarla həssas ünsiyyətqurma və iş bacarığına;

6.3.3. əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərə, pedaqoji etika və mədəniyyətə;

6.3.4. əməkdaşlıq, tədqiqatçılıq, özünütəhsil və idarəçilik bacarıqlarına;

6.3.5. öz fəaliyyətini təqdim etmək və qabaqcıl pedaqoji təcrübələrdən bəhrələnmək bacarığına;

6.3.6. ədalətlilik, məsuliyyətlilik və cavabdehlik keyfiyyətlərinə;

6.3.7. işlədiyi məktəbdə, ictimaiyyət arasında hörmətə və nüfuza;

6.3.8. yaradıcılıq və sağlam rəqabət tələb edən layihələrdə, müsabiqə və innovativ proqramlarda iştirak qabiliyyətinə.

7. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi

7.1. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi ümumi təhsilin hər bir səviyyəsi üçün təsdiq olunmuş təhsil proqramları üzrə qazandıqları təlim nailiyyətlərinin səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

8. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanlarda formalaşdırılan səriştələr

8.1. Səriştə təhsil prosesində və həyatda mənimsənilmiş, hər hansı bir fəaliyyət sahəsi, eləcə də şəxsi inkişaf, sosiallaşma və cəmiyyətə inteqrasiya, məşğulluq, ömürboyu təhsil üçün zəruri olan bilik, bacarıq, yanaşma və dəyərlər məcmusudur. Səriştələr ümumi təhsil səviyyəsində tədris olunan fənlər və dərsdənkənar məşğələlər vasitəsilə formalaşdırılır.

8.2. Ümumi təhsil pilləsində formalaşdırılan səriştələr aşağıdakı təsnifata uyğun və cədvəldə qeyd olunan təhsil səviyyələri üzrə qruplaşdırılır:

8.2.1. təfəkkürlə bağlı səriştələr – yaradıcılıq (kreativlik), tənqidi təfəkkür, problem həlletmə, qərar qəbuletmə, müstəqil öyrənmə;

8.2.2. fəaliyyətlə bağlı səriştələr – ünsiyyət, əməkdaşlıq, rəqəmsal savadlılıq, informasiya savadlılığı, maliyyə savadlılığı;

8.2.3. dəyərlər – milli kimliyin dərki və milli iftixar hissi, fəal vətəndaş mövqeyi, şəxsi və sosial məsuliyyət, demokratiya və insan hüquqlarına hörmət, mədəni müxtəlifliyə hörmət.

Təsnifat	**Səriştələr**	**Məktəbə-hazırlıqda**	**İbtidai təhsil səviyyəsində**	**Ümumi orta təhsil səviyyəsində**	**Tam orta təhsil səviyyəsində**
Təfəkkür	yaradıcılıq (kreativlik)	əşyalardan qeyri-adi formada istifadə edir	mövcud olanlara orijinal əlavələr və düzəlişlər edir	qeyri-standart yanaşma nümayiş etdirir	innovativ layihələr hazırlayır
	tənqidi təfəkkür	bildiyi və yeni informasiya arasında eyniliyi və fərqləri müəyyənləşdirir	fikrini əsaslandırmağı bacarır	təhlil edilən məsələlərdə uyğunsuzluqları və ziddiyyətləri müəyyən edir	qiymətləndirmə zamanı dəlillərə və dəyərlərə əsaslanır
	problem həlletmə	problemin həlli ilə bağlı ehtimallar irəli sürə bilir	problemin həlli üçün alqoritmlər qurur	problemin optimal həlli yollarını müəyyən edir	problemli situasiyalarda emosional sabitlik nümayiş etdirir, problemi konstruktiv şəkildə həll edir
	qərar qəbuletmə	qərar qəbuletmədə iştirak edir	qərarlarının müsbət və mənfi nəticələrini proqnozlaşdırır	qərar qəbulunda prioritetlərə əsaslanır	əsaslandırılmış qərarlar qəbul edir və nəticəsi üçün məsuliyyət daşıyır
	müstəqil öyrənmə	müstəqil öyrənməyə maraq nümayiş etdirir	öyrənmə mənbələrini (müşahidə, insanlar, kitablar, internet və s.) ayırd edir	öz öyrənmə fəaliyyətini müəyyənləşdirə, istiqamətləndirə, tamamlaya bilir	öz öyrənmə fəaliyyətinin keyfiyyətini qiymətləndirir
Fəaliyyət	ünsiyyət	ünsiyyət etiketlərinə riayət edir	öz fikirlərini ifadə etməyi və digərlərini dinləməyi bacarır	ana dilində və xarici dildə ünsiyyət qurur	ana dilində və xarici dildə fikirlərə münasibət bildirir, mülahizələrini əsaslandırır

	əməkdaşlıq	kollektiv fəaliyyətdə iştirak qaydalarına bələddir	kollektivdə işləməyi bacarır	kollektivin ortaq məqsədləri üçün çalışır	kollektivdə birgə fəaliyyət və liderlik bacarıqları nümayiş etdirir
	rəqəmsal savadlılıq	informasiya-kommunikasiya texnologiyaların ı (İKT) tanıyır və fərqləndirir	İKT-dən ilkin istifadə bacarıqları nümayiş etdirir	İKT-nin imkanlarından məqsədyönlü istifadə edir	cəmiyyətin həyatında İKT-nin əhəmiyyətini dəyərləndirir, fəal istifadəçi bacarıqları nümayiş etdirir
	informasiya savadlılığı	informasiya barədə ilkin biliklərə malikdir	informasiya axtarmağın və toplamağın yollarını bilir	informasiyanın xassələrini nəzərə almaqla, onu emal və istifadə edir	informasiyadan fəaliyyətində məqsədyönlü istifadə edir
	maliyyə savadlılığı	pul və qənaət barədə məlumatlıdır	şəxsi büdcəsindən səmərəli istifadə edir	səmərəli istehlak davranışı nümayiş etdirir, resurslardan qənaətlə istifadə edir	iqtisadi layihələr qurur, sahibkarlıq ideyaları irəli sürür
Dəyərlər	milli kimliyin dərki və milli iftixar hissi	dövlət rəmzlərini tanıyır	dövlət rəmzlərinə hörmət nümayiş etdirir	azərbaycançılıq ideyalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir	azərbaycançılıq ideyalarını təbliğ edir
	fəal vətəndaş mövqeyi	yaşadığı bölgə və ölkə haqqında məlumatlıdır	dövlət və dövlətçilik ənənələri barədə məlumatlıdır	dövlət maraqlarının müdafiəsində öz rolunu dərk edir	dövlət maraqlarını müdafiə edir
	şəxsi və sosial məsuliyyət	davranış mədəniyyəti haqqında məlumatlıdır	şəxsi məsuliyyətini dərk edir	şəxs-cəmiyyət münasibətlərini şərh edir, cəmiyyət qarşısında məsuliyyətini dəyərləndirir	cəmiyyət qarşısında məsuliyyətini şərh edir, sosial layihələrdə iştirak edir, könüllülük fəaliyyəti ilə məşğul olur

	demokratiya və insan hüquqlarına	insan hüquqları barədə təsəvvürə malikdir	öz hüquqlarını və vəzifələrini bilir, digər insanların hüquq və	insan hüquq və azadlıqlarının mahiyyətini dərk edir	insan hüquq və azadlıqlarını müdafiə edir
	mədəni müxtəlifliyə hörmət	mədəni müxtəliflik barədə məlumatlıdır	mədəni müxtəlifliyi (müxtəlif etnik qruplar, dillər, dinlər, irqlərə mənsub	birgə yaşayış qaydalarına əməl edir	ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyini əsaslandırır

9. Ümumi təhsilin səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənlər

9.1. Məktəbəhazırlıqda:

“Ətraf aləmlə tanışlıq”, ...

9.2. İbtidai təhsil səviyyəsində:

“Azərbaycan dili” (tədris Azərbaycan dilində olan məktəblərdə), tədris digər dillərdə olan məktəblərdə müvafiq dil, “Azərbaycan dili – dövlət dili kimi” (tədris digər dillərdə olan məktəblərdə), ...

9.3. Ümumi orta təhsil səviyyəsində:

“Azərbaycan dili” (tədris Azərbaycan dilində olan məktəblərdə), tədris digər dillərdə olan məktəblərdə müvafiq dil, “Azərbaycan dili-dövlət dili kimi” (tədris digər dillərdə olan məktəblərdə), “Ədəbiyyat” .....

9.4. Tam orta təhsil səviyyəsində:

9.4.1. təmayül siniflərində - təmayül fənləri[48], tədris dili, “Azərbaycan dili – dövlət dili kimi” (tədris digər dillərdə olan məktəblərdə), “Xarici dil”, “Riyaziyyat”, “İnformatika”, “Azərbaycan tarixi”, “Fiziki tərbiyə” və “Çağırışaqədərki hazırlıq”;

9.4.2. qeyri-təmayül siniflərində - “Azərbaycan dili” (tədris Azərbaycan dilində olan məktəblərdə),tədris digər dillərdə olan məktəblərdə müvafiq dil, “Azərbaycan dili – dövlət dili kimi” (tədris digər dillərdə olan məktəblərdə), “Ədəbiyyat”, “Xarici dil”, “İkinci xarici dil” (tədris

---

[48] Şagirdlərin meyil, maraq və qabiliyyətlərinə uyğun istiqamətlər üzrə xüsusi tədris planı və proqramları əsasında tədris edilən fənlər.

Azərbaycan dilində olan məktəblərdə), "Riyaziyyat", "İnformatika", "Azərbaycan tarixi", "Ümumi tarix", "Fizika", "Kimya", "Biologiya", "Coğrafiya", "Fiziki tərbiyə" və "Çağırışaqədərki hazırlıq".

9.5. Ümumi təhsilin səviyyələrində nəzərdə tutulmuş fənlərin siniflər üzrə tədrisi hər dərs ili üçün təsdiq edilən tədris planları ilə tənzimlənir.

9.6. Azsaylı xalqların kompakt yaşadığı bölgələrdə valideynlərin arzusu və razılığı olduğu halda, həmin azsaylı xalqın dili tədris edilir.

9.7. İstedadlı şagirdlərdən komplektləşdirilmiş ümumi təhsil müəssisələrinin (lisey, gimnaziya və s.) tədris planlarında təhsilalanların seçdikləri istiqamət üzrə bilik və bacarıqlarının, potensial imkanlarının, ümumi dünyagörüşünün inkişafına yönəldilmiş xüsusi proqramlar nəzərdə tutulur.

9.8. İqtisadi və maliyyə savadlılığı, mənəviyyat, insan hüquq və azadlıqları, həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi üzrə bilik və bacarıqların mənimsənilməsinin təmin edilməsi həmçinin müvafiq dərsdənkənar məşğələlər vasitəsilə də həyata keçirilə bilər.

10. Məktəbəhazırlıqda, ibtidai, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənlər üzrə ümumi təlim nəticələri

10.1. Məktəbəhazırlıqda:

......

10.2. İbtidai təhsil səviyyəsində:

10.2.1. tədris dilləri (Azərbaycan dili və digər dillər) üzrə:

....

10.2.2. "Azərbaycan dili – dövlət dili kimi" fənni üzrə:

....

10.2.10....

10.3. Ümumi orta təhsil səviyyəsində:

10.3.1. tədris dilləri (Azərbaycan dili və digər dillər) üzrə:

1. mətnin üslubuna uyğun oxu texnikası tətbiq edir;
2. nitqində dil qaydalarına əməl edir;
3. oxuduğuna və dinlədiklərinə münasibətini əsaslandırır;
4. müxtəlif tipdə və formada mətnlər qurur, yaradıcı yazılar yazır;
5. əməli yazı nümunələri hazırlayır;

10.3.2. "Azərbaycan dili – dövlət dili kimi" fənni üzrə:

1. oxu və yazı qaydalarına riayət edir;
2. oxuduğunu, dinlədiyini və müşahidə etdiklərini şərh edir;
3. fikirlərini ardıcıl və aydın ifadə edir;
4. müxtəlif formada mətnlər qurur;

10.3.3. "Ədəbiyyat" fənni üzrə:

1. bədii mətnləri hissi-emosional xüsusiyyətlərinə görə ifadəli oxuyur;

2. oxuduğu ədəbi nümunələri təhlil edir;

3. yazılı və şifahi ədəbiyyatın, ədəbi janrların səciyyəvi cəhətlərini izah edir;

4. bədii mətnlərdəki ideyanı milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərlə əlaqələndirir;

5. yazılı nitqində məzmuna uyğun üslub müəyyənləşdirir;

6. görkəmli ədəbi simalar və əsərlər haqqında məlumatlı olduğunu nümayiş etdirir;

10.3.4. ... və **10.3.18-də bitir (tədrisi nəzərdə tutulan bütün fənlər əhatə olunur)**

10.4. Tam orta təhsil səviyyəsində:

10.4.1. tədris dilləri (Azərbaycan dili və digər dillər) üzrə:

1. nitqində ədəbi dil normalarına riayət edir;

2. oxuduğu və dinlədiyi mətnləri ideya və üslub baxımından təhlil edir;

3. verilmiş mətnləri dil və üslub cəhətdən təkmilləşdirir;

4. əməli yazı nümunələri üzrə praktik bacarığa yiyələndiyini nümayiş etdirir;

10.4.2. "Azərbaycan dili – dövlət dili kimi" fənni üzrə:

1. nitqində ədəbi dilin normalarına riayət edir;

2. oxuduğu, dinlədiyi və müşahidə etdikləri ilə bağlı mülahizələr irəli sürür;

3. müxtəlif üslublarda yazılı mətnlər qurur;

10.4.3. "Ədəbiyyat" fənni üzrə:

1. bədii əsərlərin təhlili əsasında müqayisə və ümumiləşdirmələr aparır, rəy və mülahizələr irəli sürür;

2. müxtəlif janrlarda yazılmış əsərləri fərqləndirir və səciyyəvi cəhətlərini şərh edir;

3. ədəbi simalara və onların yaradıcılığına yaşadıqları dövrdəki ictimai-siyasi və əxlaqi-etik dəyərlər zəminində münasibət bildirir;

4. müxtəlif ədəbi üslublarda yaradıcı yazılar yazır;

5. ədəbi simalar, əsərlər, ədəbi hadisələr və dövrlər haqqında məlumatlı olduğunu nümayiş etdirir;

10.4.4. .... və bu cür davam etməklə digər fənlər əhatə olunur.

11. Tam orta təhsil səviyyəsində təhsilin təşkili

11.1. Tam orta təhsil səviyyəsində təhsil aşağıdakı istiqamətlər üzrə təşkil olunur:

11.1.1. mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, meyil və maraqları, potensial imkanları nəzərə alınmaqla şagirdlər üçün müxtəlif təmayül istiqamətləri üzrə;

11.1.2. təmayülləşmə tətbiq olunmayan istiqamət üzrə.

11.2. Bu və ya digər təmayül istiqamətlərinə daxil olan təmayül fənlərinin və başqa fənlərin məzmunu varislik prinsipi əsasında icbari ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə müvafiq fənn kurikulumlarında təsbit olunmuş ümumi təlim nəticələri mövcud tələbata uyğun inkişaf etdirilməklə müəyyənləşdirilir və mahiyyət etibarilə şagirdlərin ali təhsil pilləsində təhsil almaq imkanlarının reallaşdırılmasına yönəldilir.

11.3. Hər bir təmayül fənninin məzmunu şagirdlərin həmin fənn üzrə biliklərinin dərinləşməsinə, dünyagörüşünün genişlən-məsinə, ünsiyyət, idraki, sosial və digər həyati bacarıqların təkmilləşdirilməsinə xidmət edir.

11.4. Təmayülləşmə tətbiq olunmayan istiqamət üzrə təşkil edilən tam orta təhsilin məzmunu icbari ümumi orta təhsil səviyyəsini bitirən şagirdlərin əldə etdikləri zəruri bilik və həyati bacarıqların təkmilləşdirilməsinə, onların cəmiyyətə çevik inteqrasiyasına və malik olduqları potensiala uyğun müvafiq peşələrə istiqamətləndirilməsinə xidmət edir.

11.5. Təmayül və qeyri-təmayül istiqamətləri üzrə nümunəvi tədris planlarındakı fənlərin məzmunu müvafiq tədris proqramları ilə müəyyən olunur.

12. Ümumi təhsilin səviyyələri üzrə həftəlik dərs və dərsdənkənar məşğələ saatlarının ümumi miqdarı

Tədris dilləri	**Məktəbəhazırlıq**	**İbtidai təhsil səviyyəsi, I-IV siniflər**	**Ümumi orta təhsil səviyyəsi, V-IX siniflər**	**Tam orta təhsil səviyyəsi, X-XI siniflər**	**Yekun, I-XI siniflər**
Azərbaycan dili	12	99	164	74	337
Digər dillər	12	107	174	78	359

Qeydlər:

1. Dərsdənkənar məşğələ saatlarının miqdarı həftəlik saatların maksimal miqdarının 20 faizindən çox ola bilməz.

2. Zəruri hallarda dərsdənkənar məşğələ saatlarından fənnin (fənlərin) tədrisinə ayrıla bilər.

3. Məktəbəhazırlıqda 1 məşğələ saatı 30 dəqiqədir.

12.1. Ümumi təhsil müəssisələrində siniflər şagirdlərin sayı 20 nəfərdən az olmamaqla təşkil edilir. Təmayül sinifləri şagirdlərin sayı 15 nəfərdən az və 20 nəfərdən çox olmamaqla komplektləşdirilir.

12.2. Ümumi təhsil müəssisəsi üzrə bir sinifdə şagirdlərin ümumi sayı 20 nəfərə çatmadıqda, mövcud şagird sayı ilə sinif təşkil olunmasına yol verilir.

12.3. Eyni bir sinifdə şagirdlərin sayı 30 nəfərdən çox olduqda və ya şagirdlərin bir sinifdə tədrisinə sinif otağının ölçüsü imkan vermədikdə, həmin sinif üzrə ikinci paralel sinif təşkil edilir.

12.4. Tədris ilinin birinci yarısında hər hansı bir səbəbdən siniflərdə şagirdlərin sayı 3 nəfərdən çox azaldıqda və ya artdıqda, siniflər bu dövlət standartlarının müvafiq olaraq 12.1-ci, 12.2-ci və 12.3-cü bəndləri ilə müəyyən edilmiş say həddində birləşdirilir və ya paralel sinif təşkil edilir.

13. Ümumi təhsilin təşkilinə dair ümumi pedaqoji tələblər

13.1. Ümumi təhsil sistemində təlim-tərbiyə prosesinin təşkili öyrədənlərlə öyrənənlər arasında "subyekt-subyekt" prinsipinə uyğun qarşılıqlı əməkdaşlıq əsasında aşağıdakı tələblər nəzərə alınmaqla qurulur:

13.1.1. pedaqoji prosesin tamlığı – təhsil məqsədlərinin öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici xarakter daşıması;

13.1.2. təhsildə bərabər imkanların yaradılması – müəssisənin təhsil infrastrukturuna uyğun olaraq, təhsilalanlar üçün eyni təlim şəraitinin təmin edilməsi, təhsil prosesinin şagirdlərin meyil-marağı və potensial imkanları nəzərə alınmaqla tənzimlənməsi;

13.1.3. şəxsiyyətyönümlülük – təhsilalanların idraki, ünsiyyət və psixomotor fəaliyyətləri əsasında həyati bacarıqlarını inkişaf etdirməklə, onlarda milli və bəşəri dəyərlərin formalaşdırılması;

13.1.4. şagirdyönümlülük – təhsil fəaliyyətlərinin bilavasitə təhsilalanların mənafeyinin müdafiəsinə, təhsil tələbatlarının ödənilməsinə, istedadlarının reallaşmasına, şəxsiyyətlərinin formalaşmasına yönəldilməsi;

13.1.5. inkişafyönümlülük – şagirdlərin təhsil nailiyyətlərinin təhlilindən alınan nəticələr əsasında onların inkişaf perspektivlərini ehtiva edən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;

13.1.6. fəaliyyətin stimullaşdırılması – təhsil prosesinin səmərəliliyinin artırılması, şagirdlərin təlim marağının yüksəldilməsi üçün onların nailiyyətlərinin izlənilməsi və dəyərləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi;

13.1.7. dəstəkləyici mühitin yaradılması – təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması üçün zəruri infrastrukturun, sağlam mənəvi-psixoloji mühitin, yaradıcı və təhlükəsiz təhsil şəraitinin təmin edilməsi;

13.1.8. inklüzivlik – fiziki, psixi, intellektual xüsusiyyətlərindən və sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq təhsilin bütün uşaqlar üçün əlçatan olması;

13.1.9. məktəb-valideyn əlaqələrinin tənzimlənməsi – təhsil müəssisəsinin idarə edilməsində, təlim-tərbiyə prosesinin təşkili ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılmasında, müəssisənin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində valideynlərin rolunun təmin edilməsi.

14. Ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi sistemi

14.1. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi təhsil fəaliyyətinin zəruri tərkib hissəsi olaraq ardıcıl və sistemli xarakter daşıyır, təhsilin keyfiyyətinin idarə olunmasına xidmət edir.

14.2. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi şəffaflıq, etibarlılıq, obyektivlik, qarşılıqlı əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanmaqla təhsilin inkişafına yönəldilir.

14.3. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı fəaliyyətləri əhatə edir:

14.3.1. şagirdlərin təhsilə münasibəti, mövcud təlim göstəriciləri, müəllimlərin hazırlıq səviyyəsi, təhsil standartlarının və kurikulumların məqsədəuyğunluğu, tədris resursları ilə təminat, idarəetmənin səmərəliliyi barədə məlumatların toplanıb təhlil edilərək dəyərləndirilməsi;

14.3.2. şagird və müəllimlərin fəaliyyətinin, təhsil proqramlarının icra vəziyyətinin müşahidə olunmasından və nailiyyətlərin qiymətləndirilməsini əks etdirən sənədlərin təhlilindən əldə edilmiş nəticələrə görə müvafiq qərarların qəbul olunması.

14.4. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi attestasiya (məktəbdaxili qiymətləndirmə), yekun attestasiya, milli və beynəlxalq qiymətləndirmə növlərini əhatə edir.

14.5. Attestasiya (məktəbdaxili qiymətləndirmə) məqsədilə diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmələr keçirilir.

14.6. Diaqnostik qiymətləndirmə dərs ilinin və ya fənn üzrə tədris resurslarında nəzərdə tutulmuş hər bölmənin əvvəlində şagirdlərin bilik və bacarıqlarının, o cümlədən maraq və motivasiyasının ilkin qiymətləndirilməsi məqsədilə aparılır.

14.7. Formativ qiymətləndirmə təhsilalanın hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının

mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətlərini izləmək, bu prosesdə onun qarşısına çıxan çətinlikləri müəyyən edib onları aradan qaldırmaq məqsədilə aparılır.

14.8. Summativ qiymətləndirmə hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsi ilə bağlı təhsilalanların əldə etdiyi nailiyyətlərin müəyyən olunması məqsədilə aparılır.

14.9. Ümumi təhsil müəssisələrində təhsilalanların yekun attestasiyası ümumi təhsil pilləsinin ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrini başa vuran təhsilalanların təhsildə nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilir.

14.10. Milli qiymətləndirmə müxtəlif siniflərdə ayrı-ayrı fənlər üzrə keyfiyyət dəyişikliklərini dəyərləndirmək məqsədilə 3-5 ildən bir təşkil olunur.

14.11. Beynəlxalq qiymətləndirmə şagirdlərin təlim göstəriciləri əsasında ümumi təhsilin mövcud vəziyyəti barədə təsəvvür əldə etmək, problemləri aşkara çıxarıb həlli yollarını müəyyənləşdirmək, digər ölkələrlə müqayisələr aparıb inkişaf perspektivlərini proqnozlaşdırmaq üçün 3-5 ildən bir keçirilir

Əlavə 3.

Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər)[49]

1. Ədəbiyyat fənni üzrə ümumi təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsi (V-IX siniflər) üzrə şagird:

– bədii nümunələri onların məzmunundan irəli gələn məna çalarlarına uyğun ifadəli oxuyur, mətni bədii-emosional cəhətdən qüvvətləndirən sözlərin mahiyyətini izah edir;
– yazılı nitqində məzmuna uyğun üslub müəyyənləşdirir, orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edir, fikirlərini ardıcıl və məntiqi ifadə edir, ümumiləşdirmələr aparır;
– bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl, məqsədyönlü, yığcam, yeri gəldikcə bədii təsvir vasitələrindən istifadə etməklə şərh edir;
– müxtəlif janrlarda yazılmış mətnlər üzərində sərbəst işləyir, onlarda ifadə olunmuş əsas ideyanı şərh edir, mətni məzmununa uyğun hissələrə ayırır və müvafiq plan tərtib edir;
– şifahi və yazılı ədəbiyyatın oxşar və fərqli cəhətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini konkret nümunələrlə izah edir, öz fikirlərini müqayisələr aparmaqla əsaslandırır;
– bədii nümunələri məzmun və ideya istiqamətinə, sənətkarlıq cəhətlərinə, obrazların səciyyəsinə görə təhlil edir, öz şəxsi münasibətini, mülahizələrini bildirir;
– bədii nümunələrin müzakirəsi zamanı tolerantlıq, obyektivlik, ədalətlilik, əsaslandırma və ümumi rəyə gələ bilmək bacarıqları nümayiş etdirir.

2. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

– bədii nümunələri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur;

[49] Hələlik sonuncu variant budur. Dəyişikliyə məruz qala bilər.

- müxtəlif janrlarda yazılmış mətnləri uyğun hissələrə ayırır, müvafiq plan tərtib edir;
- şifahi və yazılı ədəbiyyatın oxşar və fərqli cəhətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini konkret nümunələr əsasında izah edir;
- bədii nümunələri məzmun və ideya istiqamətinə, obrazların səciyyəsinə, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.

Şifahi nitq

Şagird:

- nitqində düzgün tələffüz qaydalarına əməl edir, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edir;
- bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl, məqsədyönlü, yığcam, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə şərh edir;
- bədii nümunələrin kollektiv müzakirəsi zamanı fikirlərə tolerant, obyektiv və ədalətli münasibət bildirir, ümumi rəyə gəlməyi bacarır.

Yazılı nitq

Şagird:

- yazılı nitqində məzmuna uyğun üslub müəyyənləşdirir, orfoqrafiya qaydalarına əməl edir;
- topladığı materialları ümumiləşdirir, fikirlərini ardıcıl və məntiqi ifadə etməklə müxtəlif formalı (inşa, esse, hekayə) yazılar yazır.

3. Siniflər üzrə təlim nəticələri və məzmun standartları

V sinif

V sinfin sonunda şagird:

- bədii nümunələri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii nümunələrin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nağıl edir;
- şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini janrlarına görə fərqləndirir, bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir;
- bədii nümunələrin mövzusunu, ideyasını aydınlaşdırır, baş qəhrəmanları səciyyələndirir;
- öyrəndiyi yeni sözlərdən, obrazlı ifadələrdən istifadə etməklə bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini şərh edir, müzakirələrdə dinlədiklərinə münasibətini bildirir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya münasibətini ardıcıl şərh edir.
-

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) hadisələrin məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nağıl edir.

1.1.4. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) janrlarına görə fərqləndirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, sadə süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini müqayisə edir.

1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

1.2.3. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.1. Bədii nümunələrlə bağlı şifahi təqdimatlar edir, öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir.

2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir.

2.2. Bədii nümunələrin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibətini bildirir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1. Bədii nümunələrin məzmununa (əhvalat və hadisələrə, sonluğa) fərqli münasibət bildirir.

3.1.2. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcıllıqla şərh edir.

3.1.3. 0,5-1 səhifə həcmində inşa, esse yazır.

VI sinif

VI sinfin sonunda şagird:

- bədii əsərləri obrazların xarakterinə, hadisələrin məzmununa uyğun ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii əsərlərin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam, geniş, yaradıcı) nağıl edir;
- bədii əsərlərə janr xüsusiyyətləri baxımından münasibət bildirir, təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir;
- bədii əsərlərin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, obrazları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir;
- öyrəndiyi yeni söz, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə ədəbi nümunələrlə bağlı fikrini aydın ifadə edir,
- müzakirələrdə ümumi rəyə gəlmək bacarığı nümayiş etdirir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya münasibətini faktlarla əsaslandırır.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə izah edir.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii əsərlərin (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Bədii nümunələrdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii nümunələrdə təsvir və ifadə vasitələrinin (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideyasını şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.1. Öyrəndiyi yeni sözlərdən bədii nümunələrlə bağlı diskussiya və təqdimatlarda istifadə edir.

2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini obrazlı sözlərdən və ifadələrdən istifadə etməklə şərh edir.

2.2. Bədii nümunələrin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə ümumi rəyə gəlmək bacarığını nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1. Mətni faktlarla, sitatlarla zənginləşdirir.

3.1.2. Bədii nümunələrdəki başlıca fikri anladığını nümayiş etdirir.

3.1.3. 1-1,5 səhifə həcmində rəy və təsvir xarakterli mətnlər (inşa, esse) yazır.

VII sinif

VII sinfin sonunda şagird:

- bədii nümunələri ideya – məzmununa uyğun ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii nümunələrin məzmununu müxtəlif formalarda – yığcam, geniş, yaradıcı nağıl edir, əsas hadisələrə ilkin münasibət bildirir;
- bədii nümunələrə növ və janr xüsusiyyətləri baxımından münasibət bildirir, təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir, obrazlılığa təsirini aydınlaşdırır;
- bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, digər obrazlarla qarşılıqlı münasibətlərinə, yazıçının mövqeyinə əsaslanmaqla surətləri səciyyələndirir;
- şifahi təqdimatlarda, bədii nümunələrlə bağlı müzakirələrdə fikrini əhatəli, ardıcıl ifadə edir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya, əsərdəki mühüm problemə əsaslandırılmış münasibət bildirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və süjetli bədii nümunələrdə (dastan, hekayə, mənzum hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, süjetli bədii nümunələri (dastan, hekayə, mənzum hekayə) ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (dastan, hekayə, mənzum hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii nümunələrin (dastan, hekayə, mənzum hekayə) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual, təkrir, litota) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (dastan, hekayə, mənzum hekayə) növ və janr baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Digər obrazlarla müqayisə etməklə və yazıçının münasibətinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii nümunələrdə təsvir və ifadə vasitələrinin (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual, təkrir, litota) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideyasını və başlıca problemini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.1. Öyrəndiyi yeni sözlərdən bədii nümunələrlə bağlı müzakirələrdə və müxtəlif ünsiyyət məqamlarında istifadə edir.

2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini mətndən nümunələr gətirməklə şərh edir.

2.2. Bədii nümunələrin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə ədalətlilik və obyektivlik nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1. Mövzu ilə bağlı əlavə mənbələrdən topladığı materialları əlaqələndirir, yazısında istifadə edir.

3.1.2. Bədii nümunələrdəki başlıca problemi müəyyənləşdirir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

3.1.3. 1,5-2 səhifə həcmində mühakimə və təsvir xarakterli mətnlər (inşa, esse) yazır.

VIII sinif

VIII sinfin sonunda şagird:

– bədii nümunələri emosional-obrazlı ifadəliliyin tələblərinə uyğun oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;

– bədii nümunələrin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam, geniş, yaradıcı) nağıl edir, baş qəhrəmanlara ilkin münasibət bildirir;

– ədəbi növ və janr xüsusiyyətlərinə, təsvir və ifadə vasitələrinə əsaslanmaqla bədii nümunələrin ideya-məzmununa münasibət bildirir;

– bədii nümunələrin mövzusunu və ideyasını aydınlaşdırır, məişət təsvirlərindən, nitqlərindən çıxış etməklə obrazlara münasibət bildirir;

– şifahi təqdimatlarda, nümunələrlə bağlı müzakirələrdə mövzuya, problemə əsaslandırılmış tənqidi münasibət bildirir;

– müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya, problemə şəxsi təcrübəsinə və təəssüratlarına əsaslanmaqla münasibət bildirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (dastan, hekayə, novella, dram poema) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirləri, süjetli bədii nümunələri (dastan, hekayə, novella, dram, poema) ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (dastan, hekayə, novella, dram, poema) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii nümunələrin (dastan, hekayə, novella, dram poema) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (metafora, bədii təzad, kinayə) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (dastan, hekayə, novella, dram, poema) növ və janr baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Obrazları nitqinə, bağlı olduqları məişət təsvirlərinə əsaslanmaqla səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii nümunələrdə təsvir və ifadə vasitələrinin (metafora, bədii təzad, kinayə) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin ideya-məzmununu, süjet, kompozisiya xüsusiyyətlərini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.1. Bədii nümunələrlə bağlı təqdimat və çıxışlarında sitatlardan, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edir.

2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini müqayisələr aparmaqla şərh edir.

2.2. Bədii nümunələrin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə dialoji nitq bacarığını nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1. Ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərini müxtəlif üslublarda yazır.

3.1.2. Əlavə məlumatlara və təəssüratlarına əsaslanmaqla mövzuya və problemə münasibət bildirir.

3.1.3. 2-2,5 səhifə həcmində mühakimə, təsvir, informasiya xarakterli mətnlər (inşa, esse, məruzə) yazır.

IX sinif

IX sinfin sonunda şagird:

- müxtəlif ədəbi vəzndə olan bədii nümunələri ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii nümunələrin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam, geniş, yaradıcı) nağıl edir, obrazlara ilkin münasibət bildirir;
- növünə və janrına, təsvir və ifadə vasitələrinə əsaslanmaqla ədəbi əsərləri bədii xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir;
- bədii nümunələrin mövzusunu və ideyasını aydınlaşdırır, yazıçı mövqeyinə, digər surətlərin mühakimələrinə əsaslanmaqla obrazları səciyyələndirir;
- şifahi təqdimatlarda, bədii nümunələrlə bağlı müzakirələrdə mövzuya, problemə müqayisələr, ümumiləşdirmələr aparmaqla münasibət bildirir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya, problemə, konfliktə fərqli mənbələrdən topladığı məlumatlara əsaslanmaqla münasibət bildirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (poema, hekayə, povest, roman, dram) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirləri, süjetli bədii nümunələri (hekayə, povest, roman, dram, poema) ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (hekayə, povest, roman, dram, poema) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii nümunələrin (hekayə, povest, roman, dram, poema) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (metonimiya, inversiya, simvol) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (hekayə, povest, roman, dram, poema) növ və janr baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Digər obrazların və müəllifin mühakimələrinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii nümunələrdə təsvir və ifadə vasitələrinin (metonimiya, inversiya, simvol) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideya-bədii xüsusiyyətlərini və konfliktini şərh edir, onlara əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.1. Bədii nümunələrlə bağlı təqdimat və çıxışlarında müxtəlif mənbələrdən topladığı materiallara əsaslanmaqla əsərin ideya-bədii xüsusiyyətlərini şərh edir.

2.1.2. Mövzuya, problemə müqayisələr, ümumiləşdirmələr aparmaqla münasibət bildirir.

2.2. Bədii nümunələrin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə mövzuya, problemə tənqidi münasibətini əsaslandırır, fərqli fikirlərə dözümlülük nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1.Yazacağı mətnin məzmununa uyğun üslub müəyyənləşdirir.

3.1.2. Müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideya-bədii xüsusiyyətlərinə münasibət bildirir.

3.1.3. 2,5-3 səhifə həcmində mühakimə, təsvir, müqayisə xarakterli mətnlər (inşa, esse, məruzə) yazır.

Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni kurikulumu
(X-XI siniflər)

1. Ədəbiyyat fənni üzrə ümumi təlim nəticələri

Tam orta təhsil səviyyəsi (X-XI siniflər) üzrə şagird:

- oxuduğu bədii nümunələri bədii-emosional və obrazlı qavradığını nümayiş etdirir;
- ayrı-ayrı mövzulara dair müvafiq üslublarda yaradıcı xarakterli yazılar təqdim edir;
- mövzu, süjet, kompozisiya, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi baxımından ədəbi nümunələr üzərində araşdırmalar aparır;
- bədii nümunələri mövzu, janr, problem baxımından müqayisə edir, əsaslandırılmış rəy bildirir;
- bədii nümunələrin məzmununa və ideyasına onun yarandığı dövrdə mövcud olan ictimai-siyasi və əxlaqi-etik dəyərlər kontekstində qiymət verir;
- ədəbi mövzulara aid tədbirlərin təşkilində iştirak edir, ədəbi nailiyyətlərə münasibət bildirir;
- mənbələr üzərində işləyir, görkəmli ədəbi şəxsiyyətlər, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlər barədə materiallar toplayır, müxtəlif ədəbi mövzularda təqdimatlar hazırlayır.

2. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Tam orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

- oxuduğu bədii nümunələri bədii-emosional və obrazlı qavradığını nümayiş etdirir;
- bədii nümunələrin mövzu, süjet, kompozisiya, bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir və təqdim edir;

- bədii nümunələri mövzu, janr, problem baxımından müqayisə edir;
- bədii nümunələrin məzmununa və ideyasına yarandığı dövrün ictimai-siyasi və əxlaqi-etik dəyərləri kontekstində qiymət verir.

Şifahi nitq

Şagird:

- nitqində emosional-obrazlı ifadələrdən istifadə edir;
- bədii nümunələrin məzmun və ideyası ilə bağlı fikirlərini əsaslandırmaqla şərh edir;
- ədəbi mövzulara aid tədbirlərin təşkilində iştirak edir, ədəbi nailiyyətlərə münasibət bildirir.

Yazılı nitq

Şagird:

- ayrı-ayrı mövzulara dair müvafiq üslublarda yaradıcı xarakterli yazılar yazır;
- mənbələr üzərində işləyir, topladığı materiallar əsasında görkəmli ədəbi şəxsiyyətlər, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlər barədə müxtəlif mövzularda təqdimatlar hazırlayır.

3. Siniflər üzrə təlim nəticələri və məzmun standartları

X sinif

X sinfin sonunda şagird:

- ifadəli oxudan müxtəlif ədəbi növdə olan əsərlərin emosional-obrazlı qavranılması və təhlili məqsədi ilə istifadə edir;
- müxtəlif ədəbi növdə olan əsərlərin məzmununu qavrayır, fakt və hadisələr, obrazlarla bağlı yazıçı mövqeyini aydınlaşdırır;
- əsərin mövzusunu, ideyasını, başlıca problemini, obrazların səciyyəsini müəyyənləşdirir, bağlı olduğu dövrün ictimai-siyasi, mənəvi dəyərləri kontekstindən çıxış etməklə ona qiymət verir;
- çoxsüjetli epik və dramatik əsərləri, lirik şeirləri bədii xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir;
- şifahi məlumatlarda, bədii əsərlə bağlı müzakirələrdə mövzu, problemin mahiyyəti barədə dinləyicilərdə aydın təsəvvür yaratmaq üçün müxtəlif mənbələrdən sitatlar seçir, bədii nümunələrdən bəhrələnir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya, problemə, konfliktin həlli yollarına münasibətini tutarlı dəlillərə əsaslanmaqla ifadə edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (dastan, poema, hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə) tanış olmayan sözlərin mənasını mənşəyinə və işlənmə məqamına görə izah edir.

1.1.2. İfadəli oxudan müxtəlif ədəbi növdə olan əsərlərin emosional-obrazlı qavranılması, təhlili məqsədi ilə istifadə edir.

1.1.3. Mürəkkəb süjetli və kompozisiyalı bədii nümunələri hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (geniş, yığcam, yaradıcı) nağıl edir.

1.1.4. Müxtəlif ədəbi növ və janrda olan bədii nümunələrdə əksini tapan mühüm mənəvi, əxlaqi-etik dəyərləri müəyyənləşdirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirlərdə, mürəkkəb süjet və kompozisiyalı bədii nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, bənzətmə, metafora, metonimiya, simvol, mübaliğə, litota, bədii sual, təkrir, bədii təzad, inversiya) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirləri və süjetli bədii nümunələri (dastan, poema, hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə) janr, dil baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Davranış və əməllərinə, başqaları ilə qarşılıqlı münasibətlərinə, yazıçının mövqeyinə, digər surətlərin mühakimələrinə əsaslanmaqla obrazları təhlil edir.

1.2.3. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin obrazlılığın yaradılmasındakı rolunu aydınlaşdırır və münasibət bildirir.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideya-bədii xüsusiyyətlərini bağlı olduğu dövrün sosial-siyasi, mənəvi dəyərləri baxımından təhlil edir və nəticə çıxarır.

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.1. Müxtəlif mənbələrdən topladığı materiallara əsaslanmaqla təqdimat və çıxışlarında obrazlı ifadələrdən istifadə edir.

2.1.2. Obrazların nitqinə istinad edərək yazıçı mövqeyi ilə bağlı fikirlərini əsaslandırır.

2.2. Bədii nümunələrin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə mövzuya, problemə, yazıçı mövqeyinə tənqidi münasibətini əsaslandırır, fərqli fikirlərə dözümlülük nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1. Yaradıcı yazıların məzmununa uyğun üslub müəyyənləşdirir, müxtəlif mənbələrdən seçdiyi inandırıcı faktlardan istifadə edir.

3.1.2. Müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideyasına, probleminə münasibət bildirir, ümumiləşdirmələr aparır, nəticə çıxarır.

3.1.3. 3-3,5 səhifə həcmində nəqli, təsvir, təhlil xarakterli mətnlər (ədəbi və sərbəst mövzularda inşa, esse, məruzə) yazır.

XI sinif

XI sinfin sonunda şagird:

- ifadəli oxudan müxtəlif ədəbi növdə olan əsərlərin emosional-obrazlı qavranılması, təhlili və qiymətləndirilməsi məqsədi ilə istifadə edir;
- müxtəlif ədəbi növdə olan mürəkkəb kompozisiyalı əsərlərin məzmununu qavrayır, mənəvi dəyərlər, fakt və hadisələrlə, obrazlarla bağlı yazıçı mövqeyini aydınlaşdırır;
- əsərin mövzusunu, ideyasını, başlıca problemini və konfliktini müəyyənləşdirir, bağlı olduğu dövrün ictimai-siyasi, estetik yanaşmalarından çıxış etməklə əsərə münasibət bildirir.
- çoxsüjetli, mürəkkəb kompozisiyalı epik və dramatik əsərləri, lirik şeirləri bədii xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.
- şifahi təqdimatlarda, bədii nümunələrlə bağlı müzakirələrdə müxtəlif üsullardan (nağıletmə, təsvir, nümayiş) istifadə etməklə ümumiləşdirmələr aparır, nəticə çıxarır.
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya, problemə, konfliktin həlli yollarına münasibətini tutarlı dəlillərlə, məntiqi ardıcıllığı gözləməklə, ümumiləşdirmələr aparmaqla əsaslandırır.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

1.1. Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə, poema) tanış olmayan sözlərin, ifadələrin mənasını mənşəyinə və işlənmə məqamına görə izah edir.

1.1.2. İfadəli oxudan müxtəlif ədəbi növdə olan əsərlərin emosional-obrazlı qavranılması, təhlili və qiymətləndirilməsi məqsədi ilə istifadə edir.

1.1.3. Mürəkkəb süjetli və kompozisiyalı bədii nümunələrdə əhvalat və hadisələr arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirir, mətni hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (geniş, yığcam, yaradıcı) nağıl edir.

1.1.4. Müxtəlif ədəbi növ və janrda olan əsərlərdə (poema, hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə) əksini tapan mühüm milli-mənəvi, bəşəri dəyərlərə əsaslandırılmış münasibət bildirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heca, əruz) şeirlərdə, mürəkkəb süjetli və kompozisiyalı ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, bənzətmə, metafora, metonimiya, sineqdoxa, simvol, mübaliğə, litota, bədii sual, təkrir, bədii təzad, kinayə (sarkazm), inversiya) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirləri və süjetli əsərləri (poema, hekayə, povest, roman, dram, komediya, faciə) kompozisiya, dil, üslub baxımından təhlil edir.

1.2.2. Obrazları xarakter və əməlləri, yaşadıqları dövrün sosial-siyasi şəraiti və əxlaqi-etik dəyərləri ilə əlaqəli səciyyələndirir, müqayisələr aparır.

1.2.3. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə, süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin obrazlılığın təmin edilməsindəki roluna əsaslandırılmış münasibət bildirir.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunu, ideyasını, başlıca problemini, konfliktini dövrün ictimai-siyasi, mənəvi dəyərləri kontekstindən çıxış etməklə münasibət bildirir və qiymətləndirir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.2. Obrazların nitqinə istinad edərək yazıçı mövqeyi ilə bağlı fikirlərini əsaslandırır.

2.1.1. Müxtəlif mənbələrdən topladığı materiallara əsaslanmaqla təqdimat və çıxışlarında bədii-emosional və obrazlı ifadələrdən istifadə edir.

2.1.2. Dil və üslub xüsusiyyətlərinə istinad edərək yazıçı mövqeyi ilə bağlı mühakimələrini faktlarla əsaslandırır.

2.2. Bədii nümunələrin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə mövzuya, problemə, yazıçının mövqeyinə tənqidi münasibətini əsaslandırır, dinləyicilərin rəyini nəzərə alır, mimika və jestlərdən məqsədyönlü istifadə edir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1. Yaradıcı yazıların məzmununa uyğun üslub müəyyənləşdirir, müxtəlif mənbələrdən seçdiyi inandırıcı faktlardan, şəxsi təəssüratlarından istifadə edir.

3.1.2.Müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideyasına, probleminə, bədii xüsusiyyətlərinə münasibət bildirir, ümumiləşdirmələr aparır, nəticə çıxarır.

3.1.3. 3,5-4 səhifə həcmində nəqli, təsvir, təhlil xarakterli mətnlər (ədəbi və sərbəst mövzuda inşa, esse, məqalə, məruzə) yazır.

Hazırda ədəbiyyat kurikulumu təkmilləşmə mərhələsindədir. Həmin sənədin strategiya və qiymətləndirmə bölmələri üzərində işlər davam etdirilir. Ona görə hələlik burada onlar barəsində söz açmırıq. Amma təlim üsulları və qiymətləndirmə bölmələrində bu barədə məlumat veriləcəkdir.

Əlavə 4.

V-XI SİNİFLƏRİN ƏDƏBİYYATDAN PROQRAM MATERİALLARI

1. Ədəbiyyat-5, Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Əliyev S., Həsənov B., Səfərova Ə., Quliyev Ə., Bakınəşr, 2020, 208 səh.

Bədii ədəbiyyat söz sənətidir

ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI İNCİLƏRİ

Ana maral (əfsanə)
Xalq öz vətənini necə tapdı (Şimali Amerika əfsanəsi)
Yetim İbrahimin nağılı
Üç qardaş (özbək nağılı)
Pəri bulağı (Əfsanə) qiymətləndirmə materialı

YURD SEVGİSİ, ANA MƏHƏBBƏTİ

Əhməd Cavad. Azərbaycan! Azərbaycan!
Əli Tudə. Yaşayanlar görəcəkdir
Hüseyn Arif. Analar
Mikayıl Rzaquluzadə. Ana ürəyi, dağ çiçəyi (ixtisarla) qiy. Materialı

MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR, HƏMİŞƏYAŞAR HİKMƏTLƏR

Ənvər Əlibəyli. İlan və Qurbağa
Cek London. Kiş haqqında hekayət
Hikmət Ziya. Hər kəsin yerişi var. Qiymətləndirmə materialı

MÜHARİBƏ VƏ İNSAN HAQQI

Xəlil Rza Ulutürk. Oğul həsrəti
Maqsud İbrahimbəyov. Püstə ağacı
Elçin Hüseynbəyli. Firuzə qaşlı xəncər
Bəxtiyar Vahabzadə. Şəhidlər

UŞAQ DÜNYASI, UŞAQ TALEYİ

Əhməd Cəmil. Can nənə, bir nağıl de...
Mark Tven. Fərasətli oğlan

ƏMƏYƏ MƏHƏBBƏT, ZƏHMƏTƏ ÇAĞIRIŞ

Nizami Gəncəvi. Kərpickəsən kişinin dastanı
Süleyman Rəhimov. Qara torpaq və sarı qızıl
Zahid Xəlil. Qabarlı əllər. Qiymətləndirmə materialı

TƏBİƏTİN GÖZƏLLİYİ, TƏBİƏTƏ QAYĞI

Abdulla Şaiq. Köç
Səməd Vurğun. Çinarın şikayəti
Fikrət Qoca. Şuşa

Səməd Vurğun. Ceyran. Qiym. Materialı

LAYİHƏLƏRDƏ NƏZƏRDƏ TUTULAN ƏSƏRLƏR

Padşahla pinəçi
Loğmanla şəyirdi
Ağıllı uşaq
Bəxtiyar Vahabzadə. Şəhidlər (ixtisarla)
Rüstəm Behrudi. Yanvarın iyirmisində
Əfzələddin Xaqani. Ana
Sərdar Əsəd. Ana səliqəsi
Nəriman Həsənzadə. Ana (ixtisarla)
Mədinə Gülgün. Mənim anam
Nizami Gəncəvi. Oğlum Məhəmmədə nəsihət
Abbasqulu Ağa Bakıxanov. Nəsihətlər
Abdulla Şaiq. Sözün qiyməti
Süleyman Rüstəm. Duz-çörək
Qabil. Vətən
Zəlimxan Yaqub. Azərbaycan bir nəğmədir
Səhənd. Araz (mənzumədən bir parça)
Məmməd Araz. Xalqımın ürəyi
Süleyman Sani Axundov. Əhməd və Məleykə
Hüseyn Cavid. Qız məktəbində
Bayram Həsənov. Bulaq başında (hekayə)
Nizami Gəncəvi. Payız yetişəndə
Səməd Vurğun. Dağlar
Məmməd Rahim. Bahar gəlsin
Hüseyn Arif. İz açın, ay balalar

2. Ədəbiyyat-5, Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Süleymanova A., Bağırova T., Muradova İ.. Bakı, Təhsil, 2020, 208 səh.

Hikmət Ziya. Sevimli məktəb
Ələmdar Quluzadə. Alim və quldur
BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR
Mikayıl Quluzadə. Xan çinarın bir yarpağı (ixtisarla)
Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi
Bəxtiyar Vahabzadə. Müəllim
Mixail Prişvin. Tala
Tofiq Bayram. Ən gözəl
Süleyman Rüstəm. Azərbaycana gəlsin
Bədii əsərlərdə fikrin obrazlı ifadəsi
Səməd Vurğun. Azərbaycan
Süleyman Rəhimov.Güzğü göl əfsanəsi
Əliağa Kürçaylı. Bakı
İbrətamiz hekayələr. Prezident məni tanıyırdı
Boris Polevoy. Mən gölməcələrdən atıla bilirəm
Zəlimxan Yaqub. Qara xəbərin acısı
Bədii əsərlərin hissələri
Aleksandr Puşkin. Qış səhəri
Sabir Əhmədli. Şəhidlər xiyabanı. İşığı söndürmə
BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ
Nəqletmə xarakterli bədii nümunələrin əsas xüsusiyyətləri
Lev Tolstoy. İlyas
Mustafa Çəmənli. İgid Mübariz
İbrahimbəy Musabəyov. Rzanın qutusu
Teymur Elçin. Qarğanın məktəbi
Əzizə Əhmədova. Ana laylası
Nəqletmə xarakterli əsərlərin quruluşu
Əzizə Cəfərzadə. İki ana
Zahid Xəlil. Akvarium balığı
Çillələr
Qaranquş əfsanəsi
Şir və Tülkü
Rəşid bəy Əfəndiyev. Uşaq və qarışqa. Arı və qarışqa
Fuad Tanrılı. Mən Azərbaycanlıyam
Zəlimxan Yaqub. Bir dahi doğulub gəldi dünyaya
LAYİHƏ: Məmməd Namaz. Vətəni çiçəkləndirmək lazımdır
Tofiq Bayram. Alqış deyim

SİNİADƏNXARİC OXU

Gülhüseyn Hüseynoğlu. Müəllimin arzusu
İslam Səfərli. Müəllim
Məmməd Araz. Göy göl
Tofiq Mütəllibov. Yaxşılığa yamanlıq
Mirmehdi Seyidzadə. Payız mənzərəsi
Natiq Rəhimov. Həzrəti İsmayıl
Mirəli Vəkiloğlu. Həmrəylik bayramın mübarək olsun!
Məmməd Araz. Bizi Vətən çağırır!
Azərbaycan cavanları. El çələngi
Oqtay Rza. Xocalı
Gülhüseyn Hüseynoğlu. Bərk ayaqda (İxtisarla)
Qabil. Qoy danışsın təbiət
Aşıq Şəmşir. Novruz bayramı
Əliağa Kürçaylı. Bizim planet
Rəsul Rza. Şuşa (İxtisarla)
Abdulla Şaiq. Kiçik qəhrəman
Əli Vəliyev. Qənirsiz gözəl
Marağalı Əvhədi. Elm haqqında
Eyvaz Zeynalov. Oğru
Hikmət Ziya. Dəvənin balasıyla söhbəti
Hüseyn Arif. Azərbaycan
Mədinə Gülgün.. Abşeron bağlarında
Hüseyn Arif. Qız qalası

3. Ədəbiyyat-6, Ümumtəhsil müəssisələrinin 6-cı sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Süleymanova A., Bağırova T., Bakı, Təhsil, 2021, 240 səh.

Rəşid bəy Əfəndiyev. "Elm tükənməz xəzinədir". "Şah Abbas və iki vəzir"
Yusif Balasaqunlu. "Qutadqu-bilik – səadət gətirən elm"

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR

Mikayıl Rzaquluzadə. "Vurğun baxışlarla" ("Gözəlliyin keşiyində" əsərindən)
Bəxtiyar Vahabzadə. "Qocalar
Mirvarid Dilbazi. "Müəllimim"
Çingiz Aytmatov. "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş"
Abdulla Şaiq. "Köç" hekayəsindən "Kərim baba" və "Ayrım qızı" parçaları
Əliağa Kürçaylı. "Vətən"
Məmməd Araz. "Azərbaycan – dünyam mənim"
Hikmət Ziya. "Qarabağda"
Aleksandr Düma. "Qafqaz səfəri: Bakı"
Xəlil Rza Ulutürk. "Gerbimiz – qəlbimiz"

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ

"Kimdir əlil". Kamal Turan. "Üç nəfərin imtahanı"
Məmməd Namaz. "Hamının günəşi"
"Ağıllı uşaq" (Azərbaycan xalq nağılı)
Nəriman Süleymanov. "Birinci cığır"
Nizamı Gəncəvi. "Yaralı bir uşağın dastanı"
Mirmehdi Seyidzadə. "Əqrəb və Çanaqlı bağa"
Sabir Əhmədli. "Dərs"
"Xan sarayı" əfsanəsi
Mir Cəlal. "Dərsimi yaz" və Zahid Xəlil. "Zeynalabdin"
İvan Krılov. "Ağac"
"Çahargah əfsanəsi"
"İsgəndər quş dili öyrənir"

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR-NƏQLETMƏ

Əli Səmədli. "Qanlı bənövşə"
Cabir Novruz. "Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam"
"Ana rəhmi" əfsanəsi
"Koroğlu" dastanından "Düratın itməyi" qolu
İlyas Əfəndiyev. "Zəmidə bir turac səslənirdi"
"Kitabi-Dədə Qorqud". "Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy"
Sevinc Nuruqızı. "Ağabəyim ağa"

Mirzə İbrahimov. "Bağban Rövşən"
Əli Vəliyev. "Nənənin söhbəti"
Hüseyn Abbaszadə. "Barıt iyi"

SİNİFDƏNXARİC OXU

Aşıq Ələsgər. "Gərəkdi"
Mustafa Çəmənli. "Qurban bayramı"
Nizamı Gəncəvi. "Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti"
"Tülkü ilə Qurd" (təmsil)
"İki qardaş nağılı"
İsmayıl Şıxlı. "Sənə aslanım deyən" (hekayə)
Qabil. "Qarışdırma"

4. Ədəbiyyat-7, Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üçün dərslik, Tərtibçi heyət: Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A. Məmmədova S., Bakı, Bakınəşr, 2018, 208 səh.

ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATINDAN SEÇMƏLƏR

Dərzi şagirdi Əhməd (nağıl)
Durna teli ("Koroğlu" dastanından)
Xəzinəqaya əfsanəsi (tətbiq və ümumiləşdirmə)
Arıların qəzəbi (qiymətləndirmə materialı)

VƏTƏN SEVGİSİ, QƏHRƏMANLIQ SƏHİFƏLƏRİ

Səməd Vurğun. Azərbaycan
Mehdi Hüseyn. Odlu qılınc
Mirzə İbrahimov. Azad
Bəxtiyar Vahabzadə. Vətəndaş
Zahid Xəlil. Sonuncu güllə (tətbiq və ümumiləşdirmə)
Mikayıl Rzaquluzadə. Babəkin andı (qiymətləndirmə materialı)

MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR, HƏMİŞƏYAŞAR HİKMƏTLƏR

Abbasqulu ağa Bakıxanov. Hikmətin fəziləti
Çingiz Aytmatov. Manqurt ("Gün var əsrə bərabər" əsərindən)
Hikmət Ziya. Kərgədan və qarışqa
Fikrət Qoca. Anamın sözləri (tətbiq və ümumiləşdirmə)
Abdulla Şaiq. Usta Bəxtiyar (qiymətləndirmə materialı)

UŞAQ ALƏMİ, UŞAQ TALEYİ

Süleyman Sani Axundov. Nurəddin.
Ənvər Məmmədxanlı. Qızıl qönçələr
Elçin Hüseynbəyli. Nəvə
Mir Cəlal. Bahar (tətbiq və ümumiləşdirmə)
Viktor Hüqo. Qavroş (qiymətləndirmə materialı)

TƏBİƏTƏ VURĞUNLUQ, TƏBİƏTƏ QAYĞI

Mikayıl Müşfiq. Yağış yağarkən
Bayram Həsənov. İki bala
Əliağa Kürçaylı. Qaranquş
İlyas Əfəndiyev. Şəhərdən gələn ovçu (tətbiq və ümumiləşdirmə)
Hüseyn Arif. Yaşıl işıq (qiymətləndirmə materialı)

SİNİFDƏNXARİCOXU MATERİALLARI

Tacir və tutuquşu (əfsanə)
Yoxul qocaynan vəzir
Xeyirxah odunçu (Eston nağılı)
Mikayıl Rzaquluzadə. Şahin (ixtisarla)
Xəlil Rza Ulutürk. O sahildə, bu sahildə

Nəriman Həsənzadə. Azadlıq himni
Mehdi Hüseyn. Kərəm əfsanəsi (ixtisarla)
Hikmət Ziya. Höcətləşən barmaqlar
Abdulla Şaiq. Murad (hekayə)
İlyas Əfəndiyev. İz ilə
Məmməd Araz. Qaranquş
Elçin Əfəndiyev. İki qız və sərçə

5. Ədəbiyyat-8, Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Verdiyeva N., Məmmədova S., Bakı, Bakınəşr, 2019, 208 səh.

QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy
("Kitabi- Dədə Qorqud" dastanından)

İNTİBAH DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Xaqani Şirvani. Gənclərə nəsihət
Nizami Gəncəvi. Sultan Səncər və qarı
("Sirlər xəzinəsi" poemasından)
Qazlıq Qoca oğlu Yeynəyin boyu (KDQ yazılmayıb)
(qiymətləndirmə materialı)

ORTA ƏSRLƏR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

İmadəddin Nəsimi. Ağrımaz
Şah İsmayıl Xətayi. Bahariyyə. ("Dəhnamə" poemasından)
Məhəmməd Füzuli. Söz
Qurbani. Bənövşəni (qiymətləndirmə materialı)

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ERKƏN REALİZM DÖVRÜ

Koroğlu ilə Bolu bəy ("Koroğlu" dastanından)
Molla Pənah Vaqif. Hayıf ki yoxdur
Saib Təbrizi. Söz (qiymətləndirmə materialı)

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MAARİFÇİ REALİZM DÖVRÜ

Qasım bəy Zakir. Durnalar
Aşıq Ələsgər. Dağlar
Seyid Əzim Şirvani. "Qafqaz müsəlmanlarına xitab"
Aşıq Alı. Bənzərsən (qiymətləndirmə materialı)

TƏNQİDİ REALİZM VƏ POMANTİZM DÖVRÜ

Cəlil Məmmədquluzadə. Qurbanəli bəy
Mirzə Ələkbər Sabir. Əkinçi
Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. Bomba
Abdulla Şaiq. Məktub yetişmədi (qiymətləndirmə materialı)
Məhəmməd Hadi. Türkün nəğməsi
Hüseyn Cavid. Ana
Məhmət Akif Ərsoy. İstiqlal marşı (dünya ədəbiyyatından seçmə)
Yusif Vəzir Çəmənzəminli. Zeynal bəy(qiymətləndirmə materialı)

SİNİFDƏNXARİC OXU MATERİALLARI

Nizami Gəncəvi. Zalım şahla düzdanışan qocanın hekayəti
Məhsəti Gəncəvi. Rübailər
İmadəddin Nəsimi. Mövsimi-novruzü neysan...
Şah İsmayıl Xətayi. Bahar oldu ki, aləm gülşən oldu

"Hasan paşanın Çənlibelə gəlməsi" qolu
("Koroğlu" dastanından, ixtisarla)
Molla Pənah Vaqif. Pəri
Qasım bəy Zakir. Vilayətin məğşuşluğu haqqında (ixtisarla)
Aşıq Ələsgər. Yaylaq
Cəlil Məmmədquluzadə. Poçt qutusu
Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. Mirzə Səfər

OXUMAĞI MƏSLƏHƏT GÖRÜRÜK

I bölmə üzrə

Atalar sözü
"Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu" , "Uşun Qoca oğlu Səgrəyin boyu" ("Kitabı-Dədə Qorqud" dastanından)

II bölmə üzrə

Nizami Gəncəvi. "Xeyir və Şər", "Nuşirəvan və bayquşların söhbəti", "Simnarın dastanı", "Süleyman və Əkinçi", "Bərdənin tərifi"
Xaqani Şirvani. "Şirvanın tərifi", "Əmisi Kafiyəddin ibn Osmanın tərifi" ("Töhfətül-İraqeyn"dən parçalar)
Məhsəti Gəncəvi. Rübailər

III bölmə üzrə

Qazi Bürhanəddin. "Tuyuğlar"
İmadəddin Nəsimi. "Bulunmaz"
Məhəmməd Füzuli. "Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim" qəzəli, "Padşahi-mülk" qitəsi, "Meyvələrin söhbəti" əsəri
Şah İsmayıl Xətayi. "Kərəm eylə" gəraylısı.

IV bölmə üzrə

"Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməyi" qolu ("Koroğlu" dastanından).
Molla Pənah Vaqif. "Durnalar" qoşması
Molla Vəli Vidadi. "Durnalar" qoşması
Molla Vəli Vidadi. "Dəli könül gəl əylənmə qürbətdə" qoşması. "Vidadinin Vaqiflə deyişməsi"

V bölmə üzrə

Qasım bəy Zakir. "Keçdi növbəri-zimistan", "Durnalar" şeirləri
Qasım bəy Zakir. "Təmsillər"
Xurşidbanu Natəvan. "Qərənfil" qəzəli.
Aşıq Ələsgər. "Yaylaq", "Gərəkdi" qoşmaları
Seyid Əzim Şirvani. "Təmsillər"

VI bölmə üzrə

Cəlil Məmmədquluzadə. "Quzu", "İranda hürriyyət" hekayələri, "Millət", "Azərbaycan", "Cümhuriyyət" məqalələri

Mirzə Ələkbər Sabir. "Səttərxana" şeiri, "Amalımız, əfkarımız ifnayi-vətəndir" satirası.
Məhəmməd Hadi. "Dilək" şeiri.
Abbas Səhhət. "Vətən", "Yay səhəri"

Dünya ədəbiyyatından seçmələr

Yunis Əmrə. "Mənalı söz deyənlərin" şeiri.
Migel de Servantes. "Don Kixot".
Əlişir Nəvai. "Beşinci səyyahın hekayəti"(Yeddi səyyarə" poemasından)

6. Ədəbiyyat-9, Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Həsənov B., Mustafayeva A., Əliyev S., Verdiyeva N., Bakı, Bakınəşr, 2020, 224 səh.

MİLLİ-DEMOKRATİK HƏRƏKAT, SOVET DÖNƏMİ VƏ DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

I mərhələ. AZƏRBAYCANDA MİLLİ-DEMOKRATİK HƏRƏKAT DÖVRÜNDƏ ƏDƏBİYYAT

Əhməd Cavad. Azərbaycan bayrağına
Cəfər Cabbarlı. Ana

II mərhələ. SOVET DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Proletkultçuluq və repressiya dövründə ədəbiyyat (1920–1940)

Abdulla Şaiq. Anabacı
Yusif Vəzir Çəmənzəminli. Zeybək qızı
Almas İldırım. Əsir Azərbaycanım
Mikayıl Müşfiq. Həyat sevgisi
Seyid Hüseyn. İki həyat arasında (qiymətləndirmə materialı)

İkinci Dünya müharibəsi, şəxsiyyətə pərəstiş və mülayimləşmə dövründə ədəbiyyat (1941–1960)

Səməd Vurğun. Ananın öyüdü
Süleyman Rüstəm. Təbrizim
Mir Cəlal. Vətən yaraları
Mirzə İbrahimov. Gələcək gün (romandan parçalar)
Mehdi Hüseyn. Nişan üzüyü (qiymətləndirmə materialı)

Milli-mənəvi özünüdərk dövründə ədəbiyyat (1961–1990)

Rəsul Rza. Çinar ömrü
İsmayıl Şıxlı. Namərd gülləsi
İsa Hüseynov. Zəhər
Əliağa Kürçaylı. Şəhid meşə (qiymətləndirmə materialı)
Məmməd Araz. Əsgər məktubu
Balaş Azəroğlu. Buludlar (qiymətləndirmə materialı)
Əli Kərim. Qaytar ana borcunu
Anar. Keçən ilin son gecəsi
Elçin. Talvar
Sabir Rüstəmxanlı. Sağ ol, ana dilim!(qiymətləndirmə materialı)

III mərhələ. DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI (1991-ci ildən günümüzə qədər)

Qılman İlkin. İntiqam
Bəxtiyar Vahabzadə. İstiqlal
Xəlil Rza Ulutürk. Qaytar mənim qüdrətimi, Azərbaycan!

Sabir Əhmədov. Dənizdən gələn səda (qiymətləndirmə materialı)

CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Heydərbabaya salam

DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Ernest Heminquey. Qoca və dəniz

Həbib Sahir. Səhənd dağı (qiymətləndirmə materialı)

SİNİFDƏNXARİC OXU MATERİALLARI

Seyid Hüseyn. İsmailiyyə (ixtisarla)

Əhməd Cavad. Göy göl

Əhməd Cavad. Al bayrağa

Almas İldırım. A dağlar

Nigar Rəfibəyli. Vətən qızları

Mirvarid Dilbazi. Rahat yatardımı körpələrimiz

İmran Qasımov, Həsən Seyidbəyli, Uzaq sahillərdə (povestdən parçalar)

İsi Məlikzadə. Talisman (İxtisarla)

Zəlimxan Yaqub. Dur ayağa məmləkətim (ixtisarla)

OXUMAĞI MƏSLƏHƏT GÖRÜRÜK

(Əsərlər müəllimin tövsiyəsi ilə seçilə bilər)

"Azərbaycanda milli-demokratik hərəkat dövründə ədəbiyyat" bölməsi üzrə

Əhməd Cavad. "Səsli qız", "Çırpınırdı Qara dəniz", "Dan ulduzu".

Cəfər Cabbarlı. "Papaq", "Ulduz".

"Proletkultçuluq və repressiya dövründə ədəbiyyat (1920–1940)" bölməsi üzrə

Yusif Vəzir Çəmənzəminli. "Borclu", "Xalı", "Qızlar bulağı".

Almas İldırım. "Arazla dərdləşmə", "Boğulmayan bir səs", "Qara dastan".

Mikayıl Müşfiq. "Duyğu yarpaqları", "Küləklər", "Tar", "Yenə o bağ olaydı".

Abdulla Şaiq. "Nüşabə", "Zəmanəmizin qəhrəmanı".

"İkinci Dünya müharibəsi, şəxsiyyətə pərəstiş və mülayimləşmə dövründə ədəbiyyat (1941-1960)" bölməsi üzrə

Səməd Vurğun. "Körpünün həsrəti", "Qəhrəmanın vəsiyyəti", "Çinarın şikayəti", "Mən tələsmirəm".

Süleyman Rüstəm. "Ana və poçtalyon", "Yandı", "Dəymə", "Qaçaq Nəbi".

Mir Cəlal. "Susuzluq".

Mirzə İbrahimov. "Güləbətin", "Tonqal başında".

Rəsul Rza. "Şuşam mənim", "Təbrizli dostuma", "Ərk qalası".

İlyas Əfəndiyev. “Yun şal”, “Geriyə baxma, qoca”, “Mahnı dağlarda qaldı”.
Hüseyn Arif . “Daş ürək”, “Fəhlə əli”.
Əli Kərim. “Atamın xatirəsi”, “Əllər”.
İsa Hüseynov. “Tütək səsi”, “Saz”.
Yusif Səmədoğlu. “Qartal”.
Anar. “Macal”, “Dədə Qorqud”.
Elçin. “Bülbülün nağılı”, “Zireh”.
Sabir Əhmədov. “Qurumuş meşənin nağılı”.
Qabil. “Səhv düşəndə yerimiz”.
Musa Yaqub. “Dağlara ziyarət”.
Nüsrət Kəsəmənli. “Torpaq”.

“Dövlət müstəqilliyi dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı (1991-ci ildən günümüzə qədər)” bölməsi üzrə

Bəxtiyar Vahabzadə. “Şəhidlər”, “İstiqlal”.
Məmməd Araz. “Qalx ayağa, Azərbaycan”.
Qılman İlkin. “Duz”, “Oğul”, “Yaxşılığın əvəzi”.
Xəlil Rza Ulutürk. “Silahlan”, “Ağı”.
Zəlimxan Yaqub. “Ən böyük qəhrəmanlıq”, “Sən qalib gələcəksən”, “Təbiət Allahın şah əsəridir”.

“Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı” bölməsi üzrə

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. “Qafqazlı qardaşlar ilə görüş”, “Səhəndiyyə”, “Türkün dili”.
Sönməz. “Yaşa, taleyim”.
Səhənd. “Fədailər marşı”.
Əli Tudə. “Kitab tonqalı”

“Dünya ədəbiyyatı” bölməsi üzrə

Çingiz Aytmatov. “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş”.

7. Ədəbiyyat-10, Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Bakı, Bakınəşr, 2018, 208 səh.

ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI

Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı

QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI (ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər)

"Kitabi-Dədə Qorqud" eposu
Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy
Nizami Gəncəvi. Həyatı, yaradıcılıq yolu. İskəndərnamə
Əfzələddin Xəqani. Eyləsəm səfər... (qiymətləndirmə materialı)

ORTA DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI (ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər)

İmadəddin Nəsimi. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Sığmazam
Şah İsmayıl Xətayi. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Dəhnamə
Həbibi. Mənim... (qiymətləndirmə materialı)
Məhəmməd Füzuli. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Məni candan usandırdı... Leyli və Məcnun
Məhəmməd Əmani. Seyr elə... (qiymətləndirmə materialı)

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

I mərhələ (XVII – XVIII əsrlər)

“Koroğlu” eposu. Həmzənin Qıratı qaçırması
Molla Pənah Vaqif. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Pəri
Vidadi. Könlümü... (qiymətləndirmə materialı)

II mərhələ (XIX əsr)

Qasım bəy Zakir. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Badi-səba, mənim dərdi-dilimi...
Mirzə Fətəli Axundzadə. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Hekayəti-müsyö Jordan həkimi-nəbatat və dərviş Məstəli şah cadukünі-məşhur. Aldanmış kəvakib
Baba bəy Şakir. Quberniya bina olandan bəri... (qiymətləndirmə materialı)
Aşıq Ələsgər. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Dağlar
Seyid Əzim Şirvani. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Guş qıl...
Nəcəf bəy Vəzirov. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Müsibəti-Fəxrəddin
Seyid Əbülqasim Nəbati. Səba, məndən söylə... (qiymətləndirmə materialı)

OXUMAĞI MƏSLƏHƏT GÖRÜRÜK

“Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” bölməsi üzrə:

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı. (Boy müəllimin tövsiyəsi ilə seçilə bilər.)

“Daşdəmirin nağılı”.

“Qədim Azərbaycan ədəbiyyatı” (ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər)
bölməsi üzrə:

Xaqani Şirvani. “Həbsiyyə”, “Mədain xərabələri”.

Məhsəti Gəncəvi. Rübailər.

Nizami Gəncəvi. “Sirlər xəzinəsi”, “Yeddi gözəl”.

“Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatı” (XIII–XVI əsrlər) bölməsi üzrə:

Qazi Bürhanəddin. Tuyuqlar.

İmadəddin Nəsimi. “Dilbəra, mən səndən ayrı”, “Ayrılır” qəzəlləri.

Şah İsmayıl Xətayi. “Kərəm eylə” gəraylısı, “Nəsihətnamə” məsnəvisi.

Məhəmməd Füzuli. “Əql yar olsaydı” qəzəli, “Padişahi-mülk” qitəsi.

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı.
I mərhələ. XVII–XVIII əsrlər bölməsi üzrə:

“Koroğlu” dastanı. Tərtibçi M.Təhmasib (Qol müəllimin tövsiyəsi ilə seçilə bilər).

Molla Pənah Vaqif. “Bəri bax” qoşması, “Görmədim” müxəmməsi, “Bax” qəzəli.

Molla Vəli Vidadi. “Ağlarsan” qoşması.

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı.
II mərhələ. XIX əsr bölməsi üzrə:

Abbasqulu ağa Bakıxanov. “Nəsihətnamə”.

Mirzə Fətəli Axundzadə. “Hekayəti-mərdi xəsis” komediyası.

Xurşidbanu Natəvan. “Qərənfil” qəzəl

8. Ədəbiyyat-11, Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərslik, Tərtibçi heyət: Həbibbəyli İ., Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Bakı, Bakınəşr, 2018, 208 səh.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA TƏNQİDİ REALİZM VƏ ROMANTİZM DÖVRÜ (XIX əsrin 90-cı illərindən 1920-ci ilədək)

Cəlil Məmmədquluzadə. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Anamın kitabı
Mirzə Ələkbər Sabir. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Neylərdin, ilahi?!
Hüseyn Cavid. Həyatı, yaradıcılıq yolu. İblis
Əhməd Cavad. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Səsli qız

CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Həyatı, yaradıcılıq yolu.
Türkün dili

SOVET DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI (1920–1991-ci illər)

Cəfər Cabbarlı. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Oqtay Eloğlu
Səməd Vurğun. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Vaqif
Rəsul Rza. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Qızılgül olmayaydı
Mir Cəlal. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Açıq kitab

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ ÖZÜNÜDƏRKƏ QAYIDIŞ VƏ İSTİQLALÇILIQ MƏRHƏLƏSİ (XX əsrin 60–90-cı illəri)

İlyas Əfəndiyev. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Xurşidbanu Natəvan
İsmayıl Şıxlı. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Dəli Kür

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ ÇOXMETODLU AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Bəxtiyar Vahabzadə. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Şəhidlər

DÜNYA ƏDƏBİYYATINDAN SEÇMƏ

Çingiz Aytmatov. Həyatı, yaradıcılıq yolu. Gün var əsrə bərabər

OXUMAĞI MƏSLƏHƏT GÖRÜRÜK

"Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm və realizm dövrü" bölməsi üzrə:

Cəlil Məmmədquluzadə. "Danabaş kəndinin əhvalatları", "Ölülər" tragikomediyası, "Azərbaycan" məqaləsi.
Mirzə Ələkbər Sabir. "Ürəfa marşı", "Dindirir əsr bizi", "Səttarxana".
Hüseyn Cavid. "Səyavuş" dramı,
Əli bəy Hüseynzadə. "Hali-vətən",
Nəriman Nərimanov. "Bir kəndin sərgüzəşti" hekayəsi,

Məhəmməd Hadi. “İnsanların tarixi faciələri”, yaxud “Əlvahi-intibah” poeması.
XX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası [Mətn]: (1905–1920-ci illər), Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
Azərbaycan nəsri antologiyası, 5 cilddə: II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006. * (müəllimin tövsiyəsi ilə)

“Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” bölməsi üzrə:
Yusif Vəzir Çəmənzəminli. “Qan içində”,
Əhməd Cavad. “Göygöl”,
Mikayıl Müşfiq. “Duyğu yarpaqları”,
Süleyman Rüstəm. “Cənub şeirləri”,
Səməd Vurğun. “Dörd söz”,
Mir Cəlal. “Ehtiram”,
Rəsul Rza. “Rənglər” silsiləsi.
Azərbaycan nəsri antologiyası. 5 cilddə, III cild. 1920–30-cu illər. Bakı: Şərq–Qərb, 2006* (müəllimin tövsiyəsi ilə).
Azərbaycan nəsri antologiyası. 5 cilddə, IV cild. 1940–50-ci illər. Bakı: Şərq–Qərb, 2006.* (müəllimin tövsiyəsi ilə)

Azərbaycan ədəbiyyatında milli özünüdərkə qayıdış və istiqlalçılıq mərhələsi” bölməsi üzrə:
İlyas Əfəndiyev. “Hökmdar və qızı”.
İsmayıl Şıxlı. “Ölüləri qəbiristanda basdırın”.
Azərbaycan dramaturgiyası antologiyası. 5 cilddə, III cild. Bakı: Şərq–Qərb, 2007.* (müəllimin tövsiyəsi ilə)

“Müstəqillik dövrü çoxmetodlu Azərbaycan ədəbiyyatı” bölməsi üzrə:
Bəxtiyar Vahabzadə. “Azərbaycan–Türkiyə”.
Xəlil Rza. “Ağ çələngli Azərbaycan”.
Məmməd Araz. “Bizi Vətən çağırır”.
Azərbaycan nəsri antologiyası. 5 cilddə, V cild. Bakı: Şərq–Qərb, 2006, (Anar, Elçin və b. əsərləri müəllimin tövsiyəsi ilə).
Azərbaycan dramaturgiyası antologiyası. 5 cilddə, IV cild. Bakı: Şərq–Qərb, 2007.* (müəllimin tövsiyəsi ilə)

Əlavə 5.

PROTOKOL NÜMUNƏSİ

Protokol № 1.

28 fevral 2022-ci il tarixində
______________________rayonu _________________ adına _____№-li tam orta məktəbdə pedaqoji təcrübə keçən filologiya fakültəsi IV kurs 4-cü tədris ilinin AZD1905B qrup tələbəsi Yusubova Gültəkinin VIII^{Ç} sinfində ədəbiyyat fənnindən keçdiyi sınaq dərsinin müzakirəsi oldu.

Müzakirədə iştirak etdilər: 10 nəfər təcrübəçi tələbə (müzakirədə neçə tələbə iştirak edirsə onların sayı göstərilir), fənn müəllimi (adı və soyadı), pedaqoq (müzakirədə iştirak edirsə, adı və soyadı yazılır, etmirsə nə fənni, nə də adı yazılır), psixoloq (əgər müzakirədə iştirak edirsə, adı və soyadı, etmirsə fənni və adı yazılmır), metodist (adı və soyadı)

İclasın sədri: metodist (ad və soyad)
İclasın katibi: təcrübəçi tələbə (adı və soyadı)
(Unutmayın iclasın katibi dərsi keçən tələbə olmamalıdır)

Eşidildi: Təcrübəçi tələbə Yusubova Gültəkinin VIII^{Ç} sinfində 28 fevral 2022-ci ildə ədəbiyyat fənnindən "C. Məmmədquluzadənin "Qurbanəli bəy" hekayəsinin məzmunu üzərində iş" mövzusunda keçdiyi sınaq dərsi barəsində ətraflı məlumat verdi. Bildirdi ki, ...

Çıxışlar:

1. Təcrübəçi tələbə (tələbənin adı və soyadı yazılmalıdır) çıxışında bildirdi ki, ...
2. Təcrübəçi tələbə (tələbənin adı və soyadı yazılmalıdır) çıxışında qeyd etdi ki, ...
3. Təcrübəçi tələbə (tələbənin soyadı və adı yazılmalıdır) dərsin gedişi barədə bildirdi ki, ...… (unutmayın, dərsdə neçə tələbə iştirak edibsə, onların çıxışları qeyd olunur).
4. Fənn müəllimi (adı və soyadı) çıxışında bildirdi ki, ...

5. Pedaqoq və ya psixoloqlar da dərsdə iştirak ediblərsə, onların da çıxışları yuxarıdakı qaydada verilir. Onlar sınaq dərsində iştirak etməyiblərsə, adları da çəkilmir, fənləri də göstərilmir.
6. Metodist (ad və soyadı yazılır) sınaq dərsi barəsində bildirdi ki, ...

Qərar: Yusubova Gültəkinin VIII^{Ç} sinfində 28 fevral 2020-ci il tarixində ədəbiyyat fənnindən "C. Məmmədquluzadənin "Qurbanəli bəy" hekayəsinin məzmunu üzərində iş" mövzusunda keçdiyi sınaq dərsi "8 balla" qiymətləndirilsin.

İclasın sədri: (imzası) metodist (adı və soyadı)

İclasın katibi: (imzası) təcrübəçi tələbə (adı və soyadı)

28 fevral 2022-ci il

Əlavə 6.

DƏRS İCMALI NÜMUNƏSİ

Titul səhifəsində (Dəftərin üz qabığında)

ADPU-nun filologiya fakültəsinin IV tədris ili AZD1802B qrup tələbəsi Əliyeva Günayın ....rayonu ....adına .... № li tam orta məktəbin V a sinfində 25 fevral 2022-ci il tarixində ədəbiyyat fənnindən keçəcəyi sınaq dərsinin

İCMALI

Bakı- 2022

3-cü səhifədə yuxarıda

Təsdiq edirəm: metodist dos. Minə Əliyeva

25.02.2022

(3-ci səhifənin ortasında)

ADPU-nun filologiya fakültəsinin IV tədris ili AZD1802B qrup tələbəsi Əliyeva Günayın ....rayonu ....adına .... № li tam orta məktəbin V a sinfində 25 fevral 2022-ci il tarixində ədəbiyyat fənnindən keçəcəyi sınaq dərsinin

İCMALI

(5-ci səhifədə)

Mövzu: A. Səhhətin "Vətən" şeiri. Məzmun üzərində iş (1-ci saat)

Standartlar: 1.1.1; 1.1.2; 1.1.3; 1.1.5; 2.1.2; 3.1.2.

İnteqrasiya: Tarix .....; Musiqi ...... və b. fənn ola bilər. (nöqtələrin yerinə uyğun alt-standartlar yazılır)

Texnikalar: Klaster, beyin həmləsi, müzakirə, müsahibə

İş forması: Fərdi, cütlükdə, kiçik və böyük qrupda iş

Dərsin tipi: induktiv

Resurslar (təchizat): Yutubdan "Qarabağ bülbülləri" filmindən parça, Azərbaycanın xəritəsi (və s....)

Dərsin təlim nəticələri:

1. Şeirdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır(1.1.1.);
2. Şeiri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur(1.1.2.);
3. Şeiri hissələrə ayırır, məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam, geniş) nağıl edir(1.1.3.);
4. Şeirdə bədii təsvir vasitələrini (təşbeh, epitet) müəyyənləsdirir (1.1.5)
5. Şeirlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir(2.1.2);
6. Şeirlə bağlı fikirlərinin məntiqi ardıcıllıqla şərh edir (3.1.2.)

(qeyd: Neçə alt-standart varsa, bir o qədər də təlim nəticəsi göstərilməlidir).

7-ci səhifədə:

Dərsin mərhələlərinə görə təxmini vaxt bölgüsü:

1. Sinfi təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması.... 5 dəq.
2. Motivasiya.. 3 dəq.
3. Tədqiqatın aparılması.................................... 10 dəq.
4. Məlumat mübadiləsi...................................... 10 dəq.
5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili....................... 5 dəq.
6. Nəticənin çıxarılması.......................................3 dəq.
7. Yaradıcı tətbiqetmə..6 dəq.
8. Qiymətləndirmə, ev tapşırığının verilməsi.......3 dəq.

Cəmi: 45 dəq.

9-cu səhifədən yuxarıdan yazılır.

Dərsin gedişi:

(Bundan sonra ardıcıl olaraq yazılır)

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması

Sinfə daxil oluram, şagirdlərlə salamlaşdıqdan sonra dərsdə iştirak etməyənləri dəqiqləşdirir, lövhənin səliqəsinə, silginin yerində olmasına diqqət yetirir və evə verilən tapşırığı soruşuram.

Bir neçə tapşırığı yoxladıqdan sonra yeni dərsə başlayıram.

2. Motivasiya

M.- Uşaqlar, Sizə bir klip təqdim edəcəyəm. Onun sözlərinə diqqət yetirmənizi xahiş edirəm. Hamını səssizcə həmin klipi dinləməyə dəvət edirəm... Klipi sinifdə nümayiş etdirirəm (qeyd: Klipin adı şagirdlərə bildirilmir. Adı "Qarabağ bülbülləri"dir).

M. – Dinlədiyiniz fraqment xoşunuza gəldimi?

Ş. - ....

M. – Ən çox nəyi bəyəndiniz?

Ş. - .....

M. – Klip nə barədə idi?

Ş. - ....

M. – Necə bilirsiniz, bu gün biz nə barədə dərs keçəcəyik?

Ş. - .....

M.- Təşəkkür edirəm. Doğru buyurdunuz. Vətən mövzusunda dərs keçəcəyik.

Gəlin mövzumuzun adını dəqiq şəkildə lövhəyə qeyd edək.

A. Səhhət "Vətən" şeiri (Məzmunu üzərində iş. Mövzu üzrə 1-ci saat).

M. – Gəlin birlikdə düşünək (Problemin qoyulması):

- Vətən deyəndə nə başa düşürsünüz?

Ş. – ...

M. - Onun doğma və əziz edən hansı keyfiyyətlərdir?

Ş. -

M. – Gəlin birlikdə müşahidələr aparaq və görək şair bu barədə nələri ifadə etmişdir? Tədqiqat sualları:

1. Sizcə, bu şeirdə vətənlə bağlı nə kimi fikirlər söylənilə bilər?

- Fikirlərinizi qısaca qeyd edək. (....)

2. Sizcə, bu şeirdəki məzmun hansı söz və ifadələrlə ifadə oluna bilər? (fikirlər alınır).

3. Tədqiqatın aparılması

M. – İrəli sürdüyünüz fikirlərin təsdiqi üçün gəlin şeirlə tanış olaq. Əvvəlcə, məni dinləyin. Şeiri sizə təqdim edirəm. (Şeir tərəfimdən oxunaraq şagirdlərə təqdim olunur)

M.- Şeiri xoşladınızmı?

Ş.- ...

M.- Nəyi daha çox bəyəndiniz?

Ş.- ...

M.- Şeiri bir daha dinləyək. Suallara cavab verək:

Ş.- ...

M.- Şeirdə nədən danışıldı? ...

Ş.- ...

M.- Vətənlə bağlı hansı fikirlər söyləndi?

Ş.- ...

M.- O fikirləri bizə aşılamaq üçün hansı sözlərdən istifadə olundu?

Ş.- ...

M. – Gəlin qrup tapşırıqlarına keçərək mətnlə daha yaxından tanış olaq. Sizə tapşırıqlar təqdim olunacaq. Tapşırığın icrası üçün Sizə 8-10 dəqiqə vaxt ayrılır. Cavablarınızı komanda şəklində hazırlamağı unutmayın.

Tapşırıqlar:

1-ci qrup: Şeirdəki çətin söz və ifadələri lüğət vasitəsi ilə aydınlaşdırın.

2-ci qrup: Şeirin məzmununu misra-misra açın və oxuyun.

3-cü qrup: Şeirdəki təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən edin, məzmununu nağıl edin.

4-cü qrup: Şeirdən aldığınız təəssüratı qeyd edin. İfadəli oxusunu həyata keçirin

5-ci qrup: Şeirdə vətən sevgisi ilə bağlı sözləri qeyd edin.

4. Məlumat mübadiləsi

M.- İndi isə hər bir qrupdan bir nümayəndə növbə ilə gəlib qrupa verilən tapşırığın cavabını, onu necə həll etdiklərini sinfə təqdim etsinlər. Qrup təqdimatına 2 dəqiqə vaxt ayrılır. Əgər təqdimatçının izahatında Sizə aydın olmayan məsələlər olarsa, sonda sual verə bilərsiniz. Buyurun. Birinci qrupun nümayəndəsi lövhəyə gəlsin.

(Qruplar növbə ilə iş vərəqlərinin lövhəyə yapışdıraraq təqdimatlarını edirlər)

5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili

M.- Uşaqlar, gəlin birlikdə təqdimatlarda əksini tapan məlumatlara nəzər salaraq onları ümumiləşdirməyə, sistemə salmağa çalışaq. Bunun üçün Sizə bir neçə sual verəcəyəm.

M.- Şeir nə barədə idi?
Ş.- ...
M.-Şeirin ifadəli oxusu nə zaman uğurlu alındı?
Ş.- ...
M.-Hansı söz və ifadələri məzmunu mənimsəməyə əngəllər yaradırdı?
Ş.- ...
M.-Yoldaşlarınızın ifadəli oxusu sizi qane etdimi?
Ş.- ...
M.-Biz şeirin məzmunu barədə hansı bilikləri əldə etdik?
Ş.- ...
M.-Müzakirəni necə ümumiləşdirə bilərik?
Ş.- ...

6. Nəticənin çıxarılması

M.- Uşaqlar, indi isə ümumiləşmiş fikirlərlə tədqiqat sualı zamanı alınmış fərziyyələri tutuşdurmağa başlayaq. Hansı məlumatlar üst-üstə düşdü?
Ş.- ...
M.- Bəs hansı məsələlər yeni oldu?
Ş.- ...

7. Yaradıcı tətbiqetmə

Sinifdə: şeirin ifadəli oxusu yarışı (və ya Klasterin hazırlanması)
Evdə: Vətənlə bağlı esse yazmaq

8. Qiymətləndirmə

Formativ qiymətləndirmə cədvəli:

Meyarlar	I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Fikrini şərhetmə	*Şərh edə bilmir*	*Şərh etməkdə çətinlik çəkir*	*Fikrini əsasən şərh edir*	*Fikrini şərh edir*

İfadəli oxuma	*Oxuya bilmir*	*Oxuda çətinlik çəkir*	*Əsasən ifadəli oxuyur*	*Mətni ifadəli oxuyur*
Lüğətdən istifadə etmə	*İstifadə edə bilmir*	*Müəyyən çətinlik çəkir*	*Əsasən istifadə edə bilir*	*Lüğətdən istifadə edir*
Nağıletmə	*Nağıl edə bilmir*	*Nağıletmədə çətinlik çəkir*	*Əsasən nağıl edə bilir*	*Mətni nağıl edə bilir*

Təcrübəçi tələbə: (imzası) Günay Əliyeva
Fənn müəllimi: (imzası) Fatimə Məmmədova
24 fevral 2022-ci il

Əlavə 7.

DƏRS PLANI NÜMUNƏSİ

Titul səhifəsində (1-ci səhifədə, dəftərin üz qabığında)

ADPU-nun filologiya fakültəsinin IV tədris ili AZD1802B qrup tələbəsi Əliyeva Günayın ....rayonu ....adına .... № li tam orta məktəbin V a sinfində 25 fevral 2022-ci il tarixində ədəbiyyat fənnindən keçəcəyi sınaq dərsinin

PLANI

Bakı- 2022

3-cü səhifədə yuxarıda

Təsdiq edirəm: metodist dos. Minə Əliyeva

25.02.2022

(3-cü səhifənin ortasında)

ADPU-nun filologiya fakültəsinin IV tədris ili AZD1802B qrup tələbəsi Əliyeva Günayın ....rayonu ....adına .... № li tam orta məktəbin V a sinfində 25 fevral 2022-ci il tarixində ədəbiyyat fənnindən keçəcəyi sınaq dərsinin

PLANI

(5-ci səhifədə)

Mövzu: A. Səhhətin "Vətən" şeiri. Məzmun üzərində iş (1-ci saat)

Standartlar: 1.1.1; 1.1.2; 1.1.3; 1.1.5; 2.1.2; 3.1.2.

İnteqrasiya: Tarix .....; Musiqi ...... və b. fənn ola bilər. (nöqtələrin yerinə uyğun alt-standartlar yazılır)

Texnikalar: Klaster, beyin həmləsi, müzakirə, müsahibə

İş forması: Fərdi, cütlükdə, kiçik və böyük qrupda iş

Dərsin tipi: induktiv

Resurslar (təchizat): Yutubdan "Qarabağ bülbülləri" filmindən parça, Azərbaycanın xəritəsi (və s....)

Dərsin təlim nəticələri:

1. Şeirdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır(1.1.1.);
2. Şeiri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur(1.1.2.);
3. Şeiri hissələrə ayırır, məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam, geniş) nağıl edir(1.1.3.);
4. Şeirdə bədii təsvir vasitələrini (təşbeh, epitet) müəyyənləsdirir (1.1.5)
5. Şeirlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir(2.1.2);
6. Şeirlə bağlı fikirlərinin məntiqi ardıcıllıqla şərh edir (3.1.2.)

(qeyd: Neçə alt-standart varsa, bir o qədər də təlim nəticəsi göstərilməlidir).

7-ci səhifədə, yuxarıdan:

Dərsin gedişi:

(bu səhifədən başlayaraq qeydlər ardıcıl olaraq yazılır)

1. Sinfin təşkili və ev tapşırıqlarının yoxlanması

Davamiyyətin dəqiqləşdirilməsi, lövhənin səliqəsinə, silginin yerində olmasına diqqət yetirilməsi və evə verilən tapşırığın yoxlanması

2. Motivasiya

Sinfə klip təqdim edilməsi. Hamını səssizcə həmin klipi dinləməyə dəvət edilməsi (qeyd: Klipin adı şagirdlərə bildirilmir. Adı "Qarabağ bülbülləri"dir). Ardıcıllıqla aşağıdakı suallara cavabın alınması:

- Dinlədiyiniz fraqment xoşunuza gəldimi?
- Ən çox nəyi bəyəndiniz?
- Klip nə barədə idi?
- Necə bilirsiniz, bu gün biz nə barədə dərs keçəcəyik?

-Təşəkkür edirəm. Doğru buyurdunuz. Vətən mövzusunda dərs keçəcəyik.

Mövzumuzun adını dəqiq şəkildə lövhəyə qeyd edilməsi.

A. Səhhət "Vətən" şeiri (Məzmunu üzərində iş. Mövzu üzrə 1-ci saat).

Problemin qoyulması:

- Vətən deyəndə nə başa düşürsünüz?
- Onun doğma və əziz edən hansı keyfiyyətlərdir?
- Gəlin birlikdə müşahidələr aparaq və görək şair bu barədə nələri ifadə etmişdir?

Tədqiqat sualları:

1. Sizcə, bu şeirdə vətənlə bağlı nə kimi fikirlər söylənilə bilər?
2. Sizcə, bu şeirdəki məzmun hansı söz və ifadələrlə ifadə oluna bilər? (fikirlər qeydə alınır).

3. Tədqiqatın aparılması

İrəli sürdüyünüz fikirlərin təsdiqi üçün şeirlə tanışlıq. Şeiri dinləyin. Şeirin təqdimi həyata keçirmək(Şeir tərəfimdən oxunaraq şagirdlərə təqdim olunur). Müsahibə üçün suallar:

- Şeiri xoşladınızmı?
- Nəyi daha çox bəyəndiniz?
- Şeiri bir daha dinləyək. Suallara cavab verək:
- Şeirdə nədən danışıldı? ...
- Vətənlə bağlı hansı fikirlər söyləndi?
- O fikirləri bizə aşılamaq üçün hansı sözlərdən istifadə olundu?

Mətnin öyrənilməsi üçün qruplara tapşırıqların verilməsi. İcrası üçün 8-10 dəqiqə vaxt ayrıldığının elan olunması.

Qrup tapşırıqları:

1-ci qrup: Şeirdəki çətin söz və ifadələri lüğət vasitəsi ilə aydınlaşdırın.

2-ci qrup: Şeirin məzmununu misra-misra açın və oxuyun.

3-cü qrup: Şeirdəki təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən edin, məzmununu nağıl edin.

4-cü qrup: Şeirdən aldığınız təəssüratı qeyd edin. İfadəli oxusunu həyata keçirin.

5-ci qrup: Şeirdə vətən sevgisi ilə bağlı sözləri qeyd edin.

4. Məlumat mübadiləsi

2 dəqiqə vaxt ərzində növbə ilə qrup tapşırıqlarının nəticələrinin sinfə təqdim edilməsi. Təqdimatçının izahatında Sizə aydın olmayan məsələlər olarsa, sual verilməsini təmin etmək.

5. Məlumatın müzakirəsi və təşkili

Təqdimatlarda əksini tapan məlumatlara nəzər salmaqla onlardakı məlumatları ümumiləşdirmək, sistemə salmaq üçün aşağıdakı suallardan istifadə etmək:

- Şeir nə barədə idi?

-Şeirin ifadəli oxusu nə zaman uğurlu alındı?

-Hansı söz və ifadələri məzmunu mənimsəməyə əngəllər yaradırdı?

-Yoldaşlarınızın ifadəli oxusu sizi qane etdimi?

-Biz şeirin məzmunu barədə hansı bilikləri əldə etdik?

-Müzakirəni necə ümumiləşdirə bilərik?

6. Nəticənin çıxarılması

Ümumiləşdirilmiş fikirlərlə ilkin alınmış fərziyyələrin tutuşdurulması, təsdiqini tapan və yeni olan məlumatların müəyyən olunması. Suallar :

- Sizin söylədiyiniz hansı mülahizələr öz təsdiqini tapdı?
- Bəs hansı məsələlər yeni oldu?

7. Yaradıcı tətbiqetmə:

Sinifdə: şeirin ifadəli oxusu yarışı (və ya Klasterin hazırlanması)

Evdə: Vətənlə bağlı esse yazmaq

8. Qiymətləndirmə. Formativ qiymətləndirmə cədvəli:

Meyarlar	I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Fikrini şərhetmə	*Şərh edə bilmir*	*Şərh etməkdə çətinlik çəkir*	*Fikrini əsasən şərh edir*	*Fikrini şərh edir*
İfadəli oxuma	*Oxuya bilmir*	*Oxuda çətinlik çəkir*	*Əsasən ifadəli oxuyur*	*Mətni ifadəli oxuyur*

Lüğətdən istifadə etmə	*İstifadə edə bilmir*	*Müəyyən çətinlik çəkir*	*Əsasən istifadə edə bilir*	*Lüğətdən istifadə edir*
Nağıletmə	*Nağıl edə bilmir*	*Nağıletmədə çətinlik çəkir*	*Əsasən nağıl edə bilir*	*Mətni nağıl edə bilir*

Təcrübəçi tələbə: (imzası) Günay Əliyeva
Fənn müəllimi: (imzası) Fatimə Məmmədova
24 fevral 2022-ci il

NƏTİCƏ

Ədəbiyyatın tədrisi məsələləri son illərdə yenidən aktuallaşmağa başlamışdır. Bunu təsadüfi saymaq olmaz. "Dəmir yumruq", doğma Qarabağımızın düşmən tapdağından azad olunması, ərazi bütövlüyümüzün bərpası, milli-mənəvi dəyərlərimizin göz bəbəyi kimi qorunması, öyrənilməsi və təbliğ olunması bu gün daha çox aktuallıq kəsb edir. Orta məktəbin ədəbiyyat kursu yeni dövrün reallıqlarına uyğun olaraq – qalib xalqın, qalib ordumuzun, qalib sərkərdələrimizin, qalib Ali Baş Komandanımızın qalib ruhunu orta məktəb dərsliklərinə gətirməlidir. İgidlik və şücaət göstərən qəhrəman övladlarımızın, qazilərimizin, milli qəhrəmanlarımızın, şəhid oğullarımızın ruhunu, duyğular aləmini əks etdirən bədii nümunələr orta məktəb dərsliklərinə gətirilməli, dəyərlərimiz şagirdlərimizin ruhuna hopdurulmalı, milli qürur, milli şərəf və milli ləyaqət hissi daha da inkişaf etdirilməlidir.

Ədəbiyyat tədrisi metodikası fənni ədəbiyyatımızın və mənəviyyatımızın öyrənilməsində sayıq keşikçidir. Müasir dövrün ən incə problemləri onun diqqətindən kənarda qala bilməz. Elmi-texniki tərəqqi dövrünün yenilikləri bu fənnin cəmiyyətimizdə rolu və əhəmiyyətini bir qədər də artırmışdır. Xüsusilə indiki qloballaşma dövründə, təhsilimizin dünyaya inteqrasiyası, Boloniya konvensiyasına qoşulma, təhsildə kredit sisteminə keçid, yeni tədris planlarının nəzərdən keçirilməsi bizə həmin fikri söyləməyə əsas verir.

Ədəbiyyatın tədrisi metodikası ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat tədrisinin ən mühüm məsələlərini, problemlərinin nəzəri baxımdan araşdırmağı, onların səmərəli, praktik, metodik həlli yollarını tapmağı qarşısına məqsəd qoyur. Ədəbiyyat tədrisi metodikasının predmeti və nəzəri əsasları, ədəbiyyatın məktəbdə tədrisinin təşkili, ədəbiyyat təliminin üsulları, ayrı-ayrı mövzuların tədrisinin səmərəli təşkili ƏTM-in məşğul olduğu ən vacib sahələrdəndir. Tədris prosesi vahid

bir düstura malik deyildir. Onun vahid tətbiqi şablonu da yoxdur. Çünki dərs yaradıcı bir prosesdir. Paralel siniflərdə dərs aparan müəllim eyni uğura imza ata bilmir. Hər sinfin öz tərkibi, psixoloji mühiti, davranış modeli vardır. Eyni iş üsulu hər iki sinifdə fərqli nəticələrə aparıb çıxara bilir. Deməli, fərdi yanaşma, psixoloji fərqlilik, iş üsullarının seçilməsində, təlim nəticələrinin əldə olunmasında müxtəliflik təbii haldır. Müəllimin işinə yaradıcı yanaşması, təlim prosesində çeviklilik, müəllimin empatiyası bu prosesin uğurlu idarə olunmasına şərait yaradır.

Ədəbiyyatın öyrənilməsi və öyrədilməsi uzun bir tarixə malikdir. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin yaşaması mexanizminin mayasında məhz öyrənilmə və öyrədilmə dayanmışdır. Bu proses necə olmuşdur, ədəbiyyat tariximizin keçdiyi yolu bilmək bizə nə üçün lazımdır? Belə bir suallara ədəbiyyatın tədrisi tarixi bölməsi cavab olur. Yaxşı məlumdur ki, keçilən yol bir aynadır. Bu aynaya baxılmazsa, ƏTM öz məqsədlərinə çata bilməz.

ƏTM ədəbiyyat fənninin məzmunu və öyrədilməsi sistemini, ədəbiyyat tədrisinin təşkilində planlaşdırmanın rolu və əhəmiyyətini, bu işin necə, hansı səviyyədə təşkil olunmasını da gənc müəllimlərə diqqətlə aydınlaşdırır. Burada ədəbiyyat dərslərinin mərhələləri, onlarda görülən işin məzmunu barədə də müəllimlər üçün faydalı məlumatlar verilir.

Ədəbiyyat fənni məzmun baxımından zəngindir. Ədəbiyyat proqramı bu məzmunun yaradılmasında mühüm rol oynayır. Burada ədəbi əsərlər, icmal mövzuları, ədəbiyyat nəzəriyyəsi materialları, şifahi və yazılı nitqin inkişaf etdirilməsi məsələləri əks olunur. Onların öyrədilməsinə fərqli yanaşmalar zərurəti yaranır. Bu dərslər məzmununa və təşkil olunmasına görə bir-birindən fərqlənir. Bu fərq nədən ibarətdir, həmin dərslər necə təşkil olunmalı, həmin mövzuların öyrədilməsində hansı üsul və vasitələrdən istifadə olunmalıdır? Bu kimi məsələlər ədəbiyyat dərslərinin tiplərini ortaya çıxarır. Beləliklə,

mövzuların öyrədilməsi üçün induktiv, deduktiv, kombinəedilmiş dərs tipləri yaranır. Dərslikdə ədəbiyyat dərslərinin tipləri və onların reallaşdırılması məsələlərinə dair elmi-metodik mülahizələr verilmiş, müəllim üçün onların da gərəkliliyi nəzərə alınmışdır.

Ədəbiyyat dərslərində təlim, tərbiyə və inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsində müəllim hansı üsul və vasitələrə yiyələnməlidir? Ədəbiyyat təliminin üsulları başlığı məhz belə bir sualın cavabını verməyə çalışdı. Dərslikdə həm ənənəvi, həm də son dövrlərdə fəal/interaktiv təlim üsulları adı ilə tanınan təlim üsullarına münasibət bildirilmişdir. Burada tələbələrimiz hər iki qrup üsulları müqayisə etmək imkanındadır. Biz çalışdıq ki, həmin bölmədə təlim üsullarının hər biri barəsində müəyyən təsəvvür əldə edilmiş olsun. Seçim isə, yəqin ki, Sizin olacaqdır.

Ədəbiyyat dərslərində əyanilik nə kimi əhəmiyyət daşıyır, əyaniliyin məzmununa nələr daxildir, dərslərdə ondan necə istifadə olunmalıdır kimi sualların cavabı növbəti bölmədə işıqlandırılmışdır.

İcmal xarakterli mövzuların məzmunu, bu cür materiallarının tədrisinin əhəmiyyəti və onun həyata keçirilməsi yolları da dərslikdə diqqətdə saxlanılmışdır. Həmin mövzuların şagirdlərin mənəvi tərbiyəsinə, ədəbi biliklərinin və dünyagörüşlərinin formalaşmasına verdiyi imkanlar da burada ətraflı şəkildə işıqlandırılmışdır. İnanırıq ki, buradakı tövsiyələr müəllimlik fəaliyyətində gənc mütəxəssislərimizə gərəkli olacaqdır.

Proqram materiallarının əhəmiyyətli hissəsini ədəbi əsərlər təşkil edir. Təsadüfi deyildir ki, ədəbi əsərlərin məktəbdə tədrisi sahəsində xeyli işlər görülmüş, onun öyrədilməsinə çoxlu tədqiqatlar, monoqrafiyalar həsr olunmuşdur. Biz də burada həmin fikirlərə yenidən nəzər salmış, çalışmışıq ki, bu günə qədər söylənilən mülahizələrə söykənməklə yeni dövrün tələblərini bir qədər önə çəkək. Ona görə də həm əsərin məzmununun, həm də təhlilinin ən ümdə məsələlərini burada əks

etdirməyi qarşımıza məqsəd qoyduq. Güman edirik ki, həmin mülahizələr də müəllimlərimizin əməli işində gərəkli olacaqdır.

Ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin şifahi və yazılı nitqinin inkişaf etdirilməsi də ƏTM-in diqqət yetirdiyi vacib sahələrdəndir. Bu bölmədə biz nitq inkişafı işlərinin məzmunu və xüsusiyyətlərini, təşkili məsələlərini Sizin diqqətinizə çatdırmışıq.

Bu gün ədəbiyyat tədrisinin qarşısına çox mühüm vəzifələr qoyulur. Şagirdlərə kurikulum əsasında məzmun standartlarına uyğun olaraq bilik və bacarıqların, səriştənin aşılanması ən ümdə vəzifə kimi qarşıya qoyulur. Şagirdlərimiz ən zəruri həyati bacarıqlara yiyələnməli, onlara bu həyat yolunda dəstək ola biləcək keyfiyyətlər aşılanmalıdır. Bunun üçün də ədəbiyyat tədrisinin məzmununda, öyrədilməsi və şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində dövlətin qarşıya qoyduğu tələblər uğurla həyata keçirilməlidir. Güman edirik ki, hazırkı dərslik məhz bu işin uğurlu həllinə kifayət qədər kömək etmiş olacaqdır.

ƏTM fənni müəllimlərin peşə hazırlığında mühüm rola malik olan fənlər siyahısındadır. O, müəllimlərin sənət sirlərinə yiyələnməsi işinə bir zənginlik qatır, onları nəzəri və tətbiqi istiqamətdə aktual olan bilik və bacarıqlarla silahlandırır. Ona görə də bu kursu keçmədən, onu öyrənmədən gələcək müəllimlik fəaliyyətində uğurlar qazanmaq mümkün deyildir. Biz inanırıq ki, dərslikdə irəli sürülən elmi-metodik mülahizələr gələcək müəllimlərimizin əməli fəaliyyətlərində onlara lazımi səviyyədə köməklik göstərəcəkdir.

HƏYATINIZDA, ŞƏRƏFLİ İŞİNİZDƏ UĞURLAR ARZUSU İLƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər), Bakı: 2013
2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları. Bakı: 2020 sent 29.
3. Ədəbiyyat, orta məktəblər üçün dərslik komplekti, son nəşrlər
4. Muradov B. M. Füzuli və İ. Nəsiminin tədrisi, Bakı: 2001
5. Muradov B. Orta məktəbdə ədəbi əsərlərin öyrədilməsi, Bakı: 1992
6. Nəzərov A. Müasir təlim texnologiyaları (Mühazirə xülasələri) dərs vəsaiti, Bakı: 2012
7. Qarabağlı Ə, Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası, Bakı: 1968
8. Orta məktəbdə ədəbiyyat tədrisi, I,II hissələr, Bakı: 1976
9. Hacıyev A, Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası, Bakı: 2003
10. Həsənli B. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası, Bakı: 2016
11. Əhmədov C. Ədəbiyyat tədrisi metodikası, Bakı:1991
12. Yusifov F. Orta məktəbdə S. Ə. Şirvani əsərlərinin dilinin öyrədilməsi, Bakı: 2001
13. Yusifov F. Orta məktəbdə "Dastani-Əhməd Hərami"nin məzmununun öyrədilməsi, Bakı: 2003
14. Yusifov F. Məktəbdə ədəbiyyat dərslərinin təşkili, Bakı: 2003
15. Yusifov F. Məktəbdə Nəsimi əsərlərinin məzmununun öyrədilməsi, Bakı: 2004
16. Yusifov F. Ədəbiyyat dərslərində yeni təlim texnologiyalarından istifadə, ali təhsilin bakalavriat təhsil səviyyəsi üçün seçmə fənnin proqramı (050101-

Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi ixtisası), Bakı: 2011
17. Yusifov F., Ədəbiyyatın tədrisi metodikası, ali təhsilin bakalavriat təhsil səviyyəsi üçün proqram (050101-Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi ixtisası), Bakı: 2011
18. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası, pedaqoji universitet və institutlarda bakalavr hazırlığı üçün proqram, Bakı: 2005
19. Veysova Z, Fəal/interaktiv təlim, müəllim üçün vəsait, Bakı: 2007.
20. www.kurikulum.az
21. www.edu.gov.az

BAŞLIQLAR:

GİRİŞ.. 4
Ədəbiyyatın tədrisi metodikası fənninin predmeti
və nəzəri əsasları..10
Ədəbiyyatın tədrisi tarixi... 24
"Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin
dövlət standartları"...34
Ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu).................43
Ədəbiyyat kursunun məzmunu və öyrədilməsi sistemi........... 64
Təlim strategiyaları. Ədəbiyyat tədrisinin təşkili.....................75
Ədəbiyyat tədrisinin təşkilinə verilən tələblər..........................77
Ədəbiyyat dərslərinin quruluşu...86
1. TTİMY texnologiyası ilə qurulan dərslər.........................89
2. Fəal/interaktiv təlimlə qurulan dərslər..............................95
Yeni təlim texnologiyaları (ümumi məlumat).......................118
Fəal dərsin mexanizmləri... 128
Ədəbiyyat təliminin üsulları.. 133
1. Ənənəvi təlim üsulları..134
2. Fəal/interaktiv təlimdə iş üsulları
(metod və texnikalar)...136
Fəal/interaktiv təlimdə iş formaları 168
Müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması......................172
Gündəlik plan nümunəsi (Əsərin məzmunu üzrə iş)..............180
Dərs icmalı və ya planının tərtibinə dair tövsiyələr...............183
Ədəbiyyat müəlliminin keyfiyyətləri.....................................186
Ədəbiyyat dərslərinin növləri... 197
Metodbirləşmələr..211
İcmal xarakterli materialların öyrədilməsi.............................212
Sənətkarın həyatı, yaradıcılıq yolu materiallarının tədrisi..... 231
Ədəbi əsərlərin öyrədilməsi..255
1. Ədəbi əsərlərin məzmununun öyrədilməsi 260
a) TTİMY texnologiyası ilə dərs modeli (nümunə).........269
b) Fəal/interaktiv təlim əsasında əsərin məzmunu

üzərində iş (nümunə)..272
Nəsr əsərlərinin məzmununa həsr olunan dərsin
qurulușu.. 279
2. Məktəbdə ədəbi əsərlərin təhlili.................................... 281
Əsərin təhlili prinsipləri... 297
Ədəbiyyat dərslərində nitq inkişafı..................................... 299
Ədəbiyyat dərslərində əyanilik... 301
Ədəbiyyat dərslərində qiymətləndirmə 305
Sinifdənxaric və məktəbdənkənar işlər..................................314
Əlavə 1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin Azərbaycan müəllimlərinin
I qurultayında nitqi (26 sentyabr 1998-ci il).............321
Əlavə 2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin
dövlət standartları..343
Əlavə 3. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil
məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə
təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər).............356
Əlavə 4. V-XI siniflərin Ədəbiyyatdan
proqram materialları... 371
Əlavə 5. Protokol nümunəsi 389
Əlavə 6. Dərs icmalı nümunəsi..391
Əlavə 7. Dərs planı nümunəsi..397
NƏTİCƏ...402
ƏDƏBİYYAT 406

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının dosentidir. Gəncə Dövlət Pedaqoji İnstitutunu fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Fəal/interaktiv təlim, yeni təlim texnologiyaları, klassik və müasir ədəbiyyatın tədrisi məsələləri maraq dairəsində olan sahələrdir. "Orta məktəbdə S. Ə. Şirvani əsərlərinin dilinin öyrədilməsi" (2001), "Orta məktəbdə "Dastani-Əhməd Hərami"nin məzmununun öyrədilməsi" (2003), "Məktəbdə ədəbiyyat dərslərinin təşkili" (2003), "Məktəbdə Nəsimi əsərlərinin məzmununun öyrədilməsi"(2004), "İfadəli oxu"(2012) adlı metodik vəsaitlərin, dərsliklərin müəllifidir.

O şey ki bizlərə tam aşikardır,
Orda da gizli bir xəzinə vardır.
Nizami Gəncəvi

İKSAD Publishing House

ISBN: 978-625-8246-63-6